

A SZOCIALIZMUS TÖRTÉNETE

A
SZOCIÁLIS ESZMÉK
FEJLŐDÉSE
A MODERN SZOCIALIZMUSIG

ÍRTÁK

Dr DÁNOS ÁRPÁD

EGYETEMI TANÁR

ÉS

KOVÁCS GÁBOR

EGYETEMI TANÁR

BUDAPEST 1925

A PANTHEON IRODALMI INTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG KIADÁSA

ELŐSZÓ.

Ehhez a könyvhöz nem is kellene tulajdonképpen előszót írnom. Mindannak, amit az ilyen Bevezetőkben szoktak elmondani: magából a munkából kell kitűnne; így az irányelveknek, melyeken felépült, a szociális kérdésekben váltott felfogásomnak és mindannak, ami az olvasót a szerző benső énjéből – az előtte lévő munkával kapcsolatban – érdekelheti, így tehát, ha magából a könyvből nem tűnnék ki, hogy a szocializmus történetét nem pusztán leírásokban akartam megeleveníteni, hanem mindazoknak a kapcsolatoknak érzékeltetésével melyek az eseményeket összefűzik, egymásba olvasztják: az Előszóban is hiába hangoztatnám erre való törekvésemet.

Hogy ezt a munkát mégis Előszóval bocsátom útjára, ennek az az oka, hogy ennek a könyvnek magának is van története, és ezt csakis itt mondhatom el.

Amikor, mintegy tíz évvel ezelőtt tudós barátommal, Kovács Gáborral megírtuk a „Közgazdaságtan” című munkánkat, a népesedési politikáról szóló fejezetek megbeszélése közben elhatároztuk, hogy a szociális eszméknek – és magának a szo-

cializmusnak – történetét egy másik munkában fogjuk részletesen feldolgozni. Tervünket – úgy, amint azt elgondoltuk – nem tudtuk, sajnós, megvalósítani. Munkánkat megbénították az egymásra zúduló világfelforgató események, a háború izgalmas évei, a forradalmak. Ezek az egymást változó viharok minden egyes ember gondolkozását más-másképen befolyásolták – és így az együtt dolgozók összeműködését is zavarták. Mi kettő sem voltunk kivételek.

Kovács Gábort nagy tudása, szigorú logikája, csodálatos éleslátása szinte látnokká tette és mái jóval a tragikus fordulatok bekövetkezése előtti megmondotta, hogy mi fog történni... Ez a meglátása nem maradt hatás nélkül közösnek tervezett munkánkra sem. Érdeklődése eltávolodott a szocializmus utópisztikus és racionalisztikus kísérletezéseitől és a tömegmozgalmak ismertetésével kapcsolatban, a háborúk szociális hátterét akarta feltárni, hogy azután az emberiség egyetemes fejlődésének örök törvényeit vonhassa le tanulságként. Könyvében – mely a „Modern Szocializmus története” címet viselte volna – az idealisták és racionalisták munkálkodása csak mint a szocializmus „előtörténete” szerepelt volna.

Rám az események másként hatottak. Amikor a társadalmi és gazdasági élet minden vonatkozásában a marxi ideológia kezdett uralkodni és az állam eleinte háborús érdekből, később a tömegek nyomására egymásután valósította meg a modern szocializmus reáltörekvéseit: én a szocializmus

utópisztikus és racionalisztikus irányainak feltárásában találtam megnyugvást.

Kovács Gábor egy hatalmas munkában a Lassalle-Marx-Engels képviselte irányokon át a más akarta érzékeltetni, én Platon, Moruson, Owenen, Proudhonon, Fourier-n és a többi idealistán keresztül a – holnapot.

Sajnos, a Végzet nem engedte meg, hogy Kovács Gábor hatalmas műve elkészüljön. Halálával rám maradt töredékes kézírata, értékes adatgyűjtése, szigorú logikával felépített, számos megállapítása. A tudomány nagy kárát jelentette volna, ha mindez nyomtalanul elvész. A megboldogult emlékének is áldozni véltem, ha visszatérek tíz év előtti elgondolásunkhoz és megvalósítom akkori tervünket, így történt aztán, hogy a magam: Utópisztikus Szocializmus című munkáját kiegészítettem a megboldogult adataival és elhatároztam, hogy munkám folytatásában Kovács Gábornak a modern szocializmusról szóló tanításait is az olvasóközönség elé fogom tárni.

Így született meg ez a könyv, mint a Szocializmus Történetének első része.

Ha a kritika olyannak ítélné a munkát, mely megfelel céljának: az érdek Kovács Gáboré, aki nélkül az én „Utópisztikus Szocializmus”-om csak szerény monográfia lett volna és nem szerves része egy nagy, egységes elgondolásnak. A könyv hibáiért és fogyatékoságaiért azonban nekem egyedül kell vállalnom a felelősséget. Mert egészen bizonyos, hogy Kovács Gábor művében ez a rész

sok mindenben eltért volna mostani formáitól. Ismerve korábbi felfogását és írásait, melyek főleg a Lassalle utáni időkkel foglalkoznak, valószínűnek tartom, hogy ennek a könyvnek anyagával sokkal rövidebben végzett volna, de azért nincsen kizárva az sem, hogy a később bekövetkezett jelenségek és fordulatok őt is meggyőzték volna arról, amit én hirdetek és vallók ebben a könyvben is: a materializmus az emberiség fejlődésének csak egyik mozgató tényezője.

Dr. Dános Árpád.

TARTALOM.

I. RÉSZ.

A szocializmusról általában.

I. Fejezet: A „szocializmus” és „szocialista” szavak eredete.

- A A kifejezést először Giacomo Giuliani használta 1803-ban. – Sokáig a kifejezést régebbi keletűnek tartották. – Vimet cikke 1831-ben.
– Sokan Pierre Leroux tartják a kifejezés alkotójának. – Louis Keybaud. – A kifejezést Angliában Owen hívei terjesztették el.
– Ki használta német nyelven először? – Az első magyar nyelvű tanulmány a szocializmusról 1–10

II. Fejezet: A szocializmus fogalma.

1. §. Történeti áttekintés. – A szocializmus fogalmának meghatározása a legnehezebb feladat. – A fogalom meghatározások hibái. – Mely reformtörekvésekre kell a definíciónál figyelemmel lenni? – Plato szocializmusának lényege: a közügyek pártatlan intézésének biztosítása. – Rómában a társadalmi harcok célja: a meghódított földterületek szétosztása. – Az őskereszténység megváltó gondolata az egyenlőségről. – Az „utópisták” a munka szabályozására törekedtek. – A munkához való jog és a közműhelyek. – A magántulajdon reformja. – Aristoteles kiegyenlítő reformokat kívánt.
– Meslier egy tollvonással akarta megsemmisíteni a tulajdonjogot; Proudhon szerint minden tulajdon: lopás. – Agrárszocializmus – A köztulajdonba vett javak kezelése. – Henry George, Ottó Effertz, Thomas Spence, Collins. – Politikai célokért küzdő irányok. – A tudományos szocializmus törekvései.
2. §. A szocializmus viszonya a családnak, az államhoz és a valláshoz. – Az antik szocializmus a monogám-házasságot az állam őreinél nem helyezte. – Morus a házasság tisztaságát követelte. – A szabad szerelem hívei: Rabelais, Fourier, Enfantin. – A tudományos szocializmus a házassággal szemben semleges. – Bebel tanításai a nő gardasági felszabadításáról. – A görög és római szociális mozgalmak igazi főcélja: az állam erősítése. – Rodbertus, Lassalle kifejezetten nacionalisták. – Bebel, Marx, Engels álláspontja. – A szocializmus és az őskereszténység. – XIII. Leó pápa a szocializmus ellen. – A vallási szocializmus.
3. §. A szocializmus ismertebb fogalom meghatározásai. – Proudhon, Scheel, Bax, Webb, Böhmert, Diehl, Trefort, Földes fogalom meghatározásai. – A tudományos szocializmus megállapítása 10–32

III. Fejezet: Az ismertebb rendszerekről.

- A szocialista rendszereket különböző szempontok szerint csoportosíthatjuk. – Az ideologikus vagy utópista és a tudományos szocializmus. – Forradalmi és fejlődési szocializmus. – Csoportosítás a magántulajdonról vallott felfogás alapján. – Földes Béla osztályozása – Államszocializmus. – Tanszéki szocializmus. – Diehl rendszere. – Vallási szocializmus. – Jogász-szocializmus 32–41

IV. Fejezet: A kommunizmus.

- A szocializmus és kommunizmus közötti különbség. – A kommunizmus igazi lényege. – Cathrein meghatározása. – Engels álláspontja. – Menger. – Magyar írók felfogása. – A kommunista kiáltvány 41–49

V. Fejezet: Az anarchizmus.

- I. §. Elvek, irányok. – A kifejezés értelme. – Zénó az első anarchista.
– Az anarchizmus minden kényszerszervezetet helytelenít. – Diehl fogalom meghatározása. – Az anarchizmus Menger szerint. – Az anarchizmus hivatalos állásfoglalása a szocializmussal szemben. – Az anarchizmus főbb irányai. – A forradalmi út.
ben.

VIII

2. §. Anarchista írók konkrét tanításai. – Lenz, Crispi, Stammler, Sillo, Bernstein fogalom meghatározásai. – Godwin szerint az emberiség legfőbb törvénye: az egyetemes boldogság, Proudhon szerint a legfőbb törvény az igazság, Schmidt szerint nem fontos, hogy amit az ember tesz, helyes legyen, hanem, hogy boldogságot nyújtson. – Bakunin működése, harca az Internacionáléban. – Krapotkin tanítása és működése. – Tolsztoj anarchizmusa: Az embert minden cselekedetében a szeretet vezesse. – Tucker tanítása.
3. §. Összefoglalás. – Minden irány kiindulási pontja: azonos; az emberek jók és ideálisak. – Az anarchizmus a valóságban a legnagyobb káoszt jelentené.....49–76

VI. Fejezet: A szociáldemokrácia.

- A fogalom meghatározása. – A szociáldemokrácia tömegmozgalom, melynek célja a politikai hatalom megszerzése. – Az Allgem. Deutscher Arbeiterverein. – A nemzeti alap. – Az Internacionálé. – Az eisenachi, gótai wydeni, erfurti kongresszusok. – A német állam harca a szociáldemokrácia ellen; a kivételes törvény. – A francia szociáldemokrácia. – Az angol Labour Party. – Bernstein revizionizmusa.....77–93

VII. Fejezet: A szindikalizmus.

- Lényege. – Feleslegesek az elméleti viták, a munkásosztály közvetlen akciókkal dolgozzék. – Crémieux „A. B. C. du Syndicalisme” c. irata. – A szindikalizmus és a szocializmus közötti különbségek a cél és az eszközök tekintetében. – A szindikalizmus nem meghódítani, hanem szétrombolni akarja az államot. – A szindikalizmus és az anarchizmus. – Thoziar szemléletű szembeállítása. – A szindikalista mozgalom Franciaországban.....93–93

VIII. Fejezet: A szocializmus jelentősége.

- A szocializmus sohasem maradt magában álló elszigetelt jelenség. – A szocializmusnak van pozitív tartalma is. – Az illúziók szerepe a haladásban. – Szocializmus nélkül szélsőséges gazdasági rend alakulna ki, mely összeomláshoz vezethetne. – Az abszolút egyenlőség és a magántulajdon nélkül való társadalom megvalósíthatatlan, de a gyengébbek védelme szükséges.....99–102

II. RÉSZ.

Az antik világ szocializmusa.

I. Fejezet: A szocializmus a régi görög államokban.

1. §. Plato kora és felfogása az államról. – Athén Perikles korában. – A belviszályok kora. – Plato politikai célja. – Az eszményi állam. – A Közhatalommal való visszaélés. – A timokrácia, oligarchia, demokrácia, demagógia, tirannizmus.
2. §. A Plato-féle állam alap gondolata. – Az állam hivatása. – A közügyek intézése. – Az állam öreinek kiválasztása.
3. §. A Politeia ismertetése. – Hibái. – A kommunisztikus berendezkedés csak eszköz. – Aristoteles bírálata.
4. §. Plato egyéb művei. – A Nomoi nevű munka gondolatmenete. – Kísérlet a megvalósításra. – A neoplatonizmus.....103–124

II. Fejezet: A szocializmus Rómában.

1. §. A Gracohusok mozgalma. – A rómaiak gyakorlati érzéke. – A földkérdés. – Tiberius Sempronius Gracchus élete és küzdelme. – A Lex Licinia felújítása. – A Lex Sempronia. – Caius Gracchus. – Az optimaták ellenállása. – Az agrár törekvések elbukása.
2. §. A Spartacus-féle lázadás. – Spartacus élete és küzdelme, – Crassus győzelme és a lázadók szétverése. – A földfelosztás eszméje tovább él.....125–130

IX

III. RÉSZ.

A vallások szocializmusa.

I. Fejezet: A zsidóság és a szocializmus.

1. §. A zsidóság szocialisztikus eszméi. – Állami intézményeik jellege.
– A szegényekről való gondoskodás. – Az elengedési (iubel) év.
– A zsidók nem éltek a mózesi törvények alapján. – Demokratikus szellem.
2. §. A zsidó próféták szocialisztikus tanításai. – Ezsaiás próféta víziói.
– Amos és Hoseas próféták.
3. §. Az esszeusok aszketikus kommunizmusa. – A szekta keletkezése.
– Buddha vonások. – Az aszkézis. – Hogyan éltek az esszeusok? – Hatásuk a kereszténység kialakulására.....131–133

II. Fejezet: A kereszténység szocializmusa.

1. §. Az őskereszténység szocialisztikus tanításai. – Vágyódás a teljes társadalmi reform után. – A görög Chrysippus, a zsidó Philo és a latin Seneca. – A világpolgárság eszménye. – Jézus Krisztus. – A kereszténység gazdasági vonatkozásai. – A kereszténység főleg ott terjedt, ahol nagy vagyonegyenlőségek voltak.
2. §. Az őskeresztény közösségek kommunizmusa. – A modern teológia álláspontja. – Az apostolok cselekedeteiről szóló könyv. – Az evangélisták.
3. §. Az őskereszténység gazdasági felfogásának megváltozása. – A mérsékeltbb felfogás háttérbe szorítja az aszketikus irányt – A kereszténység uralkodó világvallás
4. §. Az egyházatyák szocialisztikus nézetei. – Barnabás, Alexandriai Kelemen, Ciprian, Bazil, Szent Jeromos, Rufinus, Ambrus, Gergely, Szent János (Chrysostomus) beszédei a magántulajdonról.
5. §. A karpokrácianusok anarchizmusa. – Karpokrates titkos társasága.
– Epifanes. – Az ember egyedüli célja – szerinte – az élvezet.
Az egyház kiközösíti ezeket a tanokat.
6. §. A kereszténység szocializmusa a középkorban. – Eszmeáramlatok az Egyházban. – A rajongók kolostorokba vonulnak. – Assisi Szent Ferenc – Mozgalmak az evangéliumi szegénység megvalósításáért. – A chiliastikus mozgalom.
7. §. Középkori szekták. – A katarusok (valdenziek). – A patarenusok (apostoli testvérek). – A beghardok és a szabad szellem testvérei. – Szekták Angliában. – Mayer Márton. – Luthen – Az újrakeresztelők.....139–176

IV. RÉSZ.

Az utópisztikus szocializmus.

I. Fejezet: Morus Tamás utópiája.

1. §. Anglia társadalmi helyzete a XVI. század elején. – Az ipar középkori szervezetének megváltozása. – A városi polgárok és a céhek.
– A mezőgazdasági viszonyok megrosszabbodása. – A gyapjúipar fejlődése. – A parasztság koldusbotot vesz a kezébe. – Törvények a koldusok ellen. – A társadalmi béke válsága.
2. §. Morus világnézete. – A humanisták eszmeiránya. – Morus élete.
– Az angol egyház elszakadása Rómától.
3. §. Az „Utópia” keletkezése és eszmevilága. – Morus munkája két eszmeirányt tartalmaz: egy forradalmi kommunisztikust és egy szociális reformirányzatot.
4. §. A társadalmi állapotok kritikája az „Utópiá”-ban. – A kormányzás korrupt volta. – A nemesség. – A javak megosztása. – A parasztságnak földjéről való elűzése. Az általános nyomor. – Jobb törvényeket kell hozni! – A magántulajdon.

5. §. Az „Utópia” társadalmi intézményei. – A boldogság szigete. – Az új nevelési rendszer. – A munka szervezete. – A javak elosztása. – Az aranyat, ezüstöt „Utópia”-ban megvetik. – A monogám házasság. – A tankötelezettség általában. – Vallásszabadság. – Külpolitikai tanácsok.
6. §. Az „Utópia” méltatása és kritikája. – Az „Utópia” több mint írói mestermű: az „Utópia” szociális tett. – Az „Utópia” hibái 177–199

II. Fejezet: Az „Utópia”-t követő államregények.

1. §. Rabelais anarchistikus utópiája.
2. §. Campanella „Nap állama”.
3. §. Egyeli államregények a XVII. században. – Harrington, Plockboy, Bellers, Vairasse, Poigny.
4. §. A XVIII. századbeli és a későbbi államregények. – Tyssot de Patot, Fontenelle, Restif de la Bretonne, Morelly, Mably.
5. §. Modern utópiák. – Az utópia, mint műfaj, örök életű, a marxi irány sem tette feleslegessé. – Kautsky előszava egy utópista könyvhez. – Bernhard Bolsano utópiája. – Mercier. – Cabet.
8. §. Az államregények jelentősége..... 199–225

III. Fejezet: A jezsuiták kommunisztikus állama Paraguayban.

- Az indiánus törzsek kiirtása. – Jezsuiták az indiánusok között. – A benszülöttek megtérítése. – A portugálok harca az indiánokkal.
– La Fargue, Kautsky, Schmidt, Montesquieu a jezsuiták államáról 225–231

V. RÉSZ.

A francia forradalom előtti természetjogi szocializmus.

I. Fejezet: A természetjogi individualizmus.

- Szakítás a hagyományokkal. – A tekintély elve. – A racionalizmus.
– A természetjog tanítása a szocializmusról. – Merkantilizmus. – Fiziokratizmus. – Quesnay tanítása 233–237

II. Fejezet: A magántulajdon elleni tudományos harc.

- Rousseau tanítása. – Az ember kötelessége. – Mably a magánfajdonról. – Linguet. – Necker. – Warville. – Condorcet 237–241

III. Fejezet: A kommunizmusra irányuló gyakorlati javaslatok.

- Meslier. – Morelly. – Boissel. – Babeuf 212–245

VI. RÉSZ.

A racionalisztikus szocializmus.

I. fejezet: Az angol gazdasági forradalom.

1. §. Az angol gazdasági forradalomnak a szocializmussal való kapcsolata. – Változások a brit szigetországban a XVIII. század második felében és ezek társadalmi hatása. – A céhek felbomlása. – A szigetország viszonyai megváltoznak. – A szabad verseny kialakulása – A gazdasági forradalom lényege.
2. §. A népesség változása. – A népesség nagyarányú szaporodása – Változás a területi megoszlásban.
3. §. A mezőgazdasági forradalom. – Az elkerítések, a hosszú bérletek.
4. §. Az ipari forradalom és a technikai találmányok. – A gyapjúiparban szerephez jut a raktárra való dolgozás. – A gyapotipar. – A gépek feltalálása. – A vasgyártás reformja. – A szénbányászat fejlődése.

XI

5. §. A gazdasági élet többi terén történt átalakulás. - A kereskedelem kifejlődése. - Utak. csatornák építése.
6. §. A evárendszer kialakulása. - A kapitalizmus. - A tömegnyomor kifejlődése. - A fehér rabszolaság.
7. §. A társadalmi forradalom.
8. §. Az angol közgazdaságtan hatása a szocializmusra. - Smith. Malthus, Ricardo tanai. - Condorcet. - A malthusianizmus.....217-265

II. Fejezet: A racionalisztikus szocializmuskeletkezése és fajtái.

A természetjog eszméi. - A gazdasági szabadság és a verseny. - A racionalisztikus szocializmus tételeit gondolkodó ész állapította meg. - A különböző irányok áttekintése265-268

III. Fejezet: Hall és Thompson.

1. §. Charles Hall. - Élete és működése.
2. §. Thompson értékötlet-elmélete. - Élete és működése268-278

IV. Fejezet: Owen és követői.

1. §. Owen élete. - Ifjúsága. - Posztógyári igazgatói működése. - Önállósítja magát. - A nagy válságban is fizeti munkáit. - Owen hírneve. - A családások korszaka.
2. §. Owen patriarchalistikus filantropizmusa. - A nevelés reformja, - Munka korlát. - Felfogása a nyomor és bűn megszüntetéséről. - Egy jellemfejlesztő intézet gondolata. - Az ifjúság racionalisztikus nevelése.
3. §. Owen, mint a munkásvédelmi törvény kezdeményezője. - A Morals and Health Act. - A munkások megfelelő foglalkoztatása nemzeti érdek.
4. §. A szociálpolitikai felfogás kezdete Owennél. - A szegényadó ügye Angliában. - A munkanélküliség. - Szocialisztikus telepek a munkanélküliek számára.
5. §. A társadalmi rend kritikája. - Miként lehetséges a javak legnagyobb tömeget a legkisebb munkával és a legnagyobb haszonnal előállítani.
6. §. Kísérletek. - Owen Amerikában. - Találkozása Flowerrel. - A rappista telepek. - A rappisták vándorlása. - Az első alkotmány. - Újságalapítás. - Az önkormányzat elve megbukik. - A diktatúra kezdete. - Owen manifesztuma a magántulajdonról, a vallásról és házasságról. - A kommunisztikus közösség bukása. - Újabb telepek, újabb családások. - Wright néger rabszolgák számára alapít közösséget. - Az utolsó kommunisztikus közösség, Harmony in England.
7. §. A szövetkezés eszméje. - A szövetkezés útján ki lehet küszöbölni a nyereséget, ami a legtöbb bajt okozza. - London cooperative and economical society. Warren áruaktára, ahol a javak árát a termelési költségekből és az árú eladására fordított időből állapították meg. - A rochdalei takácsok fogyasztási szövetkezete.
8. §. A munkabazárok és szakszervezetek. - A pénz helyettesítése munka-utalványokkal. - A közvetítés kiküszöbölése. - Cserebazárok. - A munkásság szolidaritása. - Munkásszövetségek.
9. §. Owen méltatása. - Célkitűzések, megoldások. - Hibák. - A kiegyenlítődésben való hit.
10. §. Owen követői. - Combe - Gray - Thompson..... 278-310

VII. RÉSZ.

Az agrárszocializmus.

I. Fejezet: Az agrárszocializmus és a földbirtokreform.

1. §. Általános elvek. - A földbirtok kollektívizálását a szocializmus minden iránya megköveteli. - Új fiziokratizmus. - A földjáradék teóriája. - A régebbi agrárszocializmus, a földbirtokreform, a modern szocializmus

XII

2. §. Thomas Spence. – Élete, működése. – Munkái, követői.
3. §. William Ogilvie. – Élete, működése. – Javaslat.
4. §. Az agrárszocializmus és a chartizmus. – Paine és munkái. – A chartizmus. – Great Northern Union. – O'Connor. – O'Brien 311-320

II. Fejezet: A földbirtokreform.

1. §. A földbirtokreform elméleti alapelvei. – Ricardo és munkái. – A földjáradék.
2. §. A földbirtokreform régebbi képviselői. – Mill-Carlyle-Manning.
3. §. Henry George. – Élete, munkái. – A Single Tax mozgalom.
4. §. Földreformerek George után. – Wallace – Laveleye-Flürscheim – Oppenheimer 320–329

VIII. RÉSZ

A racionalisztikus szocializmus filozófiai és centralisztikus irányjai.

I. Fejezet: Fourier és iskolája.

1. §. A falanszter gondolata. – Madách elgondolása a falanszterről. – Az új társadalom, mely véd, nem büntet.
2. §. Fourier élete. – Fiatalsága, küzdelme.
3. §. Fourier tanítása. – Az államforma nem fontos. – Forradalmakkal nem segíthetünk az elnyomottakon. – Munkáinak alap gondolata. – Az ösztönök. – Az emberiség korszakai.
4. §. A falanzsok rendszere. – Az önkéntes társulás. – A falanzs külső formája. – A termelő munka megszervezése. – Az eredmény felhasználása.
5. §. Fourier méltatása és kritikája. – Tanításainak újszerűsége. – Tévedések.
6. §. Az École Sociétaire. – A júliusi forradalom. – Just Muiron. – Clarisse Vigoureux. – Victor Considérant. – Brisbane és amerikai kísérletek.
7. §. Kísérletek a falanzs rendszer megvalósítására. – Texas az ígért földje. – Amerikai gyarmatosító társaság. – Reunion. – Tanítványok.
8. §. Fourier rendszerű alapítások Amerikában. – Az amerikai falanzs-alapítások katekizmusa. – Sylvama Asszociáció. – Telepek Fensylvaniában. – A kooperációs telepek. – Shakerek 330–364

II. Fejezet: A racionalisztikus szocializmus centralisztikus irányja.

1. §. Babeuf. – Élete, küzdelme.
2. §. Cabet és az ikariai kísérletek. – Tömeghangulat.
3. §. Weitling. – Élete, tanításai. – Könyveinek hatása 364–376

IX. RÉSZ.

A szocializmus fejlődéstörténeti és tudományos irányjai.

- A szocializmus eddig tárgyalt irányainak közös alapfelfogása. – Az ember születésénél fogva jó. – A fennálló társadalmi rend minden baj oka. – A szocializmus új irányai. – A fejlődéstörténeti és a tudományos szocializmus. – Saint-Simon, Pecquer, Rodbertus, Lassalle, Marx, Engels, Bernstein tanításainak alap gondolata. – A szocializmus történetének minden mozzanata egyformán fontos 377–379

I. RÉSZ.

A SZOCIALIZMUSRÓL ÁLTALÁBAN.

I. FEJEZET.

A „szocializmus” és „szocialista” szavak eredete.

A *szocializmus* főnévnek a latin *socius* (társ) szóból alkotott *socialis* (társas) melléknév az alapja. *Giacomo Giuliani* vicenzai katolikus pap használta először 1803-ban *L'antisocialismo confutato* (A megcáfolt antiszocializmus) című munkájában,¹ mely a tizennyolcadik század individuális elméleteivel – főleg: *Rousseau* (1712–1778) tanításaival” – foglalkozik és azt igyekszik bebizonyítani, hogy a társadalmi, jogi és gazdasági rend az emberi képességek és hajlandóságok különbözősége folytán alakult ki és az ember alaptermészetének ma is megfelel, míg a *Rousseau*-kívánta

¹ *L'antisocialismo confutato*, Opera filosofica di Giacomo Giuliani, Conventuale Vicentino, Vicenza, 1803.

² A dijoni Akadémia 1753-ban pályadíjat tűzött ki a következő tételre: *Quelle est l'origine de l'inégalité parmi les hommes et si elle est autorisée par la loi naturelle*. *Rousseau*, aki a dijoni akadémiának 1750-ben kiírt pályadíját (*Si le rétablissement des sciences et des arts a contribué à épurer les moeurs?*) megnyerte, megírta „*Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*” c. munkáját, mely szerint az erkölcsi és politikai egyenlőtlenséget a különböző előjogok elismerésével, illetve megtűrésével az emberek maguk teremtették meg.

„*stato naturale*”³ (természeti állapot), melyben „az erőszak és csel teremtette civilizációt”⁴ a „magántulajdonjog nélküli egyenlőség” váltaná fel, az embert állati sorba helyezné.” *Giuliani* ennek az *individualista* iránynak megjelölésére alkotta az „*antisocialismo*” szót, az individualisták vezérét, *Rousseaut* pedig „*antisocialista filosoof*”-nak nevezte.⁶

A szocializmus kifejezésnek ilyen értelmezésével a mai nyelvhasználat nem ért egyet.

Ma senki sem nevezné *Rousseaut antiszocialistának*, kinél élesebben kevés szocialista harcolt a magántulajdon ellen, melynek szerinte igazi megalapítója az volt, aki legelőször kerített el egy lölddarabot ts azt mondván: ez az enyém, olyan eléggé balgákra talált, akik ezt neki elhitték.⁷

³ Rousseau szerint igazi boldogság csakis a természeti állapot szerint élő emberek között lehetséges, mert az igazi emberi érzések a civilizáció kulturemberében el vannak nyomva.

⁴ Stato di civilizzazione, vita sociale.

⁵ La natura destino l'uomo alla società ... il'antisocialismo snatura l'uomo e lo livella ai brutti”

⁶ L. Carl Grünberg *Der Ursprung der Worte „Socialismus” und „Socialist”* c. értekezését (*Archiv für die Geschichte des Socialismus und der Arbeiterbewegung*, II. köt. 372. 1. Leipzig 1912.) – továbbá említett írónak *L'origine des mots „socialisme” et „socialiste”* c. értekezését (*Revue d'histoire des doctrines économiques et sociales*. 289. 1. Paris. 1909.) V. ö. még Mengernek a *Neue Staatslehre* c. munkája I. könyv 3. fejezetében foglaltakkal.

⁷ Rousseau-nak ez a sokszor idézett mondása így hangzik: „Le premier, qui ayant enclos un terrain, s'avisait de dire, *ceci est à moi*, et trouva des gens assez simples pour le croire, fut le vrai fondateur de la société civile. Que de crimes, de guerres, de meurtres, que de misères et d'horreurs, n'eut point épargnés au genre-humain celui qui arrachant les pieux ou comblant le fosse, eut crié à ses semblables: Gardez vous d'écouter cet imposteur; vous êtes perdus, si vous oubliez que les fruits sont à tous et que la terre n'est à personne. (Az első ember, akinek, miután elkerített egy földdarabot, eszébe jutott, hogy mondja: ez az enyém és ta-

A szocializmus kifejezést sokáig régebbi keletűnek tartották.

Erre alapot az adott, hogy *Jacques Mallet du Pan* (1749–1800) egyik levelében a következő megjegyzés olvasható: „*On pourchasse les prêtres comme des malfaiteurs. et on tremble devant Babeul ét les complots du socialisme*” (üldözik a papokat, mint a gonosztevőket és reszketnek Babeuftól és a szocializmus összeesküvéseitől). Csakhogy ez a megjegyzés *Mallet du Pan* levelezésének egy későbbi kiadásában⁸ fordul elő, arra azonban, hogy a kifejezést maga az író is használta volna már, adatunk nincsen. Sőt még a *L'antisocialismo confutato* megjelenése (1803) után sem ment át a kifejezés a közhasználatba.⁹ Csak sokkal később, 1831-ben találkozunk vele újból a *Le semeur* című újság novemberi számában a „*Catholicisme et socialisme*” című cikkben. Ennek az aláírás nélkül megjelent cikknek szerzője *Alexandre Vinet* svájci pap, aki 1846-ban „*Du socialisme considéré dans son principe*” címen önálló munkát is írt. *Vinet* az individualista elméletekkel mint társadalmi problémákkal nem foglalkozott és a szocializmus kifejezést tulajdonképpen csak egyházi tételeinek megvilágítására – a katolicizmusnak a protestantizmussal való szembeállítására – használta. (*Vinet*

lalt eléggé együgyű embereket, akik ezt elhitték, az igazi megalapítója a polgári társadalomnak. Mennyi vétektől, háborútól, gyilkosságtól, mennyi nyomortól és borzalomtól kímélte volna meg az emberiséget az, aki kiragadva a karókat és betöltve az árkokat, odakiáltotta volna embertársainak: óvakodjatok ennek a csalónak hinni, el vagytok veszve, ha feleditek, hogy a föld hozadéka mindannyiunké és a föld egy embernek sem a tulajdona.)

⁸ François Descostes, *La révolution vue de l'étranger (1789–1790). Mallet du Pan à Berne et à Londres, d'après une correspondance inédite.* Tours, 1897.

⁹ G. Deville, *Origine des mots socialisme et socialiste et de certains autres (La révolution française. 1908).*

a katolicizmus és protestantizmus kérdését tárgyalva a következőket mondja: „*Le protestantisme, c'est l'individualisme dans la pensée. c'est une forme de la liberté ... l'individualisme doit ramener (in socialisme, le protestantisme au vrai catholicisme, la liberté a l'unité.)*”

Nem a mai értelmében használta még a kifejezést H. Joncières sem¹⁰ aki *Saint Simon* híveinek lapjában, a *Le Globe*-ban¹¹ a „socialisme” szóval a „personnalité” (személyiség) fogalmával *ellentétes* fogalmat akarta megjelölni. (*Nous ne voulons pas sacrifier la personnalité au socialisme, pas plus que ce dernier a la personnalité* = Nem akarjuk feláldozni a személyiséget a szocializmusnak, valamint ez utóbbit sem a személyiségnek.)

A kifejezés történetének szempontjából ez a cikk mégis nagy jelentőségű, mert innen vette át *Pierre Leroux* (1797–1871), a *Le Globe* szerkesztője, aki 1832-ben – tehát Joncières cikkének megjelenése előtt – a *De la philosophie et du christianisme* és a *Du progrès législatif* című tanulmányai-ban¹² az individualizmus ellentétének kifejezéseire még az *association* szót használta,¹³ míg három évvel később – amikor a *Le Globe* említett cikkét már olvashatta – a *Philosophie sociale* című munkájában¹⁴ így ír: „*Nous sommes pourtant aujourd'hui la proie de ces deux systèmes exclusifs de l'individualisme et du socialisme*”. (Mégis ma ennek a két kizárólagos rendszernek vagyunk a zsák-

¹⁰ Joncières elsőbbségét Georges Weill vitatja. (*L'école Saint Simonienne*. Paris 1896.) L. Grunberg id. tanulmányának 375. l. olvasható jegyzetét.

¹¹ Az idézett újság 1892 február 13.-án megjelent számában.

¹² *Revue encyclopédique* (1832).

¹³ »Il n'y a.. én politicjue que deux systèmes: l'association et l'individualisme.»

¹⁴ A *Revue encyclopedique* hatvanadik kötegében.

mánya)” Carl Stegmann és C. Hugo a „Handbuch des Socialismus” c. munkában a szocializmus szó megalkotójának Leroux-t mondják. („Das Wort Socialismus stammt von Pierre Leroux, der, wie er sagte, das Wort schmiedete in Opposition gegen Individualismus.”)¹⁵ Ez a megállapítás azonban téves, Ugyanígy tévednek azok is, akik a szó megalkotójának Louis Reybaud-t (1799–1879) tartják. Hiszen Charles Pelletier is előtte (1833-ban) használja a „socialistes” kifejezést *La reforme industrielle ou le phalanstère* című cikkében.

Reybaud-nak csupán az az érdeme, hogy a *Revue des deux Mondes* folyóiratban 1837-ben megjelent „*Etudes sur les réformateurs ou socialistes modernes*” című tanulmányával a kifejezést népszerűsítette. Az európai szárazföldön ennek a munkának nyomán válik a szocializmus kifejezés általánossá. Angliában az Owen eszméi terjesztésére alapított *Cooperative Magazine and Monthly Herald* 1827 novemberi száma használja először a “socialist” kifejezést (The chief question ... between the modern – or Mill and Malthus – Political Economists and the Communists or Socialists.) A kifejezést azonban nem vették át. Az owenisták elnevezése továbbra is: rationalists, cooperators, owenians, owenites maradt; később: disciples of the social system Holyoakes szerint Owen követői a szocialista szót mint pártelnevezést először a manchesteri kongresszuson 1836-ban használták. Kétségtelen azonban, hogy a *Poor Mans Guardian* hasábjain 1833-tól kezdve már gyakrabban találkozunk a szocializmus kifejezésével. (A *Poor Mans Guardian* a *Penny Pavers for the People* címen

¹⁵ Ugyanitt Leroux azt írja: Nous ne sommes, je le répète ni individualiste. ni socialiste.

¹⁶ Idézett mű (Zürich, 1897) 752. lapján.

1830-ban megindult újság folytatása, mely 1835 december 25-ig jelent mên; szerkesztője *Bronterre O'Brien* volt, munkatársai között pedig a kornak szociális irányban gondolkodó legismertebb írói szerepeltek.)

Graham Wallas angol író „The Life of Francis Place” c. munkájában (1898) egyébként azt állítja, hogy az angolok csak ez alkalommal – 1833-ban – használták először a „socialist” kifejezést. Ez azonban téves.

A szocialista és szocializmus kifejezések a XIX. század harmincas éveinek végén azoknak a vitáknak során mentek át *általános használatba*, melyeket *Owen* hívei rendeztek az 1835-ben alapított társadalmi egyesületükben (*Association of all Classes of all Nations*). Ebben az egyesületben az Owenisták a társadalmi reformoknak és a szociális megújulásnak szükségességét hangoztatták és a politikai reformokat célzó egyéb mozgalmakkal szemben, a maguk törekvéseinek megjelölésére, mint éles megkülönböztetésre alkalmas kifejezéseket, a *szocializmus* és *szocialista* szavakat kezdték használni.

Pumpiansky, Die Kooperation und der Sozialismus in England in den 20-er und 30-er Jahren des XIX. Jahrhunderts c. tanulmányában¹⁷ erre vonatkozólag a következőket írja: „In Anschluss an das Owensche soziale System kooperativer Gemeinwesen ist auch das Wort „Sozialist” geprägt worden, das wir im Cooperative Magazine, in einer Note zum Artikel „Cooperation” im Novemberheft 1827 finden: Der Hauptunterschied zwischen den modernen politischen Ökonomen und den Kommunisten oder Sozialisten, besteht darin, ob es wohlthuender ist, dass das Kanital individuell oder gemeinsam (besessen) wird?”

¹⁷ Archiv für die Geschichte des Soz. II. k. 340.

Német nyelven *Rochau* (A. L. Churoa álneve) a *Kritische Darstellung der Sozialtheorie Fouriers* című tanulmányában használja először (1840-ben) a „Sozialist” kifejezést, a „Sozialismus” szót pedig *Lorenz von Stein: Der Sozialismus und Kommunismus des heutigen Frankreichs* című, 1842-ben megjelent munkájában.¹⁸

Magyarországon a szocializmus szóval először a „Tudománytár”-nak¹⁹ 1842. évfolyamában (Értekezések XII. 61. 1.) találkozunk, *Trefort Ágostonnak* a nemzetgazdasági rendszerekről szóló tanulmányában,²⁰ mely a munkásosztály helyzetének fokozatos rosszabbodását tárgyalja és megállapítja, hogy ez a helyzet teremti meg a szocializmust, mely a munkásosztály sorsát az erők egyesítése útján megjavítani igyekszik.

Ugyanebben az évben – 1842 június 12.-én – *Kossuth Lajos Pesti Hírlapja* cikket közöl Owenről, mely Owen-t a *szocialisták* apostolának nevezi. A rákövetkező évben *Lukács Móric* ír az *Athenaeumban* tanulmányt a *szocializmusról* és azóta mind a szocializmus, mind a szocialista kifejezés Magyarországon is általános használatú lett.

A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy a katolikus Egyház hivatalosan 1878 december 28.-án használta először a szocializmus szót, amikor *XIII. Leó* pápa *Quod Apostolici* kezdetű enciklikája a

¹⁸ Grünberg ezt nem hiszi, de azért azt, hogy Stein Hott német nyelven ki és mikor használta a szocializmus kifejezést, megalapítani nem tudja. Egyébként a *Deutsche Vierteljahrschrift* 1840. évi III. füzetében szintén találkozunk ezzel a kifejezéssel. (L. Czóbel Ernőnek „Zur Verbreitung der Worte „Sozialist” und „Sozialismus” in Deutschland und in Ungarn” c. tanulmányát az *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung* III. kötetében.)

¹⁹ A Magyar Tudományos Akadémia Hivatalos lapja.

²⁰ Trefort ezt a tanulmányt az Akadémia 1841 december 6.-án tartott ülésében olvasta fel.

szocializmust Krisztus tanításaival ellentétben állónak nyilvánította.²¹

2. FEJEZET.

A szocializmus fogalma.

1. §. Történeti áttekintés.

A szocializmus fogalmának meghatározása a legnehezebb feladatok egyike, mert, amint azt *Kirkupp* Tamás (1844–1912) találóan jegyezte meg:

„a szocializmus megjelenésének ideje és körülményei szerint más és más alakot ölt, sőt változik annak a népnek jelleme, gondolkozásmódja és intézményei szerint, amelyik tanait elfogadja.

Owen és hívei, akik a társadalmi és gazdasági reformok érdekében folytatott törekvések megjelölésére¹ először használták a szocializmus szót, fogalmát a következő gondolatmenet alapján határozták meg:

A gépek és a különböző találmányok folytán a munkások helyzete egyre rosszabb lesz, amíg csak a munkás bére a létminimumra (lowest possible stage of existence)² nem csökken. Amint ez

²¹ Ezt az enciklikát a keresztény szocialista pártok nagy része elfogadta. L. részletesen R. Todtnak *Der radikale deutsche Sozialismus und die christliche Gesellschaft* (Wittenberg 1877) c. munkájában. A német keresztény szocializmus pártjának programja kimondja, hogy a keresztény szocialisták a keresztény hit alapján állanak, a király és haza szeretetével.

¹ Annak kidomborítása céljából, hogy küzdelmük nem a politikai reformokra irányul.

² V. ö. a Lassale-féle vasbértörvénnyel (ehernes Lohn-gesetz), melynek két fő tétele van: 1. a munkabér a munkások számától függ; 2. a normál bért a munkások létminimuma szabja meg. Ezt a tételt a gótai Program is elismerte (1875), amikor kimondotta, hogy az egyesült német szocialista párt

bekövetkezik, a munkásság a kisszámú gazdagokkal szemben olyan szerephez jut, mint Amerikában és Nyugatindióban a négerék, akiknek *csak* élelemre, ruhára és lakásra van joguk. Ezen a helyzeten az emberiség békés fejlődése érdekében okvetlenül változtatni kell. Mindaddig azonban, amíg a mai társadalmi rend uralkodik, a munkásosztály helyzete lényegesen nem javulhat, mert mindaz, ami a termelést könnyíti, a munka értékét csökkenti. A gazdasági és társadalmi élet *teljes* reformjára van tehát szükség, elsősorban: a termelő tökének³ a magántulajdonból való kivételére. Ezek szerint az owenistáknál *a szocializmus* a magántulajdon jog megszüntetésére illetve korlátozására irányuló mozgalmat jelenti, a gazdasági életnek a gyengébbek érdekében való mesterséges irányítását az individualista irányzat *laissez faire, laissez passer*⁴ elvével szemben.

Ha a szocializmus fogalmát ennek a gondolat-arrá törekszik, hogy a bérmunka eltörlésével a vasbértörvény uralmát megdöntse. A gótai programnak ezt a pontját Marx helytelenítette (Neue Zeit IX. 570) és az új Programm összeállításánál azt mellőzték is.

³ Termelő eszközöknek nevezzük – Menger szerint – azokat a dolgokat, amelyeknek rendszerint az a rendeltetésük, hogy emberi hozzájárulással vagy anélkül új tárgyakat hozzanak létre, vagy a dologi javak kellő szétosztását végezzék. A termőtőke kifejezés helyesebb, mint a munkaeszközök (instruments de travail) kifejezése, mert ez utóbbi a szokásos nyelvhasználat szerint a használható dolgokat is magában foglalja. A termelő eszközökhöz számítandók a következő dolgok (tartozékaikkal együtt): 1. a földnek új tárgyak termelésére szolgáló részei (a szántóföldek, legelők, erdők, bányák, folyók és más vizek); 2. a gyárak és más ipari üzemek; 3. a közlekedés eszközei a legtágabb értelemben, tehát nemcsak a vasutak, gőzhajók, utak, hajózható vizek, hanem a raktárak és dologi javak kellő szétosztására szolgáló berendezések; 4. a termeléshez szükséges nyersanyagok. (Menger Antal: A jövő állama. Magyarra fordította: Dr. Ormos Ede, Bpest. 1908. 71. 1.)

⁴ Ez a szállóigévé vált mondás Gournay-tól származik.

menetnek alapján akarnók meghatározni, olyan megállapításhoz jutnánk, amely a szocializmusnak több jelentős irányát kizárná a szocializmus köréből, másrészt sok olyan törekvést vonna oda be, mely a szocializmus fogalmán kívül esik.

A legtöbb fogalommeghatározásnak ez a hibája. Hogy az olvasó ezt maga is megállapíthassa, rövid áttekintést nyújtunk azokról a reformtörekvésekről, melyekre a szocializmus fogalmának meghatározásánál tekintettel kell lennünk.

Az antik görög szocializmust képviselő *Platonak* az az alaptétele, hogy azoknak, akik közügyeket intéznek – azaz államhatalmat gyakorolnak – magánvagyonuk nem lehet; házaikba bárki bemeget, hogy ellenőrizze, nem gyűjtöttek-e maguknak több élelmiszert, mint amennyire abban az évben van szükségük. Ezeknek az „*állam őreinek*” azt sem engedi meg Plato, hogy családot alapítsanak és gyermekeiket házukban neveljék fel, hanem azt kívánja tőlük, hogy mindazokkal, akik szintén az államot szolgálják, teljes közösségben éljenek. A *Plato-féle* szocializmus tehát a magántulajdon *teljes* eltörlését követeli annak családjogi következményeivel együtt. Mégis, milyen hamis eredményre jutna az, aki Plato gondolatmenetéből akarná a szocializmus fogalmát meghatározni. Mert miért is akarta Plato a magántulajdont eltörlölni? Azért-e, hogy a javak eloszlása igazságosabb legyen és lehetővé tegye *minden ember* boldogságát? Platot ilyen célok nem vezették, ő csak egy célt akart elérni: azt, hogy Athént a legerősebb görög állammá tegye. *Ezért* tartotta szükségesnek, hogy a harcosoknak és a kormányzóknak ne legyen családjuk, mely idejüket a közügyek intézésétől és a harcoktól elvonhatná. A földműveseknél, az iparosoknál és a kereskedőknél – tehát az emberek nagyobb részénél – nem kifogásolta a magántulajdont, ezeknek már lehet házuk, földjük és üzle-

tük, szabadon alapíthatnak családot, gyermekeikre hagyhatják vagyonukat és náluk Plato még a keletkezett nagy vagyonegyenlőtlenégeket sem kifogásolta, sőt még mérséklésüket sem tartotta szükségesnek. A társadalmi és gazdasági rend Plato államában teljesen kettős és a lakosság kilenctizedének semmi szerepet nem juttat az állam sorsának intézésében.

A *rómaiaknál* a társadalmi harcoknak tulajdonképpen célja nem egyéb, mint hogy a meghódított földterületek (*ager publicus*) a gazdagoktól elvétsenek és a földnélküliek között osztassanak szét. A magántulajdon még csak kérdésessé sem válik, sőt a harcok célja: új magántulajdonok megteremtése. A patríciusoknak és plebejusoknak küzdelme az állam vezetésében való részvételért századokon át folyt ugyan, de a nagy szociális forrongásokat nem ez idézte elő. Az antik Róma szocializmusa nem egyéb, mint a földreformért folytatott harcoknak sorozata.

Ettől a konkrét gazdasági előnyökért küzdő szocializmustól milyen távol áll az *őskereszténység szocializmusa*, mely minden önző materialisztikus céltől mentes és az egyenlőség megváltó gondolatával egy új világba vezette az emberiséget! A középkorban a szocializmus kérdésének tengelyévé a *munka* szabályozása vált. Még az utópisták is, akik pedig túlon-túl lebecsülték a megélhetés biztosításának kérdését, megkövetelték írásaikban, hogy mindenki dolgozzék. Csak a munkaidőnek megállapításában tértek el egymástól. Annak meghatározásában, hogy kinek hány órát kell dolgoznia. De egyetlen író sem rajzolt olyan államot, amely a munkát *mindenkitől* meg ne követelné.⁵ Fel-

⁵ Morus hat órát követel, Campanella négyet, Vairasse nyolcat, Cabet hatot (nyáron hetet); Bellamy szerint a jövő államában mindenkinek annyit kell dolgoznia, amennyit ereje és képessége megenged.

váltja, illetve kiegészíti a szocializmusnak ezt az irányvát az a másik, amely a munkaalkalmak *biztosítását* is programjává teszi. Az első szocialista, aki ezt a követelést (*droit au travail*) felállította, *Fourier* volt, aki azt hirdette (*Theorie des quatre mouvements*), hogy mindenkinek *joga* van a megélhetését biztosító munkára. *Blanc* a munkajogot az élethez való jogból folyónak tartja (*Le Socialisme; Droit au travail*). Az 1848,-i ideiglenes francia alkotmány is kimondotta, hogy a kormány *munka* útján biztosítja a munkások és polgárok existenciáját; az ugyanebben az évben előterjesztett alkotmánytervezetben pedig az a tétel szerepel, hogy az alkotmány minden polgárnak biztosítja a szabadságot, az egyenlőséget, a biztonságot, a tanulást, a munkát és a *tulajdonjogot*?

Íme! Ugyanaz a jogforrás, amely a szocializmus legfontosabb követelését, a munkára való jogot megállapítja, a szocializmus alaptételét, a magántulajdon jog eltörlését, *megtagadja!*

A munkára való jog megvalósítása érdekében *Blanc* a szocializmus fogalmát közműhelyek (*ateliers sociaux*) felállításának követelésével bővítette ki, hogy minden munkás munkája eredményének teljességével rendelkezessék. Ennek a tervnek kivitele azonban igazolta, hogy az elméleteknek a gyakorlati életbe való átvitele nem olyan egyszerű feladat. A munkára való jog nagy gondolata az életben dolgházakat teremtett, melyektől maguk a munkások irtóztak legjobban.

A szocializmusnak leglényegesebb programontja – amint erre már utaltunk – a magántulajdon reformja. Szocialista felfogás szerint a magántulajdon arra neveli az embert, hogy mindig többet igyekezzék magának szerezni. Azok, akik-

⁶ Az alkotmánytervezet e pontja körüli harc jellemzően kidomborítja, hogy a gazdasági kérdések mennyivel jobban lekötik az embereket, mint a tisztán politikaiak.

nek ez sikerül, társulnak egymással és közös erővel hatalmuk alá szorítják a vagyontalanokat, akiknek nélkülözniük kell, bár ugyanakkor a gazdagoknál bőven található felhasználatlanul javak. A magántulajdonnak ebben az elméleti megítélésében még van valamelyes egység, de már abban a tekintetben, hogy miként lehetne a meglévő helyzeten segíteni, minden egyes írónak más és más a felfogása. Már *Plato* magántulajdon-teóriájával szemben kifejti *Aristoteles*, hogy a magántulajdon a munka leghatalmasabb ösztönzője, a nagy vagyonegyenlőtlenségek káros hatását tehát csak *kiegyenlítő* reformokkal szabad csökkenteni. Ezzel a felfogással szemben *Meslier* egyetlen „tollvonással” akarta a tulajdonjog intézményét megsemmisíteni, ami szerinte egyszerűbe megteremténé „a paradicsomi boldog állapotot” (*Le testament de J. M. pár Rodolphe Charles*, Amsterdam 1864). Mihelyt mindenki dolgozik és a föld javait és a munka eredményét bölcsen a közösség javára fordítják – írja – bőven jut mindenkinek minden és megelégedetten élhet minden ember. A szocializmusnak kevésbé naiv képviselői már nem képzelik, hogy ilyen egyszerű módon lehetne segíteni a bajokon és hogy ilyen hirtelen lehetne megszüntetni a magántulajdont, amelyről elismerik, – bármilyen élesen támadják is – hogy évezredek óta teljessn beidegződött az emberek gondolkodásába.⁷

Proudhon arra a kérdésre, hogy mi a tulajdon, röviden azt válaszolta: *lopás* (*La propriété c'est le vol*), de arra, hogy a társadalmi rend megváltoztatása miként történjék, nem tudott válaszolni.

⁷ Lehet-e a magántulajdont egy csapásra megszüntetni? Épen oly kevésbé, mint ahogy a már fennálló termelő erőket nem lehet egy csapásra annyira megsokszorozítani, mint amennyire ez a társadalmi közösség létesítésére szükséges. A proletárságnak bekövetkezhető forradalma tehát csak fokozatosan alakítja át a mostani társadalmat és csak akkor szüntetheti meg a magántulajdont, ha a termelőerőknek ehhez szükséges mennyiségét létrehozta. (Engels.)

A magántulajdonjog megszüntetése az *összes javakra* kiterjedjen-e, avagy csak a *termelő tőkékre*? Esetleg ezeknek is csupán egy körére, a *földre*, amint ezt az agrárszocialisták követelik, akik a földre vonatkozó magántulajdonjog megszüntetését, mint *önálló* követelést állították fel. Ennek az iránynak gondolatmenete a következő: A gazdaságilag felhasznált földek termékenysége különböző és ugyanazon tőke és munkabefektetés mellett is különböző termést nyújtanak, a jobb föld tulajdonosa ilykép előnyt élvez a kevésbé termékeny föld tulajdonosával szemben, amely nem illeti meg jogosan, mert nem dolgozott érte semmit. Mégis ez az előny folyton nő, minthogy a népesség szaporodása folytán mindjobban szükség van a rosszabb földekre is. A mezőgazdasági termékek árát – mely ugyanazon a helyen csak egyféle lehet – a legrosszabb földön folytatott (tehát legdrágább termelés szabja meg, a jobb földek tulajdonosainak jövedelme tehát mind nagyobb lesz. Ezt a jövedelmet, mely minden munkától függetlenül áll elő, el kell venni az egyestől, hogy haszna minden emberé legyen (Ricardo elmélete). A munka nélkül keletkező „földjáraadék” megszüntetésére vagy valamilyen emelkedő adót ajánlanak, vagy a földterületek közössé tételét, ami azonban nem zárja ki, hogy a föld művelése tovább is ne individuálisan történjék.

A magántulajdonból kivett javakat ki kapja meg? Az *állam*, a *község*, az egyes *szabad társaságok* (Fourier), avagy *minden ember külön-külön* kapja-e meg a rá eső jószágmennyiséget?

Mi legyen ennél a felosztásnál az alapelv?⁸

⁸ Hogy mikép történjék a szocialista társadalomban a javak megosztása, sokáig – különösen az utópisták idejében – a legsűrűbben hánytorgatott kérdés volt a szocialista irodalomban. A legismertebb elv a saint-simoni iskoláé, amely így hangzik: Mindenki képességei szerint, mindenkinek

Az abszolút *egyenlőség*, avagy a *szükséglet*? Még olyan mélyen gondolkodó író is, mint *Tolsztoj*, elképzeli a javaknak az abszolút egyenlőség alapján való felosztását, azaz „annak elismerését, hogy az összes embereknek teljesen egyforma joguk van az egész világ összes természetes javaihoz.” Arra az ellenvetésre, hogy az emberek különböző erejűek, képességűek és hajlamúak, *Tolsztoj* azt válaszolja, hogy „épen azért kell a jogoknak egyenlőeknek lenniök, mert ha az ész és testi erő egyenlőtlenségén kívül a javakra való jogokban is különbségek vannak, a gyöngéket teljesen elnyomják.” Azokkal az irányokkal szemben, amelyek a javaknak *valóságos* felosztását kívánják, vannak irányok, amelyek megelégszenek olyan adórendszerrel, mely *közvetett úton* fosztja meg a földtulajdonosokat attól a járadéktól, melyet munka nélkül élveznek (*Henry George*). Van irány, mely csak a nagybirtokokat akarja expropriálni (*Franz Oppenheimer*), van olyan is, mely az összes jára-

munkája szerint. Itt tehát még a jog – és minden jog az egyenlőtlenség joga – szabályozza a jövedelem megoszlását. *Marx* is szabatosan kifejti véleményét a megoszlásról, bár nem mulasztja el nagyon nyomatékosan hangsúlyozni, hogy semmi közösséget nem vállal azzal a köznapi szocializmussal, amelynek szemében a szocializmus egész problémája tulajdonképpen a megoszlás körül folyik. Kimutatja *Marx*, hogy a kommunista társadalom első idejében még mindig lesz szociális kérdés, vagyis a megoszlás nem fog megfelelni az ideális sémának s csak később, ha a termelő erők fejlettsége megengedi, jog mindenki képességei szerint dolgozni, de szükségletei szerint részesülni a társadalmi javakban. Kétségekívül ez a legtökéletesebb állapot és némely anarkista és kommunista községek időnkint megkísérlik is, hogy ezt az elvet a gyakorlatban megvalósítsák; s bár minduntalan tönkremennek, mindig akadnak új rajongók, akik nem bírlak belátni, hogy a termelő erők mai fejletlensége eleve kudarcra kárhoztat minden ilyenmű kísérletet. (*Marx* Károlynak „A gótai Programm kritikája” c. tanulmánya magyar fordításához *Szabó Ervin* által írt jegyzetéből. *L. Marx és Engels válogatott művet* II. kötet. Bpest, 1909. 199–431. lap.)

dékok ellen küzd (Enfantin). A szocializmusnak még azon a szűk körén belül is, mely a földhöz való jogot minden emberre nézve elismeri, a legkülönbözőbb felfogásokkal találkozunk. Az egyik szélsőség: a földterületek *tényleges* felosztása, mellyel szemben az *Ottó Effertz* hirdette szocializmus rámutat arra, hogy tévedés azt hinni, hogy a föld bőségesen adja meg mindazt, amire az emberiségnek szüksége van és így, ha felosztanák a földterületeket, azok, akik gazdálkodnának, megélnének, de nem jutna felesleg a többiek számára. És ki termelné azokat a javakat, melyek kulturigényeink kielégítésére szükségesek?

A *Thomas Svenze* képviselte irány csak *elvi*leg ismeri el mindenki jogát a földhöz, a valóságban a földet azoknak akarja juttatni, akik megműveléséhez legjobban értenek és a földért a legtöbb bért ajánlják fel.

Ezt vallotta *Colins* is, a racionális szocializmusnak megalapítója, aki azt a tételt állította fel, hogy mindenki számára, aki földet akar művelni, biztosítani kell a munka lehetőségét. De *Colins* is megköveteli, hogy az, aki a földet művelésre megkapja, ezért a termés egy részét a közösségnek engedje át, azaz a föld járadéka az egész társadalom hasznát szolgálja (*Le pacte social*, 1835, *L'économie politique, Source des revolutions et des utopies prétendues socialistes*, 1856–57).

A szocializmusnak a magántulajdon ellen harcoló irányai mellett Ott látjuk azokat, amelyek a *politikai* felszabadításért küzdöttek.

Így a *Saint Simon*-féle szocializmus: harc a születési előjog alapján uralkodó rendek kiváltságai ellen, anélkül, hogy egyúttal a gazdasági egyenlőséget is megkövetelné. Sőt elismeri a képességek különbözőségét is, ennek minden következményeivel együtt. Viszont a francia forradalom után a szocializmus arra az álláspontra helyezke-

dett, *hogy* hiába mondja ki a törvény az egyenlőséget és nyilvánítja a munkát szabadnak (az 1793-i francia alkotmány jelmondata: minden ember a törvény és a természet erejénél fogva egyenlő), a gazdasági egyenlőtlenség a kevésbé erőset megfosztja szabadságától, tehát a gazdasági egyenlőség szükséges.⁹ Olyan író is akadt, aki az egyenlőség tökéletes biztosítása érdekében a magasabb szellemi életet vissza akarta szorítani (Sylvian Maréchal, Babeuf elvtársa).

Más a szocializmus jelentése *Fourier*-nél, aki a legtöbb szocialista iránnyal ellentétben, az individualizmusra építi tanítását és az *egyén* boldogságára helyezi a súlyt. Phalange-okat akar szervezni, melyben mindenki annyit dolgozik, amennyi neki élvezetet nyújt.

Dühring az ideális jövőt az igazságos kölcsönösségben látja, elfogadja a magántulajdont, csak a visszaéléseket akarja megszüntetni és megköveteli, hogy a gazdasági erők egyenlőek legyenek s hogy egyik termelési tényező se használhassa ki a másikat. Szerinte a szocializmusnak az a feladata, hogy a munka feltételeit *megjavítsa*.

A tudományos szocializmus képviselői nem elégszenek meg a reformok ilyen határozatlan körvonalozásával.

William *Thompson*-nál a szocializmus a munkabér kérdésének rendezését jelenti; a megváltoztatását a mai állapotnak, amikor a munkás – bár az ő munkája az alapja minden értéknek – a

⁹ A francia forradalom és a vele összefüggő mozgalmak megszakították ugyan a néptömegeknek bizonyos személytől való függőségét és a gazdasági rendet a szerződés szabadságának elvére alapították, de mivel ez a szabadság csak játszólagos és a fontosabb szerződéseknél gazdagok és szegények, hatalmasok és gyengék állanak egymással szemközt, a vagyontalanok a személyes függőség ama megszakítása után is, mint néposztály, épen úgy alávetve maradtak a gazdagoknak, mint előbb. (Menger.)

munka eredményének nagyobb részét a föld és tőke tulajdonosainak kénytelen átengedni. A szocializmusnak ép ezért szerinte az a feladata, hogy a munkásoktól elvont többleti jövedelmet (surplus value) a munkások számára visszaszerezze, *hogy ilykép minden érték annak javát szolgálja, aki azt előállította.* Ezt a felfogást jellemző rövidségnél fejezi ki a *Poor Man's Guardian* 1832 január 7.4 számában megjelent következő vers (Brentano fordításában):

Der Lohn soll sein der Preis des Gutes,
 Ja der ganze Preis sei der Lohn,
 Dann erhielten wir, die wir schaffen das Out,
 Nach Gerechtigkeit alles als Lohn,

Doch wenn der Preis in Rente zerfällt
 In Steuern, Gewinn und Zehnt,
 Dann erhalten wir, die geschaffen das Gut,
 Nichts-gerade gar nichts am End.

Ezt a gondolatot mélyíti ki a *marxi szocializmus*, melynek alapja szigorúan társadalom-gazdasági.

A történelem folytonos harc és minden változás a gazdasági viszonyok eredője. A legnagyobb harcok egyike a munkabér megállapítása körül folyik. *A munkás egyetlen javát – munkaerejét – másoknak kénytelen átengedni, de a munkaadók nem elégedhetnek meg azzal, hogy a munkások munkáját addig a mértékig vegyék igénybe, míg a munkabérrel egyenlő nagyságú értéket állítottak elő. mert ebben az esetben a munkáltatás nem hajtana számukra hasznot, hanem tovább dolgoztatják a munkásokat s a többletértéket, melyért munkabért nem üzetnek, maguknak tartják meg.* Minél hosszabb a munkaidő, annál nagyobb a tőkésnek

jutó többlet-érték. A szocializmus feladata, hogy a munkaerőnek ezt a kihasználását meggátolja.¹⁰

Marx elméletének lényege a munkabérekérdésről, illetve a tőkésék visszatartotta többletértékről röviden a következő:

A munkaerő sajátságos áru. Értékét ugyanaz a törvény szabja meg, mint más áruét: annyit ér, amennyi idő a termelésére *társadalmilag* szükséges. Minthogy pedig a munkaerő termelése maga az élet, a testi működések reprodukciója: a munkaerő annyit ér, amennyibe a munkás életének fönntartása kerül. Amikor tehát a tőkés annyi bért fizet a munkásnak, hogy ez megélhet, – munkaerejét újra termelheti – *értéke* szerint fizette meg a munkaerőt. De ha a munkás csak annyi értéket termelt a tőkésnek, amennyi a saját munkaereje reprodukciójára szükséges, a tőkés még csak eredeti pénzét kapta vissza a termelt áruban, vagyona ellenben még nem gyarapodott. A munkaerőnek azonban az a tulajdonsága, hogy tovább lehet működtetni, mint amennyi idő szükséges, hogy a saját értékét reprodukálja. A tőkés nem is habozik, hogy a munkást tovább dolgoztassa. Az a munka, amelyet a munkás arra fordít, hogy munkabérét reprodukálja: a *szükséges munka*, amit azon felül végez ingyen, fizetés nélkül: a *túlmunka* és az az érték, amelyet munkaerejének csereértékén felül termel, lesz az a tőkenövekedés, amelyért a tőkés pénzét forgatja. Marx a munkatermék értékének azt a részét, amelyet a munkás munkabérén, vagyis munkaereje egyenértékén felül termel – érték-többletnek, vagy konkrét formájában profitnak nevezi.¹¹

¹⁰ Kapital und Arbeit. Berlin, 1865 – Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus, Berlin, 1871. – Soziale Rettung durch wirkliches Recht statt Raubpolitik und Knechtsiuristerei, Leipzig, 1907.

¹¹ Dr. Szabó Ervinnek Marx: Adalékok a Közgazda-

Bebel a szocializmustól azt várja, hogy az' emberiség megtalálja benne a valódi szabadságot és a maga természetes alapját. Minden eddigi korszakban – írja a *Nő és a szocializmus* c. munkájában – az emberiség saját fejlődése törvényeinek ismerete nélkül, öntudatlanul cselekedett, úgy a termelés és a termékek szétosztása, mint a népszaporodás tekintetében, a szocialista társadalomban saját fejlődési törvényeinek ismerete alapján tudatosan és tervszerűen fog cselekedni.

2 §. A szocializmus viszonya a családhoz, az államhoz és a valláshoz.

A szocializmus fogalmának megállapításánál még a következő elvi kérdések merülnek fel: Milyen a szocializmus viszonya

- a) a családhoz,
- b) az államhoz,
- c) a valláshoz?

ad a) Az antik görög szocializmus a monogam házasságot nem helyeselte, ami logikus következménye annak, hogy Plato a magántulajdont azért akarta eltörölni, mert a harcosokat és a kormányzókat – azaz azokat, akiktől az állam sorsa függ – a magánügyekkel való foglalkozás a közügyek szolgálatában akadályozta, vagy legalább is kedvezőtlenül befolyásolta volna. Ennek a felfogásnak következetes megvalósítása azt is megköveteli, hogy a gyermekeket az állam nevelje fel, mely esetben viszont a monogam házasság elvesztette tartalmát. *Morus*, akire pedig Platonak oly nagy hatása volt, a görög szocializmusnak ezt a házasságellenes álláspontját nem tette a magáévá, sőt

ságtan bírálatához c. tanulmánya fordításához írt bevezetéséből.

még a házasságnak tisztaságára is ügyelt. Ép így *Cabet* is, aki pedig a teljes egyenlőséget a gyermekek neveltetésében is megkövetelte. Határozott híve és védője a házasság intézményének *Proudhon*. A monogam házasságnak híve *Owen* is, csupán azt tartotta szükségesnek, hogy a házasságot könnyen lehessen felbontani. Ezzel szemben *Rabelais* és *Fourier* a szabadszerelemnek hívei. *Enfantin*¹² még tovább ment és a nemi érintkezés szabályozását is feleslegesnek mondta. *Saint Just* azt mondta: férfi és nő, kik szeretik egymást, házasfelek. *Godwin* esztelenségnek tartja azt remélni, hogy két ember állandóan megértse egymást. A mai modern szocializmus álláspontja a házassággal szemben – *neutrális*. Ezt mondta ki az *Independent Labour Party* is 1907-ben: a párt visszautasítja azt a vádat, hogy a szocializmus a család intézményének ellensége. *Marx* és *Engels* a házasságot olyan magánjogi intézménynek tekintette, amely a társadalmi és gazdasági viszonyok folyománya, a szocializmusnak ép ezért nem szabad lekötnie magát sem a monogam házasság mellett, sem ellene, feladata más téren és más irányban van: a társadalmi és gazdasági rendet kell megváltoztatnia, a családjog azután az új viszonyokhoz magától fog alkalmazkodni.¹³ *Wilde* szerint a magántulajdon eltörlésével a házasság jelenlegi alakja önmagától eltűnik. Az új társadalmi helyzet a nőnek is új helyzetet fog adni, írja *Rebel* (*Die Frau und der Sozialismus*, Stuttgart 1894), melyben a szocializmus nem alkot újat, csak visszaállítja azt, ami általános érvényű volt akkor, amikor a magántulajdonjog még nem uralkodott a társadalom felett. Egységes a szocializmus minden

¹² St. Simon tanítványa, aki – mesterével szemben – a szabadszerelem tanát hirdette.

¹³ Morgan: *Ancient Society*. – Engels: *Der Ursprung der Familie des Privateigentums und des states*.

iránya a házasság felbonthatóságának kérdésében és abban, hogy a nőket korlátozó gazdasági rendszabályokat meg kell szüntetni, egyrészt, hogy a nők házasság nélkül is biztosíthassák létüket, másrészt, hogy a házasság megkötésénél a férfi keresetére való ráutaltság akaratukat ne determinálja. Azzal az ellenvetéssel szemben, hogy a nőnek maga a természet jelölte ki „természetes hivatását”, *Bebel* utal arra, hogy a nők millióinak amúgy sincs módjuk a nekik tulajdonított „természetes hivatást” – gazdasszonykodás, gyermekszülés és gyermeknevelés – betölteni, mert a gazdasági viszonyok lehetetlenné teszik ezt részükre. A nőnek adott az a tanács, hogy keresse üdvét a házasságban, mint az ő igazi hivatásában, *Bebel*nek keserű gúnyként hangzik, mikor a tanácsadók és tapsolók egyaránt ellenkezőképen cselekszenek. Rámutatnak a szocialista írók arra a statisztikai tényre is, hogy az európai országokban ezer férfi lakosra átlag ezerhuszonnégy nő jut, mely arány a művelt nyugati államokban a nők terhére változik. (Angliában 1060, Dániában 1052, Norvégiában 1090, Németországban 1039, Ausztriában 1047 nő esik 1000 férfire; Magyarországon 1019, míg a Balkánon és az erős munkáskivándorlás folytán Olaszországban a nők száma kisebb, mint a férfiaké.¹⁴ Még súlyosabbá teszik a nő helyzetét a házasságkötések intézményes megnehezítése (napi nőtlenség, a katonatisztek házasságának kaucióhoz kötése, általában a katonai szolgálat stb.) és a prostitúció törvényes bevezetése. És itt rámutatnak a szocialista írók arra, hogy a prostitúció a polgári társadalomnak szociális intézménye lett. akárcsak a rendőrség, az állandó hadsereg, az egyház, vagy a vállalkozói rendszer (*Bebel*). A nők ez etlon a helyzet ellen, mely őket gazdaságilag súlyosan ter-

¹⁴ Az adatokat 1880-91. évekből való felvételek alapján *Bebel* idézi.

heli, mindenütt harcolnak, de ez még nem – szocializmus. A szocializmus a nőnek nemcsak emancipációjáért, a férfival való egyenjogúsításáért küzd (Bebel utal arra, hogy ez a polgári nőmozgalomnak célja), hanem le akar dönteni minden korlátot, mely ember és ember között emelkedik.

Bebel szerint: a szocializmus programja magában foglalja a nőnek minden függés és minden elnyomatás alól való felszabadítását és pedig nem agitatorius okokból, hanem szükségességből. A nők mai helyzete ugyanis a polgári társadalom *lényegében* gyökerezik; a polgári társadalom képtelennek bizonyult arra, hogy ezeket a bajokat megszüntesse és a nőt felszabadítsa. Ehhez – *Bebel* szerint – egy más társadalmi rendre van szükség.

ad b) Platonál a szocializmus fogalma az állam fogalmával egyesül, hiszen minden reformjának célja: az *állam*. Ennek naggyátétele végett akarta a magántulajdont és a monogam házasságot eltörölni és ott, ahol ezeket a reformokat az állam érdeke *nem* követeli meg, meghagyta a régi viszonyokat, nem is vizsgálva, vajjon a *társadalmi* szempontok nem javasolják-e itt is ezeket a reformokat. A régi Rómában a szocializmus szintén párhuzamosan haladt az állam gondolatával és *Gracchus* földosztó politikájában nem jelentéktelen szerepe volt annak a felismerésnek, hogy az ember a *saját* földjét védi legszívósabban, tehát állambölcsesség követeli meg, hogy birtokossá tegyék azokat, akik nélkül nincsen hadsereg. Az utópistáknál az állam szerepe nem domborodik ennyire ki, de azért a társadalmi reformok megtervezésében sem *Morus*, sem követői nem mellőzték az állam szempontjait.

A szocializmus viszonya az államhoz a XIX. században válik vitássá. *Rodbertus* és *Lassale* még Kifejezetten nacionális szocialisták voltak, akik a

társadalmi reformokat az állam keretén *belül* és az állami főhatalom *alatt* akarták megvalósítani, de már *Marx* és *Engels* az államot nem ismerték el *adott* keretnek, melyhez a társadalmi reformoknak simulniuk kell, hanem ép fordítva, az államot tartották olyan alakulatnak, melynek az adott gazdasági viszonyokhoz kell alkalmazkodnia. *Marx* szerint az állam nem öncél, csak a társadalmi fejlődés egy foka.

Az állami szervezet – *Bebel* szerint – lassanként elveszti talaját és mihelyt az osztályellentétek a magántulajdon megszüntetése következtében eltűntek, az állam létezésének szükségessége és lehetősége is elvész. *Engels* is múló jelenségnek mondta az államot. Évezredek folytak le állam nélkül – írja – és évezredek fognak jönni, amikor az állam ismét nem fog létezni.

Sőt *Engels* még tovább is ment. Szerinte az állam az a gazdasági keret, amely az uralkodó osztályok érdekeinek a legjobban megfelel, így tehát a *modern állam a tőkés (munkaadók) szervezett kerete*, minthogy pedig a szocializmus célja a tőke hatalmának megszüntetése, a szocializmus nem haladhat együtt az állammal, azaz – a marxi ideológia szavai szerint – a munkásosztályt csakis a munkásosztály szabadíthatja fel. Eszerint a felfogás szerint a nemzeti elkülönülések és a népek közötti politikai ellentétén mindjobban eltűnnek, az egész világ egyetlen gazdasági piac lesz, melyben minden dolgozó bárhol elhelyeződhet. Ez a gondolatmenet elvisz addig a mondásig, hogy a munkásoknak nincs hazájuk. A szocializmus legtöbb kép-

¹⁸ Az államot az a szükséglet teremtette meg, hogy az osztályellentétek megfékeztesse. Minthogy azonban az állam az osztályellentétek közepette alakult, a gazdaságilag uralkodó osztály a maga érdekei szerint szervezi az államot és benne új eszközt teremt hatalmának fentartására, (Engels.)

viselője ezt az álláspontot nem fogadja el és az uralkodó irányzat a nacionalis.¹⁶

Ez a nacionalizmus azonban figyelemmel van a nemzetek közös' érdekeinek erősebb érvényesülésére. Ez nem tisztára szocialista feltevés. *Moltke* irodalmi hagyatékában is olvasható ily irányú megjegyzés: „Amíg a nemzetek elkülönített létet folytatnak, mindaddig lesznek köztük viszályok, melyeket csak fegyverrel lehet elintézni, de az emberiség érdekében remélhető, hogy a háborúk, amelyek méreteikben iszonyúbbak lettek, ritkábbá is lesznek.”

Hermann Kutter zürichi szocialista lelkész így ír: „Két különböző fajtájú patriotizmus van. Az egyik az, amely csak a saját népére tud gondolni, szenvedélyesen korlátolt és képtelen arra a kiegészítő meggondolásra, hogy épen a saját célját nem tudja jobban biztosítani, mint ha a többi nép iránt – általa olyan hevesen elvetett – megértéssel viselkedik. Ez a sovíniszták sötét patriotizmusa ... A másik, amely azért nem kevésbé lángol hazájáért, ismeri annak reflexióit és saját jelentőségének méltatásánál sohasem hagyja figyelmen kívül ... A szociáldemokraták azok, akiknek ilyen patriotizmusuk van és azt érvényre is juttatják” („Sie müssen”). *Thünen* is megállapítja, hogy a nemzeti érdek és az emberi érdek – melyek ma ellenségesen állnak egymással szemközt – a civilizációnak egy magasabb fokán egybe fognak olvadni (Der isolierte Staat).

ad c) A szocializmus viszonya a valláshoz ép oly meghatározatlan (t. i. azért, mert a szocializmus minden irányba másként fogja fel ezt a vi-

¹⁶ Az állammal szemben a teljes tagadás álláspontjára csak az anarchizmus helyezkedik, mely azonban a szocializmus korén kívül esik. (L. az Előszónak az anarchizmusról szóló szakaszát.)

szonyt), mint a családhoz vagy az államhoz való viszonya. Az őskereszténység szocializmusánál a két fogalom egybeesik. Az apostoliak és a középkor szerzetes szocialistái Krisztus tanait a szocializmus teljességének vallották és náluk az egyes szocialisztikus reformoknak követelése, így pl. a magántulajdonjog eltörlése, csak velejárója volt az evangéliumi tanok hirdetésének.¹⁷ *Morus*-nál a két fogalom már elválik egymástól. Bár hitbuzgó katolikus volt, *Utópiájá*-ban a vallást minden ember *magánügyének* tekintette, csak a teljes vallástalanságot zárta ki. Ma az a nézet általános, hogy a szocializmus a vallásnak ellensége. Támogatni látszik ezt a felfogást az 1878 február 26-iki pápai enciklika, amely a szocialista tanokat a krisztusi tanokkal szembenállóknak nyilvánította. Ez az enciklika azonban az Egyház álláspontját nem a *szocializmusról*, hanem a *szociáldemokrata* párt programjáról szögezi le. A kettő azonban korántsem azonos. Ugyancsak elítéli a szocializmus tanítását *XIII. Leó pápának* 1891 május 15.-én kiadott *Rerum novarum semel excitare cupidine* kezdetű „*De conditione opificum*” nevű enciklikája is. A szocializmus fogalmának meghatározása szempontjából a leghatározottabban megállapíthatjuk, hogy a szocializmusnak az ateizmus nem része, mint ahogy nem tartozik fogalmához a vallásosság sem. E tekintetben nincs „*fejlődés*”, az egyik vagy a másik irányban való „*haladás*”, mert *minden időben voltak* a szocializmusnak mind ateista, mind vallásos irányai. A német *Todt* írja egyik munkájában: *Aki a szociális kérdéseket mez akarja oldani, tartsa jobbkézében a nemzetgazdaságtant, balkezében a szocializmus tudományos irodalmát és felnyitva*

¹⁷ Maurice angol egyházi író, aki 1872-ben a cambridge-i egyetemen tanár volt, azt hirdette: félelem nélkül kell a keresztényi esnek kimondania, hogy a szocializmus gazdasági alaptételei a Bibliának is alapja.

legyen előtte az Új Testamentum is.¹⁸ St. Simon a szocializmust és a kereszténységet egymást kiegészítő fogalmaknak tartotta. Az emberek tekintések egymást testvéreknek – írja – és a szocializmus valóra válása mellett, a krisztusi tanokat is betöltötték. A „*Le nonueau christianisme*” (1825) c. munkájában arra mutat rá, hogy az igazi kereszténységnek az embereket boldoggá kell tennie; és pedig nemcsak az égben, hanem a földön is. Ezt pedig másként el nem lehet érni, mint a társadalmi rend megváltoztatásával.¹⁹ A St. Simon iskola tanítása: „*Plus la science s'élève, plus elle se rapproche de la religion*” A szocializmusnak ezzel az irányával szemben a szocializmusnak ateista irányzata azt vallja, hogy a vallás egyik eszköze a vagyonhoz és hatalomhoz jutottaknak a tökenélküliek kizsákmányolásában. Owen a szociális reformban magát a vallást is meg akarta reformálni.

A modern szocializmus sem az egyik, sem a másik irányhoz nem kötötte le magát és a vallással szemben semlegességet hirdet. Még a szociáldemokrata párt is – hivatalosan – ezen az alapon áll és az erfurti Programm hatodik pontja kimondja, hogy a vallás a tagok magánügye. Maga Marx azonban vallás nélküli volt és a vallást a nép ópiumának mondta.

Kutter, aki Zürichben lelkészkedett, tiltakozik az istentelenség vádia ellen. Azt írja: „Hisz a szociáldemokraták is éheznek és szomjazzák az igazságos állapotokat – s ezért istentelenek lennének?”

¹⁸ Der radikale deutsche Sozialismus und die christliche Gesellschaft Versuch einer Darstellung des sozialen Gehaltes des Christentums und der sozialen Aufsrahen der christlichen Gesellschaft auf Grund einer Untersuchung des Neuen Testament's (1877).

Ugyanezt vallották tanítványai, továbbá Bouchez, Leroux, Lamcnais. – Leroux új kereszténységet hirdetett, melynek feladata a javak egyenlőségének biztosítása, hogy végleg eltűnjék a nyomor a földről.

Küzdenek az irgalmasságért – s ne nyernének irgalmasságot? Gyűlölik az aljast, a piszkosat, a bujaságot – s ne lehetne őket is Isten gyermekeinek nevezni?” Viszont azonban igaz, hogy Kutter írásaiban a leghatározottabban síkra száll a tételes vallás és az egyházak ellen és egyrészt kijelenti, hogy „a szocializmus nem hisz az örök életben, a kereszténységben túlhaladott álláspontot lát, dogmája a materializmus, materialista történetmagyarázat ...” másrészt azt vallja, hogy „csak az evangélium adja nekünk az élő Istent.”

A szocializmusnak vannak hívei, akik a vallással szemben nemcsak nem közömbösek, hanem céljaikat ép a vallás segítségével akarják elérni. Ezek a szocialisták Németországban kereszténvszociális munkáspárt néven egyesültek és kimondták, hogy „a keresztény hit és a királyhoz és hazához való szeretet talaján állnak.” Az egyesülés célját („a gazdag és szegény közötti hasadék *megkisebbitése*”) az állami élet más tényezőivel közösen akarja megvalósítani.

3. §. A szocializmus ismertebb fogalom meghatározásai.

Miután a szocializmus főbb irányainak a történeti fejlődés folyamán kialakult céljait ismertettük, a szocializmus általánosabb definícióira térünk át. Vajjon van-e közöttük olyan, amely a szocializmus lényegét teljesen kimeríti, anélkül, hogy olyan megállapítást is tartalmazna, amely a szocializmus egyes irányait a szocializmus köréből kirekesztené? A legtágabb meghatározás *Proudhoné*, aki a szocializmus lényegét a bíróság előtt a következő mondatban foglalta össze: „*Le socialisme, c'est toute aspiration vers l'amélioration de la société*”

(a szocializmus a társadalom javítására irányuló összes törekvéseket jelenti).²⁰

Ez a meghatározás sok olyan mozgalmat von a szocializmus fogalma alá, amely tulajdonképpen nem az. Hiszen végeredményében minden politikai párt, sőt minden gondolkodó ember „a társadalom javítására törekszik.” Ép így csak stilisztikai értéke van *Scheel* (1809–1901) meghatározásának, mely szerint a *szocializmus a szenvedő társadalmi osztályok gazdaság-filozófiája*.²¹ A szocializmusnak legjelentősebb irányai konkrét küzdelmek, másrészt maga a filozófia – még ha a társadalmilag elnyomott osztályok helyzetének javítását célozza is – magában nem szocializmus. Ép ilyen túl általános *Βαχ* megállapítása, mely szerint a szocializmus az újkor tiltakozása ama valótlanóságok ellen, amelyeket igazságoknak akarnak feltüntetni. *Webb* a szocializmusban a demokratikus önkormányzat kiterjesztését látja a politika teréről a gazdasági életre.

Böhmert szerint a szocializmus azoknak a rendszereknek és terveknek foglalata, amelyek a magántulajdon és a szabad versenyen alapuló és nyilvánvalóan hibás polgári társadalmat vagy radikális úton, – a társadalom új felépítésével – vagy a magántulajdon és a verseny-viszonyok megváltoztatásával megjavítani akarják.

Diehl szerint a szocializmus a nemzetgazdaságtannak az az iránya, amely a termelő eszközökre a magántulajdont meg akarja szüntetni, vagy legalább is a társadalmi rend ily irányú fejlődését helyesli. Ez a megállapítás kiváltja azok ellenzését, akik nemcsak a termelőeszközökéi akarják közössé tenni, hanem az összes javakat, viszont e sze-

²⁰ Proudhon a „Contradictions économiques” c. munkájában a szocializmust a nyomor vallásának nevezi.

²¹ Hans von Scheel: Handbuch der politischen Ökonomie.

rint a definíció szerint nem szocializmus az, amely a termelő tőkéknek csak egy *részét* akarja kollektivizálni.²²

Hanshoffer szerint a szocializmus azoknak a törekvéseknek összessége, amelyek a gazdaság életet főbb vonatkozásaiban a társadalmi egész egységesen szabályozott tevékenységévé akarják tenni, kizárásával a szabad versenynek, az önzésnek, mind a javak termeléséből, mind forgalmából.

Trefort Ágoston szerint a szocializmus az az irány, amely a szenvedő munkásosztály helyzetét a munkások szétszórt erejének egyesítésével akarja megjavítani.

Földes Béla szerint a szocializmus az a tan, amely a társadalom gazdasági szervezetének egy tökéletesebb, a közösséget a mainál teljesebben kifejező, az egyéni versenygazdaságot kizáró alakját fejtegeti.²³

Engels szerint a szocializmus az újkori proletármozgalom tudományos kifejezése.

Bebel szerint a szocializmus az emberi tevékenység minden terére alkalmazott tudomány.

A magunk részéről a szocializmus fogalmát a következő gondolatmenet alapján állapítjuk meg:

A társadalmi fejlődésnek századokon át tartó folyamata az anyagi javakat termelő munkásságnak a termelő eszközök (földbirtok, tőke) birtoklásából való kirekesztésére vezetett, így alakult ki azoknak az osztálya, akiknek birtokában nincsen termelő eszköz és akiknek léte a bizonytalan munkától függ. Minthogy pedig az a gazdasági rend, amelyben a földbirtok és a tőke minden korlátozás nélkül az egymással versenyző magánemberek tulajdonába kerül, okvetlenül gazdasági és társadalmi

²² L. Diehl Károly königsbergi egyetemi tanár előadásait e kérdésekről (Über Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus, Zwölf Vorlesungen von Dr. Karl Diehl, Jena, 1906).

²⁸ Dr. Földes Béla: A szocializmus (Bpest. 1910, I. k.).

összeütközésekre vezet: a termelés feltétlenül szükséges anyagi eszközeit, a földbirtokot és a tőkét, amely minden gazdaság és kultúra forrása, a társadalom ellenőrzése alá kell helyezni, hogy a társadalom jólétét és kultúráját előmozdító eszközök igazságos megosztása biztosítható legyen. *Ennek a gondolatmenetnek alapján a szocializmus objektíve azt a társadalmi rendet jelenti, amely a korlátozás nélküli magántulajdonon alapuló társadalmi renddel ellentétben a kollektív tulajdon alapján épül fel. Szubjektíve pedig a szocializmus azokat a törekvéseket és mozgalmakat foglalja magában, amelyek a kollektív tulajdonon alapuló társadalmi rend létesítésére vagy legalább is a magántulajdonnak az egész társadalom közös érdeke szempontjából való korlátozására irányulnak.*

Ez a definíció lehetővé teszi, hogy a szocializmus sokféle iránya egy meghatározás alá vonassék, anélkül, hogy olyan tág keretet nyújtana, amelybe minden filantropikus mozgalom beilleszthető.

A meghatározás kiemeli, hogy

1. a szocializmus *társadalmi*, azaz *nem politikai* mozgalom;

2. a *fennálló társadalmi rendet*, amely a korlátnélküli magántulajdonon és a szabadversenyen épült fel, *át akarja alakítani*;

3. a fejlődés kívánatos iránya a *kollektív tulajdonrendszer*, anélkül azonban, hogy kimondaná, vajjon az összes javak közössé tételét tartja-e szükségesnek, avagy csupán a termelő tőkétet, esetleg azoknak is csupán egy fajtát (a földet).

Nem terjed ki a meghatározás – mert ebben az esetben lehetetlen lenne egységes alapra hozni a szocializmus különböző irányait –

1. a társadalmi átalakítás módjára (revolucio-evolucio);

2. a családdal az állammal és a vallás intézményeivel szemben elfoglalt állásfoglalás kifejtésére.

III. FEJEZET.

Az ismertebb rendszerek.

A szocialista rendszereket különböző szempontok szerint csoportosíthatjuk.

a) Egyik legismertebb csoportosítás annak a vizsgálásán alapszik, hogy az osztályozandó rendszer a kívánatosnak tartott új társadalmi rendet valamely *elvont* eszme, ideál alapján *gondolta-e ki*, avagy a társadalmi, politikai és *gazdasági* életben működő összes tényezőket figyelembe veszi-e? Az első csoportba tartozó szocialisták reformtörekvéseik igazolásául egyszerűen arra a tételre utalnak, hogy a magántulajdon és az ebből következő szabad verseny az embereket önzökké teszi, hiszen érdekükben áll, hogy embertársaik velük szemben hátraszoruljanak, tehát a magántulajdon az igazság, egyenlőség és testvériség eszméinek megvalósítását kizárja;¹ minthogy pedig az igazság, egyenlőség és testvériség megvalósítása az emberiség *mindenek felett álló* feladata: a létező társadalmi rendnek átalakítása olyan szükségesség, mely minden bizonyítást feleslegessé tesz. A szocializmus eme irányának hívei az új társadalmi rendnek a legkisebb részletekig menő leírását nyújtják ugyan, teljesen figyelmen kívül hagyják azonban azokat a körülményeket, amelyek a társadalmi rendnek általuk elgondolt átalakulását már eleve lehetetlenné teszik. A szocializmusnak ez az iránya: az *ideologikus szocializmus*, mely elnevezés azt juttatja kifejezésre, hogy a társadalom átalakítá-

¹ Ismeretes Treitschke hírhedtté vált mondása: Die Millionen müssen ackern und schmieden und hobeln, damit einige Tausende forschen, malen und regieren können.

sának alapja valamely kigondolt *ideál*. *Morus* Tamás *Utópia* című államregénye után – mely egy képzeletbeli államnak (Utópia) mindenki számára csak boldogságot nyújtó társadalmi életét ismer-teti – a szocializmusnak ezt az irányát *utópisztikus szocializmusnak* is nevezzük.

Az ideologikus (utópisztikus) szocializmussal diametris ellentétben vannak a szocializmusnak azok az irányai, amelyek a valóságos gazdasági életből indulnak ki, a társadalmi élet évezredek óta működő fejlődési törvényeivel gondosan számolnak és nem az egyenlőség, igazság és testvériség megvalósíthatása érdekében kívánják a társadalmi rend átalakulását, hanem azt vallják, hogy ez az *átalakulás az emberek akaratától függetlenül, természeti szükségszerűséggel következik be* és a társadalmi fejlődés folyamán szükségképen *valósul meg* az új társadalmi rend, melynek elkövetkezését az emberek legfeljebb siettethetik vagy ideig-óráig feltartóztathatják, de sem meg nem akadályozhatják, sem idő előtt nem produkálhatják.² Ez a szocializmus a *modern, tudományos* szocializmus, mely mint társadalomgazdasági elmélet és filozófiai rendszer a társadalmi élet utolsó másfélszázados fejlődésének jelenségein épül fel és főként az angol gazdasági forradalom (industrial revolution) óta bekövetkezett gazdasági átalakulásokból vonja le következtetéseit. A szocializmusnak ezt az irányát, melynek legkiválóbb képviselői Marx és Engels, *materiálista* szocializmusnak is nevezzük.³

² Der Sozialismus müsse unabhängig vom Wollen, Wünschen und Meinen der Menschen, kommen, infolge einer naturgesetzlichen, notwendigen Entwicklung. (Diehl.)

³ Sombart a szocializmust a vallott eszmény történetbölcséleti alapozása és az eszménvek megvalósítására választott – mód alapján osztályozza és ugyanerre az eredményre jut, amennyiben a szocializmust két csoportra osztja: a) naív, racionális, utópisztikus szocializmusra; b) történeti, realiztikus szocializmusra.

b) Csoportosítani szokták a szocialista rendszereket aszerint is, hogy a kívánatosnak hirdetett új társadalmi rendet minden *átmenet nélkül* akarják-e megvalósítani, erőszakkal (*forradalmakkal*) tolván félre az útból a nem tetsző intézményeket és embereket, avagy *békés eszközökkel* (tanítás, felvilágosítás, nevelés) akarják-e az emberiséget a szocializmus rendiének helyességéről meggyőzni és csak az emberek felfogásának átalakulása után tartják-e lehetségesnek a szociális állam kialakulását. A szocializmus legtöbb iránya ez utóbbi csoportba sorozható. Nemcsak a keresztény szocializmusnak hívei és az utópisták hárítják el maguktól a forradalom és lázadás véres gondolatát, hanem a modern szocializmus legtöbb képviselője is, akik részint a nevelés folytán átalakult ember szabad társulásai útján, részint az új rend hasznosságát felismerő állami hatalom segítségével akarják a szocialisztikus berendezkedést megvalósítani (Proudhon, Blanc, Lassale). *Marxnak* ebben a kérdésben elfoglalt álláspontját befolyásolta az a körülmény, hogy ő nemcsak szocialista volt, hanem egyúttal a német szociáldemokrata *pártnak* vezére is, aki mint *konkrét* politikai mozgalmak irányítója, kénytelen volt az adott viszonyokhoz alkalmazkodni.⁴ A pártvezérnek nem egy állásfoglalását határozottan megtámadná a *szocialista* tudós. Különben Marx maga is sokszor módosította, revideálta régebbi kijelentését, így például a kommunista kiáltvány 1872 június 24.-én kiadott német fordításának bevezetésében megjegyezte, hogy a kiáltványban ajánlott forradalmi rendszabályokra nem kell különös súlyt vetni: „Ez a rész ma sok tekintetben másképp szólna.” Marxot a taktika kérdésében az a felfogása irányította, hogy a társadalmi

⁴ Így Marx ellenezte 1870-ben a párisi commune-lázadást, de amikor annak kitörése többé megakadályozható nem volt, melléje állt.

lét és fejlődés alapja s mozgatója a *materiális termelő erők* fejlődése, melynek folyamán a társadalom anyagi termelő erői összeütköznek a termelőviszonyokkal és ez az összeütközés egy új rend kialakulását eredményezi. *Egy társadalmi alakulat sem pusztul el azonban addig, míg minden benne, meglevő termelő erő ki nem fejlődött és míg az új termelőviszonyok életfeltételeit ki nem termelte* (Zur Kritik der politischen Ökonomie).⁵ Ez a megállapítás tulajdonképpen hitvallás az *evolúció* mellett és állásfoglalás a *revolúció* ellen, amely, a fenti gondolatmenet szerint, vagy *felesleges*, vagy – *lehetetlen*. Ha t. i. a társadalmi átalakulás ideje elérkezett, a régi társadalmi rend *revolúció nélkül* is összeomlik (a benne kifejlődött új termelési erők nem tudván tovább fejlődni, szétomlasztják a gátló keretet), ha pedig az új termelési viszonyok életfeltételei nincsenek meg, a régi gazdasági rend erőszakos lerombolásának csak a pusztulás lehet az eredménye. Ezzel a felfogással ellentétben áll ugyan a kommunista kiáltványnak az a pontja, amely szerint a kommunisták céljaikat csakis minden eddigi társadalmi rend megdöntésével vélik elérhetőnek, ámde a kiáltvány *politikum* volt, melynek megítélésénél sok szempont jön figyelembe. Kétségtelen mégis, hogy minden *revolúció nélkül* a szociális társadalom megteremtését *Marx* nem tartotta lehetségesnek. *Az erőszak a bábája minden olyan régi társadalomnak, – mondotta – mely egy újat hordoz méhében. Bebel* megállapítása szerint pedig: *A történet azt tanítja, hogy az új eszmék minden időben szabály szerint csak képviselőiknek a múlt képviselőivel való erőszakos küzdelme révén jutottak érvényre.*

A forradalmi szocializmusnak legnevesebb képviselője *Babeuf*, az újabb időben pedig *Blanqui*, aki

⁵ Marx, Zur Kritik der politischen Ökonomie (1859), Szabó Ervin megjegyzései.

azt hirdette, hogy a kapitalisták erejét másként, mint *erőszakkal* megtörni nem lehet.⁶ A szocializmusnak uralkodó irányai ezt a felfogást nem fogadják el. *Engels* megállapítja, hogy a *politikai meg-
lepetések ideje elmúlt*, a tudatlan tömegekkel forradalmat csinálni nem lehet; lassú, *folytonos* munka (propaganda) és *céltudatos* parlamenti tevékenység a legközelebbi fejadat.⁷ *Bebel* is megállapította, hogy aki a szocializmus céljainak megvalósítását utcai harcokkal lehetségesnek tartja, teljesen félre ismeri azokat a viszonyokat, melyek között élünk.⁸ *A szocializmus megvalósítása* – írja – *nem jelent önkényes lebontást és építést, hanem természet-
tudományos fejlődést?* Ennek megfelelően a «szociáldemokrácia is revideálta álláspontját, melyet különben már a *gótai* Programm is (1875) a törvényes úton való haladáshoz kötött le. Ezt módosította ugyan 1880-ban a *wydeni* Programm, mely kimondja, hogy a szocialista párt *minden* eszközt felhasznál céljai érdekében, de ennek az a magyarázata, hogy abban az időben Németországban kivételes törvény volt érvényben a szocializmus ellen, tehát legális keretek között a harc nem is volt lehetséges. Az *erfurti* Programm (1891) a „*bármely eszköz*” kitételt újból mellőzte.

c) A szocialisztikus rendszerek egy másik csoportosításának alapja a *magántulajdonról* vallott felfogás: annak vizsgálása, vajjon teljesen és *minden* jószágra elveti-e a magántulajdont, avagy csak a *termelő* tőkékre, esetleg azoknak is csupán egy körére, a *földre*.

d) A szocializmus *egy* irányait Diehl abból

⁶ Blanquiról azt mondja Mehring: „Er war im Grunde immer mehr Carbonari und Jakobiner als Sozialist.

⁷ Előszó Marxnak „Über die Klassenkämpfe in Frankreich” c. munkája 1890. évben megjelent kiadásához.

⁸ Wir wurden wie die Spatzen jammerlich zusammengesossen (Erfurti beszéd).

⁹ *Bebel*, A nő és a szocializmus. (Befejező rész.)

a szempontból csoportosítja, vajjon az elérni kívánt társadalmi rendszer kényszeren alapul-e, avagy nem. A kényszer elvét valló szocializmus a magántulajdonnal szemben elfoglalt álláspontja szerint *kollektivista* vagy *individualista*. A kollektivista irányzatnak három alfaját ismeri: a *szocializmust*, a *kommunizmust* és az *agrárszocializmust*. A szocializmus a *termelési eszközöket* akarja a magántulajdonból elvonni, a kommunizmus *minden* jószágot köztulajdonba vesz, az agrárszocializmus pedig a termelő tőkéknek csupán egy fajtát, a *földbirtokot* akarja kollektivizálni. Magát a szocializmust *Diehl* két csoportra osztja, az *ideologikus* irányzatokra és az *evolúció* tanán állókra. Az ideologikus szocializmust két alcsoportra osztja, a *vallási* szocializmusra és az *etikai* szocializmusra. Az evolúció tanán felépült szocializmust szintén két csoportra osztja, a *darwinisztikus* szocializmusra és a *történelmi* materializmus elvén álló szocializmusra.

A vallással szemben hivatalosan semleges szocializmusnak a keresztény vallás alapján történő szerveződése megteremtette a *vallási szocializmus* csoportját, melynek jelentős szerepet betöltő szervezetei képviselik a keresztény szocialista irányzatokat, melyek különösen erősek Németországban és Ausztriában. *Mehring* szerint azonban „*a keresztényszociális agitáció az uralkodó osztályok érdekeihez van szabva és csak azokéhoz*” (*Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*, IV. 131. L).

Ennek dacára megerősödött a keresztényszocialista irányzat Franciaországban is, ahol az 1870. évi háború után lángolt fel a vallásos irányzat. Egyrészt a nagy nyomor, a veszített háború után természetszerűleg bekövetkezett nagy elszegényedés, másrészt a párisi kommün véres emlékei hatottak oly irányban, hogy a tömegek a vallásba menekülve keresték a kibontakozást. 1871-ben megalakult az *Union des associations ouvrières catholi-*

ques de France, majd később az *Oeuvre des cercles catholiques d'ouvriers*. Ennek eszméit terjesztette 1876-tól a *L'association catholique* című lap. A szociáldemokráciát megbélyegző „*Rerum novarum*” enciklika után a hivatalos körök is támogatták a „katholikus szocialistákat”, akiktől különváltan működtek a *keresztény demokraták* (lapjaik: a *Justice sociale*, a *Vie catholique*, *Démocratie chrétienne*). Különös jelentőségre tettek szert a *Sillon* néven ismert szervezet megalakulása után. A mozgalom erejét megtörte X. *Pius* pápának állásfoglalása.

e) *Földes Béla* a szocializmust céljai szerint a következőképpen osztályozza:

1. a lemondás, önmegtaeradás szocializmusa (Kereszténység, sakerek Amerikában),
2. az élvezet szocializmusa (Fourier),
3. az egyenlő felosztás szocializmusa (a tulajdonképeni kommun),
4. a henyélő proletariátus szocializmusa (a régi Rómából),
5. az újkori munkás proletariátus szocializmusa.

f) Ezeken a csoportosításokon kívül még számos más szempont alapján is szokták a szocializmus rendszereit csoportosítani.

Gyakran találkozunk az *államszocializmus* és *tanszéki szocializmus* megjelölésekkel.

Az *államszocializmus* (Staatssozialismus) a szocializmusnak az az iránya, mely az új társadalmi rend megvalósítását magától az államtól várja (Rodbertus, Lassale). Ezzel az elnevezéssel ez az irány el akarja magát választani azoktól az irányoktól, amelyek a szociális átalakulást kizárólag az elnyomott osztályok feladatának tekintik, avagy azt forradalommal akarják megvalósítani. A közhasználatban az államszocializmus fogalma alá vonják azt az *állampolitikát* is, amely konkrét intézkedésekkel (törvényekkel, rendeletekkel) tompítja le a kapitalista gazdasági rend kinövéseit,

avagy egyes nagyobb intézményeket kivesz a magántulajdonból (vasutak államosítása). Minthogy azonban az államnak ez a tevékenysége nem a társadalmi és gazdasági rend alapjainak átalakítására irányul, hanem kizárólag politikai vagy célszerűségi okokból történik (anélkül, hogy a magántulajdon intézményének helyessége vitássá válnék), a szocializmus fogalmát ezekre a törekvésekre kiterjeszteni nem lehet.

A *tanszéki szocializmus* (Katheder Sozialismus) elnevezés onnan ered, hogy a múlt század hetvenes éveiben német egyetemi tanárok előadásaikban hirdették a fennálló társadalmi rend reformálásának szükségességét és ennek módjait is megjelölték.¹⁰

g) A szocializmus valamennyi osztályozását felsorolni lehetetlen. Majdnem minden író, aki a kérdéssel foglalkozott, talált valami új szempontot és ezen az alapon új osztályozást állított fel. Nagyobb jelentőségük ezeknek a csoportosításoknak nincs, még legfeljebb arról emlékezünk meg, hogy van olyan osztályozás is, mely megteremtette a *jogászi szocializmus* fogalmát. Ezen a szocializmusnak azt az irányát értik, mely a jogrend keretén belül és a jog segítségével akarja célját megvalósítani és jogi alapon építi fel programját. Ez a jellegzetesség azonban vajmi gyenge, hiszen ezen az alapon a szocializmus legtöbb csoportját „jogászi szocializmusnak” is lehetne egyúttal nevezni.

A kérdéssel részletesebben foglalkozó *Edmond Laskine* „Die Entwicklung des juristischen Sozialismus” című művében a következőket állapítja meg: „Überblicken wir zum Schluss die Ergebnisse unserer Untersuchung, so bietet sich uns folgendes Bild: Erst entwerfen sozialistische Denker Pläne sozialer Neuordnung, die zugleich neue Rechtsauf-

¹⁰ L. Diehl idézett előadásait.

fassungen in sich begreifen, welche ausser Zusammenhang mit der gegenwärtigen Rechtsordnung stellen, unbekümmert um den Weg, der aus dieser zur künftigen führen soll. Einige unter ihnen versuchen sodann an der Hand der Geschichte, das Wesen der Institutionen der Vergangenheit zu bestimmen und zu zeigen, wie einerseits die Gegenwart durch die Vergangenheit vorbereitet worden sei und andererseits jene an der Schaffung der Zukunft arbeite. Andere formulieren die Beziehungen zwischen Recht und Wissenschaft mit grösserer Schärfe und machen die sozialistische Rechtsordnung zum Gegenstand eindringenderer Untersuchung. *Durch das Zusammenwirken von Juristen, Ökonomen und marxistischer Schule gewinnt sodann dieses Problem des Zusammenhanges zwischen Recht und Wirtschaft jene hervorragende Bedeutung, die den wissenschaftlichen jur. Soz. kennzeichnet.* Andere Juristen wieder begnügen sich nicht mit den allgemeinen marxistischen Formeln, sondern suchen im bürgerlichen Recht die Keime des sozialistischen festzustellen, wobei freilich nur zu oft diese Keime als durch taktische Künsteleien aufgepropft erscheinen. Schliesslich zeigen zwei französische Sozialisten, wie die herrschenden Rechtseinrichtungen mit innerer Notwendigkeit und selbsttätig über sich selbst hinauswachsen, mit sich selbst in Widerspruch geraten und das neue Recht erzeugen. *War der jur. Soz. ursprünglich nur ein Ausdruck für ideale Bestrebungen einzelner, so wird er zuletzt zur wissenschaftlichen Feststellung des objektiven Sozialisationsprozesses innerhalb des Rechts. So betrachtet erscheint die Entwicklung des jur. Soz. als Fortschritt von der Utopie zur Wissenschaft.*¹¹

¹¹ L. A'b. Schatz *L'individualisme économique et social*, Paris, 1907, 314. old., Engels és Kautsky *Juristensozialismus a „Die neue Zeit“-ben*, 1878. Edmond Picard, *Le droit*

h) A szocializmus irányainak minden áron való beskatulyázása a rá fordított fáradságot nem éri meg. Minden irányt a maga talaján kell megbírálnunk és minden szocialista író művei tanításai alapján. Rendszerhez csak annyiban tartjuk magunkat, amennyiben az áttekinthetőség technikai előnyének biztosítása ezt célszerűvé teszi.

Ebben a könyvben először az *ókori népek* szocializmusával foglalkozunk, azután a *vallások és különböző vallásos szekták* szocialisztikus irányival, majd az ú. n. *utópisztikus* szocializmussal. Ezeket ismertetve áttérünk a francia forradalom előtti *természetjogi* szocializmusra, végül a *racionalisztikus* és az *agrár* szocializmusra, melyek előkészítői a *fejlődéstörténeti* és *tudományos* szocializmusnak.

IV. FEJEZET.

A kommunizmus.

A *szocializmus* és a *kommunizmus* között különböző válaszvonalakat szoktak vonni. Van olyan felfogás is, mely szerint a szocializmus és kommunizmus *azonos* fogalmak.

Legáltalánosabb az a megállapítás, amely szerint a *szocializmus* a magántulajdonnak megszüntetését csupán a *termelésben résztvevő* javakra (a tőkékre) véli szükségesnek, míg a *kommunizmus* a magántulajdont *elvi alapon* helyteleníti és a használati javakat is közössé kívánja tenni.¹

nouveau, a „Pandectes belges”-ben, 1907, 11. old.: J. Hitler, Le socialisme juridique, a „Revue d'écon. politique”-ben, 1906.

³ Der Sozialismus will nur das Privateigentum an den Arbeitsmitteln beseitigt wissen, der Kommunismus auch das Privateigentum an den Arbeitserzeugnissen. (Über Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus. Zwölf Vorlesungen von Dr. Karl Diehl, Jena. 1906.)

Dietzel szerint a szocializmus alapja a társadalmi elmeletek túlzásba vitele, a kommunizmus pedig az individuális elméletek végső következményeinek levonásával akarja az új gazdasági berendezést felépíteni.

Tugan-Baronowsky megállapítása szerint a szocialista társadalomban a fogyasztást a jövedelem szabályozza, míg a kommunista társadalomban a fogyasztás vagy teljesen szabad, vagy azt a javaknak természetben való szétosztása szabályozza.

Catrein a szocializmusnak és a kommunizmusnak egymáshoz való viszonyát ép fordítva állapítja meg, mint általában szokták.² Szerinte a kommunizmus a *tágabb* fogalom és a szocializmus csak alfaja és így mindenki, aki a szocializmusnak híve, egyúttal kommunista is. Szerinte a kommunizmusban a következő irányok vannak:

a) *negatív kommunizmus*, amely megelégszik a magántulajdon *elvi* megtagadásával és annak a tételnek felállításával, hogy minden jószág a közössé-é;

b) *pozitív kommunizmus*, amely a javakat a *valóságban* is fel akarja osztani és a tulajdonjogot az állam vagy más közösség számára akarja biztosítani. Ennek az irányzatnak *Catrein* szerint szintén két alfajtája van:

1. a *szélsőséges irányzat*, amely *minden* jószágot közössé akar tenni és a javak használatát csakis közösen engedi meg (közös étkezés, közös alvás stb.);

2. a *mérsékelt irányzat*, amely csupán a *termelő tőkét* akarja a magántulajdonból kivonni (föld, nyersanyag, gyárak, gépek, szerszámok, közlekedési eszközök stb.)

² Der Sozialismus, Freiburg, 1898.

Catreinnek eszerint a megállapítása szerint: a szocializmus a kommunizmus pozitív irányzatának második fajtája. Mindenesetre ellenkezik ez a megállapítás a közfelfogással, amely a két fogalom között éles határt von.

Engels katekizmusa szerint a kommunizmus a proletárság felszabadításának feltételeiről szóló tanítás, lényege a magántulajdonnak megszüntetése. (Következik ez a Kommunista Kiáltványból is, mely szerint: „*A kommunisták elméletüket ez egy kifejezésben foglalhatják össze: a magántulajdon megszüntetése.*”) Ezt a célt *Engels* csak fokozatosan tartja elérhetőnek és egyelőre átmeneti rendszabályokkal is megelégszik. Ezek között a fontosabbak:

1. A magántulajdon korlátozása fokozatos adókkal, az oldalági örökösödés eltörlésével, kényszerkölcsonökkel.

2. A földbirtokok, gyárak, vasút- és hajótulajdonok fokozatos kisajátítása, részint az állami verseny útján, részint közvetlenül kártalanítás ellenében.

3. A munkások foglalkoztatása nemzeti jószágokon, gyárakban és műhelyekben, aminek folytán a munkások közötti verseny megszűnnék s a gyárosok kényszerítve lennének ugyanolyan béreket fizetni, mint az állam.

4. Munkakényszer a társadalom valamennyi tagjával szemben.

5. A hitelrendszernek és a pénzületnek köznontosítása az állam kezében (állami tőkével működő nemzeti bank létesítése és a magánbankok megszüntetése).

6. A nemzeti gyárak, műhelyek, vasutak és hajók szaporítása, minden földbirtok megművelése és a már megművelt birtokok megjavítása abban az arányban, amint a nemzetnek rendelkezésére álló tőkék és munkások szaporodnak.

7. Az anyai gondozásra nem szoruló gyermekeknek nemzeti intézetben, nemzeti költségen való felnevelése.

8. A nemzeti jószágokon közös lakások építése az erre szorulóknak számára.

9. Minden egészségtelen és rosszul épült lakás (városrész) lerombolása.

10. Egyenlő öröklési jog a házasságban és házasságon kívül született gyermekek részére.

11. A közlekedés ügyének központosítása a nemzet kezében.

Engels felfogása alapján a *szocializmust és kommunizmust nem tekinthetjük azonos fogalmaknak*, sőt céljukat illetőleg mindegyik más irányban halad és így a szocializmusnak híve lehet az is, aki a kommunizmus tanításait nem fogadja el. Sőt a két irányzat követői tulajdonképpen nem is lehetnek egy táborban, ha tekintetbe vesszük *Marxnak* azt a mondását, hogy „*a szocializmus a burzsoázia mozgalma, a kommunizmus pedig munkásmozgalom.*”³

Menger a szocializmus és kommunizmus közötti különbséget keresve, megállapítja, hogy a szocializmus lényegét abban kell látnunk, hogy a fontosabb vagyoni jogokat ne az egyesek, hanem nagyobb társaságok gyakorolják, amiből következik, hogy szocialista társadalmi renddel az állampolgá-

³ A kommunistáknak ezt az álláspontját az anarchisták is vallják – Bakunin szerint. „Ez az osztály (t. i. a burzsoázia), amely egykor oly hatalmas és értelmes volt, lassan, de menthetetlenül hanyatlásnak indult, sőt értelmére és erkölcsére már is halott Nincs többé se hite, se gondolata, sem bármiféle törekvése. Nem akar és nem tud visszafordulni, de épen úgy nem mer előre se nézni”. (Il Socialismo e Mazzini). „A mai burzsoázia természetében van, hogy a szép dolgot csak a múltban szeresse és a jelenben ne imádjon mást, mint a nyereséges és hasznos dolgokat”. (Marx, A nemzetközi munkásszövetség első üzenetéhez Szabó Ervin által hozzáfűzött megjegyzéseiből.)

rok gazdasági egyenlősége nincs szükségszerűleg egybekapcsolva és az élvezetek a szocialista államban is az egyeseknek az állami rendben elfoglalt állása, illetve a teljesített munka mértéke szerint – tehát egyenlőtlenül – oszthatók fel. Ha ezzel szemben a szocialista társadalmi rendben az *egyenlőség* elvét akarjuk megvalósítani: a kommunizmushoz jutunk.

A kommunista államot tehát nem az jellemzi, hogy ott a fontosabb vagyoni jogokat kisebb vagy nagyobb társaságok gyakorolják, hanem az, hogy *az élvezetek a társadalom tagjai között teljesen egyenlően oszlanak meg.*

Hogy a különböző képességű, hajlamú és erejű embereket lehetséges-e olyan társadalmi rendbe beleszorítani, amelyben minden jószág, élvezet közös és egyenlő, azt csak azok a kommunista írók hihetik, akik a való élettel és az emberek igazi életviszonyaival egyáltalán nem számolnak.

A magyarországi szocialista irodalomban szintén felmerült az a kérdés, hogy mi a szocializmus és kommunizmus közötti különbség. *Táncsics Mihály*, aki magát kifejezetten *kommunistának* vallotta, megállapítja, hogy: „közös a kiindulási pont, a *munka*, csakhogy míg a szocialisták, habár akarják, hogy egyesülten, közösen dolgozzanak, de amit *így* együtt keresnek – fáradságuk gyümölcsét – maguk között *felosztani* kívánják, hogy *ami mind-egyikre jut, az neki külön tulajdona legyen*, addig a kommunisták azt, amit együtt kerestek, *nem akarják felosztani*, hanem maradjon az egyesületé; azaz, *amit együtt keresnek, azt együtt is költsék el. vagy használják fel*”

A kommunizmus önálló jelentősége a XIX. században kezdődik, amikor a párisi munkások 1836-ban megalakították az igazságosak szövetségét, melynek első propaganda iratát *Weitling* készítette. („*A világ, amilyen és amilyennek lennie*

kellene”) A szövetség az 1848-i francia (februári) forradalom előtt adta ki a híressé vált „Kommunista Kiáltványt” (*Kommunistisches Manifest*), mely a kommunizmus első teljes programját nyújtja.⁴ Ez a felhívás négy részből áll. Az első rész megállapítja, hogy minden eddigi társadalom története az osztályharcok története. Az osztályharcok rövid áttekintése után megrajzolja a polgárság (bourgeoisie) kialakulását és szerepét. A burzsoázival szemben állnak a munkások (proletárok), „*akik csak addig élnek, míg munkához jutnak és akik csak addig jutnak munkához, míg munkájuk szaporítja a tőkét.*” A második rész a proletárok és kommunisták viszonyát vizsgálja. Megállapítja, hogy a „*kommunisták az összes országok munkás Vártjainak leghatározottabb, szüntelen továbbhaladásra ösztökélő részét alkotják*” A kommunizmus célja: „*a proletárság osztállyá alakítása, a polgárság uralmának megdöntése és a politikai hatalomnak meghódítása a proletárság részére*” A kommunisták követelése röviden ez: „*A magántulajdon megszüntetése*” A harmadik rész a háromféle szocializmust tárgyalja: a *reakciós* szocializmust (hübéri, kispolgári, német szocializmust), a *konzervatív*, vagyis burzsoa szocializmust és a *kritikus* utópista szocializmust, illetve kommunizmust. A negyedik rész a kommunistáknak a különböző ellenzéki pártokkal szemben elfoglalt álláspontját ismereti és megállapítja, hogy „*a kommunisták mindeütt minden olyan forradalmi mozgalmat támogatnak, mely a meglévő társadalmi és politikai állapotok ellen irányul, valamennyi mozgalomban a mozgalom alapvető kérdéseként a tulajdon kérdésére helyezik a fősúlyt*”. A kiáltvány befejező szavai ezek: „*Reszkessenek az uralkodó osztályok egy*

⁴ A kiáltványt magyarul 1. Marx és Engels vál. művei I. kötetében (Bpest, 1905.). Dr. Szabó Ervin fordítása.

kommunista forradalomtól. A proletároknak ebben a társadalmi rendben láncaikon kívül nincs mit elveszteniök. Nyerhetnek cserébe egy világot. Világ proletárjai egyesüljete!”

A kommunista kiáltványt kérdés és feleletekben Engels dolgozta fel, kinek hagyatékából adta ki *Bernstein* „Grundsätze des Kommunismus” címen ezt a tanulmányt, melyből azokat a megállapításokat, melyek a kommunizmus általános megítélésére szempontjából fontosak, kivonatosan ismeretjük:

A *kommunizmus* a proletárság felszabadításának feltételeiről szóló tanítás.

A *proletárság* a társadalomnak az az osztálya, amely életét egyesegyedül munkájának eladásából, nem pedig bármiféle tőkéjének jövedelméből tartja fenn; amelynek öröme-búja, élete-halála, amelynek egész léte a munka utáni kereslettől, tehát a jó és rossz üzleti viszonyok váltakozásától, a féktelen verseny ingadozásaitól függ. Szóval a proletárság, vagyis a proletárok osztálya a XIX. századnak (és a jelenleginek is) dolgozó osztálya.

A *proletárság az ivari forradalom útján keletkezett*, amely az előző (XVIII.) évszázad második felében Angolországban lezajlott és amely azóta a világ valamennyi polgárosult országában megismétlődött. Ezt az ipari forradalmat a gőzgép, a különböző fonógépek, a szövőgépek és egyéb műszaki készülékek fölfedezése támasztotta. Ezek a gépek, amelyek nagyon drágák voltak és amelyeket így csak a nagytőkések szerezhettek meg, a termelés egész eddigi módját megváltoztatták és elnyomták az eddigi munkásokat, amennyiben a gépek az árukat olcsóbban és jobban állították elő, mint a munkások tökéletlen rokkájukkal és szövőszékeikkel.

⁵ Liebknecht szerint a Kommunista Kiáltvány a modern munkásmozgalom alapköve, amelynek programja – miként a Kapital – tudománnyá vált.

Ezek a gépek tehát az ipart egészen a nagytőkések kezére játszották ...

A proletár a rabszolgától abban különbözik, hogy a rabszolgát egyszersmindenkorra eladták, a proletár pedig napról-napra és óráról-órára kénytelen önmagát eladni. Az egyes rabszolga, aki úrnak tulajdona, már ennek az úrnak az érdekében is akármilyen nyomorúságos, de mégis biztos létfontartáshoz jutott. Az egyes proletárnak, aki úgyszólván az egész burzsoáosztály tulajdona, akitől munkálat csak akkor veszik meg, ha arra valakinek szüksége van, egyáltalán nincs biztos létfontartása.

A proletár a jobbágytól abban különbözik, hogy a jobbágy valamely termelőeszköz, egy darab föld birtokában és használatában van, a jövedelem egy részének szolgáltatása vagy munkateljesítése ellenében. A proletár másnak termelőeszközeivel dolgozik, ennek a másiknak számlájára s ezért a jövedelem valamely részét kapja. A jobbágy ad, a proletárnak adnak.

A proletár a kézművestől abban különbözik, hogy a régi kézművesiparban a fiatal kézműves a tanulás idejének letelte után rendszerint csak bér munkás volt, hogy azután évek múlva önálló iparos legyen, a proletár ellenben csaknem egész életén át bér munkás marad.

Az új társadalmi rend ki fogja venni az ipar és minden termelés üzemét az egymással versengő egyének kezéből és mindezeket az üzemeket az egész társadalommal – azaz közös számlára, közös terv szerint és a társadalom valamennyi tagjának részvételével – folytatja. Megszünteti tehát a versenyt s helyébe a társulást teszi. Minthogy pedig az iparnak egyesek által való folytatása szükségszerűleg maga után vonja a magántulajdont és minthogy továbbá a verseny nem egyéb, mint az egyes magántulajdonosok folytatta ipar-

üzésmódja és rendje, a magántulajdont az egyesek által űzött ipartól és versenytől nem lehet elválasztani. A magántulajdont tehát szintén meg kell semmisíteni és helyére minden termelőeszköz közös használatát és minden terméknek közös megegyezés szerint való elosztását, vagyis az úgynevezett vagyonszövetséget kell léptetni. A magántulajdon megszüntetése legrövidebb és legjellemzőbb összefoglalása annak az átalakulásnak, amelynek az ipar fejlődéséből az egész társadalmi rendben be kell következnie és így a kommunisták ezt jogosan emelik ki főkövetelésük gyanánt.

Ez a forradalom egymagában, egyetlen országban nem mehet végbe. A nagyipar már pusztán a világpiac megteremtésével a föld minden népét és különösen a polgárosult népeket olyan szoros kapcsolatba hozta egymással, hogy minden egyes népre hatással van az, ami a másikon történik. A kommunista forradalom nem lesz csupán nemzeti forradalom, hanem minden polgárosult országban, vagyis legalább Angliában, Amerikában, Francia- és Németországban egy időben fog kitörni.

A kommunista társadalmi rendnek a családra való hatása az lesz, hogy a két nem viszonyát tiszta magánviszonyra teszi, amely csak az illető személyeket érdekli és amelyekre a társadalomnak semmi beleszólása nincs.

V. FEJEZET.

Az anarchizmus,

1. §. Elvek, irányok.

Az anarchizmus kifejezést azoknak a tanoknak megjelölésére használjuk, amelyek az egyén részére a legszélesebb körű rendelkező jogot követelik és visszautasítanak minden felsőbb szervezett

hatalmat. Maga az elnevezés anarchia – kormány nélkülség) *Fourier*-től (1772–1837) származik, azonban anarchista elméletekkel a történelem legrégebbi kő szakában is találkozunk.

Már *Zénó* (Kr. e. 342–270) – a stoikus iskola megalapítója – kifejti, hogy a nevelés folytán tökéletessé váló embereknek nem lesz szükségük törvényekre, hogy helyesen éljenek és másokat ne háborgassanak, mert az emberi értelem és a természeti princípiumok maguk is megmutatják azt az irányt, melyben a különböző egyedek harmonikusan egymás mellett működhetnek.

Ezzel a felfogással megegyezik az anarchizmus alaptétele, mely szerint az embereket akaratukban kényszerrel befolyásolni nem szabad s a korlátlan szabadság és abszolút egyenlőség oly állapotot teremtenek, melyben mindenki boldog lesz anélkül, hogy mások segítségére szorulna; a teljes egyenlőség folytán nem lesznek osztályok, következésképp megszűnnek az osztályellentétek és így az osztályharcok is; az embereknek ebben az eszményi társadalmában feleslegessé válnak a büntető rendelkezéseket tartalmazó törvények, senki sem fogja bántani embertársát, hiszen annak érdeke nem ellentétes az övével; az embereknek egymással való érintkezését egyedül a *szerelem* fogja szabályozni. (Ezt *Zénó* is hirdette.)

Az anarchizmusnak a szocializmussal csak annyiban van közönsége, hogy a mai társadalmi rendet mind a kettő rossznak tartja, de míg a szocializmus a termelésnek, fogyasztásnak és a javak forgalmának centrális szabályozása útján akarja a gazdasági rendet megreformálni, az anarchizmus minden kényszerszervezetet elvet, a társadalmat is.

A két fogalom közti éles határvonalat *Diehl*¹ a következőképpen vonja meg:

¹ Diehl, Über Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus (Jena, 1906).

„Während der Sozialismus die individuelle Freiheit aufs äusserste *beschränkt*, will der Anarchismus die Freiheit des Individuums in denkbar höchstem Masse *verstärken*; der Sozialismus zielt auf eine *Änderung* unserer Rechtsordnung ab, der Anarchismus will *jede* Rechtsordnung überhaupt beseitigt wissen. *Jeder rechtliche Zwang soll aufhören, jeder einzelne soll Herr seiner Entschlüsse sein. Jeder kann tun und lassen was ihm beliebt.*”

Természetesen az anarchizmus sem akar káoszt, a dolgok összevisszaságát, csakhogy azt vallja, hogy az emberi erők és szenvedélyek, ha működésükben semmi sem gátolja, elégségesek arra, hogy az emberek együttélésének harmóniáját biztosítsák. Különbösen is – az anarchista Bakunin szerint – a társadalmat ma is az erkölcsök, hagyományok és szokások korlátozzák, nem pedig a törvények; ami a haladás útján lassan előrehajtja, az az egyéni kezdeményezés és nem a törvényhozó gondolata vagy akarata.²

Ezt az elvet egyébiránt nem csupán az anarchisták hirdetik, hasonló nézetet vallanak egyes liberális és szocialista írók is, de csak az anarchizmus vezette le ebből az álláspontból azt a követelést, hogy az állam és egyház szervezeteit – amelyeknek keretében az emberi cselekvések kölcsönös alkalmazkodása ma végbemegy – mint feleslegeket meg kell szüntetni.

Hogy ez a „megszüntetés” milyen megrázkódattal járna és az emberiséget milyen messzire vetné vissza fejlődésében, azt elképzelhetjük, ha azoknak a mozgalmaknak kísérő jelenségeire gondolunk, melyek a fokozatos haladást akarták megkerülni.

Mi lenne az eredménye annak, ha az anarchizmus elveit, mint az egyes anarchista írók propagálják, megvalósítanák?

³ Fédéralisme, socialisme ét antithéologisme.

Menger határozott választ ad: *gazdasági csőd*. Mindenekelőtt az összes javakat tulajdonosaiktól minden kártérítés nélkül el kellene venni. Már maga ez a hatalmi kényszerkisajátítás sem mehetne végbe nagyobb erőszakoskodások nélkül és okvetlenül hosszú időre felforgatná a termelés és fogyasztás rendjét, de még ha föltesszük is, hogy minden létezőnek ilyen fölforgatása – melyhez hasonlót a világ még nem látott – végrehajtható, a szabaddá vált javaknak rengeteg tömege, hogyan oszlanék meg a számtalan szabadon alakuló csoport között állam és törvény nélkül? Az oly végtelesen változatos gazdasági munkák elvégzését mi biztosítaná a társadalomban, melyben senki sincs alávetve olyan szabálynak, melyet magára előzetesen el nem fogadott. Lehet-e kétség aziránt, hogy minden csoport – még ha az emberiségnek az anarchista eszméktől való teljes erkölcsi újjászületését feltételezzük is – a legtermékenyebb szántóföldekre, a legjobban berendezett gyárokra, a legkényelmesebb és legegészségesebb lakóházakra vetné szemét? És ép így nem bizonyos-e, hogy – ha mindenki teljesen szabadon választja meg foglalkozását – az emberek többsége a gyümölcs- és a virágkertészetet, a zenét és más kellemes foglalkozást választana, míg az egészségtelen és piszkos munkának, mint pl. az ucca- és csatornatisztításnak, a gyufagyártásnak nem akadna gazdája.³ A legtöbb anarchista író ezek felett a kérdések felett néhány általános szólammal suhan át. Pedig kétségtelen, hogy alapvető *kérdésekről* van itt szó, amelyeket minden állami és törvényes rend hiányában csak az erőhatalom útján lehetne eldönteni. Egy ilyen, mindenki által, mindenki ellen folytatott harcból nem bontakozhatnék ki más, mint a katonai tirranizmus, azaz a legvisszataszítóbb államszervezet (*Menger megállapítása*)

³ Menger művéből.

Az anarchizmus eltér a szocializmustól abban is, hogy míg *a szocializmus az összesség boldogságát tűzi ki célul és ennek elérésére a legmesszebbmenő korlátokat is megengedi, addig az anarchizmus az egyén individuális boldogságát akarja és az egyéni szabadság korlátozását semmi cél érdekében nem engedi meg.*

Határozottan leszögezi ezt az álláspontot az 1882. évben megtartott anarchista kongresszus, mely a következő határozatot hozta:

„Als Anarchisten, d. h. Leute ohne Regierung, bekämpfen wir jeden, der sich irgendwie Gewalt über die Menschen angeeignet hat, den Besitzer, Fabrikanten, jeden Staat, auch den *sozialistischen*. Jeder Gedanke an Autorität ist uns zuwider, jedes Gesetz ist unser Feind. Unser Ziel ist daher Vernichtung jedes Staates durch eine revolutionäre Bewegung; alle gesetzlichen Mittel, auch das allgemeine Stimmrecht, verabscheuen wir.”

Hoegy az anarchizmust a szocializmussal mégis oly gyakran összekapcsolok, annak oka, hogy mindkét világfelfogás abból indul ki, hogy a fennálló társadalmi és gazdasági berendezkedésnek két alapvető hibája van:

1. a tőkéseket előnyben részesíti a munkásokkal szemben, akik nem tudnak munkájuk teljes értékéhez jutni és ezért nélkülözniök kell;
2. elkerülhetetlenül összeütközéseket és válságokat okoz, melyek a dolgozó néptömegeket nyomorba döntik.

A kiindulási pont közösségén kívül más kapcsolatot nincsen, hiszen az egyformán felismert bajok gyógyítására az anarchizmus még a munkakényszer sem fogadja el, ami pedig a szocializmusnak alapvető követelése. Ép így nem fogadja el az anarchizmus azt az elvet sem, hogy a rendelkezésére álló javakat valamely előre meghatározott rendszer szerint kelj felosztani: az anarchizmus

korlátlan jogot akar biztosítani mindenki számára, sőt a magántulajdonjogot is csak azért és csak annyiban tagadja meg, amennyiben ez korlátot szabna az ember vágyainak (Karpokrates).⁴

Arra a kérdésre, hogy mi biztosítaná azt, hogy mindig rendelkezésre álljanak azok a javak, melyekre az embereknek „vágyuk támad”, az anarchizmusnak az a válasza, hogy „a szabad társulásban mindenki szívesen fog dolgozni és embertársaival szemben kedves lesz” (Hess), mert „csak a kényszer, vagyis az, hogy az egyik embernek több hatalma van, mint a másinak, okoz érdekellentéteket, míg ha mindenki azt tehetné, ami neki tetszik, senki sem félne a másiktól és egy új erkölcs támadna, mely az emberek között a legnagyobb harmóniát biztosítaná” (Rabelais). Ennek a felfogásnak alapja, hogy a jognak forrása a társadalom, alapja az ész és a szabad társadalom észlényje nem követhet el olyat, ami rossz. Az anarchizmusnak ez a feltevése ellenkezik az ember igazi, meg nem változtatható természetével. Kétségtelenül szép az a gondolat, hogy elérkezik a tökéletesedésnek az a korszaka, amikor az emberek a jót azért cselekszik, mert az jó és nem azért, mert érte jutalmat várnak” (Lessing), de bizonyos, hogy ettől az időtől távol vagyunk és így nem nélkülözhetjük az államot, az egyedüli szervezetet, mely biztosítja az egyénnek, ha nem is a korlátlan szabadságot, de annak legalább azt a fokát, mely a többiek hasonló joga mellett megállhat.

A *st. galleni* szocialista gyűlés mindezekből le is vonta azt a következtetést, hogy az anarchiz-

⁴ A gnostikus Karpokrates a második században élt és jogtalanak mondta azt a törvényt, mely eltiltja, hogy megkívánjuk azt ami a másé, mert a vágyat Isten oltotta belénk, ha tehát vágyunk támad valamire, ezt jogosan igyekszünk kielégíteni. A „másé” fogalma ellentétben áll azzal, hogy minden jószág mindannyiunké,

mus a szocializmussal *ellentétes* törekvés, melyet a szocialistáknak támogatniok nem szabad: „Der Parteitag erklärt die anarchistische Gesellschaftstheorie, soweit dieselbe die absolute Autonomie des Individuums erstrebt, für *antisozialistisch*, für nichts anderes als eine einseitige Ausgestaltung der Grundgedanken des bürgerlichen Liberalismus, wenn sie auch in ihrer Kritik der heutigen Gesellschaftsordnung von sozialistischen Gesichtspunkten ausgeht. Sie ist vor allem mit der sozialistischen Forderung der Vergesellschaftung der Produktionsmittel und der gesellschaftlichen Regelung der Produktion unvereinbar und läuft, wenn nicht die Produktion auf den Zwergmasstab des kleinen Handwerks zurückgeführt werden soll, auf einen unlöslichen Widerspruch hinaus. Der anarchistische Kultus und die ausschliessliche Zulassung der Gewaltpolitik beruht auf einem groben Missverständnis der Rolle der Gewalt in der Geschichte der Völker.“

Az államnélküliség állapotát az anarchizmus különböző irányai különbözőkén értelmezik,

*Godwin*⁵ (1756–1836) a közös munkára vállalkozók jogviszonyát szerződésekkel akarja szabályozni és az összesség érdekeit sértők ellen a közmegvetés fegyverét akarja alkalmazni.

Proudhon (1809–1865)⁶ állam helyett szabad asszociációkat kíván, melyekbe mindenki szabadon

⁵ Willam Godwin pap, író, majd könyvkereskedő, aki a legnagyobb szegénységben élt. A sors keserű ironiája, hogy öreg napjaiban ő – az állam fanatikus ellensége – csak úgy menekülhetett a teljes nyomortól, hogy az államnál díjnoki állásért folyamodott. Főművei: *Enquiry concerning Political Justice and its influence on general virtue and happiness* (1793).

⁶ Pierre Joseph Proudhon Besançon egyik külvárosában szegény paraszt családból született és egész elejét nagy nyomorúságban élte le. Ökröket őrzött, majd szedő munkás lett. Csak, mikor a besançoni akadémián munkájával ösztöndíjat nyert, vált lehetővé, hogy tanuljon.

léphet be és melyekből ugyancsak szabadon távozhat, amíg: azonban a társaság tagja, szabályai kötelezik. Arra a kérdésre, hogy mi az, „szabadnak lenni”, *Proudhon* azt feleli: *szabad ember az, akit semmi más szabály nem köt, mint az, melyet maga fogadott el.* Az anarchizmusnak ez az iránya tulajdonképpen már lemond arról a követelésről, hogy az ember szabadsága minden korláttól mentes legyen, mert hiszen elfogadja azokat a *szereződéseket*, melyek végeredményükben szintén korlátokat tartalmaznak. A szerződések végehajtására *Proudhon* sem tart szükségesnek bíróságot vagy más olyan szervezetet, mely kényszerítő eszközöket alkalmazhat. Arra a kérdésre, hogy mi biztosítaná a szerződésekben foglalt kötelezettségek teljesítését, *Proudhon* azt feleli, hogy az *igazság*, mely az anarchizmus által szabaddá lett ember cselekedeteinek lefőbb irányítója. Hogy az ilyen felfogás mennyire nem az élet valódi viszonyain alapszik, az nyilvánvaló.⁷ Megjegyezzük, hogy egyes filozófusoknál is találunk olyan elméleti tételeket, melyek az államnélküliséget mint ideált tüntetik fel. *Fichte* szerint: *minden kormány célja, hogy a kormányt feleslegessé tegye.* *Freemann* szerint a *kormányzás eszményi alakja: a semmi kormányzás.*

Az anarchizmus a magántulajdon jogot nem tagadja meg *elvileg*, sőt *minden* embert jószágtulajdonossá akar tenni. *Proudhon* elégségesnek tartotta a pénz és kamat intézményeinek megszüntetését arra, hogy a magántulajdon okozta bajok megszűnjenek.

Az anarchizmus fogalmát a közhit az erőszak alkalmazásával szokta összekötni. Ez általánosság-

⁷ *Proudhon* később maga sem tartotta megvalósíthatónak tanait. A „Du principe fédératif” c. munkájában (1863) az anarchizmust olyan ideálnak nevezi, mely valóra nem válhat és inkább a federalizmust (decentralizált kormányzást) ajánlta.

ban nincs így. Mert az anarchista írók nagy része az államnélküliség állapotát az ember fejlődésétől várja, melv önmagától teszi feleslegessé az államot. Ilyen értelemben anarchisták *Tolstoi* és a magyar *Schmitt Jenő*. *Hess* és *Grün* német írók is az ember méltóságából vezetik le és a fokozatos tökéletesüléstől váriák azt, hogy az állam feleslegessé válik. Az összes létező intézmények megszűnnek, helyébe lép az uralomnélküliség, a társadalmi ember tiszta önelhatározása, mondja *Grün*. Minden kísérlet a rabszolgaság erőszakos megszüntetésére olyan, mintha tüzet tűzzel akarnának oltani, írja *Tolstoi*. *Schmitt* az anarchizmus elérésének egyedüli eszközéül a magasabb világnézetek terjesztését tartotta.

Vannak azonban az anarchizmusnak olyan irányai is, melyek az eredményt siettetni akarják s érdekében minden eszközt megengedhetőnek tartanak, így *Stirner*” (1806–1837) szerint az elnyomott emberek millióinak kell egyesülniök, hogy *minden* eszközt igénybevéve, megsemmisítsék az államot s intézményeit. Még tovább ment az anarchizmusnak az az iránya, mely az orosz *Bakunin*⁹ (1818–1876) nevéhez fűződik. A teljes forradalmiság állapotára helyezkedik a „tett-nropaeandáia” párt (Netschajew), úgyszintén a Kropotkin-féle¹⁰

⁸ Születési nevén: Schmidt Gáspár (1806–37), a „Der Einzige und sein Eigentum” c. 1845-ben megjelent munka szerzőié, aki a Berlinben összeverődött anarchisták csoportjába tartozott (Bauer Bruno és Bauer Edgar, dr. Meyer Ede, Faucher Gvula).

⁹ Egyik munkájának jelmondata: „L'église et l'état sont mes deux bêtes noires”. Azt mondia másutt: „Wir brauchen eine neue, gesetzlose und darum freie Welt”. Bakunin szervezte 1870-ben Lyonban a felkelést, mely a párisi kommun mintaképe kívánt lenni. L. köv. munkáit: Revolutionkathismus; An die Offiziere der russischen Armee (1870), Dieu et l'Etat (1882).

¹⁰ Kropotkin Péter herceg 1842-ben született Moszkvában. Cári tiszt volt. Svájcban megalapította a La revolte c.

anarchizmus is, mely szerint az ideális állapot kialakulását gátló körülményeket erőszakkal kell eltávolítani.¹¹

A cél érdekében *Garraud* szerint is meg van minden engedve (l'anarchisme travaille à sa réalisation nar le crime). Ezzel szemben elveti az erőszakot *Mackay* (*l'anarchisme rejette la violence et la propagande par le fait*).

Az 1881-ben Londonban megtartott anarchista kongresszus a következőket állapította meg:

Der Kongress erklärt es für durchaus notwendig, mit *allen möglichen Mitteln durch die Tat* die revolutionäre Idee und den Geist der Revolte in dem grossen Teil der Volksmasse zu verbreiten, welcher noch keinen aktiven Anteil an der Bewegung nimmt und noch Illusionen über die Moralität und die Wirksamkeit legaler Mittel sich macht. *Indem wir das legale Gebiet verlassen*, auf dem man im allgemeinen bis heute geblieben ist, um unsere Aktion auf das Gebiet der Ungesetzlichkeit zu tragen, welches der einzige Weg zur Revolution ist, ist es notwendig, zu Mitteln zu greifen, welche mit dem Zweck übereinstimmen. Die Verfolgungen, denen unsere öffentliche Presse unterliegt, zwingen uns von jetzt ab zur Organisation einer geheimen Propagande. Die Propagande der Tat ist auf dem Lande von noch grösserer Wirksamkeit als in der Stadt. Da die technischen und chemischen Wissenschaften bereits grosse Dienste der revolutionären Sache geleistet haben und noch zu leisten bestimmt

anarchista lapot, melyben a kommunisztikus anarchizmus eszméjét terjesztette. L. Aux ieunes gens (Genf. 1884). Law and authority (London. 1888). Parole d'un révolté (Paris. 1885), La morale anarchiste (Paris, 1891), La conquête du pain (Paris 1892).

¹¹ Katekizmusa szerint anarchistának minden törvénnyel, morállal és tisztelettel szakítani kell mert csak egy cél van: kíméletlen megsemmisítése a létező rendnek. Minden eszköz meg van engedve: mérég, tőr, kötél.

sind, so empfiehlt der Kongress allen Organisationen und Mitgliedern, grossen Wert auf das Studium und die Anwendungen dieser Wissenschaften als ein Mittel des Angriffs und der Verteidigung zu legen.”

Az anarchizmus tanainak gyakorlati megvalósítását tűzte ki céljául az *Alliance de la démocratie socialiste* néven ismeretes egyesülés, melynek mozgatója *Bakunin* volt. Programmjából kiemeljük a következőket: *Az Alliance az osztályok végleges és teljes eltörlésére törekszik*, küzd mindkét nembeli egyének politikai, gazdasági és társadalmi egyenjogúsításáért, az öröklési jog eltörléséért, a föld, a munkaeszközök, valamint minden egyéb tőke köztulajdonba vételéért. Ily irányban az eszmék gyakorlati megvalósítása érdekében dolgozott *Krovotkin* is, akinek anarchizmusát az orosz viszonyok mérhetetlen nyomorúsága nélkül meg sem érthetjük. *Bourdeau* szerint az anarchizmus a szláv népeknél egy határozatlan álom, réveteg utópia, lázas vízió az általános felfordulásról, mely megsemmisíti a fennálló társadalmi rendet, mely a millióknál csak nyomorúságot okoz és lehetővé teszi, hogy kialakuljon valami más, valami türhetőbb.¹²

2. §. Anarchista írók konkrét tanításai.

Adolf Lenz az anarchizmus legfőbb törvényét az egyetemes *jólétben* jelölte meg és megállapította, hogy az anarchizmus tulajdonképen minden programnak *negációja*¹² Az anarchizmusnak *F. Crispi* szerint is csak negatív célja van. *Stammler*

¹² Le „socialismus” allemand ét le nihilisme russe. Paris. 1894

¹³ Der Anarchismus und das Strafrecht (Zeitschrift für (lie gesamte Strafrechtswissenschaft), Berlin.

szerint az anarchizmus elveti a jogot,¹⁴ *Siliô* szerint a társadalmat is,¹⁵ míg *Bernstein* az anarchizmus lényegéhez tartozónak csak az állam megtagadását látja.¹⁶

Íme, ahány megállapítás: annyi felfogás. Ha objektív képet akarunk az anarchizmusról, az anarchizmus alapvető tanításait kifejtő írókat kell elővennünk.

*William Godwin*¹⁷ (1756–1836) az első író, aki tudatosan és a mai értelemben hirdeti az anarchista tanokat. Főmunkájában (*An enquiry concerning political justice and its influence on general virtue and happiness*) megállapítja, hogy az anarchizmus „*est un mai terrible*”, de hozzáteszi, hogy a deszpotizmus annál is rosszabb. *Az anarchizmus* – írja – *százakat ölt meg, a deszpotizmus milliókat és milliókat*. *Godwin* szerint az emberiség legfőbb törvénye az egyetemes boldogság. Ennek megteremtése védett mindenekelőtt el kell vetni a jogot („*Le droit est une institution aux effets les plus pernicieux, si l'n commence a légiférer, on n'en finit plus*”). De mivel helyettesítsük azt? *Godwin* szerint az ésszel („*Le régne absolu de la Raison, voila le principe, qui doit remplacer le droit*”). A mai jog megteremtette intézmények is helytelenek, így elsősorban a magántulajdon, mely a javakat véletlen események alapián osztja szét az emberek között. Ez teremti meg a gazdagoknál a hatalomvágyat, hiúságot, zsarnokoskodást, a szegényeknél

¹⁴ Rudolf Stammler, *Die Theorie des Anarchismus* (Berlin, 1894).

¹⁵ Cesar Silió. *El anarcismo y la defensa social: La España moderna* (Madrid, 1894).

¹⁰ Eduard Bernstein, *Die soziale Doktrin des Anarchismus* (*Die Neue Zeit*, Jahrgang 10, Stuttgart, 1891-92)

¹⁷ *Godwin* papi hivatásától Rousseau, Helvetius, Holbach munkái térítették el. A javak bírlálásánál uralkodó szempontnak a hasznosság elvét mondotta Minden jószág azé legyen, ki azt előállította és kinél az a leghasznosabb módon szolgálja az emberiség javát.

az elkeseredést, a gonosz indulatot, a lelki lealacsonyulást. Hogy ez az állapot megszűnjék, a javakat az ész követelménye szerint kell kiosztani és mindenkinek meg kell adni azt, amire képességei kifejlesztéséhez szüksége van. Az ész szabad uralma jókká fogja tenni az embereket, akik önként lemondanak arról, amire nincs okvetlenül szükségük, azért, hogy a javak azokhoz kerülhessenek, akiknek okvetlen szükségük van rájuk. Ma mindezt csak azért látjuk lehetetlennek, mert az embert a viszonyok önzővé és kapzsvá teszik, de amint a jog helyébe az ész uralmát tettük, az emberiség új arany korszaka kezdődik.

Godwinnak ez a határtalan optimizmusa indította *Thomas Robert Malthust*¹⁸ (1766–1804) arra, hogy kifejtse a maga ellenkező álláspontját, mely szerint a meglévő bajokat a túl gyors népszaporodás okozza.

A Godwin-féle anarchista irány képviselője *Pierre Joseph Proudhon* (1809–1865) is, aki kortársai figyelmét azzal vonta magára, hogy a bénsancóni Akadémia pályatételére beküldött munkájában (*Qu'est-ce que la propriété?*) a tulajdont lopásnak mondotta („*La propriété c'est le vol*”). Ezt a felfogást később módosította, illetve visszavonta („*La propriété a sa racine dans la nature de l'homme et dans la nécessité des choses*”), de mind-

¹⁸ Malthus lelkész szembezállt a Godwin hirdette optimizmussal és azt fejtette ki, hogy az emberiség szaporodása gyorsabban történik (mértni haladványban), mint az élelmszereké (melyek számtani haladványban gyarapodnak), ezért szükségszerűen nyomor áll elő, tömegek maradnak ellátás nélkül. A természet úgy segít ezen, hogy időnként járványokkal ritkítja meg az eltartandó emberiséget. A háborúk is ezt a hivatást töltik be. Ezek a tanok nagy feltűnést keltettek. Sokban félre is magyarázták és az elméleti tanokat kihámozva a Malthusnál meglévő erkölcsi alapokból, a gyakorlati életbe úgy akarták átvinni, hogy igazolva van a nyomor, a háború, sőt az emberek védekezése is a gyermekáldás ellen.

végig küzdött a társadalom gyökeres megváltoztatásáért. Céljának vallotta, hogy „a filozófia és a tudomány segítségével, akarata egész energiájával tudása minden erejével azoknak fizikai, morális és intellektuális jobbulásán munkálkodjék, kiket testvéreinek nevez.” Az elsők közé tartozik, akik a politikai gazdaságtan jelentőségét felismerték és a történelmet a gazdasági viszonyok szempontjából vizsgálták. A munkaadók és a munkások egymással ellentétes érdekeit is felismerte és az osztályharcot magyarázta, de nem marxi felfogásban, mert hitt a kiegyenlítődés lehetőségében. Határozottan helytelenítette az állam minden formáját és arra a kérdésre: *Quotes vous done?*, azt válaszolta: *Je suis anarchiste („Qu'est ce que la propriété”)*.

Proudhon szerint a legfőbb törvény az *igazság*. Mi az igazság? Válasza: *La justice est le respect, spontanément éprouvé ét réciproquement garanti de la dignité humaine, én quelque personne ét dans quelque circonstance qu'elle se trouva compromise, et à quelque risque que nous expose sa defense (De la Justice I. köt)*. Kötelességem tiszteletben tartani – mondja tovább – és ha lehet, másokkal is tiszteletben tartatni szomszédomat, mint enmagamat: ez a lelkiismeret törvénye. Az igazság „est une faculté de Tame, la premiere de toutes, celle qui constitue Têtre social, mais éllé n'est pás rien qu'une facuíté: éllé est une idée, un rapport, une equation. Az igazság nevében („qin gouverne les sociétés”) *Proudhon* elveti nemcsak a jogot, hanem a törvényes szabályokat is és mindenek felett az állami törvényeket („*Idée generale*”). *Csak egyetlen jogi szabály állhat fenn és ez az, hogy a megkötött szerződéseket, illetve mindazt, amit azokban magunkra vállaltunk, be kell tartanunk*. Erre vonatkozólag a legmesszebbmenő színgorúságot hirdet: *La norme qu'un contrat doit être rempli, ne sera pas seulement basée sur la*

Justice mais encore sur la volonté générale des hommes vivant ensemble, volonté d'obliger qui quae soit, à remplir un contrat conçu, dût-on y employer même la force, ainsi cetté, norme ne sera pas seulement un postulat moral, mais encore une norme juridique. (Idée generale) *Aki a magára vállalt kötelezettséget nem teljesíti: önmagát rekeszti ki a társaságból és végeredményében az emberi közéletből.* „Sorti de la communion du genre humain, tu deviens suspect. Rien ne te protege!” Ki merné ezek után – kérdi Proudhon – megszegni a maga alkotta társasági szerződést?! Végtelen optimizmussal ír arról a sok előnyről, amellyel a szerződés betartása jár. „Tous tes frères s'engagent avec toi, te promettent fidélité, amitié, secours, service. échange”.(Idée générale) Ilyen optimizmus mellett megérthető, hogy Proudhon elveti az állam szükségességét. Itt kifejtett tanai: az anarchizmus legjellemzőbb körülhatárolása: Le gouvernement de l'homme par l'homme, c'est la servitude ... quoi que met la main sur moi pour me gouverner, est un usurpateur et un tyran ... Je le declare mon ennemi ... (Confessions) Aucune royauté n'est légitimé. Ni Thérédité, ni l election, ni le suffrage universel, ni Texcellence du souverain, ni la consecration de la religion et du temps, ne font la royauté légitime. Sous quelque forme qu'elle se montre, monarchique, oligarchique, démocratique la royauté, ou le gouvernement de l'homme par l'homme est illegale et absurde” (Qu'est-ce que la propriété).¹⁹

Tekintély, kormányzat, hatalom, állam – Proudhon szerint – azonos fogalmak: mindenki általuk akarja embertársait kizsákmányolni.

¹⁹ Proudhon munkái: Discours sur la Celebration du dimanche (1839), Qu'est-ce que la propriété? (1840), Contradictions économiques (1846), De la justice (1858). Lapot is szerkesztett: Le représentant du peuple, később Le peuple, majd La voix du peuple címen.

Mi lépjen az állam helyébe? Proudhon szerint a szerződésen nyugvó társas élet. (Ezt nevezi Proudhon „anarchie”-nak, később „fédération”-nak.) Azoknak, akik szerint ez lehetetlen és akik az anarchizmusban a rendetlenségnek teljét látják, azt mondja, hogy a XVIII. században egy párisi polgár is lehetetlenül komikusnak tartotta, hogy Velencében nincsen király. „Tel est notre préjugé” jegyzi meg csendes gúnnyal. Magától értetődik, előbb le kell szoktatni az embereket az önzésről és mindenkit arra keli nevelni, hogy elsősorban embertársaira gondoljon. Csak az ily eszméktől telített emberek alakíthatják át az államot szerződésen alapuló társaságokká, addig pedig igyekezzünk a régin annyit javítani, amennyit a viszonyok megengednek. *Proudhon erőszakos fegyvereket nem enged igénybe venni. Nem is lehet, mert maradandó sikere az új eszméknek csak akkor lehet, ha az emberek hisznek az igazságban és nem tudnak nélküle élni.* Ezt a célt csak úgy lehet elősegíteni, ha példákat tárunk az emberek elé. A jók, a meggyőzöttek alkossanak társaságot, melynek alapja az igazság. Hasznos lehet erre a *Nép-bank* (la banque du peuple), mely megszervezné a munkát és a javak szétosztását közvetítői haszon nélkül biztosítaná, termelőinek pedig ingyenes hitelt nyújtana (Confessions). A létesítendő bank cserehelye lenne minden árúnak, melyeknek termelői megfelelő értékű utalványt kapnának, melyekért azután a banknál viszont beszerezhetnék azokat az árukat, melyekre nekik van szükségük.²⁰ Az utalvány a javak elő-

²⁰ A cserebank felállítását a francia politikai viszonyok alakulása megghiúsította. Megvalósításra került azonban ez a terv Angliában (Owen), ahol a felállított cserebank és áru bazar rövid idő múltán bizonyítéka lett annak, hogy a legfényesebb elméletek sem állják meg helyüket az életben, ha az ember, akit az elmélet „idealistának” és „jó”-nak gondol, az életre keltett intézményt önző felfogása szerint veszi igénybe.

állítására fordított munkaidő és a termelési költségek alapján kiszámított értéket tünteti fel. Azzal, hogy a bank a termelőknek teljesen kamatmentesen adja a hitelt, egyszerre megszűnnék a tőkének mai nagy hatalma, mert – Proudhon szerint – ha nincsen kamat, illetve ha kamat nélkül is hiteihez lehet jutni, senki sem fogja a tőkét kamat ellenében igénybe venni, tehát megszűnik a munka nélküli jövedelem. Mindenki akadálytalanul fejlesztheti ki tehetségét és dolgozhat, mert semmi sem hátráltatja és munkájának minden haszna az övé. Csupa olyan feltevés, mely számba sem veszi a tapasztalatot és – az *embert*. Ez különben minden anarchisztikus elmélet jellemzője. Csakhogy Proudhon nem is akarta tanait erőszakkal megvalósítani. Sőt nem is szakadt el a polgárságtól, melyet mindig nagyrabecsült. Az *Idée generale de la revolution au XIX. siecle* című munkáját a burzsoáziának ajánlotta a következő szavakkal: *Nektek ajánlom ezeket az értekezéseket, nektek, akik mindig a legbátrabb és legmerészebb forradalmárok voltatok, kik egyedül küzdöttetek ki a XIX. század forradalmának alaptételeit; a kezdeményezés az emberiség haladásában nálatok van!*

Proudhont nem tévesztették meg saját eszméi sem. Habár ellensége volt a régi rendszernek – melyet úgy határozott meg, hogy a társadalom kormányzása a polgárság, azaz a tehetség és vagyon arisztokráciája által – épúgy felismerte annak a rendszernek hibáit is, melyben a tömeg uralkodnék, „*azok, kiknek kevés a tehetségük és nincs semmi vagyonuk*”. A *Solution du Probleme social*-ban nyíltan kijelenti: A képviseleti monarchiában a népet kizsákmányolta a polgárság, az új forradalmi uralomban pedig ugyanezt cselekszi – A proletariátus. Ám a zsarnokság minden formájának el kell tűnnie és ez meg is fog történni: a burzsoázia zsarnoksága megsemmisül a proleta-

riátus nyomora folytán, a proletariátus zsarnokságát pedig a burzsoázia tönkrementje szünteti meg. Marx, kivel éjjeleken át vitatkozott közgazdasági kérdésekről, a forradalmi utat ajánlotta, Proudhon erre nem volt kapható. Inkább kis tűz mellett égetem el a tulajdont, mondotta, semhogy azt egy Bertalan-éj által még megerősítsem. *Proudhon* és *Marx* felfogása között e tekintetben olyan nagy a különbség, hogy a szocializmus e két harcosának útjai nem sokáig lehettek párhuzamosak. *Marx*, a fiatal *Proudhon* heves támadásait a tulajdonjog ellen sokra értékelte („Die erste entschiedene, rücksichtlose und zugleich wissenschaftliche Prüfung”), de az a Proudhon, aki a fennálló társadalmi rendet a magántulajdon szélsőséges kinövéseinek lenyírbálásával akarja megjavítani és a proletariátus felszabadítását a polgári rendtől várja, nem lehetett harcostársa. Pedig Proudhon nélkül – ha az ő tanításai nem hatják át a munkásokat – a marxi elmélet a tömegeket soha meg nem mozgathatta volna.

A Godwin és Proudhon hirdette anarchisztikus tanokkal szemben áll az anarchizmusnak *Johann Kaspar Schmidt* (1806–1856) képviselte iránya. Schmidt írásai *Max Stirner* névvel jelentek meg. Főműve: „*Der Einzige und sein Eigentum*” (1845) a legteljesebb anarchia követelményeit fejt ki. Nemcsak az államot, a törvényt és a magántulajdont helyteleníti, hanem azt is kétségbe vonja, hogy az embereknek kötelességeik lennének. *Az emberek olyanok, amilyenek* és ne is akarjanak mások lenni, mint amilyenek tudnak lenni. Mint a növényeknek vagy az állatoknak, az embereknek sincs magasabb rendeltetésük és helyesen akkor élnek, ha nem tesznek mást, mint amit tenni természetük parancsolja. *Stirner* szerint az igazság üres szólam, hiszen mindenkire más az igazság. *Mi tehát az emberiség legfőbb törvénye? Stirner szerint: az*

egyéni boldogság. Nem az a fontos, hogy amit cselekszem: helyes-e, hanem. hogy boldogságot nyújt-e nekem. Nem kell attól félni, hogy ez a féktelen egoizmus vadságra vezetne; ha semmi parancs, törvény, morál nem választja el az embereket, mindenki szeretni fogja szomszédját, nem mert ez erkölcsös vagy igazságos, hanem mert az egoista érzéseknek a szeretet megfelel. Az állam szükségességét *Stirner* is tagadja, sőt még a szerződéseken alapuló társas életet sem kívánja, az ő ideálja az *egoisták* gyülekezete.

A cél elérésére *Stirner* a propagandát nem találja elégségesnek. Azt hirdeti, hogy akik hisznek az anarchiában, álljanak össze és rombolják le erőszakkal az állam intézményét, az új eszméket pedig erőszakkal kényszerítsék a világra. *Stirner* a forradalomnak híve, mely nélkül – szerinte – semmi nagy alkotás meg nem születhet. A forradalomban minden fegyver igénybevételét megengedi.

Ennek az irányynak a mesgyéjén halad az anarchista tanoknak talán legismertebb nevű terjesztője, az orosz *Bakunin* (1814–1876), aki a legnagyobb agitációt fejtette ki a forradalmi átalakulás érdekében. Alaptétele, hogy az emberiség legfőbb törvénye az *örök fejlődés*, mely nem tűr megállást. Elismeri az államnak, az egyháznak, a magántulajdonnak *történeti* szükségességét, de azt követeli, hogy minden intézmény, ha betöltötte rendeltetését, adja át helyét az újnak. Ha ezt nem teszi, a felvilágosodottak feladata, hogy akár uccai harcokkal semmisítsék meg a múlt elavult intézményeit *Bakunin* abból a célból, hogy ezek a tanok a gyakorlatban is érvényesülhessenek, 1868-ban megalapította az „*Alliance internationale de la democratic socialiste*” nevű egyesülést és a szocialista szervezeteket is anarchista eszmékkel igyekezett telíteni. Éles harc fejlődött ki közte és *Marx*

között, aki szigorúan a szocializmus elveit hirdette és az általa alapított Internacionálét nem akarta az anarchista eszmék befogadásával veszélyeknek kitenni. A küzdelem Marx győzelmével végződött, de minthogy a munkásság érdeklődése ketté oszlott, az Internacionálé – mely kebeléből *Bakunint* és az anarchistákat kizárta – jelentőségét elvesztette.²¹ A *Bakunin*-féle tanoktól megtévesztett anarchisták merényletei a kormányokat védekezésre kényszerítették és az ellenhatás nemcsak az anarchizmus ellen irányuló intézkedésekben jelentkezett, hanem a szocializmus ellen is általános ellenérzés mutatkozott mindenütt.

A Bakunin-féle tanokkal párhuzamosan halad az anarchiának az az iránya, amelyet *Kropotkin* Péter herceg képvisel.²² Kezdetben nem nevezte magát anarchistának, hanem federalistának és államellenesnek (anti-étatiste), később azonban annyira belekeverődött az anarchisztikus mozgalmakba, hogy nem helyezett többé súlyt névbeli különbségtevésekre, hanem tanait maga is anarchista tanoknak nevezte. Mindvégig hangsúlyozta azonban, hogy hirdetett anarchizmusa nem jelent rendnélküliséget, csupán hatalomnélküliséget (anarchie). Alaptétele, hogy az ember legfőbb törvénye az evolúció, amely a mai kevésbé boldog állapotból az elérhető legnagyobb boldogság felé vezet. Tagadja bármely tudományos lantételnek „örök igazság”-át. Minden eszme fejlődésnek van alávetve és az intézményeknek is szükségszerűen

²¹ Marx és Bakunin harca lényegében azon múltott, vajjon a munkás szakegyletek (szakszervezetek) továbbfejlesztése legyen-e a cél, vagy a politikai hatalom megszerzése.

²² Kropotkin Péter herceg, aki a legelőkelőbb orosz családok egyikének tagja és nagyműveltségű, sokat utazott tudós volt, az Internacionáléból akkor kizárt Bakunin befolyása alatt lett anarchista és Oroszországban közvetlenül vezette az anarchista mozgalmakat.

le kell magukat élniök. Csak egyetlen olyan norma van, amely állandó és ez az, hogy „*cselekedj embertársaidal úgy, amint kívánod, hogy azok hasonló esetben véled cselekedjenek*” (Paroles d'un revolté). Ez a szabály azonban nem törvény, hanem az *egyenlőségnek elve*, amely az emberek szolidaritásán alapszik. A jogról, a törvényekről és az államról ugyanazt a felfogást hirdeti, mint Bakunin. Kétségbevonja, hogy az embereket a törvények cselekedeteikben valóban korlátoznák. Csak elnyomlak az akaratot, ami azonban az embert nem teszi jobbá, sem az életet szebbé. A szabad embernek, akit nem gátol semmi, akit kizárólag az emberiség szolidaritásának elve vezényel, nem lesz szüksége – Kropotkin szerint – törvényre. Az ilyen emberek társaságiban felesleges lesz a szervezett hatalom, úgy hogy az államot teljesen felváltják az emberek szabad társulásai. Ezekben a szabad társulásokban minden ember ügyelni fog szomszédjai érdekére és a megértésnek ilyen módon kifejlődő szelleme minden bántódást kizár és minden kényszerítő hatalmat feleslegessé tesz. Ellensége a magántulajdonnak, mely szerinte a legtöbb bajt okozza. Elsősorban is igazságtalan, de ennél is nagyobb baj, hogy kevesek kezébe juttatja az összesség szükségelte javakat és olyan egyenlőtlenséget teremt, amelyben az emberek csakis társaik érdekének elnyomása árán boldogulhatnak. A magántulajdonon felépült társadalomban Kropotkin szerint valóban nem nélkülözhető az állam és a törvény, de az emberiség fejlődése oda vezet, hogy a magántulajdont felváltja a társasági javak fogalma, azaz a közös gondolkozása emberek minden csoportjának egyformán joga lesz mindazokhoz a javakhoz, amelyeket nem lehet nélkülözni, ezek a javak nem halmozódhatnak fel sehol sem, tehát mindenki számára bőven lesznek megnevezhetők. A szociális társadalomban nem lesz szükség büntető

hatalomra. Kropotkin nem élesedett meg a tanoknak elméleti hirdetésével. Ezzel tulajdonképpen következetlenné vált önmagához, mert ha áll az, hogy az emberiséé: legfőbb törvénye az evolúció, ebből az következik, hogy az emberiség fejlődése önmagától is abban az irányban történik, amely az ember alaptermészetének megfelel. Ám Kropotkin nem bízott teljesen az evolúcióban. Híveit arra buzdította, hogy álljanak össze és döntsék meg a fennálló társadalmi rendet. Fanatikus meggyőződéssel hitt a forradalom sikerében és nem borzadt vissza attól a sok szenvedéstől és vértől, amellyel egy ilyen forradalom jár. Sőt tudományosan kidolgozta az anarchia megvalósulásának útját és azt hirdette, hogy az új társadalmi rend felépítését okszerűleg kell megelőznie a múlt erőszakos lerombolásának. Annyira hitt ebben, hogy csak rövid idők kérdésének mondotta a forradalom kirobbanását. „L'Allemagne est plus proche d'une révolution qu'on ne le pense” (L'Anarchie, sa philosophie, son idéal). Ennek a forradalomnak nem lenne más célja, mint a destructio (Paroles d'un révolté). A kormány ellenálló erejétől nem fél. „Ne craignez pas leur force. Ces gouvernements, qui semblent si formidables, croulent sous les premiers chocs du peuple insurgé: on en a assez vu dégringoler en quelques heures. Le peuple se révolté et voilà la machine de l'État détraquée; la hiérarchie des fonctionnaires tombe en désorganisation et ne sait plus dans quel sens il faut marcher: les soldats ont perdu la confiance en leurs chefs” (Paroles d'un révolté).

A győzedelmes forradalom miután ledöntötte az állam pilléreit, felépíti az új társadalmat és azután megkezdődik az új társadalmi élet. E téren megint érvényesül Kropotkin bírálat nélküli optimizmusa. Azt mondja pl., hogy az új alapon felépülő iparnak megszervezéséhez nem kell több, csak néhány nap (Conquête du pain). El tudta képzelni,

hogy az ember évezredes szokásaitól néhány nap alatt el tud szakadni és lelkéből ki tudja irtani mindazokat a képzeteket, melyek évezredek óta beléje gyökereztek. Kropotkin anarchizmusa teljesebb, mint Proudhoné vagy Godwiné; de míg Proudhon még: ezt a keveset is a lelkek folyamatos megnemesedésétől varia és megállapítja, hogy éneikül semmi változás tartós nem lehet, addig Kropotkin elégségesnek tartja a forradalomnak sikeres technikai végrehajtását ahhoz, hogy egyszerre más gondolkodásúvá váljanak az emberek. Ebből következik azután Kropotkin második nagy tévedése, hogy nem a nevelésre, a tömegek gondolkodásának megnyerésére akarja helyezni az agitáció súlyát, hanem a kevés bátor és elszánt ember kiválasztására. Kritika nélküli fantáziájával elképzeli, hogy elég, ha néhány vakmerő ember ledönti a mai világrendet és másnap már megkezdődhetik egy új élet.

A Stirner-, Bakunin- és Kropotkin-féle anarchizmussal szinte teljes ellentétben áll az anarchizmusnak az az iránya, amelyet az orosz *Tolstoi* képvisel.

Tolstoi szerint a *legfőbb törvény a szeretet*. Ez kell, hogy az embert vezesse és minden lelket betöltsön. Ez azonban csak úgy érhető el, ha visszatérünk Istenhez, akiben rendületlenül hinnünk kell, mert éneikül nincsen haladás és boldogság. Tolstoj tanait a legmélyebb vallásosság hatja át, bár az egyház tételes tanításától elszakad. Feltétlenül hisz az emberiség fejlődésében és így abban is, hogy az emberiség sorsát nem lehet erőszakkal megváltoztatni. Mindenki legyen jó és cselekedjék úgy, ahogy azt lelkiismerete és a benne lakozó Isten szava parancsolja. Ha mindenki így cselekszik, az emberiség fejlődése minden zökkenés nélkül eljut abba az ideális állapotba, amelyben nem lesz szükség bíróra, sem az állam végrehajtó hatalmára. Ez a haladás lassú. Csak lépésről-lépésre tökéletesbül

az ember, de a cél biztos. Viszont nincs erőhatalom, amely ezt a fejlődést meggyorsíthatná. Mert az igazi boldogság lemondást jelent, erre pedig csak a tökéletes, a hívő ember képes. A tolstoji anarchizmus teljesen ellentétes tehát a Kropotkin- és Bakunin-féle tanokkal, amelyek alapja az önérdek, illetve az egyén személyes boldogsága. Tolstoj szerint az igaz szeretet azt követeli, hogy a magunk boldogságáról is lemondjunk szomszédunk boldogsága érdekében. Az igazi szeretet felolvad embertársaink szolgálatában és kielégülést talál abban a gyönyörben, amit az nyújt, ha lemondhatunk a mások boldogságáért. Ez az igazi boldogság csak tökéletes embereknek lehet osztályrésze, olyanoké, akiknek gyönyört ad, ha másoknak okoznak gyönyörűséget. Ebből az következik, hogy az emberi fejlődésnek ez a korszaka csak az evolúció útján következhet be. Hiába állnának össze egyesek és hiába sikerülne valamely véletlen folytán megdönteni a mai társadalmi és állami rendet, mindaddig, míg valamennyi ember nem tökéletes, tökéletes állam és társadalmi rend nem lehetséges. Ép ezért Tolstoj, bár tanait anarchisztikusnak mondja, egy törvényt mégis felállít és ez a törvény így hangzik: *nem szabad ellenállni a rossznak*, sőt nem szabad másokat megítélni, nehogy magunk is megítél-tessünk. A tolstoji anarchizmust az evangéliumhoz való ragaszkodás is jellemzi. Az államot sem azért helyteleníti, mert abban emberekalkotta törvények uralkodnak, hanem mert fölösleges, ha az igazi kereszténység uralkodik a lelkeken. Az új társadalom életében nem azért nem lesz magántulajdon, mert jogtalan, hanem mert ellenkezik a szeretettel. Ami az enyém, az – ha szüksége van rá – a társamé. Ez a felfogás kizárja a magántulajdont. Mikkép jöjjön el ez az új világ? Tolstoj szerint ennek csak egy útja van: a lelkek megnyerése. Terjeszteni kell a szeretet vallását és aki magára nézve

elfogadja az új tant, legyen annak apostola; éljen aszerint és igyekezzék embertársait hasonló életre vezetni.

Az anarchizmusnak eddig ismertetett irányain kívül még megemlíjtük az amerikai *Tucker* képviselte irányt.²³ Főműve: *Instead of a book. By a man too busy to write one. A fragmentary exposition of philosophical anarchisme* (1893). *Tucker* tanításának alaptétele, hogy az ember legfőbb törvénye a személyi érdek és hogy minden embernek egoistának kell lennie, hogy az emberiség haladásának iránya mindenkinek érdekét szolgálja. *Tucker* tagadja a cselekvés morális indító okait, sőt az ember kötelességérzetét is. A teljes szabadságot követeli. Éneikül szerinte gúzsba van kötve az ember és minden bűn a megkötöttségből ered. A jogot és a törvényt mégsem veti el, – és ebben különbözik *Bakunintól* – mert szerinte az emberi szabadság is megköveteli a maga normáit, csak-hogy ezek a normák csak úgy kötelezők az egyesre, ha kifejezetten elfogadja és magát azoknak aláveti. Ezek a normák nem származhatnak az államtól, amely független életet él az egyéntől. Államra egyáltalán nincs szükség és helytelen minden kormányzat és pedig akkor is, ha megbízását a többségtől kapta. *Tucker* minden uralmat elvet, a demokratikus uralmat is. Az ember sorsát csak önmaga szabályozhatja. Ez alaptétele. A magántulajdont nem ellenzi, illetve közömbös vele szemben. Amit valaki megszerzett, azt tulajdonában megtarthatja, mert ha valaki elvonná tőle, megsértené szabadságát. *Módot kell azonban adni arra, hogy mindenki egyforma körülmények között dolgozhasson és mindenki javakét szerezhessen.* Aki az em-

²³ *Tucker* Benjamin Warrennek és Proudhonnak tanítványa, szerkesztője a *Liberty, the Pioneer Organ of Anarchisme* c. heti lapnak. Angol nyelvre ő fordította le *Bakunin* és *Proudhon* munkáit.

ber szabad mozgását és a javak megszerzésére irányuló tevékenységét gátolja, ellensége az embeliségnek, bármilyen elmélettel indokolja is cselekedetét. A javak megszerzésénél és megosztásánál a legfőbb norma, hogy mindenki munkája *teljes* eredményét tarthassa meg magának. Ne legyen pénz és ne legyen kamat, csak munka és munkaeredmény. A kamat helyett lehet „költség”, mely azonban nem lehet több, mint amennyit a tőke kezelése felemészt. Az eszmék megvalósítása tekintetében Tucker középúton halad. Elismeri, hogy törvény és állam nélküli világrendet csak olyan emberekkel lehet alkotni, akiket arra neveltek, az anarchizmust tehát nem lehet megvalósítani mindaddig, míg minden ember nem gondolkodik úgy, ahogy az ideális anarchisták máris gondolkodnak. Szünet nélkül tanítani kell tehát, terjesztetni az eszmét, amely lassanként tért hódít és ha azok kerülnek többségbe, akik így gondolkoznak, zökkenés nélkül meg lehet alkotni az új államrendet. Ha azonban a hatalom megfosztja a hívőket eszméik propagálásának módjától (a sajtó és a gyülekezés szabadságától), akkor megengedett a titkos utak igénybe vétele is és ha szükséges – az erőszak is. Tucker tehát, bár helyteleníti az erőszakot, sőt nem is bízik sikerében, ha a talaj kellően előkészítve nincsen végső esetben mégis megengedi. Álláspontja igazolására Tucker azt a példát hozza fel, hogy az orvos is elsősorban betegével egyetértőleg igyekszik a betegséget meggyógyítani; de ha a beteg ellenáll és ennek következménye az lehet, hogy a beteg meghal: az orvos meggyőződése és érzelme ellenére erőszakhoz is nyúlhat. Ilyen igénybe vehető módszernek ajánlja az adófizetés megtagadását, mely az állami életet alapjában ingathatná meg. De azért mégis helyesebb mód: a példaadás. Azok, akik hisznek az anarchizmus tanaiban, álljanak össze, alkossanak zárt

társaságot, cselekedjenek az anarchizmus tanai szciint és bizonyítsák be a társadalomnak, hogy az anarchia megvalósítható Programm.

3 §. Összefoglalás.

Az anarchizmus tanait főbb képviselőinek írásaiból is áttekintettük. Megállapíthatjuk, hogy valamennyi abból indul ki, hogy az emberek születésüknél fogva jók és tökéletesek és a fennálló társadalmi rendet okolják azért, hogy rosszak lettek és egymásra törnek. A különbség ezen a ponton túl kezdődik. *Proudhon* és *Tolstoj* idealisták, akik az emberek lelkében szunnyadó jóságot akarják neveléssel életre kelteni, hogy megvalósuljon az anarchia. *Godwin* altruistává kívánja az embereket nevelni, míg *Stirner* és *Tucker* ép ellenkezőleg, mindenki egoizmusától várja a harmóniát. A magántulajdonnal szemben *Bakunin* kollektivistá, *Kropotkin* kommunista, *Tucker* individualista, míg *Godwin*, *Proudhon*, *Stirner* és *Tolstoj* a javak szétosztásánál kívánják a reformot végrehajtani. Az eszmék megvalósítása szempontjából *Godwin* és *Proudhon* reformisták, akik mindenféle erőszakos beavatkozást lehetetlennek tartanak és csak a nevelést tartják célravezető eszköznek. *Stirner*, *Bakunin* és *Kropotkin* a hangsúlyt a forradalomra helyezik, amely nélkül szerintük az évezredek építmények nem fognak összeomlani. Középúton állnak *Tucker* és *Tolstoj*. Az egyik bizonyos körülmények között megengedi a forradalmi eszközök igénybevételét is, míg *Tolstoj* az eszméknek meghódolt emberek félreállításától és az állammal szemben érvényesíthető passzív ellenállástól várja a fejlődés siettetését.

Mindezeket az eszméket és tanokat azért ismertettük, hogy rávilágítsunk az anarchizmus lényegére és az anarchia elméletét szembeállítsuk

a szocializmus tanaivá). Mert – és erre határozottan úiból rámutatunk – *az anarchizmus és szocializmus ellentétes fogalmok, melyek összeegyeztetése nem lehetséges.* A szocializmus nem az elképzelés útján megteremtett *tökéletes* embert teszi a maga tanainak központjába, hanem a megélhetésért küzdő *valódi* embert, aki *sem szeretetből sem egoizmusból nem mond le a maga egyéni boldogulásáról csak azért, hogy élvezhesse azt a gyönyört, amit a lemondás neki okozott.* A szocializmus is hisz a nevelés óriási erejében, de ettől a neveléstől csak olyan tulajdonságok megváltoztatását várja, amelyek nem gyökereznek az ember *alaptermészetében.* Ezzel szemben az anarchizmus olyan világrendről álmodozik, melyre *más* embereket kellene teremteni.²⁴ *A ma élő emberek közt az anarchia megvalósíthatlan és minden kísérlet csak szenvedést, zavart okozott és az emberi fejlődést visszavetette.*²⁵

²⁴ „Warum mir aber in neuester Zeit
Anarchie gar so wohl gefallt?
Ein ieder lebt nach semem Sinn.
Das ist nun also auch mein Gewinn,
Ich lasse einem jeden sein Betreten,
Um auch nach meinem Sinn zu leben“.
(Goethe).

²⁵ Az anarchizmusról l. a következő munkákat: Bakunin: *Fédéralisme, socialisme, antithéologisme* (1895), Bernatzik: *Der Anarchismus und Kommunismus* (Leipzig, 1906), Cathrein, *Der Sozialismus* (Freiburg, 1898), Diehl. *Über Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus* (Jena. 1906), Garin: *L'anarchie et les anarchistes* (Paris, 1885), Lombroso: *Die Anarchisten.* Deutsch von Kurella (Hamburg, 1895), Plechanow: *Sozialismus und Anarchismus* (Bern, 1895), Stammler: *Die Theorie des Anarchismus* (1894), Ludwig Stein: *Die soziale Frage im Lichte der Philosophie* (Stuttgart, 1903), Zenker: *Der Anarchismus* (Jena, 1895), továbbá a *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* Anarchismus cikke (I. kötet). Az idézetek egy részét W. Eltzbachernek az anarchizmusról írott kitűnő művéből vettük. Az anarchizmussal kapcsolatban szokták tárgyalni a nihilizmust, mely

VI. FEJEZET.

A szociáldemokrácia.

A szociáldemokrácia a szociális rend megvalósítása érdekében kifejtett mozgalom, mely a politikai hatalmat a munkásság számára akarja megszerezni, hogy a szocializmus tanait valóra válthassa; nem általános és tudományos vitákkal avagy kísérletekkel, hanem a megszerzendő hatalom segítségével. Valóságnak fogadja el, hogy a fennálló társadalmi és gazdasági rendben *osztálykülönbségek* vannak, de ebből azt a következtetést vonja le, hogy a munkásságnak is mint *osztálynak* kell a többi osztállyal a harcot felvennie. A szociáldemokrácia ehhez képest *tömegmozgalom*, melynek célja – és pedig *közvetlen* célja – a munkásság nagy számának megfelelő politikai befolyás megszerzése. Kifejezetten megállapítja ezt a Németországban 1863 május 23.-án megalakult első modern szociáldemokrata szervezet, az Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein, mely kimondja, hogy a munkás osztályérdek szolgálata csakis az általános, egyenlő és közvetlen választójog útján biztosítható, a munkásoknak tehát arra kell törekedniök, hogy az általános, egyenlő és közvetlen választójogot behozzák. Az egyesület német *nemzeti*

alatt a múlt századbeli orosz forradalmi mozgalmak egy részét értik. Thun Alfons szerint a nihilizmus nem egyéb, mint a materializmus és demokrácia legifjabb ojtóága Oroszországban, ellátva erős pesszimiztikus vonással. Ezeknek a mozgalmaknak jellege szinte teljesen politikai, céljuk az orosz nép szellemi felszabadítása volt, miért is ismertetésük tárgykörünkön kívül esik. L. Thunnak „Geschichte der revolutionären Bewegung in Russland c. művét (Leipzig, 1883.)

alapon szerveződött és céljait az állam keretében és az állam segítségével akarta megvalósítani. Az egyesület alapszabályai a következőket állapítják meg:

„Der Allgemeine Deutsche Arbeiterverein – von der Überzeugung ausgehend, dass nur durch das allgemeine, gleiche und direkte Wahlrecht eine genügende Vertretung der sozialen Interessen des deutschen Arbeiterstandes und eine wahrhafte Beseitigung der Klassengegensätze in der Gesellschaft herbeigeführt werden kann – verfolgt den Zweck, auf *friedlichem* und *legalem* Wege, insbesondere durch *das Gewinnen der öffentlichen Überzeugung für die Herstellung des allgemeinen, gleichen und direkten Wahlrechts zu wirken.*”

Ez a nemzeti és szigorúan legális irányzat Németországban Lassale nevéhez fűződik, kinek gondolatmenete a munkásság megszervezésében a következő volt: A munkások minden nyomorúságának oka a vassbértörvény (das eherne Lohngesetz), melynek uralmát meg kell dönteni, ez azonban csak úgy érhető el, ha a munkások nem kénytelenek munkájukat a tőkésnek átadni, hanem maguk is rendelkeznek olyan eszközökkel, amelyek a modern termelésben nélkülözhetetlenek. Ez egy módon lehetséges, ha az állam segítségével munkaközösségek létesülnek, amelyekben minden munkás munkája eredményével teljesen rendelkezik. Minthogy azonban ez a cél beleütközik a tőkésék érdekébe, mindaddig, míg az állam ügyeit a tőkésék irányítják, eredményre számítani nem lehet, ép ezért – Lassale szerint – meg kell szervezni a munkásságot, mely – ha számbeli súlyának megfelelő részesedést kap a közügyek intézésében – legyőzheti a tőkésék ellenállását.

A szociáldemokrácia erről az alapról a múlt század hetvenes éveiben tért le, amikor – nem kis részben a német hivatalos körök erős szocialista-

ellenes állásfoglalásának hatása alatt¹ – a munkásság egyetemes (nemzetközi) súlyának latba vetésével igyekezett célja felé haladni. Tulajdonképpen már a *Kommunista Kiáltvány* is egyesülésre hívta fel a világ összes munkásait² és *Weitling* 1844-ben hangsúlyozta a szocializmus nemzetköziségét, a valóságban azonban csak 1864-ben alakult meg Londonban az első nemzetközi munkásszövetség.³

Különös játéka a sorsnak, hogy a *nemzetköziség* gondolatának valórválása tulajdonképpen egy erősen *nacionalista* érzés támasztotta hangulatnak folyománya. Európa közvéleménye a lengyelek elnyomatása ellen hatalmasan felzúdult és Londonban 1863 július 22.-én meetinget tartottak Lengyelország függetlensége érdekében. Ezen a meetingen elhatározták, hogy a francia és angol munkásság vezetése mellett az összes európai államok munkásságát egy nemzetközi szövetségbe tömörítik, nehogy a jövőben *megint* csak néma szemlélők maradjanak a munkások tömegei a nagy politikai eseményeknél. Volt azonban *gyakorlati* célja is ennek a törekvésnek, nevezetesen, hogy az angol munkaadók a munkaidő leszállításáért harcoló munkásokat ne fenyegethessék folyton francia,

¹ „Nur wurde – in natürlicher Konsequenz eines Gesetzes, das eine legale Propagande unmöglich macht – auf dem Partei-Kongress zu Wyden (1880) beschlossen, die Ziele des Kommunismus mit *allen* Mitteln zu realisieren, nicht bloss, wie bisher, mit allen *gesetzlichen*” (Adler, Mayer).

³ Ezt tette már Meslier is. (Unissez-vous, peuples!) – *Weitling*: Az összes nemzetek demokratái vessék el maguktól a múlt féltékenységét és nemzeti antipátiáját és egyesüljenek egy testvéri falanxban. *Berrierfontaine*: Reméljük, hogy nemsokára látjuk az összes nemzetek nagy konföderációját (Földes).

⁴ Az *Internationale* az 1864 szeptember 28.-án a lengyel függetlenség érdekében tartott meeting alkalmából valósult meg. Marx előterjesztette az u. n. „Inauguraladresse” iratot, amely a programot fejt ki.

belga és német munkások behozatalával. A rákövetkező évben, 1864 szeptember 28.-án azután megalakult a *The International Working Men's Association*, melynek alapító iratát és alapszabályait Marx készítette. (Adress and provisional rules of the International Working Men's Association established Septbr. 28–1864. at a public meeting held at St. Martin's Hall, London, 1864.) Az Internacionale célját abban jelölte meg, hogy a szocialista és félszocialista szekták helyébe a munkásosztály igazi szervezetét tegye. Kimondják az alapszabályok, hogy *„a munka felszabadítása sem helyi, sem nemzeti, hanem társadalmi probléma, minden olyan országra kiterjedő, amelyben modern társadalom van és megoldása a legelőrehaladottabb országok gyakorlati és elméleti összeműködésétől függ”*. Kimondták azt is, hogy a munkásosztály felszabadításáért folyó harc *„nem osztálykiváltságokért és monopóliumért folyik, hanem egyenlő jogokért és kötelességekért és mindennemű osztályuralom megdöntéséért”*. Az Internacionálé ép ezért *„nemcsak tagjai számára követeli az emberi és polgári jogokat, hanem mindenki számára, aki kötelességét teljesíti, senki számára se legyen ez a kötelesség jogok nélkül, se jogok kötelesség nélkül”*. Az 1864-es alapító kongresszus 50 tagú bizottságot küldött ki az alapszabályok átnézésére (Alapszabálytervezetet dolgozott ki Mazzini is, aki magát Wolffal képviseltette) és egy olyan kongresszusnak a következő évben való egvbehívására, amely az Internacionálé szervezetét véglegesen megállapítja.

Az előmunkálatok lassabban haladtak előre, mint hitték és csak 1866 szeptember havában lehetett megtartani az Internacionálé második (genfi) kongresszusát, amelyen 60 delegátus vett részt. Mindenekelőtt elfogadták az alapszabályokat, amelyek szerint *„a különböző országoknak ugyanegy*

célra, vagyis a munkásosztály kölcsönös védelmére, haladására és teljes felszabadítására törekvő munkásai között szövetség alakalt, hogy érintkezésük és együttműködésük központja legyen". A szövetségnek végrehajtó szerve a központi tanács (Conseil général), amely a nemzetközi szövetség kötelékébe tartozó különböző nemzetek képviselőiből áll. Ez a központi tanács választ elnököt, főtitkárt, pénztárost és a különböző országok számára levelező titkárt. Feladata a tanácsnak, hogy „a különböző munkásegyletek között érintkezést tartson fenn, úgy hogy minden egyes ország munkásai állandóan tájékoztatva legyenek a más országok munkásmozgalmairól". Az Internacionálé minden évben kongresszust tart, amelyen a központi tanács beszámol előző évi munkálatairól. Minden kongresszus maga állapítja meg a legközelebbi kongresszus idejét és helyét. Már az első (genfi) kongresszuson nagy vitát idézett elő a francia delegátusoknak az a javaslata, amely szerint csak munkások lehessenek az Internacionálé tagjai. Ha ezt a javaslatot elfogadják, az Internacionálé alapítóinak nagyrésze kiesik a további működésből, hiszen az Internacionálé megalapítását a munkásosztályon kívül Európa sok felvilágosodott nagy gondolkodója is szorgalmazta. A kongresszus azonban nagy többséggel elvetette ezt az indítványt, úgy hogy az Internacionálé tulajdonképpen nem nyert szigorúan munkásszövetségi jelleget. A genfi kongresszust követő évben ugyancsak szeptember havában tartották meg a második kongresszust Lausanne-ban, amelyen 64 delegátus vett részt. Érdekes véletlen, hogy párhuzamosan folyt ép akkor Genfben, a nemzetközi békekongresszus, amelyen az általános lefegyverzésről és a népszövetségről tárgyaltak. Az Internacionálé lausannei kongresszusa nem térhetett ki e kérdés elől és kimondotta, hogy a munkások kötelessége minden országban a

békemozgalmakat támogatni. Még erősebben állást foglal a háború ellen az 1868-ban Brüsszelben megtartott kongresszus, amely deklarálta a „*nevek harcát a háború ellen*”. A rákövetkező évben az Internacionálé *Bázelben* tartotta meg a kongresszusát, amelyen 80 delegátus vett részt. Mindezek a kongresszusok a szociális kérdések majdnem mindegyikévei foglalkoztak és pedig szigorúan elméleti, sőt mondhatni tudományos alapon. A túlzásoktól az Internacionálé tartózkodott, miért is működése ellen egy országban sem támasztottak akadályokat.

Nemsokára azonban ez a helyzet megváltozott. Ebben az időben kezdte meg harcát *Bakunin*, ami az Internacionálé bukásához vezetett. *Bakunin*, aki nem volt szocialista, hanem anarchista, egyedül forradalmi úton képzelte megvalósíthatónak nemcsak a munkásosztálynak, hanem az egész emberiségnek felszabadítását. Megalapítója az „*Alliance Internationale de la Démocratie socialiste*” egyesülésnek, amely kifejezetten az állam, az egyház és minden társadalmi kötelék ellen irányult és *a teljes szabadságot hirdette*. Bakunin felismerte azt a hatalmat, amely az Internacionáléban rejtett és harcot indított vezetősége ellen, hogy saját híveit a központi tanácsba választassa és így az Internacionálé a maga céljai szolgálatába állítsa be. Ezt a célt ugyan nem érte el, de azt igen, hogy az Internacionálé működésének a torzsalkodások véget vetettek és az egyes országokban bizalmatlanság támadt az Internacionáléval szemben. Az Internacionálé hivatalosan állást foglalt ugyan a Bakunin-féle törekvések ellen, sőt 1872-ben, a hágai kongresszuson ki is zárta Bakunint és híveit, azonban a párisi kommün és a mind gyakrabban előforduló anarchista merényletek hatása alatt Európa közvéleménye annyira ellene fordult az Internacionálénak, hogy működése sokat veszített jelentőségéből. Az

internacionálé egy ideig még küzdött a kettős front ellen. Kongresszusokat tartott Genfben, Brüsszelben és Bernben, de kontaktusát az egyes országokkal elvesztette. Hozzájárult ehhez, hogy Bakunin, kizáratása után, ellenkongresszusokat tartott, melyeken szélső anarchista tanait propagálta. Ezek az ellenkongresszusok: 1873-ban Genfben, 1874-ben Brüsszelben, 1876-ban Bernben voltak. Az igazi Internacionále hosszú hallgatás után és több egyesítési kísérlet után 1886-ban Parisban kezdette meg újból komolyabb működését.

Innen számítják az Internacionále *második* korszakát (II. Internacionále), amely végleg szakított a Bakunin-féle tanokkal.

A második Internacionále nevezetesebb kongresszusai: az 1889. július havi párisi kongresszus (3 magyar delegátussal), az 1891. augusztusi brüsszeli kongresszus, melynek napirendjén szerepelt a polgári pártokkal való közös munka és egy „fenyegető világháború ellen” való védekezés, az 1893. augusztusi zürichi kongresszus, mely főleg a nyolcórás munkaidővel, az éjjeli és gyermekmunkával, a gyári munkafelügyelettel és a szociáldemokrata pártok taktikájával foglalkozott.

Függetlenül a Londonban most jubileumát ülő második Internacionálétól, az orosz bolsevisták és egyéb túlzók Moszkvában alapítottak egy *harmadik* Internacionálét, mely a Bakunin-féle irányban működik. Éhez azonban a művelt nyugati államoknak tradícióikhoz ragaszkodó szocialista pártiai nem csatlakoztak.

Az Internacionálék és a Brüsszelben székelő központi irodának kiadványai, levelezései jelentős forrásai a szocializmus történetének. Ugyancsak nagy jelentőségűek a különböző kongresszusok határozatai is.

Sokszor idézik az *eisenachi* kongresszust (1869), melyen a *Sozialdemokratische Arbeiterpar-*

tei megalakult (Bebcl, Liebknecht, Bracke, Jorck, Spier, Geib, Pritsche). Ez a kongresszus adott első ízben programot a végcélokról; e mellett felsorolta azokat a kívánságokat is, melyek megvalósítására nyomban szükség volna, hogy a munkások helyzete megjavuljon. Az eisenachi kongresszuson kettévált irányzatok egyesülése a *gótci* kongresszuson ment végbe.

A *gótai* kongresszus (1875. V/22–V/27) a német szocialisták üldöztetésének jegyében folyt le, u. i. a porosz törvények alapján mind az Allgem. Deutscher Arbeiterverein, mind a Sozialdemokrat. Arbeiterpartei működését betiltották. Az elnémított munkások követelték a testvérharc megszüntetését, a kettészakadt irányok egyesülését. A *gótai* kongresszuson elfogadott Programm a Lassale és Marx irányok nem jól sikerült keveréke. A Programm, melyet Marx erősen megbírált, megállapítja, hogy minden gazdagságnak és kultúrának forrása a munka, melynek eszközei a mai fennálló társadalmi rendben a tőkés osztály monopóliuma. Ez hozza a munkásosztályt abba a függésbe, mely minden nyomorúságának okozója. Kimondja a Programm, hogy a munkának felszabadítása a munkásosztály feladata és ezért a célért a német szocialista munkáspárt minden eszközzel (mit allen Mitteln) küzd, *nemzeti* keretek közt ugyan (im nationalen Rahmen wirkend), de a munkásmozgalom nemzetközi jellegének tudatában. (A korábbi Programm csak a *törvényes* eszközök használatát engedte meg.) A *gótai* kongresszuson kívül nagyobb jelentőségű a wydeni (Winterthur), a kopenhágai, a hallei kongresszus.

Ez utóbbin nyerte a német szocialista párt a „Sozialdemokratische Partei Deutschlands” nevet a régi „Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands” elnevezés helyett.

Az újból szabaddá lett szociáldemokrácia első jelentős kongresszusa az *erfurti* (1891. okt.), mely a régi Lassale-féle tételeket végleg mellőzi, így az „ehernes Lohngesetz” és a „Produktivgenossenschaft” teóriáit is. Az új Programm tulajdonképen a marxi szocializmus tömör foglalata. A program két részből áll. Az első elméletileg fejti ki a munkásosztályok alakulását és a szociáldemokrácia végcélját. Azokat a megállapításokat, melyek ismerete a szociáldemokrácia általános megítélése szempontjából szükségesek, idézzük:

„Die ökonomische Entwicklung der bürgerlichen Gesellschaft führt mit Naturnotwendigkeit zum Untergang des Kleinbetriebs, dessen Grundlage das Privateigentum des Arbeiters an seinen Produktionsmitteln bildet. Sie trennt den Arbeiter von seinen Produktionsmitteln und verwandelt ihn in einen besitzlosen Proletarier, indes die Produktionsmittel das Monopol einer verhältnismässig kleinen Zahl von Kapitalisten und Grossgrundbesitzern werden.

Hand in Hand mit dieser Monopolisierung der Produktionsmittel geht die Verdrängung der zersplitterten Kleinbetriebe durch kolossale Grossbetriebe, geht die Entwicklung des Werkzeugs zur Maschine, geht ein riesenhaftes Wachstum der Produktivität der menschlichen Arbeit. Aber alle Vorteile dieser Umwandlung werden von den Kapitalisten und Grossgrundbesitzern monopolisiert. Für das Proletariat und die versinkenden Mittelschichten – Kleinbürger, Bauern – bedeutet sie wachsende Zunahme der Unsicherheit ihrer Existenz, des Elends, des Drucks, der Knechtung, der Erniedrigung, der Ausbeutung.

Immer grosser wird die Zahl der Proletarier, immer massenhafter die Armee der überschüssigen Arbeiter, immer schroffer der Gegensatz zwischen Ausbeutern und Ausgebeuteten, immer erbitterter

der Klassenkampf zwischen Bourgeoisie und Proletariat, der die moderne Gesellschaft in zwei feindliche Heerlager trennt und das gemeinsame Merkmal aller Industrieländer ist.

Der Abgrund zwischen Besitzenden und Besitzlosen wird noch erweitert durch die im Wesen der kapitalistischen Produktionsweise begründeten Krisen, die immer umfangreicher und verheerender werden, die allgemeine Unsicherheit zum Normalzustand der Gesellschaft erheben und den Beweis liefern, dass die Produktivkräfte der heutigen Gesellschaft über den Kopf gewachsen sind, dass das Privateigentum an Produktionsmitteln unvereinbar geworden ist mit deren zweckentsprechender Anwendung und voller Entwicklung.

Das Privateigentum an Produktionsmitteln, welches ehemals das Mittel war, dem Produzenten das Eigentum an seinem Produkt zu sichern, ist heute zum Mittel geworden, Bauern, Handwerker und Kleinhändler zu expropriieren und die Nichtarbeiter – Kapitalisten, Grossgrundbesitzer – in den Besitz des Produkts der Arbeit zu setzen. Nur die Verwandlung des kapitalistischen Privateigentums an Produktionsmitteln – Grund und Boden, Gruben und Bergwerke, Rohstoffe, Werkzeuge, Maschinen, Verkehrsmittel – in gesellschaftliches Eigentum, und die Umwandlung der Warenproduktion in sozialistische, für und durch die Gesellschaft betriebene Produktion kann es bewirken, dass der Grossbetrieb und die stets wachsende Ertragsfähigkeit der gesellschaftlichen Arbeit für die bisher ausgebeuteten Klassen aus einer Quelle des Elends und der Unterdrückung zu einer Quelle der höchsten Wohlfahrt und allseitiger harmonischer Vervollkommnung werde.“

A Programm második része a konkrét, praktikus célokát állapítja meg. Ezek: az általános választójog, néptörvényhozás, néphadsereg, szabad

véleménynyilvánítás és egyesülési jog, a nők gazdasági érvényesülését gátló törvények eltörlése, a vallásnak magánügyé nyilvánítása, az iskolák államosítása, a jogszolgáltatásnak és orvosi kezelésnek ingyenessége, progresszív adóztatás, normál munkanap megállapítása, a gyermekmunka eltörlése, állami munkafelügyelet, a mezőgazdasági munkások és cselédek egyenjogúsítása az ipari munkásokkal, állami munkásbiztosítás stb.

A szociáldemokráciának az államhoz való viszonyát sokféleképp értelmezik. Ma általános az a felfogás, amely a szociáldemokrata pártban olyan politikai munkáspártot lát, mely az állam keretén *belül* és csakis a törvényben megengedett fegyverekkel küzd a munkásosztály helyzetének javításáért.

Németországban 1878-tól 1890-ig kivételes törvényt hoztak a „közveszélyes” szociáldemokraták ellen, mely törvény kimondotta, hogy a fennálló állam- és társadalmi rend megváltoztatását célzó egyesülések tiltva vannak, szocialista újságokat, nyomtatványokat terjeszteni, szocialista célokra pénzt gyűjteni nem szabad, hogy a szocialista agitátorok igen szigorú büntetésben részesülnek és szabad költözködésükben is meggátolhatók. Ennek a kivételes törvénynek hatása ép ellenkezője lett annak, mint amilyent a törvény alkotói el akartak érni: a szocializmus eszméi ebben az időben terjedtek el Németországban legjobban és a szociáldemokrata párt erős alapjai az elnyomatásnak ebben az években épültek ki.

Franciaországban a szociáldemokrata párt különösen a XIX. század legutolsó évtizedeiben erősödött meg. Az 1870-i párisi kommün ugyanis nagy visszahatást gyakorolt és a polgári társadalom erős ellenszenvét váltotta ki a szocialista mozgalmakkal szemben, amelyek a kommünhöz vezettek, Nemsokára azonban a talaj megint alkalmassá

vált a munkásság szervezkedésére. Ennek a szervező mozgalomnak a vezére *Jules Guesde* lett, aki 1877-ben tért vissza száműzetéséből Franciaországba.

A francia szociáldemokrata szervezeteknek újabb struktúráját egészen röviden a következőkben ismertetjük:

1893-ban négy irányzat (organisatio) uralkodik:

1. a **P**(artie) **O**(uvrière) **F**(rancaise),
2. a **P**(artie) **S**(ocialiste) **R**(évolutionnaire),
3. a **P**(artie) **O**(uvrière) **S**(ocialiste) és
4. a **F**(édération des) **T**(ravailleurs) **S**(ocialistes de) **F**(rance).

Az első irányzat a guesdistákból áll és hívei közé sorolja *Paul Lafargue*-t, akinek igen nagy tudományos érdemei is vannak. Ez a párt főleg a nagyipar munkásai között erősödött meg, különösen Franciaország északi részében, így pl. Roubaix-ban, amelyet Quesde a szocializmus szent városának nevezett. A második forradalmi párt *Blanqui* tanait hirdeti, főleg Parisban erős és egyik vezére *Vaillant* volt. A harmadik irányzat vezetője *Jean Allemanes*, akit a kommün bukása után Új-Kaledoniába száműztek és aki főleg a szociális forradalom előkészítéséért dolgozott. A negyedik párt vezetője *Paul Brousse*, aki azelőtt anarchista volt Bakunin környezetéből, később a körülményekkel való megalkuvást hirdette, ép ezért híveit possibilistáknak is nevezik. A négy irányzaton kívül állnak az ú. n. *független szocialisták* (Socialistes indépendants), akik között jelentősebb *Benôit Maion*, aki a „Revue socialiste” c. lapot alapította. A független szocialisták később „Federation des socialistes indépendants” címen egyesültek és ebben a szervezetben fejtette ki tevékenységét *Millerand* és *Jaurès* is.

Ily módon tehát öt pártja volt a francia szociáldemokráciának, amelyeknek mintegy közös lapjuk a *Millerand* alapította „*La verite République française*” volt. A béke mind e pártok között 1899-ig állott fenn. Ekkor megkezdődik a harc, amely 1904-ig folyt. A szakszervezeti mozgalom egyik fontos határköve az 1902. év, amikor megalakult a **C**(onfédération) **G**(énérale du) **T**(ravail), amely ma is fennáll.

A francia politikai életben a szociáldemokrata képviselők nagy szerepet játszottak, így *Millerand*, aki 1899. jún. 22.-én a *Waldeck-Rousseau* kormányának kereskedelemügyi minisztere lett. Ebből nagy vita támadt, amely két részre osztotta a franciaországi szociáldemokrata pártot: *miniszteriális* és *antiminiszteriális pártra*. Az előbbieket azt a felfogást vallották, hogy mindennél előbbre való a gyakorlati cél, azaz nem szabad semmi olyan alkalmat elmulasztani, amellyel használni lehet a munkásságnak, így azt a lehetőséget sem, mely módot nyújt arra, hogy a szocialisták a polgári pártokkal közösen részt vehessenek a kormányzásban. Az antimíniszteriálisok az osztályharc elméletén állottak és lehetetlennek mondták, hogy igazi szocialisták polgári kormányt támogassanak és ezzel az uralkodó osztály életét meghosszabbítsák. A *nagy* elvi kérdésnek megbeszélésére 1899. dec. 3.-ra pártgyűlést hívtak egybe, melyen Jaurés, Briand, Viviani *Millerand* minisztersége mellett, Guesde, Lafargue és Vaillant pedig a szakítás mellett szólaltak fel. A vitát olyan formulával intézték el, amelynek értelmében szocialistának nem szabad ugyan belépni polgári kormányba, de ezzel az elvi kijelentéssel szemben a gyakorlatban kivételek engedélyezhetők. „*Tout en admettant que des circonstances exceptionnelles peuvent se produire dans lesquelles la partié aurait a examiner la question dune participation socialists à un gouvernement*

bourgeois, le congrés socialiste declare que, dans, l'état actuel de la société capitaliste et du socialisme, tant en France qu'a l'étranger, toutes les forces de la partié doivent tendre a la conquête dans la commune, le département et l'Etat, des seules fonctions éelectives, étant donné que ces positions dependent du proletariat organise en partié de classe qui, en s'y installant avec ses propres forces, commence légalement et pacifiquement l'expropriation politique de la classe capitaliste qu'il aura à terminer en revolution." Ugyanilyen irányú határozatot hozott az 1900-ban megtartott *párisi* kongresszus is. „Si dans un cas particulier, la situation politique nécessite cetté experience dangereuse, *c'est la une question de tactique et non de principe*; le congrés international n'a pás à se prononcer sur ce point.. .” A vita a szociáldemokraták egységét megbontotta és a francia szociáldemokrácia két részre szakadt, az egyik a miniszteriális **P**(artie) **S**(ocialiste) **F**(rancaise), a másik az antiminiszteriális **P**(artie) **S**(ocialiste de) **F**(rance). A Millerand elleni párt egyik vezéralakja Gustave Hervé volt, akinek később is oly nagy szerepe volt a francia szociáldemokráciában. A békés kiegyenlítés érdekét szolgálta *Bernstein*, aki akkor már kibontotta a marxizmussal szemben a revizionizmus zászlaját.

Az 1905-ben egyesült szociáldemokrata pártok a „*Partié socialiste, section françoise de l'Internationale ouvrière*” (== S. F. L O.) nevet vették fel és első kongresszusukat 1905. október 29.-én Chalons sur Saone városában tartották. A rákövetkező évben az országos választásokon a szocialisták több mint egy millió szavazatot kaptak és 54 mandátumhoz jutottak. A függetlenek, akiknek azelőtt 16 képviselőjük volt, 27 mandátumhoz jutottak. A szociáldemokrata pártnak egysége nem tartott sokáig. Két kérdés volt, amely a szétszakadást elháríthatatlanná tette; 33 antimilitarizmus és a szindika-

lizmus kérdése. Az előbbit főleg *Hervé* propagálta a „La gucrre sociale” c. lapban. A *Jaurès* és *Vaillant* vezetése alatt álló csoport szembehelyezkedett ezzel a törekvéssel, amelyet Franciaországban hazafiatlannak minősített a közvélemény. Ugyanilyen nézetkülönbség volt a szindikalizmus kérdésében is. *Hervé* csoportja, bár nem vallott nyíltan színt a szindikalizmus mellett, mégis számos kérdésben támogatta a szindikalista mozgalmat, amely Franciaországban a közvélemény legnagyobb népszerűtlenségével találkozott. Az 1906. évi limogesi kongresszuson *Hervé* javaslatot tett, hogy a kongresszus mondja ki, hogy a kormányok hadüzenetére a szocialisták a tartalékosok sztrájkjával és felkelésével válaszolnak. Támogatta ezt a javaslatot Guesde is. A többség helytelenítette *Hervé* javaslatát, amely ellentétben állott Franciaország érületével és Németország ellen irányuló törekvéseivel. Az egységet Vaillant megint egy formulával óvta meg: A kongresszus elítéli a militarizmust és a hódító háborúkat és felhívja a munkásságot, hogy mindenütt szervezkedjék, hogy egy kitörő háborút minden módon megakadályozzon. Ugyanilyen szellemben határozott az 1907-ben Nancy-ban megtartott pártgyűlés, mely felhívta a munkásságot „a rendre possible l'effet de ces décisions au moyen de l'organisation ouvrière et socialiste nationale et internationale d'une action préparée, ordonnée et combinée, qui mette en chaque pays ... en activité, toute l'énergie et tout l'effort de la classe ouvrière et de la Partié socialiste pour la prevention et l'empêchement de la guerre par tous les moyens depuis intervention parlementaire, l'agitation publique, les manifestations populaires, jusqu' à la grève generale ouvrière et l'insurrection.”

A szindikalista mozgalom, amely különösen 1908 óta erős Franciaországban, nagy vitákat okozott a szociáldemokrácián belül, inert a kormányt támogató szocialista irányzatok gátat akartak vetni

a szindikalizmusnak, amely az állam alapját támadja meg.

A pártok széjjelváltak és mind jobban megerősödött az antimilitarista és a szindikalizmushoz közel álló irányzat. A nagy világháború kitörése azonban bebizonyította, hogy az elméletek a valóságban a nagy próbát nem állják ki és Franciaországban is – mint mindenütt – amint a háború kitört, elhallgatott minden pártharc és a francia munkások ép úgy harcoltak a francia zászló alatt, mint az összes többi más nemzetbeliek saját hazájuk hadseregében.

Az angol szociáldemokrata párt az ország politikai irányításában jelentős szerepet játszik régóta, a legújabb időkben pedig átmenetileg a kormányzó hatalom is kezébe került. A szociáldemokrata párt jelenlegi szervezetében 1906 február 27.-én alakult meg „*Labour Representation Committee*” néven, később azonban a „*Labour Party*” nevet vette fel. Ez a munkáspárt az európai szociáldemokrata pártoknak talán a legreálisabbja. Nem erősködik a szocializmus elméleti megállapításán, szigorúan nem is áll az osztályharc elméletén, keresi a *megegyezést* és ott, ahol a munkáspárt helyzetén segíthet, *egyezséget köt a polgári pártokkal*. A párt határozatilag kimondotta, hogy mindazokra támaszkodik és mindazokkal együtt dolgozik, akik „*a munkásság kívánságaival és követeléseivel együtt éreznek*”. A párt történetében nagy szerepet játszik *J. Ramsay Macdonald*, aki az „*Independent Labour Party*” szervezetnek sokáig titkára volt.

A szociáldemokrácia ma minden országban az illető ország viszonyaihoz és törvényeihez alkalmazkodik; az erőszakot elvileg is elveti, mint azt a következő (St. Gallen-ben hozott) határozat megállapítja: „*Die Gewalt ist ebenso gut ein reaktionärer als ein revolutionärer Faktor: ersteres sogar häufiger gewesen als das letztere. Die Taktik der*

individuellen Anwendung der Gewalt führt nicht zum Ziele und ist, insofern sie das Rechtsgefühl der Masse verletzt, positiv schädlich und darum verwerflich.“

Újabban erősödik az az irányzat is, mely a marxi gondolatmenetnek revízióját sürgeti. Ennek az irányzatnak képviselője *Bernstein* (Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie), aki szembeszállt az állam megsemmisülésének marxi értelemben megfogalmazott gondolatával és követelte, hogy a párt ne számítson a kapitalista állam közeli és erőszakos bukására és inkább *belülről* dolgozzék átalakításán.⁴

Ez a felfogás azt követeli, hogy a munkások ne folytassanak elméleti vitákat, hanem támadják meg a gazdasági rendet ott, ahol az a legérzékenyebb: a cél nem az államhatalom *meghódítása*, hanem az államhatalom *megsemmisítése*.

VII. FEJEZET.

A szindikalizmus.

A szindikalizmus lényege az a felfogás, hogy a munkásosztály érdekeinek megfelelő gazdasági rend kialakulása *csakis* olyan eszközökkel érhető el, amelyek *kizárólag* a munkásosztálynak állanak rendelkezésére, így az általános sztrájkjal, antimilitarizmussal és egyéb *közvetlen* akciókkal. („La grève est la forme la plus repandue de l'action directe”.)¹

⁴ Handwörterbuch der Staatswissenschaften VII. kötet. Mint összefoglaló munkát I. Mehring. Geschichte der Deutschen Sozialdemokratie (Stuttgart, 1898) c. kétkötetes művét.

A magyar szociáldemokrata párt fejlődését részletesen feldolgozzák a Népszava kiadásában megjelent füzetek. Részünkről a modern szocializmus történetében a szoc. mozgalmak ismertetésénél kívánunk vele – jelentőségének megfelelően – foglalkozni.

¹ P. Louis, „Le Syndicalisme contre l'État”.

R. A. Crémieuxnek „A. B. C. du Syndicalisme” című propaganda füzetete (Paris 1924) mint egyszerű tényt állapítja meg, hogy „Ce qu'un travailleur tout seul ne peut faire, plusieurs le feront”, azt tanácsolja tehát, hogy a munkások (de *csakis* ezek) álljanak össze és a kapitalizmus életrejét vágják ketté. Kijelenti, hogy: „Pour réaliser cette mission, il existe un organisme: le Syndicat”. A munkásoknak szakmák alapján kell egyesülniök és minden szakmának meg kell alapítania a maga szindikátusát. („Réunir un petit groupe de travailleurs de la même Industrie”). A szakma-szindikátusok azután megalkotják a szindikátusok unióját, melyek megteremtik az állandó érintkezést a többi országok hasonló szervezeteivel és végül – a szervezet legfelsőbb irányítására – megalakul a szindikalisták *Internacionalé*-ja, mely a munkások szindikalista (közvetlen) akcióját az egész világon egységesen és olyan taktikával vezeti, hogy az államok a támadásnak ne tudjanak ellenállani. Már ebből a célkitűzésből is megállapítható, hogy a szindikalizmus a szocializmusnak nem egy iránya, hanem tulajdonképpen a tömegmozgalomnak egy másik fajtája, mely célját *csakis* erőszakos eszközökkel akarja elérni és közben a megegyezést nem keresi, sőt nyíltan arra az álláspontra helyezkedik, hogy „*a tőke és munka igazságos alapon való egyesülése lehetetlen és a munkások egyetlen ereié számukban van.*” Abban is ellenlábasa a szindikalizmus a szocializmusnak, hogy szerinte a szakszervezeteknek nincs más céljuk, mint a tőkésék egyedáruságának szétrombolása, *egyedüli* fegyverük pedig az általános sztrájk. A szocializmus legszélsőségesebb irányzata sem ismerheti el a szindikalizmust a szocializmussal párhuzamosan haladó irányzatnak. De nem egyezik a szindikalizmus a szociáldemokrácia tanításaival sem, mert míg a szociáldemo-

krácia legfőbb feladatának azt tekinti, hogy a munkásságot politikailag megszervezze, addig a szindikalizmus a munkásokat egyenesen *eltiltja* a politikában való részvételtől és a társadalom újjáalakítását az államra gyakorolt *külső* nyomással akarja elérni. (A szocialisták politikai szervezkedését Considérant már 1836-ban helytelenítette.) Az osztályharc legszélsőségesebb hirdetői sem helyezkedhetnek erre az álláspontra, mely a politikai küzdelmekben való közreműködést azzal az indoklással tartja károsnak, mert „a demokrata és szocialista pártokban nemcsak munkások vannak, hanem a kispolgároknak és a kisbirtokosoknak képviselői is, már pedig a munkások érdekei semmiféle más osztály érdekeivel nem egyeztethetők össze.” Ezenfelül taktikai okokból is távol akarja tartani a szindikalizmus a munkásokat a politikai pártoktól, mert „a demokrácia révén a munkások összebékülhetnének más osztályokkal s így az osztályharc megszűnnék, aminek az volna az eredménye, hogy az az idő, amikor a társadalmat a munkás szakszervezetek fogják kormányozni, soha el sem jöhetne”.² Mindez élesen elkülöníti a szindikalizmust a szocializmustól, illetve a szindikalizmust a szociáldemokráciától. Még jobban elmélyül ez a szakadék a két iránynak az igénybevehető eszközökről vallott felfogásában. A szocializmusnak legszélsőségesebb iránya és a legélesebb harcot hirdető szociáldemokrata szervezet sem tart megengedhetőnek olyan eszközöket, melyek magát a termelést teszik lehetetlenné; ezzel ellentétben a szindikalizmus csupán a távoli célt tekinti és ennek érdekében elfogadja a tőkések tulajdonában lévő munkaeszközöknek elpusztítását is (szabotázs). A szindikalizmus bevallja, hogy nem *meghódítani*, hanem *szétrombolni* akarja az államot („Le syndicalisme ne peut vivre à l'ombre de l'Etat,

l'État ne peut s'accomoder d'une coexistence avec le syndicalisme”, Paul Louis: Le Syndicalisme contre l'Etat, Paris, 1910). Ez alapon a szindikalizmus inkább az anarchizmus mellé állítható, bár e kettő között is nagy különbségek vannak, mint azt a Thoziar belga anarchista összeállítása szemléltetően mutatja:

A szindikalizmus elvei: Az anarchizmus elvei:

A társadalmi kérdés *munkáskérdés.*

A másik *osztály* tagja ellenség.

A célt az *osztálytudat* kifejlődése révén érhetni el.

Kiindulási pont az *össze-*ség érdeke.

A küzdelemben *anyagi érdekeik* szerint csoportosulnak az emberek.

A jövő társadalmában a *hivatás* szerint csoportosult *termelők* fognak uralkodni.

A társadalom igazgatását a *szakszervezetek* fogják végezni.

A szindikalizmus gazdasági fatalizmusa *a gondolkozást a cselekvés alá* rendeli.

A szindikalizmus lényegében *reformista.*

A társadalmi kérdés az *egész emberiség* problémája.

Minden *tekintélyember* ellenség, *bármely* osztály tagja.

A célt az *ember öntudatának* kifejlődése révén érhetni el.

Kiindulási pont az *egyén* érdeke.

Az emberek *bölcséleti nézeteik* azonossága szerint csoportosulnak.

A jövő társadalomban az *összeség* fog uralkodni.

A társadalmat *nem szervezett testületek* fogják igazgatni, hanem olyan csoportok, melyek rendeltetése ma még nem tudható.

Az anarchista szabad akarat a *cselekvés fölé* rendeli az akaratot.

Az anarchizmus *nem reformista.*

A szindikalizmus *egyébként* nem tartja ön magát „elméletnek”, hanem élő szervezetnek (il est une organisation vivante), mely célját minden teória és hosszas társadalom-átalakítás nélkül akarja elérni („Au lieu de subordonner leur action à des theses arrêtées, ils firent jaillir leurs theses de Faction mérne. Le fait précède l’idée”, Paul Louis). Ezért a szindikalizmus a tömegek nevelésére, a szociális érzék kifejlesztésére nem helyez súlyt, elégségesnek tart egy tíznapos általános sztrájkot, hogy a munkások szindikalista federációja lépjen a megdöntött állam helyébe („La grève générale n’étant autre chose que la révolution sociale, car il suffit de suspendre tout travail seulement pendant dix jours pour que le régime actuel croule entièrement”). A nemzet szervezett képviselőjének a parlamentnek megnyerését sem tartja szükségesnek, sőt kifejezetten megállapítja, hogy a célt közvetlenül kell elérni („L’action directe correspond à la phase syndicaliste”). Ennek a közvetlen akciónak leghatásosabb fegyvere a közfunkciókat végzők sztrájkja, ami megakasztana minden gazdasági munkát és lehetetlenné tenné a gazdasági élet vérkeringését. A szindikalizmus nem törődik azzal, milyen rettenetes válság következne be egy ilyen sztrájk után. Majd rendbejön minden, csak először sikerüljön megállítani az állami életet – mondja cinikusan.

A szindikalizmusnak ez a törekvése tulajdonképpen már a bolsevizmusnak egyik megnyilvánulása, aminthogy az orosz bolsevizmus mindenképpen támogatja is a szindikalisták szervezkedését az egész világon. *Zinoviev* az V. kommunista kongresszuson azt mondta: Le bolchévisme est opposé à la scission dans les syndicats ... Nous devons rester dans les syndicats ... Les communistes

doivent être syndiqués.² Ugyanilyen egyetértés alapítható meg *Gaston Monmousseau* egyik beszédében, mely „Le Syndicalisme devant la Revolution” címen könyvalakban is megjelent (Paris 1922).

A szindikalista mozgalom újabban főleg Franciaországban terjedt el (az 1884. évi március 21-iki törvény után), ahol 1895-ben megalakult a *Confederation Generale du Travail*, mely azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a szakszervezeteket a politikai pártoktól függetlenítse. Ebben a szövetségben az 1900. évi párisi kongresszus óta a legszélsőbb irányzatok kerültek túlsúlyra azokkal szemben, akik magukat reformistáknak nevezik. Lapjuk, a *Voix du peuple*, az országos politikai mozgalomtól különálló munkásakciókra minden módon igyekezik híveket toborozni. A szindikalisták kongresszusai közül fontosabbak a *Montpellier*-ben 1902-ben, a *Bourses*-ban 1904-ben, az *Amiens*-ben 1906-ban, a *Toulouse*-ben 1908-ban megtartott kongresszusok.

Az újabban annyira megerősödött francia forradalmi szindikalizmus egész nyíltan arra az álláspontra helyezkedik, hogy a munkáságnak nincs hazája, sem veszteni valója. Ennek az irányzatnak felfogása szerint a hadsereg nem egyéb, mint a tőke védelmének egyik eszköze és a háborúban nem lát mást, mint az egyik ország kapitalista csoportjának harcát a másik ország kapitalista csoportjának ellentétes törekvései ellen. Ennek a forradalmi szindikalizmusnak propagandisztikus jelszava: a katonaság a sztrájkolókra ne lőj jön és háborúban maga is sztrájkoljon. A forradalmi szindikalizmus a munkáság gazdasági harcát csak annyiban értékeli, amennyiben az megerősíti és

¹ „C'est pourquoi nous n'admettons aucun compromis à ce sujet. Puisque cette question a surgi une fois de plus au Congrès International, le Congrès International répondra clairement: Nous devons rester dans les syndicats” (Zinoviev beszédéből).

harcképesebbé teszi a munkásságot. A gazdasági előnyök kiküzdését nem tekinti céljának és a szindikalizmus azzal sem érné be, ha a polgári társadalom a munkásság: minden követelését teljesítené, mert nála a cél a polgári társadalomnak és a jelenlegi gazdasági rendnek megdöntése. Ennek az irányzatnak képviselői főleg az anarchista Pouget, a „*Voix du veuple*” szerkesztője, továbbá *Yvetot* és *Griffuelhes*. A forradalmi szindikalizmus egyik speciális törekvése: a *közalkalmazottak* forradalmosítása. Franciaországban a közalkalmazottak szervezkedése elméletileg el van ismerve és az „Union federative des Travailleurs de l'État”-nak 1908-ban közel 28.000 tagja volt.⁴

A francia szindikalista mozgalom arra törekedett, hogy hasonló szindikátust alapítsanak a közhivatalnokok is, az állami és városi tisztviselők többsége azonban egy kifejezetten államellenes irányzatnak nem volt meghódítható. A forradalmi szindikalizmus ma is meglehetősen propagandával dolgozik, de államellenes tendenciájának az ország közhangulata nem kedvez.

VIII. FEJEZET.

A szocializmus jelentősége.

A szocializmus sohasem volt magában álló elszigetelt jelenség. Mindenkor a legszorosabb kapcsolatban állott az élet reális viszonyaival, legalább is annyiban, hogy velük szemközt állott: *ideál* gya-

⁴ Plechanoff: Critique de la théorie et pratique du syndicalisme. Revue Socialiste, 1909 janvier. Paul Louis: Le Syndicalisme contre l'Etat és ugyan ő tőle Histoire du Mouvement syndical en France. Andres Nin: Les anarchistes et le Mouvement Syndical. Louis Bouet: Le Syndicalisme dans l'Enseignement. A Petité Bibliothèque de Internationale syndicale rouge propaganda iratai és az I. I. R. havi folyóirata.

nánt. Hiszen a szocialisztikus eszmék felmerülésének előfeltétele valamely bírálat, amely *negatív* eredményhez jut a fennálló gazdasági rend értéke tekintetében. E nélkül a kritika nélkül – jegyzi meg Menger – a szélesebb néprétegeket sohasem lehetett volna a társadalmi célok szolgálatába bekapcsolni.

De van a szocializmusnak a meglévő állapotok hiányainak és hibáinak feltárásán kívül *pozitív* tartalma is, az a célja tudniillik, hogy az igazságosabb társadalmi rend megteremtésére a viszonyokat *előkészítse*, ami még elgondolásban sem lehetséges az emberek szociális nevelése és magasabb életelvek követésének propagálása nélkül. Innet van, hogy bár a szocializmusnak alapja társadalom-gazdasági – amit a modern szocializmus képviselői annyira kiemelnek – mégis etikai, vallásos és filozófiai elemek rejtőznek mélyében. A szocializmus, amellet, hogy a gazdasági viszonyokból sarjadzott elő s ezt a jelentőségét mindenkor homlokán viselte, az ókorban az etikai reformmozgalmakkal, a középkor elején a vallásos mozgalmakkal, később pedig a keresztény megújulásra való törekvéssel volt a legszorosabb kapcsolatban; az újkor közepén és a humanizmus életideáljának későbbi fejlődése során pedig a renaissance és a filozófiai világpolgár ideáljával fonódott össze.

Abban, hogy a szocializmus bizonyos ideálok kitűzésére vezetett, nagy része van az illúzióknak is.

Találóan mondta Georg Adler (1863–1908) kiéli egyetemi tanár a szocializmusról írt munkájában, hogy ha az ember normális körülmények között sem tud illúziók nélkül megélni, mennyivel inkább szüksége van ezekre az illúziókra, ha lelki egyensúlyát *csakis* a helyzet jobbrafordulásának reménysége tartja fenn. *A meglévő sivár állapotokkal szemben ösztönszerűen menekül az ember az, illúziókhoz.* Sok ember lelkében nem ver ez a vágy

mélyebb gyökeret, de másokat megittasít a szebb jövő reményének pusztá gondolata is, bár tudják, hogy belátható időn belül a megvalósulás nem következhetik be. A magasabb életelvek felé törekedő emberek szellemvilágának elmaradhatatlan kísérő jelenségei ezek az illúziók. Mindig voltak és mindig szükség lesz rájuk, hogy időnkint elfelejtsük és legalább képzeletben szebbé tegyük a rideg valót. Talán igaza van Madáchinak, hogy mindez „örülés”, de hisz *„ami nagy és nemes volt, mind ilyen örülés, melynek higgadt ész korlátot nem ír.”*

Világtörténeti fejlődésének nagyrészen át – szinte a legújabb korig – a szocializmus csupán ilyen illúzió, a jövődők rózsás reménysége volt. Mégis ezek az illúziók, a szocializmusnak utópisztikus álmai nem voltak hiábavalók. Talán nélkülük olyan szélsőséges gazdasági rend alakult volna ki, mely végeredményében az egész kultúrát maga alá temető összeomláshoz vezetett volna. *Az abszolút egyenlőség, a magántulajdon nélkül való társadalom: chimera, amely nem egyeztethető össze az ember veleszületett hajlamaival és a természeti viszonyokkal, amelyek az emberiségtől küzdelem követelnek s ha ma ráerőszakolnák az emberiségre az egyenlőséget, az emberek munkaereje, képessége, szorgalma, világfelfogása közti különbségek a legrövidebb idő alatt újból megteremtenék a vagyoni különbséget.* Ennek végleges megszüntetése csak olyan emberek között képzelhető el, akik mind egyformán jók, egyformán szorgalmasak és egyúttal egyformán igénytelenek. Ám az emberek nem ilyenek és az életkörülmények nem is engedik meg, hogy ilyenekké váljanak. A létért való küzdelem maga fejleszti ki az emberben azokat a sajátosságokat, amelyek a fennálló különbségekre vezetnek. *Íta volna olyan népfaj, amely valóra váltaná a ki-egyenlítési törekvéseket, ennek a népfajnak a létért való közdelemben okvetlenül el kellene pusztulnia,*

mert föléje kerülnének azok a fajok, amelyek az emberek egyéni munkáját nem akadályozzák.

Mégis szükség van az individuális fejlődéssel szemben arra a kritikára, amely védelmébe veszi a gyengébbet és az egyénnek különben elfajulásig kifejlődő törekvéseit szociális szempontból korlátozza. A szocializmus modern irányait képviselő írók – így *Marx* és *Engels* – némi lekicsinyléssel bírálják¹ a szocializmusnak ezt a kiegyenlítő feladatát, pedig a szocializmusnak világtörténeti jelentőségét éppen az adja meg, hogy még a legindividuálisabb korszakban is hatni tudott a társadalmi és gazdasági rend kialakulására.

¹ A kritikus utópista szocializmus és kommunizmus jelentősége fordított viszonyban van a történeti fejlődéssel. Amely mértékben fejlődött és alakul ki az osztályharc, ugyanolyan mértékben veszti el minden gyakorlati értékét, minden elméleti jogosultságát ez a délibábos fölébe emelkedés, ez a délibábos támadás. (A kommunista kiáltványból.)

II. RÉSZ.

ANTIK VILÁG SZOCIALIZMUSA.

I. FEJEZET.

A szocializmus a régi görög államokban.

1. §. Plato kora és felfogása az államról.

Kevés írói munka van, amely az emberiség szociális gondolkodására olyan hosszú időn át olyan nagy hatást gyakorolt, mint Plato *Politeia é pen dikaiu* (Az állam, vagyis az igazságosságról) című műve,¹ mely évszázadokra megtermékenyítette a társadalmi és állami rend megreformálásáról gondolkodó filozófusokat és költőket és számtalan államregény mintaképeül szolgált.

Plato (429–348. Kr. e.) a peloponneszusi háború² idejében élt, amikor Athénben belviszályok és pártoskodások dúltak, melyeknek az állam elbukásában talán nagyobb részük volt, mint az ellenségnek. Közvetlenül előtte működött *Perikles*³ (493–429).

¹ Magyar nyelvre lefordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Simon József Sándor (1904). Az idézeteket – kivonatosan – ebből a fordításból vettük. A peloponneszusi háború 431. nyarán kezdődött, az Athén-párti Plataiai boiotia város megtámadásával; 404-ig tartott.

² Perikles, cholargosi Xanthipposnak, a mykalei győzőnek fia, aki Kimon számkivetése és Ephialtes megöletése után, 461-ben került Athén élére. Az athéniak harminc éven át választották hadvezérükké.

Kr. e.), akinek terve az volt, hogy a kis görög államokat nemzeti állammá egyesítse.⁴ Célját nem tudta elérni, mert az arisztokrata Spárta ellenérzését a demokrata Athén iránt legyőznie nem sikerült. De azért működése sem volt hiábavaló, mert Athént a demokratikus állami élet kifejlesztésével a kulturális élet középpontjává tette. Ez a helyzet, amint Perikles elvesztette befolyását,⁵ megváltozott. A demokrácia, mely Periklesnél *eszköz* volt Athén politikai megerősítése érdekében, demagógiává vált és az állam a felelőtlen tömegek uralma alá került.⁸ A mind radikálisabb irányba terelődött demokráciának megbuktatása érdekében az oligarchia – végső elkeseredésében – Athén külső ellenségeivel fogott össze és ezzel (Xenophon, Alkibiades) Athén legszomorúbb korszaka kezdődött meg.

Ebben a környezetben nevelkedett fel Plato, aki látta a pusztulást, mely menthetetlenül megsemmisíti Athént, ha valami változás nem történik, hogyan lehetne Athén sorsát új irányba terelni? Mivel lehetne a pusztulástól megmenteni?

Plato, a bölcs *Sokrates* (469–399. Kr. e.) tanítványa, a filozófia segítségével akart céljához jutni.⁷

⁴ Plutarchos.

⁵ A 430-429-iki évre szóló választásoknál Perikles ki maradt a strategosok (hadvezérek) testületéből, majd a néptörvénytörésért pénzbírsággal súította korábbi bálványát. Később ugyan Perikles újból strategos lett (429-8), de erejét megtörték a csapások.

⁶ A személyes kormány, mint mindenütt, ott is csak középszerű tehetségeket tűrt meg maga mellett a felszínen; Perikles eszközei teljesen jelentéktelen, minden komoly kezdeményezésre képtelen emberek voltak. (Gyomlay Gyula, A görögök története a római hódítás koráig.)

⁷ Sokrates az objektív igazságot kereste és az igazság ismeretével az erényt szoros összefüggésbe hozta. Nemcsak maga akart jobb és boldogabb lenni, hanem másokat is azzá akart tenni. Politikával nem igen törődött, de nem tagadta, hogy a demokrata Athén több intézményét helyteleníti (pl. a hivataloknak sorsolás útján való betöltését).

Az államok pusztulásának okát kutatván, Plato megállapította, hogy az államok eredendő bűne mindig az volt, hogy nem az *igazságosságon* épültek fel és hogy az emberek az állami életben nem azt a szerepet töltik be, amelyikhez értenek, hanem *minden ember mindennel* akar foglalkozni és a közügyek intézését *senki* sem tekinti *kizárólagos* élethivatásának, így az athéni demokrácia a közügyek intézésében annak juttatta a legtöbb befolyást, aki jó szónok, ügyeskedő és a nép kegyeit hízelgéssel meg tudja szerezni. Pedig az állami ügyek intézése ugyanolyan szaktudást követel, mint bármely *mesterség*.⁸ Az ideális államban ép ezért külön osztályra van szükség, mely *csakis* a közügyeket intézi. Nem szabad azonban, hogy leszármazás, vagyon vagy megszerzett politikai hatalom tehessen valakit ennek az osztálynak tagjává, hanem csakis az egyéni tudás, a jellem és a rátermettség. A közügyek intézőinek (phylakes = örök) az a feladatuk, hogy az államban egyesült emberek jogos igényeit minél tökéletesebben kielégítsék, mert ha az állam ezt nem tudja megtenni, az államra, mint-hogy nem tölti be hivatását, nincsen szükség, ley tehát, az embereknek azok számára, akikre a közösség intézését és így sorsát bízva, jólétet kell biztosítaniok, hogy a közélet férfiai gondok és küzdelmek nélkül szentelhessék életüket a mások ügyei intézésének.

Minden államforma, mely nem ezen az eszmén épül fel, – azaz ahol az államhatalmat nem az erre legalkalmasabb és egyúttal az egyéni gondoktól is mentesített emberek gyakorolják – *rossz*. Mert a közügyek intézése hatalommal jár, a hatalom pedig – ha nem kizárólag az összeség érdekében gyakorolják – egy uralkodó osztály kialakulására vezet, mely elnyomja azokat az osztályo-

⁸ Ezt hirdette Sokrates is.

kat, melyek nem részesei a hatalomnak. így alakul ki a *timokrácia*, melyben minden hatalom azoké, akik a legbecsvágyóbbak (Spárta, Kréta).

A becsvágy azonban nem áll meg. Hamar párosul a meggazdagodás vágyával és a politikai hatalom magának szerzi meg a nagy vagyonokat is. Az államhatalom a gazdagok kezébe jut. Ez az uralom az *oligarchia*.

A gazdagok vagyonukat szaporítani akarják, ami persze csak úgy lehetséges, ha mindjobban kihasználják azokat, akik nem részesei a hatalomnak. A vagyon és hatalom nyújtotta előnyök és a folytonos élvezetek azonban elpuhítják az embereket, míg az elnyomottak mindjobban megedződnek. Ez a fejlődés elkerülhetetlenül a két osztály összeütközésére vezet, melyben az elpuhult gazdagok elbuknak és kialakul az államforma, melyben a nép uralkodik. Ez a *demokrácia*, mely uralom szintén nem tökéletes, mert az államügyek intézéséhez szükséges szakértelem nem lehet meg mindenkinél, sőt az emberek egyáltalán elvesztik érdeklődésüket a közügyek iránt és nem törődnek még azok megválasztásával sem, kikre ügyeik intézését bízják. A mindjobban önállósuló hivatalnoki osztály tagjai rájönnek, hogy haladásukat nem tanulással, hozzáértéssel biztosíthatják legjobban, hanem azzal, ha hízélgéssel, a nép vezetőinek nyújtott előnyökkel szerzik meg maguknak a tömeg kegyét. Az államhatalom *formailag* az összeség kezében van, a nép maga hozza a törvényeket és az ítéleteket, sőt maga alkalmazza is azokat, a gyakorlatban azonban ez a szabadság egész másként érvényesül; azok uralkodnak, akik a könnyen befolyásolható tömegekre hatni tudnak. A hízélgésre képtelen igazi hazafiak az ilyen államrendben visszavonulnak a közügyektől, a polgárság dolgozó része is mindjobban megundorodik a nép lármájától és a népgyűléseken átengedi a he-

lyét azoknak, akik abból élnek, hogy résztvesznek a népgyűléseken és szavazatukat áruba bocsátják. A demokráciából lassan *demagógia* lesz, a tudatlan tömegek uralma, mellyel szemben mindjobban érezhetővé válik az erős központi hatalom szükségessége.

A korlátlan szabadság így egyengeti útját a *tirannizmusnak*. amikor az állam sorsát az az egy ember tartja kezében, akinek sikerül a tömegeket hatalma elismerésére kényszeríteni. Ebbe az önkényuralomba megint csak nem tudnak belenyugodni azok, akik nagyobb tanultságuk, emelkedettebb filozófiai gondolkodásuk folytán egyes személyeknek ép úgy nem tudnak szolgálói lenni, mint ahogy nem tudtak a tömeg szeszélyének behódolni. A tirannus uralmának biztosítása végett üldözni kezdi ezeket a gerinces férfiakat – az állam legértékesebb polgárait – ami előbb-utóbb polgárháborúra vezet.

Íme, a kárhozatos körforgás, mely az államalakulatok szomorú sorsa mindaddig, míg meg nem valósul az eszményi állam, melynek alapja: az igazságosság.

2. §. A Plato-féle állam alapgondolata.

Miként építhetjük fel az eszményi tökéletes-gű államot? Plato erre a kérdésre a filozófia segítségével igyekszik választ kapni.

Az államnak hivatása van. Ha nem lenne, nem volna rá szükség. Az állam hivatása, hogy mindazok igényeit kielégítse, akik benne egyesültek. Ezek az igények: a több embert érintő ügyeknek helyes intézése, az egymás közt felmerülő viták eldöntése és esetleges külső támadásokkal szemben a szükséges védelem nyújtása. Az állam ezeket a feladatokat az összeség megalégedésére

csak akkor végezheti el, ha a közügyek intézésére és a viták eldöntésére megteremti a kormányzók osztályát, az ország védelmére pedig a harcosok osztályát. Nehogy azonban ez a két osztály a reá bízott hatalmat a saját – osztály – hatalmának kiépítésére használja, a kormányzókat és harcosokat az egyéni hatalom iránti közönyösségre és önzetlenségre kell nevelni. Ez csak úgy lehetséges, ha a kormányzókat és harcosokat – az állam öreit – kivesszük a mindennapi gazdasági életből, függetlenítjük őket a magánviszonyoktól és külön nevelési rendszert, illetve társadalmi rendet állapítunk meg részükre. Mindenek előtt szükséges, hogy a kormányzók és harcosok egész ifjúságukat a tanulásnak szenteljék és – nehogy családjuk érdekében később feltámadjon bennük a vagyonszerzés vágya – monogam házasságot ne köthessenek, gyermekeiket maguk fel ne nevelhessék, hanem kötelesek legyenek gyermekeiket az államnak átadni, hogy az gondoskodjék az örök gyermekeinek megfelelő neveléséről. A kormányzók és a harcosok sosem tudhatják, hogy a nevelőintézetnek melyik neveltje az ő gyermekük, egyformán szeretnek tehát mindenkit. Ily módon azokban, akikre a közügyek intézése van bízva, nem támad fel az a gondolat, hogy a hatalmukat a saját egyéni érdekükben használják fel, hiszen amúgy is gond nélkül élnek, vagyont úgy sem szerezhetnek, sem utódaikról – kiket nem ismernek – nem gondoskodhatnak.

A Plato-féle kormányzók és harcosok maea sabbrendű emberek, akik felette állnak a többieknek⁹ (a földműveseknek, iparosoknak, kereskedőknek). Csakhogy felmerül az a kérdés, *lehet-e forradalmi úton oly an viszonyokat teremteni, melyek-*

⁹ Zeller Eduárd megjegyzi hogy Plato magasabbrendű öreinek megvalósulása a német (porosz) bürokrácia.

nek nincs kapcsolata a múlttal? Plato állama olyan, mint az üvegházban tenyésző, de a szabad földbe át nem ültethető növény, csak az elméletben él, a filozófus kigondolta viszonyok között. Képzelt állam, melynek megvalósítása nem lehetséges. *Plato* elgondolása mégis örökké termékenyítő marad, mely ép úgy, mint a maga idejében és később a középkorban és az újkorban, a jövőben is mindig lelkesíteni fogja azokat, akik az államban az összesség érdekét szolgáló alakulatot látnak és felismerve a létező államszervezetek hibáit, egy tökéletesebb államberendezkedésre törekszenek.

Plato állama a mám megvalósíthatatlanságában örök ideálja marad az eszményi államnak.

3. §. Politeia ismertetése.

Plato főműve, a *Politeia* – jelenleg ismert szerkezetében – tíz könyvre oszlik. Ez a beosztás nem Platótól ered.¹⁰ A munka megírásának idejéről a vélemények nagyon eltérők; *Zeller* szerint¹¹ a *Politeia* 409 után született meg. A munka beszélgetések formájában íródott és Plato álláspontját az egyik vitázó (Sokrates) képviseli.

Az *első könyvben* megismerkedünk a szereplőkkel, akiknek egymással folytatott vitájából rajzolódik ki a Plato-féle állam.¹² *Sokrates* Plato fitestvérevel, *Glaukonnal* a kikötővárosba megy és betérnek *Polemarchoshoz*, ahol az öreg *Kephalos-sal*, *Polemarchos* atyjával találkoznak. Vita támad

¹⁰ Krohn azt tartja (*Die Platonische Frage. Sendschreiben an Herrn Prof. Dr. E. Zeller, Halle, 1878*), hogy a könyveknek ez a valószínű sorrendjük: I-IV, VIII-X, V-VII. (Simon.)

¹¹ Über die Anachronismen in den Platonischen Gesprächen. Abhandlungen der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1873.

¹² Az ismertetést Simon József id. munkájának bevezetéséből vesszük.

köztük az öregségről és az igazságosságról. Résztvesz a vitában *Thrasymachos* is, aki azt mondja, hogy az igazságosság az *erősebbnek* érdeke („Minden államban ugyanaz az egy dolog az igazságos: a fennálló uralomnak az érdeke”) és az összes államok *saját* érdekeik szerint alkotják meg a törvényeket. Sokrates azt feleli erre, hogy amint az orvos a betegeknek, a lovasz a lovainak, úgy tartja minden mesterség is nem az erősebbnek, hanem ép a gyöngébbnek érdekét szem előtt. *Tehát az uralkodónak is nem a saját mám, hanem az alattvalói érdekét kell szolgálnia.* Thrasymachos erre azt az ellenvetést teszi, hogy a marha- és juhászok nem az ő marháik és juhaik érdekét nézik, hanem a magukét, meg a gazdáikét, ezért hízalják jószágaikat; így az uralkodók is csak a saját hasznukon törik a fejüket. Az igazság tehát az erősebbnek (az uralkodónak) érdeke, az engedelmes alattvalónak pedig a kára. Az igazságos az igazságtalannal szemben mindenütt a rövidebbet húzza. A legigazságtalanabb: a zsarnok, pedig ép ő a legboldogabb. Az ügyesen elkövetett jogtalanság az uralkodóhoz jobban illő cselekedet, mint az igazságosság. Sokrates nem fogadja el ezt a tételt, és fentartja, hogy az igazi pásztor csakis a iósági javát nézi. Hiszen ő se nem falánk, se nem kúpec, aki csak jól eladni akarná őket; ő csak juhász s mint jó pásztor, csakis a juhái hasznát nézi. *Ép így minden uralkodás csakis azoknak hasznát nézi, akiken uralkodik.* Az igazságtalanság megfosztja az embert józan gondolkodásától és a helyes út megválasztásának képességétől; az igazságtalan ember összeütközésbe kerül embertársaival, folytonos ellenségeskedés között él, míg végül önmagával is ellentétbe kerül. Tehát boldogtalanná válik. A *második* könyvben ugyanez a vita konkrét mederbe terelődik. *Glaukon* megállapítja, hogy igazságtalankodni ugyan jó dolog, de viszont az

igazságtalanságot elszenvedni rossz. Ezért az emberek megegyeztek abban, hogy egymással se nem igazságtalankodnak, se igazságtalanságot nem szenvednek. Ezért alkottak egyezségeket és törvényeket. Így keletkezett az igazságosság. De ha valamilyen Gyges gyűrűvel¹⁸ az ember láthatatlanná tudná magát tenni, senki sem maradna meg az igazságosság mellett s aligha tartózkodnék valaki is mások vagyonától: *mert senki sem igazságos a maga jószántából, hanem csakis kényszerűségből és ha ez a kényszer megszűnnék, szánandó és ostoba ember volna az, akinek kedve ne támadna mások vagyonához.*

Sokrates ezután az államban magában veszi vizsgálat alá az igazságosságot, mert – úgymond – a nagy egységekben könnyebb megfigyelni a kisebb dolgok alakulását. Megállapítja, mely okból keletkezett az állam, melyet nem az egyeseknek, a vezetőknek akarata teremtett meg, hanem az összeség valódi szükséglete. Egyetlen emberfia sem elegendő ugyanis önmagának. Mindenki embertársára szorul, ha kulturéletet akar éni. Mindenkinek a legelső szükséglete az élelmiszer; a második a lakás; a harmadik a ruházat és így tovább. Egy ember sem tud magának mindent megteremteni. Na épít, elhanyagolja az ételmezt és ruházatot. Meg azután az ember nem is egyformán ügyes minden dologban. Különbö is minden akkor sikerül a legjobban, ha az illető munkás csakis azzal az egy valamivel foglalkozik. Ez az alapja a munkamegosztásnak, mely nélkül nincs tökéletesség. Sőt maga az állam sem teremthet meg magamagának mindent. Neki is sok mindent idegen helyekről kell hozatnia. Kereskedőket kell tehát alkalmaznia.¹⁴

¹⁸ Gyges, a lydiaiak őse a fia volt Daskylosnak, aki Kandaules lydiai királynak volt bizalmas testőre.

¹⁹ Plato itt még a közvetítő kereskedelemre, a szatócsokra is kitért.

Ezzel már egy csereeszközre (pénzre) is szükség van. Minél népesebb és nagyobb az állam, annál jobban szaporodnak szükségletei. Néha területét is meg kell nagyobbítania, azaz határait ki kell terjesztenie: ezért aztán háborúba is keveredik más népekkel.

(„De még a föld is, amely akkor elegendő volt az akkori lakosok táplálására, az elegendőből most egyszerre kicsike lesz ... így tehát a szomszédaink földjéből kell magunknak kihasítanunk, hogy legyen elég legelőnk is, meg szántóföldünk is, ő nekik pedig viszont a miénkből, ha túlterjeszkedve a szükségesség határán, ők is a mérték nélküli vagyonszerzésre adják magukat.” XIV. fejelet.)

A háború viselése ismét külön néposztályt tesz szükségessé, mely osztály az állam védelmét, őrzését vállalja magára, így alakul a harcosok rendje. A harcosnak éleseszűnek, bátornak és vitéznek kell lennie az ellenséggel szemben, de gyöngédnek és szelídnék barátaival szemben. Ez akkor lehetséges, ha a harcos filozófus és bölcseségkedvelő. Mikép lehet az embereket erre nevelnünk?

A gyermekeknek legelőször is meséket kell mondanunk. De nem olyanokat, amelyek a későbbi, férfikorbeli nézetekkel ellenkeznek. A meseköltőket tehát vizsgálat alá kell vennünk és a hazug meséket el kell dobnunk.

A *harmadik* könyvben tovább folyik a vita a nevelésről. A legmodernebb pedagógiai felfogás részletes kifejtését olvashatjuk itt (zenei nevelés, testgyakorlás). Ezután a mű fő témájához jutunk: hogyan kell a legtökéletesebben nevelt emberek közül kiválasztani azokat, akikre az állam igazgatását és védelmét bízunk.

Plato ezt így fejt ki: keresnünk kell, hogy kicsodák a legderékabb örök, akiknek csakis azt kell és szabad cselekedniök, ami az államra a legjobb. Ez irányú vizsgálódásainkat már gyermek-

korunkban kell kezdenünk, olyan dolgokat kell eléjük szabnunk, melyek közül egyet vagy mást igen könnyen elfeledhet vagy elhibázhat az ember, s aztán azt, aki eszében tartja s csak nehezen hibázza el, ki kell választanunk, aki meg nem ilyen, azt el kell vetnünk. Azután fáradsalmakat és fájdalommal járó küzdelmeket kell eléjük szabnunk s bennök ugyanazt vizsgálnunk. Végül a harmadik fajtából, ú. m. az elbűvölésből is versenyt kell eléjük tűznünk. Mint ahogy a csikókat zajos lármába vezetik s megfigyelik, vajjon ijedősek-e, épen így a fiatalságot is ijedelemnek kell kitennünk, jobban próbálgatva őket, mint az aranyat a tűzben, vajjon nehezen elbűvölhető-e s minden dologban tisztességesnek látszik-e, derék őre-e önönmagának, mert csak ha ilyen önmagának, lehet az államnak is hasznára. Csak aki a gyermekek, ifjak és férfiak között mindezeket a próbákat kiállta s mocsoktalanul került ki belőlük, lehet az állam kormányzója és őre.

Az öröknek magántulajdonuk nincsen, lakásukba, éléskamrájukba bárki bármikor beléphet. Aranyat és ezüstöt magukon hordaniok nem szabad. Igen érdekes Plato gondolatmenete, amint ezt kifejti és indokolja:

„Vagyont az öröknek nem szabad szereznük, kivéven a legszükségesebbet; se lakást, se éléskamrát nem szabad olyat tartaniok, amelybe kiki tettszése szerint be ne léphetne; azután pedig élelmszert, már amennyire mértékletes és vitézlő harcfiaknak csak szükségük van, többi polgártársaiktól örökösök jutalmául megállapodás szerint csakis annyit szabad elfogadniuk, hogy fölöslegök eszten-dőre ne maradjon, de szükségét se szenvedjenek. Közös étkezésre járjanak s mint táborozáskor szokás, együtt éljenek. Ami pedig az aranyat és ezüstöt illeti, azt kell nekik mondani, hogy az ő lelkükben valami isteni dolog van s hogy ők semmi em-

berire rá nem szorulnak, de meg nem is istenes dolog annak a bírását a múlandó aranyával összekeverni és bemocskolni, mivel sok istentelen dolog történt már a sokaság aranyával. Csakis önekik nem szabad hát az államban arannyal és ezüsttel foglalkozniuk és érintkezniök, sem velők egy fedél alá nem szabad menniök, sem magukon nem lehet hordaniok, vagy ezüsből és aranyból inniok. Mert ha ők saját maguknak vagyont, házakat és kincseket szereznek, akkor gazdálkodók és földművesek lesznek, ahelyett, hogy örök volnának és szövetséges társai helyett ellenséges zsarnokaivá lesznek polgártársaiknak s gyűlölve és gyűlölteivé, másokat gonoszul üldözve s maguk is üldöztetve élik majd le egész életüket, sokkal többet és jobban félve a belső, mint a külső ellenségtől, mint olyan emberek, akik már ekkor a pusztulás szélén vannak, maguk is, meg az állam is.”

A *negyedik* könyvben felvetik azt a kérdést, vajjon boldogok lesznek-e az örök, akik jóformán semmit se tehetnek szabadon és magánvagyonuk sem lehet.

A felelet érdekes és megtámadhatatlanul helyes: *nem az a fontos, hogy valamely osztály boldog-e, hanem az, hogy az egész állam az legyen.* Mert csak a boldog államban található meg az igazságosság, ami az összeses: érdeke. Már pedig amint a fazekast lustábbá tenné az, ha meggazdagodnék, nem tenné-e ilyenné az örököt is a gazdagság? A cél érdekében tehát azok, akiktől függ az összeség boldogsága, maradjanak szegények. *Plato* gondolatmenete:

„De mit hozol fel majd védelmedre, édes Sokrates, ha valaki azt találja állítani, hogy nem valami nagyon teszed ám boldogokká ezeket az embereket, még pedig a saját hibájuknál fogva, amennyiben ugyanis a valóságban övék ugyan az állam, de ők mégsem élveznek bizony semmi jót sem az

államtól, mint pl. más emberek, akik mezőségekkel bírnak, szép és nagy házakat építenek maguknak s megfelelő berendezésekkel látják el őket, az isteneknek magánáldozatokat mutatnak be, vendégeket fogadnak, sőt, amit ép az imént említettél, aranyat és ezüstöt gyűjtenek s mindenféle olyas dolgot, amit csak, aki boldognak készül, szokott használni; hanem egyáltalában, mondhatná az illető, mint felébredt védő sereg, úgy látszanak ott ülni az államban s nem tesznek mást, mint csakis pörködnek? Igaz, mondtam én rá, és csakis a táplálékért s még bért se húzva, mint mások, a táplálék mellett, úgyannyira, hogy ha pl. utazást akarnának saját költségükön tenni, még azt sem lehet nekik, se szeretőiket meg nem ajándékozhatják, se másfelé, ha kedvök kerekedne, nem költekezhetnek, mint költekeznek az olyanok, akik boldognak látszanak. Ezeket sok más egyéb dologgal egyetemben nem említetted a vádadban. Legyen tehát ez is mind benne a vádamban, felelte ő erre. Mit hozunk fel tehát a védelmükre most már, azt kérdezed? Kijelentjük, hogy az ugyan nem volna csudadolog, ha még ők is a legboldogabbak volnának ezen a módon, de hát mi mégsem azt tartjuk szemünk előtt az állam alapításánál, hogy különösen csak egy bizonyos osztály legyen boldog, hanem lehetőleg az egész állam. Mert úgy gondolkodtunk, hogy kiváltképen az ilyen államban találhatjuk meg az igazságot, míg viszont a legrosszabbul berendezettben csak az igazságtalanságot, s ha ezt beláttuk, akkor még megítélhetjük, amit oly régóta keresünk. Most pedig hát, amint hiszszük, a boldogot alapítjuk, nem részleteiben, t. i. hogy egynéhány ilyen valakit teszünk beléje, hanem egészében. S nyomban az ellenkezőjét vizsgáljuk meg majd. Épen úgy, mintha valaki, mikor férfialakokat festünk, oda lépne hozzánk s szemünkre hányná, hogy a festmény legszebb részei-

nek nem a legszebb színeket adjuk – mert pl. a szemet, ami pedig a legszebb, nem bíborszínre festettük, hanem feketére – ami ekkor úgy látszik, talpraesetten ezt felelhetnök védelmül neki, hogy ne hidd azt, te drágalátos férfiú, hogy oly szépre kell nekünk a szemeket festenünk, hogy még szemeknek se lássanak s ilyenre viszont a többi részeket is, hanem csakis arra vigyázz, hogy megadva minden egyes résznek az őt megillető saját-ságot, az egészszet széppé tesszük-e, így most se kényszeríts bennünket arra, hogy ily boldogságban részesítsük az öröket s mindenné tegyük őket, csak örökké nem. Mert hiszen tudnók mi a földműveseket is uszályos ruhába öltöztetni, arannyal teleaggatni s velők a földet kényök-kedvök szerint műveltetni; de meg a fazekasokat is kényelmesen a tűz mellé ültethetnök, hogy iddogálva és vendégeskedve a korongot maguk mellé állítva csak annyi edényt csináljanak, amennyi nekik tetszik s a többieket is, mindnyájukat, szakasztott így boldogíthatnök, csakhogy az egész állam boldog legyen. De erre ne ints ám bennünket. Mert ha tereád hallgatunk, akkor ugyan sem a földműves nem lesz földműves, sem a fazekas fazekas, sem a többi emberfiának, akiből csak az állam alakul, nem marad meg a maga igazi mivoltja. No de a többiek kevésbbé jönnek számításba. Mert pl. ha a foltozó vargák eltunyulnak és tönkremennek s velők mindazok, akik kiadják magukat valaminek, pedig nem azok: ez nem szerencsétlenség az államra. De az államnak és törvényeinek az őrei, ha nem ezek, csakis látszanak ezeknek, tökéletesen tönkreteszik, látod, az államot; míg másrésről az ő jó berendezésének és boldogságának szerencséje is tisztán az ő kezökben van. Ha tehát mi az öröket valósággal olyanokká tesszük, hogy legkevésbbé se legyenek ártalmára az államnak, az a valaki pedig, aki úgy beszél, valamilyen földművelőkké és mint va-

lami népünnepen, de nem az államban, szereplő boldog vendéglátó gazdává teszi őket, akkor ugyan beszélhet ő akármiről, de államról ne beszéljen. Épen ezért meg kell tehát vizsgálnunk, hogy vajjon, mikor az öröket kirendeljük, azt tartjuk-e szemünk előtt, hogy a lehető legnagyobb boldogságban részesüljenek, vagy pedig az egész államot tekintve csakis azt nézzük, hogy ő neki legyen része benne, ezeket a védőket és öröket pedig kényszerítjük és rávesszük, hogy a saját mesterségükben a legderekből munkásokká legyenek s így teszünk a többiekkel, mindnyájukkal is, és amíg így az egész állam bőségben és jólétben virágzik, lehetővé tesszük, hogy minden egyes osztálynak, már amennyit a természete megenged, annyi boldogságban legyen része.” (I. fejezet.)

Plato szerint tehát a főcél: az összeségnek boldogsága. Idáig helyes a logika, de nyomban ezután megbotlik. Miután Plato a gazdagságot az igazságtalanság forrásának tartja, azt magánál az államnál is ki akarja zárni. Az Állam – mondja – ne legyen nagy, se gazdag, hanem egységes.¹⁵ Platonak ezt a tanítását nem fogadhatja el egy néo sem, mert ha elfogadná, ezzel lemondana a természetes fejlődésről, mely nélkül egy ország sem maradhat fenn.

A vita kiterjeszkedik ezután az államot alkotó emberek természetének taglalására. Plato szerint három csoportja van az embereknek: a megfontoló, a vágyakozó és a bátorsággal érvényesülő. Az aljam harmóniája attól függ, vajjon az emberek e három csoportja harmonikusan foglal-e helyet az államban. Uralkodniuk a megfontolóknak (bölcseknek) kell.

„ ... mindaddig, amíg növekedése alatt egyetlenegy akar maradni, csak hadd növezzék, de azon túl már ne...”
(III. fejezet.)

Az *ötödik* könyv gerince az eszményi házasságnak elemzése. A házasság: egyedüli célja az utódok biztosítása. A csecsemőket az állam nem hagyja a szülőknél, hanem magához veszi és az erre a célra berendezett intézetekben felnevelteti, a hitványabb szülötteket „elrejtik”¹⁰ (ez meg volt Spártában). A nevelőintézetben minden gyermek egyforma nevelésben részesül és senki sem tudja, melyik kortársa testvére vagy rokona neki. Ennek célja, hogy a közösség minden tagja testvérként szeresse egymást és az apák se részesítsenek senkit előnyben a tisztségek betöltésénél, mert nem tudhatják, melyik ifjú ép az ő gyermekük.

A *hatodik* könyv a bölcseségkedvelőknek s a kormányzóknak természetrajzát adja. Milyen legyen az igazságos uralkodó, hogyan igazgassa a népet és miként törekedjék az igazságosság uralmára, ami egyértelmű az összeséé boldogságával.

A *hetedik* könyv a harcosokkal foglalkozik. Mit kell ezeknek tanulniok (különösen fontosnak tartia Plato a számolásnak és mérésnek mesteriségét és a csillagászatot), hogyan kell élniök, hogy edzettek és erősek legyenek, anélkül, hogy nyersékké és durvákká váljanak.

A *nyolcadik* könyv a létező államformákat bírálja. Kiindul az *arisztokratikus* vagy királyi államformából, mely a *timokráciába* megy át, amint az állam védelmezői (vezetői) polgártársaikat hatalmuk alá hajtják és egymással versenvre kelnek dicsőséghajhászásban. A timokrácia *oligarchiává* lesz, amikor az államban két ellentétes állam alakul ki: a gazdagoké és a szegényeké. A szegények állama, amikor a nép végre is fellázad jólétben

¹⁶ Plato a cél érdekében még a magzatelhajtást, a gyenge újszülöttek táplálékának megtagadását is megengedi (IX. fejezet). Athénben az a szokás dívott, hogy a gyermeket születése után az atyához vitték. Ha felvette: kötelezettséget vállalt felnevelésére, ha nem, a magzatot kítették.

elpuhuló urai ellen s vagy számúzi vagy megöli őket, az oligarchiát pedig *demokráciává* változtatja. A demokráciában kiki önmagára van hagyatva. Így azután a korlát nélküli szabadság féktelenségekbe csap át¹⁷ s ha akad a tömegben valaki, aki a nép kegyét s jóindulatát hízelgésekkel megnyeri magának, ez azután azzal az ürüggyel, hogy életét veszedelem fenyegeti, testőr csapatot alakít, magát fegyveresekkel veszi körül és a demokráciát lassan zsarnoki egyeduralommá alakítja, (így Járt el Peisistratos, több mint száz évvel azelőtt.) Folytonos hadjáratokkal s más egyéb erőszakos utakon és módokon a zsarnok végre teljesen leigazza a maga népét s az ellene ellenséges érzellemmel viselkedőket útból eltávolítván, a lehető legerősebben körülépíti egyeduralmát.

A *kilencedik* könyv az uralkodással foglalkozik s megállapítja, hogy az uralkodás nem az uralkodónak érdeke, hanem az alattvalóké, mivel jó és igazságos uralkodó alatt ők maguk is jobbakká és igazságosabbakká lesznek. Sőt tökéletesebbekké válnak belátásban és bölcseségben is, mert testöknek állapotát és táplálékát nem áldozzák fel állatias és esztelen gyönyöréltvezeteknek. Bölcsesség és

¹⁷ „Nem fog-e az ilyen államban a szabadságdüh minden egyes dolgot szükségképen megszállani? Már hogyan? S az a velők született anarchia, kérdem tovább, nem veszi-e bele magát a magánosok házaiba, sőt végre még az állatokba is egyszersmind? Hogy érted ezt, kérdé ő ekkor. Hát úgy, feleltem én, hogy pl. az apa megszokja azt, hogy egyenlővé lesz a fiával s fart a fiától, a fiú meg az apjával és se tiszteletet, se félelmet nem érez a szüleivel szemben, mert hátha csorba esik a szabadságán; ép így a zsellér is egyenlőnek nézi magát a polgárral, a polgár pedig a zsellérel, sőt így tesz az idegen is. Persze, hogy így történik ez, mondotta ő rá. Ez is, mondom én neki, meg más ilyen apró-cseprő dolog is megesik: pl. a tanító fél az ilyen államban a tanítványaitól s hízeleg nekik, a tanítványok pedig számba sem veszik a tanítót, meg a nevelőt S egyáltalán a fiatalok egy rangba helyezik magukat az öregekkel s versenyre kel-

igazságszeretet teremt összhangot az emberek lelkében.

A *tizedik* könyv a lélek és test viszonyát, a legfőbb jóra való törekvést és az örök életet tárgyalja. A gonoszok, akik megtagadták az igazságosságot, iszonyú kínok és gyötrelmek között szenvednek a lélek ezer évig tartó vándorlása alatt, viszont azok, akik a földön bölcseségre és igazságosságra törekedtek, örök jutalmukat érik el.

Plato műve az emberi elme egyik legnagyobb-szerű alkotása. Olyan eszméket szólaltat meg és olyan kérdéseket boncol (pl. a nők teljes egyenjogúsítását), melyek ma is megoldatlanul merednek felénk. Mégis tévedés lenne, ha a munkát szocialista programnak tartanánk. Plato még érzésben sem szocialista s felfogása a spártai arisztokratiz-mushoz vonzotta; nem azért akart Athén politikai

nek velök szóban is, tettben is; az öregek pedig: összeülnek a fiatalokkal és eltelnek kedveskedéssel, utánozhatják tré-fáikban az ifjakat, mert hátha zsémbeseknek és nagy urat játszó embereknek találják őket nézni. Nagyon igaz, szólt ő. De a legnagyobb foka a néptömeg szabadságának, drágám, mondtam én tovább, akkor áll ebben az államban, mikor a vásárolt rabszolgák és rabszolganők ép oly szabadok, mint a vásárlóik; s hogy mily nagy a nőknek a férfiakkal szemben, a férfiaknak pedig a nőkkel szemben az egyenlőségük és szabadságuk, azt majdnem hogy elfelejtettük mon-dani.” (XIV. fejezet)

„Ugyanaz a betegség, mondom én, amely mihelyt az oligarchiában kiütött, tönkre tette őt, üt ki ebben is, még pedig a nagy szabadságnál fogva erősebben és hevesebben és leigázza a demokráciát, s valóban minden túlság kiváló szeretettel csap át ép az ellenkező oldalú változásba, az évszakokban épen úgy, mint a növényvilágban és az élő testeknél, legkülönösebben pedig ép az államformáknál. Természetesen, jegyzé meg ő rá A túlságos szabadság is pl. nem másba, mint túlságos szolgaságiba szokott átcsapni mind a magán-, mind az állami életben Ez természetes, így tehát természetesen tyrannus se más államformából áll elő, mondtam én, mint csakis demokráciából, t. i. a legtúlsá-gosabb szabadságból a legkeményebb és legdühösebb rab-szolgaság.” (XV. fejezet.)

viszonyaiban változást előidézni, mert keveselte Athén demokráciáját: ellenkezőleg, ép *benne* látta hazája hanyatlásának okát és meg volt győződve a népuralom hibás voltáról. *A Plato-féle állam kommunisztikus berendezése nem cél. csak rendszabály, az egoizmus és az elsatnyulás elleni valliativum, mely azért kell mert nélküle az igazságosság elve nem valósulhatna meg és a hatalom kisiklanék a bölcsek kezéből* Ahol ily védelemre nincsen szükség (a földművelőknél, iparosoknál, kereskedőknél), ott Plato nem követeli a magántulajdonnak és a monogam házasságnak megszüntetését. A Plato-féle szocializmus lényegében *arisztokratikus* kommunizmus, mert a cél: egy *kiválasztott osztály* hatalmának biztosítása az osztály tagjai közt létesített kommunisztikus társadalmi berendezéssel.

Már *Aristoteles* (384–322 Kr. e.) kifogásolta, hogy Plato ennyire elhanyagolja a munkások rendjét, amelynek még életmódját sem ismerteti. S ha meggondoljuk, hogy ez az osztály – melyhez az egész parasztság, a mesteremberek s a kereskedők tartoznak – az állam népességének tizenkilenc huszadrészét teszi ki, akkor tisztán előttünk van Plato kommunizmusának arisztokratikus volta. Ez a kommunizmus *lényegében* teljes ellentéte a valóságos kommunizmusnak.

Aristoteles „*Politika*” című munkájában kifogásolja Platonak azokat a tanait is, amelyek az állami berendezkedés alapjává az *egyenlőséget* teszik. Aristoteles szerint ez az egyenlőség ellenkezik az emberi természet alapjával, mert az embereket fokozott munka kifejtésére első sorban a tulajdonszerzés vágya ösztönzi. Szerinte az önzés a boldogság nélkülözhetetlen alkotó eleme. Kétségbe vonja, hogy a vagyonszűkösség az emberek közötti torzsalkodásokat megszüntetné, hiszen a egtöbb civódás épen a vagyonszűkösségben élők között fordul elő. Jellemző Aristotelesnek az a

megállapítása, hogy a bűnözésnek korántsem a szükség: a legáltalánosabb indító oka, hanem a szenvedély és az a vágy, hogy az ember minél több élvezetet szerezzen.

Aristoteles is szükségesnek tart egy nagyobb-szabású reformot, de ezt fokozatosan, *a nevelés útján* akarja megvalósítani. Úgy kell nevelni a gyermekeket, hogy ne váljanak kapzsiakká. A jó-módúak ne akarjanak egyre csak többet, viszont a szegények se kívánjanak sokat. Mindenkinek meg kell nyugodnia abban, hogy az emberek különbözősége folytán vagyonszűkölködés van, és hogy korlátlanul senkinek sem teljesülhetnek vágyai: de viszont mindenki legyen tekintettel szomszédjára. Aristoteles szerint a túlságosan nagy gazdagság az erőszakoskodáshoz, a túlságosan nagy szegénység büntettekhez vezet, mind a kettőt ki kell tehát küszöbölni.

Stein Lajos szerint az individualista *Aristoteles* sok tekintetben közelebb áll a szocializmushoz, mint a kommunistának mondott *Plato*. (Die soziale Frage im Lichte der Philosophie, Stuttgart 1897.)

3. §. Plato egyéb műveinek méltatása.

Plato a Politeiában kifejtett gondolatokat az életbe is át akarja ültetni. Egyik barátja sógorának, az ifjabb *Dionysiusnak* (Sirakusa tiranusának) személyében vélte felfedezni azt a bölcs uralkodót, aki terveit valóra válthatja. Elment 368-ban Sirakusába, de keservesen csalódott: száműzték. Amikor néhány év múltán kísérletét megismételte, a tiranust annyira maga ellen hangolta, hogy életét csak a tarentumi Archytas fáradozása menthette meg. így azután Plato belátta, hogy „csak istenek és istenfiak alkalmasak a legjobb állam

jóság-, nő- és gyermekközösségének megvalósítására”.

Élte alkonyán írt művében (*Nomoi* = Törvények) már számol az étellel, megengedi a magántulajdont, csak korlátok közé akarja szorítani s így igyekszik összhangba hozni az erkölcsi jót a gazdasági érdekekkel. Azonban, mint többi munkájában, ebben sem tagadja meg a nevelés végtelen erejébe, átformáló hatásába vetett szilárd hitét. A nevelés útján gondolja enyhíteni és elviselhetővé tenni azt a borzalmas kényszert, amelyet az állam az egyesek felett gyakorol. A közügyek intézését ebben a művében is az erre legalkalmasabb *kiválasztottakra* bízta s azokat, akiknek valamely jövedelemszerző foglalkozásuk van, a közügyek intézéséből ezúttal is kizárja. Az állam pontos nyilvántartást vezet a termelésről és a forgalomba kerülő javak árát szabályozza. Arany és ezüst pénz csak a külkereskedelemben szerepel, az országban a cserét értéknélküli pénzjegyekkel bonyolítják le. Ha az idegen polgár a külkereskedelem folytán nagyobb vagyonra tesz szert, köteles elhagyni az országot. Viszont a polgároknak más országba átlépniök nem szabad. A családi élet a monogam házasságon nyugszik. Hozomány nincs. Az agglegényeknek terhes adót kell fizetniök, a magtalan házasságokat tíz év után felbontják. A gyermekeket az állam közös intézetekben neveltetni tudományra, művészetre és katonai szoleálatra. Az állam alkotmánya a vagyon szerint alkotott osztályokra van építve. A lakosság négy osztálvra tagozódik. mindegyik osztály kilencven embert választ, akik együtt, mint kollégium, intézik a közügyeket. A legfőbb államhatalom az élethoszsiglan választott 37 polgárból, a legkiválóbb filozófusokból álló állami tanács kezében van.

Plato az állam boldogulását ebben a munkájában is két feltételtől teszi függővé; attól, hogy az

embereket gyermekkoruktól a köz szolgálatára neveljék s attól, hogy az államügyek intézése kizárólag a bölcsek kezében legyen.

Plato tanításait kora nem értette meg. A maga egészében nem is valósítható meg. Hiszen – egyebektől eltekintve – a Plato-féle állam a lakosság naevobb részének börtöne lenne, de nem lennének boldogok azok a kisszámú kiválasztottak sem, akiknek kezébe helyezi Plato az összhatalmat, minthogy előbb megfosztotta őket egyéniségüktől. Érezte ezt Plato is, ezért engedményeket tett a *Törvényekben*, melyben a másodsorba helyezhető legjobb államot akarja megrajzolni. Itt viszont az engedményeket kénytelen egyensúlyozni olyan intézkedésekkel, melyek magát az államot is megfosztják a gyarapodástól. (A városok a tengertől messze fekszenek, a kereskedelem csak a legszűkebb mértékben és kizárólag külföldiek számára van megengedve, a kereskedők, amint vagyont szereztek, az országot elhagyni kötelesek stb.) Mégis: Plato eszméi az emberiség gondolatvilágának fejlődésében nagy szerepet játszottak a múltban és az ő eszményi állama tudatunk alatt – a maga megvalósíthatatlanságban – él ma is.

A neoplatonizmus első képviselői: *Ammonios Sacca* (175–242), *Platin* (205), aki Plato eszméi szerint berendezett államot akart létesíteni (Platonopolis), melynek eszméjét *Gallienus* római császár (260–268) is pártolta.¹⁸

¹⁸ I a köv. munkákat: Kleinwächter Fr. Die Staatsromane. Wien, 1891 – Pohlmann R. Geschichte des antiken Kommunismus und Sozialismus, München. 1893 – Kautsky K. Der Idealstaat Platons (Geschichte des Sozialismus in Einzeldarstellungen I. Bd. I. Teil) Stuttgart. 1895. – Stein L. Platons Republik (Die soziale Frage im Lichte der Philosophie 15 Vorlesung) Stuttgart. 1807. – Adler G Geschichte des Sozialismus und Kommunismus von Plato bis zur Gegenwart, I Bd. Leipzig 1895. – Windelband W. Platon (Froemanns Klassiker der Philosophie Bd. IX.) 3. Aufl. Stuttgart.

A szocializmus Rómában.

1. §. A Gracchus mozgalmak.

A második antik kulturnép, amelynek az európai civilizációt köszönhetjük, a római latinság, örök érdemeket szerzett magának a jogállam megteremtésével, a szocializmus gondolatának továbbépítésében azonban nem igen vett részt.

Míg Hellász a művészek és filozófusok hazája volt, ahol a filozofikus kommunizmus gondolata megszületett, addig Róma a gyakorlati államférfiak világa, ahol konkrét reformjavaslatokkal lépett elő az, aki az állam szervezetében kifogásolni valót talált.

A rómaiak gyakorlati érzéke, mely a legközelebbi feladatok megoldására irányult, a társadalmi törekvések terén egyes-egyedül a fogyasztás problémája felé fordul, a későbbi idők agrár szocializmusára mégis nagy hatással voltak a *Gracchus* testvérek reformjai.

Tiberius Sempronius Gracchus nemesrangú, bár plebejus¹⁹ családnak ivadéka, született 163-ban

1901. — Mayer G. Soziale Bewegungen und Theorien bis zur modernen Arbeiterbewegung, Leipzig, 1910. — Zeller E. Die Philosophie der Griechen II. Bd. Leipzig, 1889. — Chatelet. La vie et les écrits de Platon. Pans, 1871.

¹⁹ Rómában már korán teljesen kettéváltan jelentkezik a két rend: a patríciusok és a plebejusok rendje. A patríciusok töltöttek be minden fontosabb hivatalt és ennek a politikai hatalmuknak alapján maguknak szerezték meg a közföldet (ager publicus) nagy részét és mind nagyobbá vált a gazdasági ellentét közöttük és a plebejusok között. A két osztály közötti harc mind élesebb lett. Krisztus előtt 494-ben a plebejusok kivívták, hogy a kormányzásban két tribün útján ők is résztvegyenek. Kr. e. 444-ben megenged-

Kr. e.; atyja consul és censor volt (ő próbálta először a barbár ellenséget a civilizáció eszközeivel megszelídíteni), anyja pedig *Cornelia*, az idősb *Scipio Africanus*nak (Hannibál legyőzőjének) leánya. Kora ifjúságától vonzódott a köznéphez, melynek elnyomatását nemcsak igazságtalannak találta, hanem felismerte azt is, hogy a parasztság pusztulása a birodalom bukására vezet. Hivatalos utazásai közben azt tapasztalta – mint questor 137-ben Kr. e. a Numantia előtt táborozó római sereghez ment – hogy a földműves parasztság, mely elsősorban adja a harcosokat, mindjobban szegényedik. A nagy földterületek néhány gazdag család birtokába kerültek, akik az olcsó munkaerőt jelentő rabszolgákkal műveltették földjeiket, míg a parasztokat kiszorították telkeikből. Ezen az állapoton akart változtatni *Tiberius Gracchus* és pedig elsősorban *katonai* célból. Földhöz akarta juttatni a parasztságot, melynek fegyveres ereje nélkül Róma világhatalma katonailag megvédhető nem volt, hiszen a földeken alkalmazott rabszolgákra nemcsak számítani nem lehetett, hanem ellenkezőleg, azokat is ellenségnek kellett tekinteni, akik – amint erre alkalom kínálkozik – Róma ellen lépnek fel. (Így a szicíliai lázadás alkalmából.) *Tiberius Gracchus* törekvései természetesen sértették a nagybirtokosok érdekeit. Szívós harcra kellett készülnie s ő azt mint néptribun (Kr. e. 133) állta is. Mindenekelőtt indítványozta a *lex Licinia* felújítását, (*Gaius Licinus Stolo* és *Lucius Sextius Latéranus* néptribunok alatt 366-ban Kr. e.), azaz, hogy egy polgár se tarthasson birtokában az állami földekből ötszáz jugerumnál többet. Családoknak ezer jugerumot akart engedélyezni. A régi birtoko-

ték köztük a házasságot. Kr. e. 367-ben már az egyik konzulnak is plebejusnak kellett lennie és az *ager publicus*ból senki sem szerezhetett többet 500 holdnál.

soknak beruházásaikért és javításaikért kárpótlást ígért, a felszabaduló földeket pedig: harminc holdnyi területekben a földnélküli polgárok között akarta kiosztani és pedig örökbérllet alakjában. A nagybirtokosok harcot hirdettek e kétségkívül mérsékelt javaslat ellen és tribuntársa, *Gnaeus Octavius*, csakhogy a reform végrehajtását megakadályozza, vétőjogával élt. *Tiberius* szívósan ragaszkodott a földosztáshoz és ennek érdekében hatalmas agitációt indított. Hazudnak a csapatvezérek – mondotta beszédeiben – amikor a csaták előtt a légiók katonáit azzal lelkesítik, hogy oltáraikat és házaikat kell az ellenségtől megvédeniök, hiszen a római polgároknak mindezekből semmijök sincsen! Ők, a világhatalom részesei, nem mondhatnak tulajdonukul egyetlen kunyhót sem és míg a barmoknak is megvan a gondozott istállójuk, ők, a polgárok, akik harcolnak és életüket adják Italiáért, csak a világosságot és a levegőt mondhatják magukénak. Hiába igázzátok hatalmatok alá – figyelmezteti a gazdagokat – az egész világot, amit hősiességekkel nyertek, elveszítitek rövidlátástokkal, mely belülről kezdi ki Róma hatalmát.²⁰ Helyes érzéssel utalt arra, hogy nem a kérlelhetetlen szigorúság és a vasfegyelem tarthatja távol a lázadásokat Rómától, hanem az a kis föld, melyet *tulajdonaként* művel meg a paraszt.

Itália minden részéből Rómába sereglettek a földnélküliek, kiknek nyomása alatt végül is elfogadták *Tiberius* reformjavaslatát (*lex Sempronia*). Az érdekükben megtámadott nagybirtokosok azonban tovább folytatták a harcot a földosztás ellen és az a bizottság, melyet a *lex Sempronia* végrehajtására küldtek ki (triumviri agris judicandis adsignandis), eredmény nélkül működött. Közben *Tiberius*nak tribunusi ideje lejárt és a nagybirtoko-

²⁰ Plutarchos.

soknak sikerült az új választásoknál olyan zavarokat támasztaniuk, melyekben Tiberiust megölték.²¹ A megkezdett reformoknak új harcosa támadt: *Gaius Gracchus*ban – Tiberius testvéröccsében (szül. 153 Kr. e.) – akit 123-ban választottak meg néptribunusnak. Azonnal mozgalmat indított bátyja földreformjának megvalósítása érdekében. Az állami pénztár terhére a polgárokat olcsó gabonához juttatta (*lex frumentaria*), Róma népfellegének levezetésére gyarmatokat tervezett (Capua, Tarentum, Colonia Junonia) és megkezdte a nagybirtokoknak már régebben elhatározott felosztását. Nagy *politikai* reformot is célzott: Itália minden lakosát a római polgárjogokkal akarta felruházni (*de civitate sociis danda*). Az optimatákkal való harcban azonban ő is elbukott. Kr. e. 121-ben *Lucius Opimius* lett consul, aki rendkívüli hatalmat szerzett magának és nyíltan fellépett Gracchus ellen. A nép érdekeiért harcoló tribün keserű szívvel tapasztalta, hogy milyen könnyen lehet a népet félrevezetni. A senatus a népjogok kiterjesztését követelő Gracchus ellen ravaszsággal indította meg a harcot. A tengeren túli gyarmatok helyett magában Italiában ígért a polgároknak gyarmatot és még több kcdvezést helyezett kilátásba, csakhogy a nép elforduljon Gracchustól (*Livius Drusus* néptribün). A számítás bevált. Gracchus a legközelebbi tribün választáson megbukott és a felbérelt tömeg dühe elől a Tiberis jobb partjára kellett menekülnie, ahol – nehogy élve kerüljön ellenségei kezébe – rabszolgájával agyonszúratta magát. Halála után a már megszavazott agrár törvényeket részben formailag is hatálytalanították, részben meggátolták végrehajtásukat. A megígért reformokat követelő népet, mely vezér nélkül maradt, lever-

²¹ Az ellene vezetett harc vezetői Publius Cornelius Scipio Nasica a nemesi párt vezére, Mucius Scaevola consul, Publius Satureius tribün voltak.

ték. A földreformra irányuló törekvések azonban tovább nyugtalanították a lelkeket.

A Gracchusok tűzcsóvát dobtak a világba, mely nem aludt többé soha ki.

Két emberöltővel később *Július Caesar* alatt, háromszázezer embernél több római polgárnak nem volt földje, nem dolgozott és eltartásukról az államnak kellett gondoskodnia. Rómában csak két osztály volt. A dologtalanok osztálya és a kevés számú vagyonosoké. Ilyen viszonyok mellett az állami életnek szükségkép el kellett zülennie. *Horatius* szerint „az erkölcs a pénz után jön”⁴¹. *Vergilius* siránkozik az „istenverte pénzvágó” miatt és *Sallustius* röviden csak annyit mond, „Rómában minden megvásárolható”. A latifundiumok – állapítja meg *Plinius* – tönkretették Rómát is, a provinciákat is.²²

2. §. A Spartakus-féle lázadás.

A Krisztus előtti második és első század történelme telve van a jobb megélhetésért küzdő nép kirobbanásaival. Kr. e. 73–71-ben folyik le a Spartakus-lázadás, mely Róma világhatalmát először veszélyeztette.

Spartakus trakiai származású ember, aki mint hadifogoly került Rómába, ahol rabszolgának adták el. Később zsoldos katona, majd gladiátor lett, és mint ilyen, néhány társával megszökött és szabad csapatokat szervezett. Az oly nagy nyomorban levő és ígéretekkel annyiszor megcsalt nép köréből sokan csatlakoztak Spartakushoz, aki hadsereget szervezett és sikeresen tudott ellent állani a római

²¹ Leo Bloch: *Soziale Kämpfe im alten Rom.* (Leipzig 1920.)

²²A gladiátorokat a rómaiak még jobban megvetették, mint a rabszolgákat.

csapatoknak.²⁴ Spartakus, amint megerősödött, magasabb célokat tűzött maga elé: Itália déli részében külön államot akart létesíteni Spártának Lykurgusz idejében uralkodott alkotmánya szerint. Miután elfoglalta Thurium kikötő városát, ott eltiltotta az arany és ezüst használatát, megállapította az élelmiszerek árát és polgárjogot adott minden menekültnek. A maguk államrendjét féltő rómaiaknak most már mindent meg kellett tenniük, hogy megsemmisítsék Spartakust, akinek reformgondolatai lobban veszélyeztették Rómát, mint csapatai. Még erősebb hadsereget szerveztek és *Crassusnak* sikerült is Spartakus csapatait teljesen szétszórnia. Rómában ezután még nagyobb mértékben érvényesült az a politika, amely végeredményében a hatalmas birodalom bukását okozta.²⁵

²⁴ Az üldöző csapatok vezetője Claudius Pulcher praetor volt, akit Spartakus a Vezuv tetején megvert. Ettől a naptól Spartakus tekintélye napról-napra nőtt

²⁵ L. a köv. munkákat: Mommsen T. Römische Geschichte (Berlin, 1889). – Pohlmann R. Die Übervölkerung der antiken Grosstädte (Leipzig, 1884) – Weber. Die römische Agrargeschichte in ihrer Bedeutung für das Staats- und Privatrecht (Stuttgart. 1891) – Meyer Ed. Die Sklaverei im Altertum (Dresden, 1898). – Levandovski M. La question sociale à Rome au temps des Gracques (Paris, 1896). – Nietzsche. Die Gracchen 1846. – Girsberger. Der utopische Sozialismus des 18. Jahrhunderts in Frankreich und seine philosophischen und materiellen Grundlagen (Zürich. 1924).

III. RÉSZ.

A VALLÁSOK SZOCIALIZMUSA.

I. FEJEZET.

A zsidóság és a szocializmus.

1. §. A zsidóság szocialisztikus eszméi.

A klasszikus teokratikus állam megalapítói, a zsidók új vonással gazdagították a szocializmus eszmekeorét: a *vallási szocializmussal*. Állami intézményeikben kétségbevonhatatlant meg van a szocialisztikus jelleg, úgy hogy sokan a mozaizmust a szocializmus első történeti rendszerének mondják. Ez azonban túlzás, mert bár bizonyos, hogy a mózesi törvényhozás előtt valóban ott lebegett az a cél, hogy a zsidóság korében ne legyen egyetlen ellátatlan sem, s ezért az állam a szegényekről való gondoskodást a maga feladatának ismerte el, másrészt azonban kimutatható, hogy ezek a szocialisztikus intézkedések – melyek legszembevetőbb kifejezője az ú. n. elengedési *jubel*) év – tulajdonképen csak maradványai az ősi, *történelem előtti* időknek. Az ősi zsidó törvények szerint ugyanis a földet nem volt szabad örök időkre – mint tulajdont – eladni, csak a termését, a leg-

közelebbi jubelévig.¹ Ezzel akarta *Mózes* biztosítani, hogy mindenki megtarthassa földjét és hogy a birtokok ne kerülhessenek egy kézbe. Megfelelt ez a felfogás annak az alaptörvénynek, mely Izraelben uralkodott és az emberek lelkében élt, hogy t. i. minden Jehováé és az ember csak használója annak, amit kap. Enyém ez a föld – mondhatja *Mózes* az Úrral – és ti énnálam jövevények és zsellérek vagytok ... Megszenteljétek az ötvenedik esztendő és hirdessetek szabadságot a föld minden lakosainak, kürt zengésének esztendeje legyen az nektek, amikor minden embernek szabad legyen az ő jószágához jutni és az ő nemzetsége közé hazamenni a rabnak.²

A valóságban a zsidóság nem élt a *Mózes* törvényeinek parancsa szerint, mert a zsidó – mint azt ma mondanók – polgári, burzsoá nép volt, a polgári renddel pedig az emberek egyenlősége nem egyeztethető össze. A polgári rend csak úgy ma-

¹ *Mózes* III. könyve XXV. rész 23. vers. – *Mózesnek* ebben a könyvében a szocialisztikus rendelkezések egész sorát láthatjuk, így: „Annak okáért a ti birodalmatoknak minden földében megengedjétek, hogy megválthassa a földet, aki azt eladta volt” (24. vers); „Mikor a te felebarátod megszegényedik és kényszerítetik eladni az ő jószágának valami részét és az ő közel való atyafia előállván, a jószágnak melléje akar állam és azt meg akarja váltani: hatalma legyen arra, hogy megválthassa (25. vers). Ha a te felebarátod ti közietek megszegényedik és megfogyatkozik, bánjál jól ő vele, akár jövevény legyen, akár zsellér, hogy élhessen ti közietek (35. vers). Ha pedig a te felebarátod megszegényedvén, magát néked eladja, ne szolgáltatssad úgy mint rabot” (39. v.). – A megváltást még idő előtt is megengedi *Mózes* III. könyvének XXV. r. 51. verse. Kiegészíti ezeket a rendelkezéseket *Mózes* V. könyvének XV. része, mely a „megengedésnek és szabadon bocsátásnak esztendejéről” intézkedik.

² *Mózes* III. k. XXV. r. 10. vers. V. ó. Dr. Heinrich Contzen, *Geschichte der sozialen Frage von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart* (Berlin. 1877) munkájának *Zur Geschichte der soz. Fragen im Alterthum c. fejezetével.*

radhat fenn, ha vannak urak és vannak szolgák, ha vannak, akik dolgoznak és vannak, akiknek nem kell állandóan munkát végezniök. A mózesi törvényhozás teokratikus kommunizmusa ép azért megvalósíthatatlan maradt. Hatásának tudható azonban be, hogy a zsidóságot még késő évszázadok múlva is erős demokratikus szellem hatotta át. Ez magyvarazza meg, hogy a gazdasági egyenlőség legeszményibb hirdetője – Jézus személvében – énen a zsidóság köréből támadt.

2. §. A zsidó próféták szocialisztikus tanításai.

A zsidóság körében az elméleti szocializmus, mint ideális társadalmi alakulat képe, akkor bukkan fel, amikor az aszkézis a messze keletről Izraeliére is eljutott. Azonban a régi Izrael legkiválóbb prófétájának, *Ezsaiásnak* vízióiban is találunk szocialisztikus vonásokat.³

Ezsaiás kb. 735 évvel Kr. e. kezdette meg prófétai működését, mely a hitetlenség, a züllött politikai állapotok és Juda országának külpolitikája ellen irányult.

Juda királya, *Ákház*, amikor országait az elenség (Damaskus, Samaria) fenyegette, II. Tiglát Pileszár sziriai királyhoz fordult segítségért. *Ezsaiás* óvja *Ákház*t, hogy ne rendelje magát pogány uralkodó alá, mert a Jehova mellett való állhatatos kitartás e nélkül is meg fogja menteni országát. A király nem hallgat rá. Erre *Ezsaiás*, mint

³ „Ezsaiásnak, Amos fíjának látása, melyet látott Juda és Jerusaleml felől, a Juda királyának, Urziásnak, Jótámlnak, Akháznak, Ezekiásnak idejében.” – Megjegyezzük, hogy a történelmi kritika szerint már a babilóniai fogság idején, 570 körül is működött egy *Ezsaiás* nevű próféta és sokan ennek az *Ezsaiásnak* tulajdonítják az utópisztikus kijelentések nagy részét.

az Úr követe, az ország elpusztulását hirdeti,⁴ de megjósolja azt is, hogy azok részére, akik Jehovához hívek maradnak, a Dávid nemzetségéből új utód támad, aki majd felépíti az Isten országát Izraelben.⁵

Maga ez a gondolat *Ámos*⁶ és *Józseás*⁷ prófétaéknál is felbukkan, de Ezsaiás a legcsodásabb erejű hirdetője. Az ő próféciája az ószövetség első messiási jövendölése. Az ország romjaiból, ismételt elpusztulásából feltámadó új országban csak tökéletes emberek lesznek, az istenteleneket elpusztítja az Úr, aki igazságot hoz a földre. Az ember tökéletessé lesz és az egész természet új alakot ölt, mert

⁴ „Annakokáért, miképen megemésztí a pozdorját a láng és a polyva semmivé lészen a láng előtt: azonképen ezeknek gyökerek megrothad és ezeknek virágok, mint a por elmúlik, mert a Seregek Urának törvényét megutálták és az Izrael szent Istenének beszédét megkáromlották” (Ezsaiás V. r 24 vers)

⁵ „Annakokáért ad az Úr nektek jelt: Ímé egy szep-lőtlen szűz fogad az ő méhébe és szül fiat és nevezi azt Immánuelnek” (Ezs. VII. r. 14) ... De nekünk egy gyermek születik. Fiú adatik nekünk, kinek vállán lészen Fejedelemség, kinek nevét nevezik Csudálatosnak, Tanácsosnak, erős, hatalmas Istennek, örökkévalóság Atyjának. békesség Fejedelmének” (IX. 6.). „És az Izsai törzsökéből egy vesszőszál származik és az ő gyökereitől egy virágszál nevekedik” (XI. 1.).

⁸ „Amosnak beszédei ezek, ki a Tekoabeli pásztorok közül való vala, melyeket látott Izrael országa felől. Uzziásnak, Juda királyának idejében és Jéroboámnak, Jóásnak az Izrael Királya fíjának idejében, két esztendővel a földindulás előtt. Tegyetek hírt Asdód palotáiban és Egyiptom földébe való palotákban s mondjátok ezt: Gyűljetek öszve Samariának hegvein és nézzétek míg ő benne a sok ínséget és a nyomorultakat az ő benne. És nem tudnak jót cselekedni, azt mondja az Úr, kik a ragadományból kincset gyűjtenek és palotáikat kóborlóit marhával megrakják” (Amos III. 9. 10.).

⁷ „Az Urnak szava, mely volt Hoseáshoz a Beeri fűához az Uzziásnak, Jótámnak, Aknáznak, Ezekiásnak, Juda királyinak ideiekben és Jéroboámnak idejében, ki Jóásnak az Izraelnek királyának fíja volt.”

– mint Ezsaiás csodálatos víziójában mondja – (a Messiás) igazságban ítéli meg a szégyenyeket, és igazság szerint dorgálja meg a földnek alázatosít, a földet megveri szájának vesszejével és ajakainak lelkével megöli a hitetlent.⁸ És lakozik a farkas a báránnyal, a párduc a kecskefiúval fekszik, a borjú és az oroszlánkölök és a kövér barom együtt lesznek és egy kis gyermek örzi azokat. A fejős tehén és a medve együtt legeltetnek, azoknak f ijaik együtt feküsznek és az oroszlán, mint az örök, szalmát eszik. És a csecsszopó gyermek az áspiskígyónak lyukában gyönyörködik és a csecstől elválasztott gyermek a baziliskus barlangjába nyújtja kezét. Nem ártanak és senkit el nem vesztenek ... mert teljes lészen a föld az Úrnak tudományával, mint a tenger vize beborította e földet.”⁹

Ezsaiásnak ez a próféciája és általában egész működése nemcsak a vallási fejlődésre volt nagy hatással, hanem igen nagy jelentőségű az utópisztikus szocializmus irodalmára is, mert az ő jóslásához kapcsolódik annak a boldog emberi társadalomnak gondolata, amelyben nem lesznek kényszereszközök.

Ezsaiás mondja, hogy jaj azoknak, akik házokhoz más házat ragasztanak, mezőt foglalnak az ő mezejekhez mindaddig, hogy semmi hely ne maradjon, hogy csak ők maguk lakjanak e földön.¹⁰ *Azok ellen fordul, akik a vallásnak csupán formáit tartják be. de vetkeznek a lényeg ellen. Azt mondhatja az Orral hogy: „Az újholdnak és Szombatnak innepét. egyéb nagy innepeknek gyülekezetivel együtt, el nem szenvedhetem, mivelhogy azok híjába való gyülekezetek ...¹¹ Tanuljatok jót cse-*

⁸ Ezsaiás XI. rész 4. vers.

⁹ Ezsaiás XI. 6., 7. 8,9 v

¹⁰ Ezsaiás V. 8

¹¹ Ezsaiás I. 14.

*lekedni, igyekezzetek az igazságra, szabadítsatok meg a nyomorultat, oltalmazzatok meg a törvényben az árvát, az özvegy perit vegyétek fel!*¹²

3. §. Az esszeusok aszkrétikus kommunizmusa.

Az ősi zsidó államalkotmányban kétségtelenül meglévő kommunista tételek komoly megvalósítására a Holt tenger mellett fekvő Szíriában a Kr. e. 2. században új szekta alakult. Ez az ú. n. *esszeusok* (esszenusok) szektája.¹³

Egyes vallástörténeti írók, mint Hilgenfeld, az esszeizmust a buddhizmusnak a zsidóságra gyakorolt hatásából származtatják. E felfogás szerint a zsidók babilóniai ága a perzsa birodalom bukása után a mágikus vallástudománnyal érintkezésben volt és ez a kapcsolat a perzsa birodalomnak a párthusok birodalmában való megújításával (Kr. e. 250) még erősödött. *Nagy Sándor* hódításaival India is megnyílván, a buddhizmus Nyugat felé terjedt s a parszizmus így kapott buddhista vonásokat. Ebben az alakjában hatott azután a zsidóságra is.

A párszi-buddhista tan a zsidóság gondolatvilágába abban a formában ültetődött át, hogy a testet el kell választani a leiektől és a földi vándorlás útján kell előkészülni a mennyei életre. Gyakorlatilag ez a tan az aszkézis gyakorlását tette mindazok kötelességévé, akik az örökké való boldog életet akarják elnyerni. Az esszeusok tételeik valóra váltása céljából szektát alkottak s az aszkézis elvét gazdasági kommunizmus formájában ültették át az életbe, amellet szigorúan ragaszkod-

¹² Ezsaiás I. 17.

¹³ A szó a Szíriái chasze (héber chaszid): jámbor, görögösített formája. – Josephus „esszemeknek”, Philo „esszeusoknak” nevezi.

tak a mózesi szabályokhoz: erkölcsös életet éltek s mint az Isten kiválasztottjai, elzárkóztak a tisztátalan tömegtől. Szimbólumuk a kötény és a vakoló kanál volt, mint a munkának jelvénye. Földművesek és mesteremberek voltak, kerülték a városokat, mert azokat erkölcstelennek tartották és amit szereztek, azt a legszükségesebb javakon kívül elajándékozták. Az egyenlőség: vallási dogmává lett náluk és kemény szavakkal ítélték el a rabszolgaságot.

Etikai vallásos alaptételeikből folyik, hogy a nőkkel szemben tartózkodók voltak, a házasságban csak a gyermeknemzés célját szolgáló intézményt látták. Szektájuk szabálya volt még a bizonyos ételektől való tartózkodás, a naponkénti fürdés, az eskü tilalmazása, a szekta szabályainak titokban tartása, a felsőbbek iránti feltétlen engedelmesség. A szekta teljesen hierarchikusan volt szervezve, mint titkos társaság, az *erényesek* szövetsége volt, amelynek gazdasági rendje több ezer ember számára először valósítja meg az ókorban a kommunizmust.

Az esszeusok rendszere általánossá már csak azért sem válhatott, mert csak a fogyasztási javak közössé tételére szorítkozott, a termelési eszközök közössé tételével azonban nem törődött, végeredményében tehát csak olyanok lehettek a szektának tasriai, akik az élet javait sokra nem becsülték. A hívőket egyedül a túlvilági élet gyönyörűségében való rendíthetetlen hit tartotta össze, ami hatalmas erőt adott tievan az esszeizmusnak, másfelől azonban gvöngeségét is megmutatta: *nem tudott hatni az egész népre, nem tudott nagyarányú reformot megvalósítani, hiszen szekta maradt, mely sohasem ölelt fel négyezer embernél több hívőt.* Másrészt az is igaz, hogy aszketikus alapon *csakis* szekták körében állhat meg a kommunizmus s ekkor is csak abban az esetben, ha szegénységre, morális

nevelésre, szorgalmas munkálkodásra van alapítva. Ha az esszeusok eszmevilága a fantázia szüleménye is – ami objektív helyesség tekintetében nem állja ki a bírálatot – hívőinek filozófiai, etikai, vallásos és társadalmi tekintetben nemcsak szubjektíve jelentett boldogságot, hanem objektíve egyszersmind nagyfokú erkölcsi heroizmust is. Ez az illúzió, amely az esszeusok szektáját összetartotta, a kereszténység kialakulásában s a világ erkölcsi megújulásában jelentékeny szerepet játszott. *Jézus* ismerte az esszeizmust s *Keresztelő János* előkészítő munkássága nem is lenne megérthető, ha nem az esszeusok és a későbbi kereszténység közti összekötő fokot látnók benne.¹⁴

Más kérdés *azután*, aminek eldöntése nem ide tartozik, hogy csak párszi-buddhista tanok hatottak-e az esszeizmusra, vagy pedig az alexandriai iskolának hellén-filozófiai törekvései is, avagy pedig – amint azt más kutatók gondolják¹⁵ – neopythagoreus¹⁶ befolyások is?¹⁷

¹⁴ Philo leírja, hogy az esszeusok nem gyűjtenek maguknak ezüstöt, se aranyat, nem szereznek nagy földbirtokot, hogy maguknak több jövedelmet biztosítsanak, csupán arra törekszenek, hogy az élet nélkülözhetetlen szükségleteit szerezzék meg. Így ők az esgyedüliek az emberek között, akiknek nincs tulajdonuk, nem azért, mintha a sors nem kedvezne nekik, hanem azért, mert számukra az igénytelenség és megelégedettség a gazdagság. (Beer M. *Allgemeine Geschichte des Sozialismus und der sozialen Kämpfe*, Berlin, 1922)

Josephus – az I. század második felében működött – azt írja, hogy aki a szekta tagjává lesz, a vagyonát átadja a rendnek és a közös vagyon kezelésére elöljárókat választanak és különbség nélkül mindenki a közösség javainak szenteli magát.

¹⁵ Kautsky Károly felveti azt a gondolatot, hogy nem megfordítva van-e a dolog: «a pitagoreusok tanultak az esszeusoktól. L. részl, a pitagoreusokra vonatkozólag Zeller: *Philosophie der Griechen* I. és III. kötetét

¹⁶ Pythagoras Kr. e 540 és 500 között élt Krotonban (Itália déli részében), ahonnet később Metapontba menekült.

¹⁷ Meyer Ed. *Geschichte des Altertums*. Stuttgart. 1884. – Walter Fr. *Die Propheten in ihrem sozialen Beruf*

II. FEJEZET.

A kereszténység szocializmusa.

1. §. Az őskereszténység szocialisztikus tanításai.

Abban az időben, amely Jézus fellépését közvetlenül megelőzte, a teljes társadalmi reform utáni vágyódás a levegőben volt. A kozmopolitizmus eszméje a zsidóság szűk teokratikus nemzeti gondolkörén ép úgy túlszárnyalt már, mint a hellének egyoldalú államideálján. Krisztus bölcsőjénél az óvilág három vezető kulturnemzete nyújt egymásnak kezét: a görög *Chrysippus*¹ hirdette világpolgárság gondolata ott élt a zsidó *Philo*² és a latin *Seneca*³ tanaiban és az akkor megalakult római világbirodalom ennek a világpolgárságnak megvalósítását én úgy lehetőnek mutatta, mint Nagy Sándor korában, amikor *Diogenes*⁵ vallotta magát világpolgárnak.

Millió lélekben lobogott a vágy, hogy kiszabaduljon a nemzetiség szűk keretei közül. Csak

und das Wirtschaftsleben ihrer Zeit. Freiburg. 1900. – Adler, Geschichte des Sozialismus und Kommunismus. Leipzig 1920.

¹ Stoikus bölcsész, 282–209. Kr. e. Tanítványa volt Cleanthesnek és valószínűleg Zénónak is. Később vezetője lett a stoiktisoknak (Bakuét, De Chrysippi vita. doctrina et reliquiis. Lovanii 1822).

² Zsidó tudós Alexandriában. Kr. e. 20 körül született, halálának éve ismeretlen: valószínűleg 41–54. Kr. u. halt meg. Hagymányaival a zsidóságban gyökerezett, de nevelése, műveltsége révén igazi görög volt.

⁴ Született Kr. e. 4-ben Cordubában, meghalt 65-ben Kr. u. A stoikus iskola híve volt.

⁵ Cinikus bölcsész, született 404-ben Kr. e., meghalt 523-ban. Antisthenes tanítványa volt és a mindenről való lemondást hirdette.

egy közérthető ígére volt szükség, mely az átformálódásra kész tömeget bilincseitől megszabadítsa. Ezt nyújtotta Jézus Krisztus az evangéliumi szegénységben és a megváltás magasztos gondolatában. A gazdasági és társadalmi egyenlőség gondolata fellelkesítette a szellemi irány és történelmi fejlődés előkészítette tömegeket. Jézus megtalálta a szociális varázsigét, amely már réges-régen az emberek ajkán lebegett anélkül, hogy sikerült volna a kor erjedésben lévő szociális eszméinek megváltó kifejezést adni. Ennek a megtalálása: Jézus világtörténelmi jelentőségű *szociális* cselekedete. Mert Jézus fellépésének nemcsak vallási téren van óriási jelentősége, tanításai az egyenlőségről, az igazságról hatalmas pörölycsapásokkal reszkettette meg a fennállott társadalmi rend alapjait is. Sokan kétségbevonják, hogy ennek a támadásnak célja a vagyonközösségnek megteremtése lett volna és azt állítják, hogy Jézus – ép úgy, mint az esszeusok szektája – csak a tökéletességre törekvőknek tanácsolja, hogy „Eredj el, valami marhád vagyon, add el és adjad a szegényeknek és kincsed léssen a mennyben.”⁵ E felfogás szerint, ép úgy, mint az ókorban, amikor a szociális kérdés gordiusi csomóját a rabszolgaság brutális fejszezsapásával igyekeztek átvágni, Jézus is ezt a szociológiai alapproblémát akarta megoldani és pedig a túlvilág gondolatának szelídebb eszközével.⁶

Ezzel a felfogással szemben *Hertzka Tivadar*¹ rámutat arra, hogy ebben az időben sem a rómaiak, sem a zsidók nem ölték meg a vallásújítótakat s hogy

⁵ Márk ev. X. rész 21. – Az idézetek Károli Gáspár fordításából.

⁶ Ludwig Stein.

⁷ Magyar író, szül. Budapesten, 1845. július 13-án. Legolvasottabb műve a *Freiland* c. utópisztikus államregény, melynek hatása alatt társaság alakult (1894) egy „szabad országnak” alapítására Afrika területén.

Róma egy vallást sem üldözött, annyira, hogy még az idegen isteneknek is templomot emelt, sőt temploma volt ott az „ismeretlen” isteneknek is. Nem tekinthették Jézust politikai lázadónak sem, hiszen azt hirdette, hogy „adjátok meg azért ami a Császáré, a Császárnak!”⁸ Jézus azt mondta: „Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek és Prófétáknak eltörlésekre. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy azt bétöltsem.”⁹ Jézus nem a fennálló vallási tételek ellen szállott harcba, hanem a feledésbe jutottak felfrissítéséért és a lelki jóságért, mely nem anyagiakban, hanem lelkiekben talál boldogságot. Nem is vallási tanításaiért üldözték Jézust, hanem azért, mert szembeszállt a gazdagokkal és hatalmasokkal, akikről azt mondta, hogy „könnyebb a tevének általmenni a tűnek fokán,¹⁰ hogynem a gazdagnak Isten országába menni”¹¹ s akikkel szemben azt hirdette, hogy „Ne gyűjtsetek kincset e földön, hol a rozsdá és moly megemészti és ahol a lopok kiássák és ellopják azt. Hanem gyűjtsetek magatoknak kincset a mennyországban, hol sem a rozsdá, sem a moly meg nem emészti és ahol a lopok ki nem ássák, sem el nem lopják.”¹² Hirdette továbbá, hogy: „Senki sem szolgálhat két Úrnak, mert vagy egyiket gyűlöli, a másikat szereti; vagy az egyikhez ragaszkodik, a másikat megutálja: nem szolgálhattok Istennek és a világi gazdagságnak!”¹³ Nem a szegény nép fordult Jézus ellen, hanem a hatalmas zsidók, a gazdagok üldözték Jézust, aki korbáccsal űzte ki

⁸ Máté ev. XXII. rész 21 vers.

⁹ Máté ev. V. r. 17. vers.

¹⁰ Tofoka az a kapu, melyen a teherhordó tevék fekhelyükhöz jutottak.

¹¹ Máté ev. XIX r. 24. v.

¹² Máté ev. VI. r. 19.. 20 v

¹³ Máté ev. VI. r. 24. v

a templomból azokat, akik árulnak és vesznek vala abban, mondván: „Meg vagyon írva: az én házam imádságnak háza; ti pedig tettétek azt latroknak barlangjokká.”¹⁴

Az a római állam, mely jogrendszerével a magántulajdonon alapuló polgári társadalmi rendnek volt a fentartója, készséggel nyújtott segédkezet a vagyonát féltő gazdag zsidóság számára ezeknek a tanoknak üldözésére, hiszen Jézus egyenlősítési tanai az ő államrendszerét is támadták. A keresztény vallás dogmái ellenben – így a Jézus isteni származására vonatkozó tanok, a feltámadás s az örök élet tana – a római államot közelebbről nem érdekelték: azokban magára nézve veszedelmet nem látott.

A keresztény vallás gyors elterjedését is érthetővé teszik a benne rejlő szociális tanok. Ezek alapján volt hivatva a szegények és az elnyomottak vallásává lenni.¹⁰ Nem az aránylag szegény Judeában, hanem ott talált nagyszámú hívő sereg, ahol a vagyoni viszonyokban nagy volt az ellentét. Itt sereglett tömegesen a föld nyomorult népe a keresztény vallás lobogója alá, az a jogokból kitagadott elnyomott nép, amelyet azok az újítások, amelyek csak vallási jellegűek voltak, nem tudtak volna ennyire fellelkesíteni, minthogy a régi tradíciókhoz való görcsös ragaszkodása folytán a vallás terén hirdetett újítások nem is tudtak közel férközni hozzájuk.

¹⁴ Lukács év. XIX. rész 46.

¹⁵ Pál apostol a korinthusbeliekhez írt első levelében ezt mondja: „Mert látjátok a ti hivataltoakat, Atyám inai; hogy ti nem sokan vagytok bölcsek test szerint, sem sokan hatalmasok, nem sokan nemesek. Hanem akik bolondoknak állítatnak e világon, azokat választotta Isten, hogy a bölcseket megszégyenítse; és akik e világon erőtleneknek állítatnak, azokat választotta Isten, hogy az erőseket megszégyenítse.” (I. rész 26., 27.)

2. §. Az őskefeszvény községek kommunizmusa.

Az ősi kereszténység kommunista községi szervezetének kérdésével szemben a modern teológia szkeptikus álláspontot foglal el. Erre a legendára az *Apostolok cselekedeteiről* szóló könyv két részlete, valamint egyes apostolok levelei adtak alkalmat.¹⁰ Az előbbi így írja le a keresztény községet: „Mindnyájan pedig, akik hisznek vala, együtt valának és mindenek köz vala. És jószágokat, marháikat eladják vala és osztják vala azokat mindeneknek, mint a szükség mutatja vala. És minden nap egyenlő akarattal a templomban valának és házanként a kenyeret megszegvén, esznek vala nagy örömmel és tiszta szívvel. Dicsérvén az Istent, kik az egész község előtt kedvesek valának. Az Úr pedig minden napon szaporítja a gyülekezetet azokból, akik idvezülendők valának.”¹⁷ Majd később: „A sokaságnak pedig, mely hitt vala, szívek, lelkek egy vala és senki semmi marháját nem mondja vala magáénak, hanem nékik mindenek köz vala. Mert ő közöttök senki nem vala szükölködő; mert valakik mezőket vagy házakat bírnak vala, eladván azokat, az eladott marhának árát előhozák vala. És leteszik vala az Apostoloknak lábaiknál és elosztják vala azt mindenkinek, amint kinek-kinek szüksége vala.”¹⁸

A modern teológiai kutatás azt sejtí, hogy itt nem valamely valóságban létező intézmény leírá-

¹⁶ Legendának tartja az őskereszténység kommunisztikus berendezését Stem. Die soziale Fräse im Lichte der philosophie c. munkája (Stuttgart. 1897). V. o. Holtzmann, Strassburger Abhandlungen zur Philosophie (1884).

¹⁷ Apost. Cselek. II. rész 44–47. v.

¹⁸ Ap. Csel. IV. r. 32.. 34. versek. – Ananias és felesége Sabra eladott vagyonuk egy részét megtartották maguknak; mindketten ezért halállal bünhődtek (Apost. Csel. V. rész. 1-10.)

sáról van szó, hanem csak emlékezésekről, melyek talán az esszéusok kommunisztikus intézményeihez kapcsolódnak. Másrészt azonban bizonyos, hogy az askzétikus kommunizmus létesítését az apostolok valóban ideálnak hirdették. A gazdagságot bűnnek tartották és annak, aki örök életet kíván, szerintük feltétlenül hijján kell lennie minden földi vagyonnak. Ezt hirdeti izzó szavakkal *Jakab* apostol:¹⁹ „No immár, ti gazdagok, sírjatok jajgatással, a ti reátok következő nyomorúságatokon! A ti gazdagságitek megrothadtak, a ti ruháitokat a moly megette. A ti aranyatokat és ezüstötöket a rozsdá megfogta és azoknak rozsdájok téssen bizonyosságot ti ellenetek; és megemészti a ti testeiteket, mint a tűz. Kincset gyűjtőtök magatoknak az utolsó napra. Ímé, a munkásoknak bérek, kik a ti tartományitokat megaratták, melyet csalárdsággal megtartottatok, kiált: és azoknak kiáltások, akik arattak, a Seregek Urának füleibe bement. Gyönyörűségben éltetek e földön és bujálkodtatok; a ti szíveiteket legeltettétek, mint egy áldozatnak napján. Kárhoztattátok, megöltétek az igazat, noha nem vétett ti ellenetek.”²⁰

Ugyanez a hang csendül ki *Lukács* evangélista írásaiból²¹ és míg Máté evangéliumában a hegyi beszéd abban az alakban van meg, hogy „Boldogok a lelki szegények: mert övék a mennyeknek országa. Boldogok, akik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak” (V. rész 3–4. vers), addig Lukácsnál: „Boldogok vagytok szegények, mert tiétek az Isten

¹⁹ Az őskeresztény egyházban két Jakab (Jacobus) szerepelt. Idősebb Jakab (Jacobus Zebedaeus) János apostolnak és evangélistának bátyja, aki 42-ben szenvedett vértanúságot. Az ifjabb Jakab, Kleofásnak fia, Jenuzsálem első püspöke, nagy sikerrel terjesztette Jézus tanait, melyért 63-ban vértanúhalált szenvedett.

²⁰ Jakab apostolnak közönséges levele V. rész 1–6. o.

²¹ Az evangéliumok között időbelileg a második. Előtte van Márk, utána Máté és Jánosé.

országa. Boldogok vagytok, kik most éheztek, mert megelégtettek. Boldogok vagytok, kik most sírtok, mert nevetni fogtok ... De jaj nektek gazdagoknak: mert elveszitek a ti vigasztalástokat ... Jaj nektek, kik most nevettek: mert sírni és jajgatni fostok!” (VI. rész 20–21. és 24–25. vers.) Miután pedig a hagyomány szerint az apostolok cselekedeteinek leírása Lukács evangélistától származik, feltehető, hogy ő – az ókor szokásaihoz képest, amely a jelen ideáljait a múlt valamely fenkölt időszakába tette át – a vagyonszűkösségekben gondolt szociális ideált az őskeresztény közösségek életében már megvalósult intézménynek írja le.²² Mások viszont azt állítják, hogy az őskeresztény közösségek kommunisztikus berendezése valóság volt. Ezek az evangélium következő szavaira hivatkoznak: „Valaki közületek búcsúját nem vészi minden javaitól, nem lehet az én tanítványom (Lukács ev. XIV. 33.). Adjátok el a ti jószágotokat és adjátok alamizsnát” (Lukács év. XII. 33.). Azonban ebben az esetben is csak a *fogyasztás* kommunizmusáról lehet szó, de nem a termeléséről is. Akinek termelési eszköze volt, azzal szabadon rendelkezett és csak azt bocsátotta a gyülekezet rendelkezésére, amit fogyasztási javakban szerzett. Az őskereszténység kommunizmusát tehát mindenképpen áttörte a magántulajdon elismerése. Sőt ez a kommunizmus még más oldalakon is hézagokat mutat. A fogyasztás kommunizmusa *Platonál* a család és a monogam házasság megszüntetésével kapcsolatos. Ez kétféle módon érhető el. Vagy a nők és gyermekek közössé tételével, vagy pedig a házasságról való lemondással, a cölibátussal. *Plato* az előbbit választotta, az *esszeusok* pedig az utóbbit. Az őskereszténység radikális kommunisztikus kez-

²² Geschichte des Sozialismus und Kommunismus von Plato bis zu Gegenwart Von Prof. Dr. Georg Adler, Leipzig, 1923.

detén aszkétikus formában akarta a fogyasztás közösségét megvalósítani, amint kitűnik Jézus tanításaiból: „És valaki elhagyja házait, atvafiait, nénnveit, hűgait, attvát, annvát, feleségit, gyermeket, jószágát az én nevemért, száz annyit vészen, és az örök életet örökség szerint bírja” (Máté év. XIX. rész 29. vers). Az étkezések közössége, a szeretetvendégség, az agapé, a Platoi állam közös étkezéseinek felel meg s a fogyasztás kommunizmusának következménye. A fogyasztás kommunisztikus szervezése egyáltalán csak kis körben, közösségekben, de nem egyetemes és épenséggel nem nemzetközi szervezet keretében képzelhető el. Mert a közösségnek ezzel az alakíával sziükségszerűleg kapcsolatos a szabadság hiánya. Ezt pedig csak ott lehet elviselni – mondja *Schmitt Jenő* (1851–1916) –, ahol a kör szűk volta s a közvetlen érintkezés érzésbelileg, bensőleg fűzi össze a vezetőket a község tagjaival, – a biblia nyelvén – a „pásztorokat a nyájjal”. Ilyen kommunizmus csak az élet patriarchaliztikus közösségében lehetséges, mert csupán ez enyhítheti a szabadság hiányát. Minél nagyobb az ilyen szervezet, annál elviselhetlenebbek kötelékei, melyek egy nagyobb, vagy éppen nemzetközi szervezetben sziükségszerűleg deszpotizmusra vezetnek.

Az elmondottakból kiviláglik, hogy az őskereszténység a termelési eszközöket magántulajdonnak tekintette. Minthogy pedig a magántulajdonnal szűkséoképpen kapcsolatos a család intézménye – nemcsak mint együttélési közösség, hanem mint gazdasági intézmény is –, a kereszténység megtartotta a család régi formáját, habár az a fogyasztás kommunizmusával ellentétben volt is. A társadalom jellegét azonban nem az adja meg, hogy az emberek miként fogyasztanak, hanem az, hogy milyen a termelés szervezete.

3. §. Az ténység gazdasági felfo- gásának megváltozása.

Minél jobban szaporodtak a keresztény gyülekezetek s minél nagyobb lett egy-egy község, annál összeférhetlenebb lett a való étellel a fogyasztás közössége. Ezért az *agapé* ünnepi alkalmá kezdett válni, később pedig a szegények megvendéglésévé, melyet a gyülekezet gazdagabb tagjai rendeznek anélkül, hogy azon maguk részt vennének. A javak közös használata vagy fogyasztása is átalakul; szimbólummá halványodik, amennyiben csak annyi emlékeztet rá, hogy a fölösleget a szegények közti kiosztás céljaira, a közösség pénztárába szolgáltatják be.

A kereszténység nem is vállalkozott arra, hogy a gazdasági és társadalmi egyenlőséget következetesen megvalósítsa, mert ez a kulturális haladás megsemmisítésével lett volna egyértelmű. Az emberiségnek, ha a kultúra és az egyenlőség között kell választania, csak a kultúrát lehet – és szabad – választania, mert akik az egyenlőséget választják, azok a létért való küzdelemben szükségképen elbuknak (Hertzka). Az első keresztények, akik a gazdasági egyenlőség elvét a maguk községeikben valóra váltották, nem rettentek vissza az egyenlőséggel szükségképen kapcsolatos általános nyomortól. Ámde az ilyen kommunisztikus közösségek nem juthattak virágzásra. Följük kerekedtek azok a községek, amelyek az egyenlőséget csak a túlvilági életre vonatkozólag hirdették, így szorítja háttérbe a mérsékeltebb felfogás azt az aszkétikus irányt, amely a gazdagság elleni harcot elvi alapon hirdette s amely a kommunisztikus konzekvenciáig jutott. A mérsékelt irány nem az aszkézisre, hanem a lélek bensőségére, a hit igaz tartalmára helyez súlyt és így a gazdagságot nem tekinti a keresztényi élet akadályának. Világtörté-

neti hivatása vezette a kereszténységet ehhez az irányhoz és ezzel elkerülte azt a veszedelmet, hogy a buddhizmus példájára aszkétikus, kolduló barátok szervezetévé válják. Ennek a mérsékelt iránynak győzelme azért világtörténelmi jelentőségű, mert különben a földi élethez s az emberi tökéletlenséghez való alkalmazkodás hiányában nem lehetett volna világvallássá a kereszténység. Az őskereszténység tanításai az egyenlőségről és egyenlőségosztásról abban a misztikus hitben éltek tovább, hogy ezek a vágyak a túlvilágon fognak majd egykoron beteljesedni és megvalósulni.

4. §. Az egyházatyák szocialisztikus nézetei.

Az őskereszténység aszkétikus vagyonszociális tanai a későbbi időkben egyedül az egyházatyák egyik-másik munkájában találunk visszhangra.

Az egyházatyák írásaiban a szocialisztikus kijelentésekből egész gyűjteményt lehet összeszedni. *Barnabás* (a második század első harmadában) azt mondja: Minden javadat oszd meg szomszédaiddal, kikkel a lelki javakban úgyis egy vagy. *Alexandriai Kelemen* (megh. 215) azt hirdeti, hogy Isten adta nekünk a javak használati jogát, de csupán a szükségesség határáig s a használatnak közösnek kell lennie, mert nincsen rendjén, hogy valaki bőségben ússzék, míg mások senyednek.

Ciprian, Karthago püspöke (megh. 258) azt vallotta, hogy „Mindaz, ami Istentől származik, közös használatra van adva.” *Bazil*, Caesarea püspöke (megh. 379) még erősebben nyilatkozott a magántulajdonról és kerekén kimondta, hogy „a gazdag – tolvaj”, *Szent Jeromos* szerint: „a fölösleges birtok a társadalom megrablása s ha ezt a rablást nem a jelenlegi birtokos csinálta, akkor az

elődje tette.” *Rufinus* azt hirdette, hogy „a föld minden embernek közösen adatott, senki sem mondhatja a magáénak azt, amit szükségletén felül erőszakkal szerzett meg abból, aminek közösnek kell lennie”. Szent *Ambrus*, Milano püspöke (megh. 397) így beszélt: „Isten megparancsolta, hogy minden növény mindenkinek közös táplálékul szolgáljon, hogy a föld mindenki közös birtoka legyen; a természet szerint jószágközösség van, csak az uzurpáció létesítette a magánjogot.” *Gergely* napa (590-604) szerint „azok az emberek, akik az Isten adományát, a földet magántulajdonná teszik, hasztalan bizonykodnak ártatlanságuk mellett, mert amikor elveszik a szegények elől a megélhetést, gyilkosaivá lesznek azoknak, akik élelem hiánya miatt hálnak meg.”

Az egyházatvák egyik legnagyobb egyénisége, *Szent János* (347-407) – akit ékesszólásáért görögösen *Chrysostomus*-nak, vagyis aranyszájúnak is nevezték –, nem csak elvi alapon hirdeti, hogy a vagyonközösség a helyes gazdasági rend, hanem az apostolok cselekedeteiről szóló homíliában (prédikációban) *részletesen* is kidolgozza annak módját, miként kellene az őskeresztény gyülekezet módjára az emberek életét átalakítani Ezekben a nrédikációkban gazdasági számítással igyekszik kimutatni, hogy a fogyasztás közössége előnvesebb, mint a sok egyes háztartásra való széttagoltság, ami a javak pazarlására vezet. Ezt így fejti ki:

„Gondoljuk csak el a dolgot: mindenki átadja azt, amije van, közös tulajdonba. Senki sem nyugtalankodik emiatt, sem szegény, sem gazdag. Mit gondoltok, mennyi pénz jön majd össze? Én azt következtetem – mert biztosan nem lehet állítani –, hogy ha mindönki odaadja összes pénzét, minden földjét, birtokát, házát (a rabszolgákról nem akarok szólni, mert a keresztényeknek bizonyosan nem volt, miután szabadon bocsátották őket)

akkor egymillió font arany bizonyosan összejön, de valószínűleg kétszer, háromszor annyi. Mert, mondjátok csak, hány ember van városunkban (Konstantinápolyban)? Hány keresztény? Úgy-e hogy kitesz százezret? S hány pogány és keresztény? Hány ezer font aranynak kell itt összejönni! S hány szegényünk van? Nem hiszem, hogy többen vannak ötvenezernél. Mennyi kell ahhoz, hogy őket naponként táplálják? Hogyha közös asztalnál étkeznek, a költségek nem lehetnek nagyok. Mit kezdünk tehát majd a mi óriási kincsünkkel? Azt hiszed, hogy ezt valamikor ki lehet meríteni? S Isten áldása nem fog-e ezerszer bővebben ránk szállani! Nem tesszük-e ezzel mennyországággá a földet? Hogy ha ez három- vagy ötezer embernél (az első keresztényeknél) olyan fényesen bevált, mennyivel inkább beválik ilyen nagy tömegnél? S az újonnan csatlakozók nem fognak-e mind valamivel hozzájárulni? ... A javak szétforgácsolása több munkát okoz s ezzel a szegénységet is fokozza. Nézzünk egy házat, amelyben a férj, a feleség s tíz embernek van. A nő szövással foglalkozik, a férfi a piacon keresi kenyerét; több kell-e nekik, hogyha együtt laknak egy házban, vagy ha külön laknak? Nyilvánvaló, hogy akkor, ha külön élnek. Ha a tíz fiú szétmegy, akkor tíz ház, tíz asztal, tíz szolga s minden egyéb így sokszorozva kell nekik. S hogyan állunk a rabszolgák tömegével? Vajjon ezeket nem egy közös asztalnál látják-e el, hogy költséget takarítsanak? A szétforgácsolás rendesen pazarlás, az összefoglalás a meglévő megtakarítását eredményezi így élnek ma a kolostorokban s valamikor így éltek a hívők. Ki halt akkor éhen? Ki nem lakott akkor bőven jól? S az emberek mégis jobban félnek ettől az állapottól, mint a végtelen tengerbe való ugrástól. Bár megkísérelnők egyszer, hogy a dolgot helyesen és jól megfogjuk! Milyen sok áldást hozna! Mert hiszen hogyha

akkor, amikor a hívők még olyan kevesen voltak, mindössze 3-5000-en, amikor az egész világ: ellenségünk volt, amikor sehonnan sem nyertünk biztatást s elődeink olyan határozottan fogtak a dologhoz, mennyivel nagyobb bizalommal foghatnánk mi a dologhoz, amikor Isten kegyelméből ma mindenütt vannak hívők! Kinek volna akkor még kedve pogányoknak maradni? Azt hiszem senkinek. Mindenki csatlakoznék és hajlamos volna nekünk.”²³

5. §. A karpokráciánusok kommunisztikus anarchizmusa.

A kereszténység egyes fantaszták szemében csak külső burok volt, melyet Platói vagy zenoi ideákkal akartak kitölteni. Ilyen volt a karpokráciánusok kereszténysége is. Ezt a gnosztikus²⁴ szektát az alexandriai *Karpokrates* alapította. Titkos társasága, melynek tanait fia, a második század derekán meghalt *Epifanes* foglalta írásba,²⁵ az ember egyedüli céljának az élvezetet hirdette.²⁵ Tanításainak alapja a teljes egyenlőség és az összes javak közössége volt.

Karpokrates iskolájának fejtegetései nem maradtak meg az elmélet keretében. A szekta tagjai a tanításokat a gyakorlatban is követték, ha ugyan valónak fogadhatjuk el azokat a leírásokat, melyekből ezt az egész mozgalmat ismerjük. Ezek a leírások egyébként blaszfémiának, a sátán művének nevezik *Karpokrates* tanait, amelyeket pellengérré

²³ A tanítás helyes értelmezése természetesen megköveteli a kor gazdasági viszonyainak figyelembevételét

²⁴ Gnozis görögül ismeretet jelent, de nem a tudományos kutatás eredményét, hanem benső énkünk megismerését.

²⁵ A munka elveszett és csak kivonatossan maradt ránk Ireneus és Alexandriai Kelemen irataiban (Hilgenfeld, *Ketzergeschichte des Urchristentums.*)

állítanak (Ireneus, Alexandriai Kelemen).²⁶ Így az egyedüli következetes kommunistát ép úgy kiközösíti magából a kialakuló Egyház, mint a többi gnosztikus iskolát, ami szükséges is volt ahhoz, hogy történelmi feladatát, a világ meghódítását, betölthesse.

6. §. A kereszténység szocializmusa a középkorban.

Minden kor szocialisztikus gondolatvilága a kor gazdasági irányzatának hatása alatt áll. Így volt ez a középkorban is, melynek gazdasági jellegét a termelésnek csaknem kizárólag kisüzemekben való lefolyása adja meg. Ezért a középkor szocialisztikus mozgalmi nem haladhattak a termelés szocializálása felé, legfeljebb a fogyasztás szocializálását követelheték, melynek példáját a kolostorok nyújtották. Amikor azonban a keresztény vallás Konstantin császár alatt államvallássá lett és az Egyház nagy vagyonok birtokába jutott,²⁷ megkezdődött a kritika, amely az evangéliumok egyszerűségére nézett fel ideál gyanánt. Mennél gazdagabb és hatalmasabb lett az Egyház, annál éleesebbé vált az ellentét a jelen és a múlt között. Azok a rajongók, akiket az evangéliumok eszményi tanításai lelkesítettek és akik az Egyház lövőjét nem a világi hatalommá való fejlődésben találták ideálisnak, kolostorokba (házközösségekbe) vonultak, hogy legalább – maguk között – megvalósíthassák az őskeresztény életet.

²⁶ Nevetségesnek mondotta azt a törvényt, hogy ne kívánd meg felebarátod feleségét, – hisz ha a vágy feltámad valami után, az Istentől van, – a „felebarátod felesége” kifejezés pedig a nőt magántulajdonná „alacsonyítja le”.

²⁷ G. Adler, Geschichte des Sozialismus und Kommunismus, Leipzig, 1923. 8. old,

A kolostorok tagjai két osztályból kerültek ki. Az evangéliumok és az egyházatyák tanításaitól lelkesített gazdagok sorából, akiket valamely nagy szerencsétlenség ért és akik a világi zajos élettől menekülni akartak, és azokból a szegényekből, akik az életben nem tudtak elhelyezkedni. Mindkét elem igen fontos volt. A gazdagok tették lehetővé a kolostorok megszervezését, felszerelését, a szegény sorból kikerült rendtagok pedig a kolostorok munkásait adták, akik minden tevékenységet vállaltak. Az Egyház a kolostorok szervezésére irányuló mozgalmakat nem ellenezte, mert az evangéliumi puritanizmusnak a kolostor falain *belül* való megvalósítása az Egyház világi programját nem érintette, a kolostoron kívül pedig a szerzetesek mindenben alávetették magukat az Egyháznak.²⁸ Egyébiránt a kolostorok maguk is fokozatosan eltávolodtak eredeti felfogásuktól. Ennek példája az 1182-ben *Assisi Szent Ferenc* alapította rend,²⁹ mely eleinte olyan szigorúan vette az evangéliumi hitelveket, hogy nemcsak a tagoknak, de még a rendnek magának sem lehetett vagyona.³⁰ Az alapító halála (1226) után *IV. Ince* pápa alatt 1245-ben már módosulnak a rend szabályai és kimondatott, hogy a rendnek lehetnek használatra birtokai, melyek tulajdonjoga – a pápát illeti meg.³¹

²⁸ Az egyház hatalmának erős pillérévé lett a papok házasságának eltiltása IX. Leó (1048–1054) pápa által. Hogy a cölibátusnak célja az egyházi vagyon biztosítása volt, igazolva van azzal is, hogy amint a reformáció után az egyházi birtokokat a fejedelmek maguknak tartják meg, a papok házasságának eltiltása – a reformált egyházakban – megszűnik.

²⁹ F. Glaser. *Die Franziskanische Bewegung* (Stuttgart, 1903).

³⁰ A rendet III. Ince pápa 1215-ben szóbelileg, III. honorius pápa 1223-ban írásban is elismerte.

³¹ A rend eredeti célja a betegek és szegények alázatos szolgálata, (Máté ev. X. 7. Jelesebb ferencendi aposto-

Azok a hívők, akik az evangéliumi tanoknak pusztá hirdetésével megelégedni nem tudtak, sem pedig az nem elégítette ki őket, hogy magukra nézve megvalósíthatják az őskereszténység puritanizmusát, ha kolostorba vonulnak, más irányú mozgalmakat indítottak a maguk hitbéli felfogásának a mindennapi életben való megvalósítása céljából. Ezeknek a mozgalmaknak eredményei a különböző szekták, melyeknek históriája évszázadokon át egyúttal a szocialisztikus fejlődésnek is története. Ezeknek a mozgalmaknak alapgondolata az volt, hogy a krisztusi tanok általános uralomra jutását már *János apostol* is megjövendölte (Apokalipsis), hirdetvén, hogy Krisztus visszajön az emberek közé, legyőzi a földi hatalmasságokat és megalapítja ezeréves birodalmát, melyben az emberek minden betegség és szenvedés nélkül élnek, akárcsak régen a paradicsomban.³²

Az Apokalipsisnak ez a jóslata az ezeréves krisztusi birodalomról, teremtette még a *chiliasztikus*³³ mozgalmakat, melyek vezetői azt hirdették, hogy betelt az idő és Krisztus kéri birodalmát, mely az egyenlőség alapján fog felépülni.³⁴

Az Egyház, mely ekkor már megkezdette világi hatalmának kiépítését, állást foglalt a chiliaz-

lok, akik szociális irányban is reformáltak: Duns Scotus (1308), aki minden magántulajdont helytelennek mondóit; Occam, aki a rend legszigorúbb árnyalatához tartozott.

³² Ireneus a II. században. Lactancius a IV. században prédikált a krisztusi uralom közeli bekövetkezéséről.

³³ Chilias, görögül: ezer.

³⁴ „És láték székeket és lenének azokra és adaték nekik Ítélettételre való hatalom És látám azoknak is lelkeket, akiknek fejeket vettek a Jézus felől való bizonyágtételért és az Istennek beszédéért és kik nem imádták a fenevadat, sem annak képét és nem vették annak bélyegét sem homlokomra, sem kezekre és élnek és uralkodnak a Krisztussal ezer esztendeig. A halottaknak pedig többi meg nem elevenednek, mígnem betelnek az ezer esztendők Ez az első feltámadás”. (János: Mennyei jelenések XX. rész, 4-5. vers.)

mus gondolatával szemben, hiszen a Krisztus *ezen-től* elkövetkező ezeréves uralkodásáról szóló hit ellentétben állott azzal a tanításával, hogy a pápa világi hatalma alatt álló birodalom máris Krisztusnak országa, változásra tehát nincs szükség. Ezek a mozgalmak azonban – minden elnyomatási törekvés mellett is – évszázadokon át fennmaradtak és tulajdonképpen csak akkor szűntek meg, amikor a jobb gazdasági helyzetre törekvő embereknek nem volt többé szükségük arra, hogy mozgalmukat a chiliizmus evangéliumi gondolatával mintegy legalizálják.

A középkor chiliastikus és egyéb az evangélium tanításaira alapított mozgalmaival csak anvnyiban foglalkozunk, amennyiben ezek a mozgalmak szociális, illetve gazdasági jellegűek voltak, a mozgalmak *vallási* tantételeinek egyházi szempontból való megbírálása tárgykörünkön kívül esik.⁸⁵

7. §. Középkori szekták.

a) *A katharusok (valdenziak)*. Waldus Péter gazdag lyoni kereskedő 1173-ban „megtérvén”, vagyonát a szegények között szétosztotta és elhátározta, hogy egész életét a nyomorultak és ínségesek támogatásának szenteli. Fanatizmussal csüngött az evangélisták tanításain és azt hirdette, hogy annak, aki részesülni akar az örök üdvösségben, az apostolok tanításait betűről-betűre kell követnie. Waldusnak sok híve akadt, akik igen erkölcsös, tiszta életet éltek. Ezért a híveket *katharusoknak*³⁶ (tisztáknak) nevezték. Mások az alapító

³⁵ L. Mosheim, Versuch einer unparteilichen und gründlichen Ketzergeschichte (Helmstedt. 1746).

³⁶ Katharosz, görögül annyi, mint tiszta.

után a szektát *valdenzinek* mondották.” A hívek buzgó keresztények voltak, akik az Egyházzal szakítani egyáltalában nem akartak és amikor a lyoni püspök megtiltotta nekik a templomokban való prédikálást, III. Sándor pápához fordultak engedélyért. Ezt azonban nem kapták meg, sőt 1184-ben a híveket eretnekeknek nyilvánították. Pedig valamivel később az Egyház elismerte a Ferencrendet, melynek szervezete épen úgy az evangélisták tanácsa szerinti öskereszténység mintáját vette alapul, mint a valdenzиеké. Csakhogy – és erre a különbségre már fentebb utaltunk – a ferencrendiek *kizárólag befelé*, a kolostoron belül hirdették az öskereszténység puritanizmusát, egyébként azonban óvakodtak attól, hogy szembe kerüljenek az Egyház világi törekvéseivel, sőt készek voltak azok érdekeit szolgálni. A katharusok kevésbé tanult hívei, kiknek nagyobb része egyszerű kézműves volt, hitéletüket egyéb tevékenységüktől elválasztani nem tudták. Fanatikus meggyőződéssel csüngtek az evangéliumi tanokon és lelkiismeretükkel azoknak a vagyonszűkösség! tanoknak tekintetében sem tudtak megalkudni, melyeket az apostolok később hirdettek. Ezért az Egyház nem ismerhette el a valdenzиеk szektáját. Sőt a legerősebben fel kellett ellene lépnie,³⁸ nehogy az ideális eszmékre mindig hajló szegény nép a puritanizmus tanait az Egyház ellen akarja érvényesíteni. A XIII. század elején francia rablólovagokat küldtek azokra a vidékekre, ahol a katharusok nagyobb számban éltek és bár a hívők ellenállása nagyon szívós volt, a XIII. század első felében sikerült a szektát kiirtani.³⁹ (Az albigenzi harcokban 1208–35.)⁴⁰

³⁷ A szekta tagjait Lyon szegényeinek (pauvres de Lyon) csúfolták.

³⁸ Bemard Guidonis, *Practica Inquisitionis*, 1331.

³⁹ Egyik véres csata Beziers ostrománál folyt le, amikor általános volt az öldöklés

⁴⁰ V. ö. Bender, *Geschichte der Waldenser*.

h) *A patarénusok (apostoli testvérek) szektája,*

A patarénusok (rongyosok) elnevezésével már a XI. században találkozunk. Azokat a hívő keresztényeket nevezték így, akik a legszigorúbb vallási tanokat, az aszkézist hirdették és azt tartották, hogy az Egyháznak sem hatalom, sem vagyon után nem szabad magát törnie. Később a valdenzieket is a patarénusok fogalma alá vették, a XIII. században pedig egy másik szektának az apostoli testvérek gyülekezetének tagjait nevezték a patarénusoknak. Az elnevezés a *pates* tájszóból ered, amely öreg vászonhulladékot, rongyot jelent.

A szektát 1260-ban alapította *Segarelli Gerhard* (Gerardo) alzano⁴¹ parasztember, aki Ferenc-rendi szerzetes akart lenni, de elutasították. A szekta tagjai egymást testvéreknek tartották, a magántulajdont nem ismerték el és azoktól, akik a szektához csatlakoztak, azt követelték, hogy vagyonukat a közösségnek átengedjék.

A szekta vezetői, mint a régi apostolok, bebarangolták a vidékeket, hogy az új krisztusi tant elterjesszék. Ennek az agitációnak eredménye lett, hogy Németországban nagyon elszaporodtak a patarénusok, miért is az 1287-iki würzburgi gyűlés – melyen Rudolf császár is megjelent – megtiltotta, hogy a patarénus apostolokat bárki is befogadja házába és nekik enni adjon. Különösen erős kezekkel fogtak hozzá a patarénusok leküzdéséhez Olaszországban. Segarelli, a szekta feje, 1296-ban máglyahalált halt. Ez csak növelte a hívők ragaszkodását a szektához, melynek vezetője *Dolcino*⁴² lett, aki megelőzőleg szigorú kolostori életet élt és 1291-ben határozta el, hogy nem elégszik meg azzal, hogy saját életét az evangélium szerint ren-

⁴¹ Párma melletti falucska.

⁴² Papi családból származott, a XIII. század második felében, Prato-ban született.

dezze be, hanem ezeknek a tanoknak általános megvalósításáért is küzdeni fog. Dolcino mint tanult szerzetes, jól ismerte az Apostolok írásait, melyekből bőven meríthetett olyan vagyonszociális elveket, melyeket azután a nép között terjesztett. A szocializmus története szempontjából ebben a mozgalomban a legfontosabb, hogy itt találkozzunk legelőször a parasztság megszervezésének gondolatával. A parasztok között felszított elégtelenség végül is lázadásokban tört ki, melyeket csak nehezen lehetett elfojtani. A parasztnál azonban Dolcino kommunisztikus tanai meggyőződéssé nem válhattak, mert hisz ők földet akartak és pedig kizárólagos magántulajdont. Dolcino az eretnekké nyilvánított szekta-vezérek közös sorsa – a máglyahalál – 1307-ben érte utól. A szekta azonban továbbra is fennmaradt, legalább is erre utal az a körülmény, hogy 1368-ban újabb intézkedéseket határoztak el ellenük.

c) *A beghardok és a szabad szellem testvéreinek szektája.* Németalföldön, ahol a XIII. században már fejlett ipari gócpontok voltak, a szövök között alakult meg a *beghardok* szektája, melynek híveit *lollhardoknak* is nevezték; egymást testvérek szólították és teljes vagyonszociális életet éltek. A szekta vezetői, az apostolok, bejárták egész Európát, hogy az evangéliumból „Isten igaz szavát” hirdessék. Vallási tételeik olyanok, mint a többi szektáéi, legfőbb követelésük, hogy mindazt, ami az új testamentumban van, szószerint kell értelmezni és az Egyházat arra az alapjára kell visszavezetni, melyen a Krisztus és az apostolok idejében volt. A Béziers-ben 1299-ben tartott konzíliumon a szekta ellen a chiliastikus tanok terjesztésének vádját emelték és híveit eretnekeknek nyilvánították. A bekövetkezett üldözés folytán a szektának megalkuvóbb árnyalata a Ferenc-rendbe olvadt, míg a szélsőségesebb tanokat hirdetőket elme-

nekültek és más szekták híveivel egyesülve folytatták működésüket. Ilyen szekta volt pl. a XIII. század elején *Benai Amalrich* alapította „szabad szellem testvéreidnek szektája, melynek tanai már panteista irányúak voltak.”⁴³

Mind e szekták elterjedésére a XIV. század elején kiválóan alkalmas volt az idő, amikor *IV. Bajor Lajos* császár (1314-1347) és a pápaság között nyílt szakadás állott be. A két hatalom közti összeütközést – mint tudjuk – elsősorban gazdasági körülmények okozták. Az Avignonban székelő pápaság (1308-78) francia befolyás alá került, következésképpen az Egyház pénzügyi politikáját egyedül Németországra alapította. A különben sem gazdag Németország azonban ennek terheit nehezen viselte el. A mindjobban fenyegető általános elszegényedés veszedelme a császárt és a fejedelmeket a pápasággal való harcra kényszerítette. Ebben a harcban a császár mellett elsősorban a városok állottak, mert a pápa világi hatalma, illetőleg a pápaság gazdasági politikája azok lakóira nehezedett a legsúlyosabban. Ez magyarázza, hogy amikor a pápa a császár kiközösítésének fegyveréhez nyúlt, a városok felelete az volt, hogy kikergették falaik közül azokat a papokat, akik a pápai bullát kihirdették. Ezek az állapotok az Egyház tekintélyét aláásták és könnyűvé tették a szekták tanainak elterjedését, annál is inkább, mert a császár – politikai okokból – szemet hunyt a szekták működése előtt. Sőt, amikor abban a felmerült nagy elvi vitában, vajjon Krisztusnak és az apostoloknak volt-e magántulajdonuk vagy sem, XXII. János pápa 1322-ben a magántulajdon ellenes tantretnekségnek nyilvánította, Lajos császár védelmébe vette azokat a Ferenc-rendi szerzeteseket, akik a pápai döntéssel szemben is kitartottak állás-

⁴³ „Omnia unum quia auiequid est, est Deus”,

pontjuk mellett. A világi hatalomra ez a kérdés nemcsak elvi fontosságú volt, hiszen abból lehetett levezetni azt a követelést, hogy Krisztus helytartója, a pápa sem jogosult világi hatalomra és vagyonra. Ezért Lajos császár a pápai hatalommal dacoló Ferenc-rendiek közül ellenpápát választott (V. Miklóst 1328-ban). A pápa és a német császár közötti harc tudvalevőleg a császár bukásával végződött.⁴⁴ A pápa teljes győzelmének betetőzése, hogy német császárrá a francia udvarban felnevelkedett Vencelt 1346-ban megválasztották (IV. Károly néven).⁴⁵ Az új irány nyomban érvényesítette hatását. Megkezdődött a szekták üldözése, 1369-től pedig különös szigorúságú inkvizíció működött ellenük. Németországban – melynek földjén a pápai hatalom lett az uralkodó tényező – a szekták mozgalma egyidőre el is csendesült,⁴⁶ a fanatikus apostolok elmenekültek Anglia és Csehország területére és ott hirdették az evangéliumra alapított szocialisztikus tanait, melyek vallási vonatkozásban a puritán egyházat, világi vonatkozásukban a gazdasági törekvésektől mentes pápai hatalmat jelentették.

d) *A szekták Angliában.* Anglia szociális és gazdasági helyzetének jellegét a XIII. században az a körülmény adta meg, hogy a legteljesebb függőségi viszonyba került a pápasággal. *Földnélküli János* 1213-ban még arra is kényszerült, hogy függetlenségének, szuverenitásának nyílt megalázását is elismerje azzal, hogy évi adófizetésre kötelezte

⁴⁴ V. Miklós pápa már 1330-ban elismerte az avignoni pápaságát.

⁴⁵ Az új császár megválasztása után Bajor Lajos császár hirtelen meghalt (1346).

⁴⁸ Urbán pápa 1367-ben két inkvizíciós bizottságot küldött Németországba, IX. Gergely további ötöt (1372). IX. Bonifác pápa még erőteljesebben lépett fel a szekták ellen (1394), de ez a gazdasági ok, mely mind e mozgalmak alapja, fennmaradván, a szekták kiirtása nem sikerülhetett.

magát. Az angol parlament *III. Eduárd* idejében megállapította, hogy Róma nagyobb adót szed, mint a király. A munka eredményének a továbbtermelés szolgálatából való elvonása – mert ezt jelentette a pénznek Rómába való küldése – az ország gazdasági fejlődését nagyon hátrányosan befolyásolta. Az állapot így nem maradhatott. A harcnak ki kellett törnie. A pápaság elleni küzdelem ilykép Angliában is gazdasági okokból kezdődött meg, de – a kor szellemének megfelelően – vallási keretekben szerveződött. Az Egyház jól látta a különböző szekták tanainak gazdasági vonatkozásait, ép ezért meg sem kísérelte, hogy a szekták híveit prédikációkkal megtérítse, hanem nyomban a legerősebb fegyveréhez nyúlt: minden reformátort eretneknek nyilvánított s átok alá helyezett. Ezzel megkezdődött a vallásháború, melyben a pápai hatalommal szemben állottak a szomszédos országokból Angliába menekült testvérek ezrei. A legerősebben elterjedt szekta Angliában a *lollhardok* szektája volt, melynek egyik vezetője *Ball János*, aki Essexben és Norfolkban működött (1356). Az Egyház követelésére *III. Eduárd király* letartóztatta az eretnekké nyilvánított Ball-t, később azonban szabadon bocsátotta, hiszen működése egyelőre a király politikáját is szolgálta. Ball azonban mind szélsőségesebb irányba terelődött. Kortársának – *Froissartnak* – leírása⁴⁷ szerint egyik beszédében azt mondta, hogy miután minden ember Ádámtól és Évától származik, tehát egyenjogú és senki sem járhat selyemben és bársonyban addig, míg a többiek ruhája rongy; senki nem dúskálhat pecsenyében, süteményben és borban, míg a többiek éheznek, és senki sem kényszeríthető örökös munkára, míg a nemesek semmittevással töltik a napot. Ezek a tanok hamar elterjedtek a

⁴⁷ Histoire et chronique memorable de Messire Jehan Froissart, Paris 1578.

szegények között, akiknek semmiféle változástól félniök nem kellett. Megerősödött a lollhardok mozgalma *Wiclif* fellépésével (1360). A különböző helyekről összesereglett parasztok Londonba vonultak, ahol hozzájuk csatlakoztak a város szegényei. *II. Richárd* király megijedt a mozgalom ilyen fordulatától, mely nem volt többé politikájával összeegyeztethető. Egyelőre azonban nem volt elég ereje a lázadás elfojtására. Tárgyalásokba bocsátkozott tehát a felkelőkkel. *A parasztság itt adott először pontokba foglalt politikai és gazdasági programot, melynek legfőbb pontja: az összes privilégiumok megszüntetése volt.* A király megígérte a követeléseknek teljesítését, mire a felkelők nagy része – bízva a királyi ígéletben – hazament. Amint a felkelők tábora meggyengült, a király elfogatta a vezéreket (így Ball-t is) és véget vetett a lázadásnak, melynek a világi reformokra irányuló programja a királyi hatalom korlátlanságáért küzdő király céljaival összeegyeztethető nem volt.” A királyi hatalomnak le kellett ezekkel a mozgalmakkal számolnia, annál is inkább, mert a londoni lázadáshoz hasonlóan Norfolkban és az ország számos más helyén is zavargások törtek ki. Mindezeknek a felkeléseknek vallási, szociális és gazdasági alapjuk teljesen azonos volt: az Egyház visszavezetése az őskeresztény községek puritanizmusához és a hívek gazdasági felszabadítása mind az egyházi, mind a világi terhek adói alól. Mindaddig, míg a király és a pápaság között harc volt, a szekták erősödhettek, mert a királyi hatalom nemcsak hogy nem gátolta, hanem ellenkezőleg, elősegítette az apostoloknak elsősorban mégis csak a pápai hatalom gyengítésével járó működését. Amint azonban a király és a pápaság

⁴⁸ Wiclif János pap. az oxfordi egyetem tanára volt, szül. 1320-ban, meghalt 1384-ben.

⁴⁹ Walsingham, *Historia Anglicana*.

között ez a küzdelem megszűnt, a királyi hatalomnak nem volt többé oka tűrni a szektákat, melyek egyházi reformja – távolabbi vonatkozásában – a világi hatalomra is veszélyes volt, hiszen a szektáknak az alsóbb néposztályból kikerülő hívei, amint elérik céljukat az egyházi hatalommal szemben, kétségtelenül a világi felsőségtől is szabadulni akarnak. Az angol világi hatalom tehát, mihelyt a francia párti pápaságtól többé tartania nem kellett (illetőleg ezt a veszélyt egyensúlyozni tudta egy ellenpápa megválasztásával), teljes erejével a belső ellenség ellen fordult és kíméletlen erőszakkal törte le a lollhardok mozgalmát, melynek elterjedésében pedig az ő passzivitása döntő tényező volt.

e) *A táboriták és husziták.* A pápaság világhatalmának nagy meggyengülése akkor kezdődött, amikor XI. Gergely pápa halála után (1378) a Rómában székelő conclave olasz kardinálist választott (VI. Urbán), a francia bíbornokok pedig ezt a választást érvénytelennek nyilvánították és egy franciát, VII. Kelement, választottak ellenpápává. Ez a kettős pápaság, mely 1417-ig tartott, Angliában a reakciót erősítette (nem lévén többé szükség a nagy tömegekre a pápa ellen), Csehországban pedig ép megfordítva, a pápai hatalom gyengülése a vallásújítók számára tette a talajt alkalmassá. Csehországban ebben az időben kezdett kifejlődni az ipar, amely minden vagyonosodás főforrása. Megerősödött a nemzeti öntudat, mely két akadályt látott maga előtt: az uralkodó németiséget⁵⁰ és a Pápa világi hatalmát, mely mind több szolgáltatást követelt a hívektől. A két cél lényegében egy volt: nemzeti függetlenség, melynek a németiség csak olyan ellensége volt, mint az ugyanannyira idegen egyházi hatalom. Amikor a pápaságnak Németor-

⁵⁰ Az ellenpápát (a rómain) Németország és Anglia támogatta.

szágban sikerült maga alá hajtani a királyi hatalmat. Csehországban egyszerre felszabadultak a szenvedélyek és megkezdődött a harc a tekintélyében sülyedt némettség ellen, de egyúttal megszületett az ellenállás gondolata is az Egyház világi hatalmával szemben, mely – a németországi sikerek után – még nagyobb jogokat követelt.

A Csehországban lefolyt mozgalom *Husz János* (1369–1415) nevéhez fűződik. Husz János a prágai egyetemen tanított (1398), később (1402) pap lett, Vencel császárnak kegyence és Zsófia királynénak gyóntató atyja. A Wiclif tanok eretnek volta felett az ecetemen nyilvános vita kezdődött, mely kirobbantotta a rég lappangó ellentétet és a pápai hatalommal való összeütközésre is vezetett.⁵¹

Hozzájárult a szenvedélyek felszításához, hogy a konstanzi zsinaton⁵² megjelent Husz Jánost elfogták és elégették. Husz János mártírhalála annyira növelte a hívők és általában a cseh nacionalisták fanatizmusát, hogy a husziták nyíltan és formailag is elszakadtak az Egyháztól. A huszita mozgalom, melynek szimbóluma a laikus kehely (calix) lett – amely tulajdonképpen azt jelképezte, hogy a klérus⁵³ a laikus⁵⁴ elemmel szemben különálló helyzet nem illeti meg –, először a nagyobb városokban terjedt el. A mozgalom alapvonása a nacionalizmus volt, megnyilatkozott azonban a demokratizmus is, később pedig mindjobban kidomborodott a harc *gazdasági* jellege. Sőt ép azért terjedt el a mozgalom olyan gyorsan, mert az a hittétele, hogy az

⁵¹ A wiclifi 45 tételt a német többségű egyetem eretnekiségnek jelentette ki, de Vencel 1409-ben a cseh pártnak jutattá a többséget.

⁵² A konstanzi zsinaton, mely 1417-ben V. Márton pápát valamennyi pápa fölé választotta, nemcsak a kardinálisok vettek részt, hanem a keresztény népek képviselői is.

⁵³ Kleros az örökség. Isten tulajdona. Isten választottai.

⁵⁴ Laos – a nép.

egyházatyáknak evangéliumi szegénységben kell élniök, módot adott az egyházi birtokok elvétele-re, ami csábítóig hatott az egyházi birtokokat konfiskáló nemesekre és a földet megmunkálni akaró parasztságra. Ebben a célban a nemességnek és a parasztságnak érdeke találkozott.⁵⁵ Az érdekelletét a két osztály között csak akkor kezdődött meg, amint a győzelem eredményének felosztására került a sor.

A történelem számos forradalmában megállapíthatjuk ugyanezt a folyamatot. Az ellentétes érdekű osztályok közösen csinálnak forradalmat, mert mindegyik osztály a változástól helyzetének megjavulását várja. A forradalomban való egyúttaladás azonban csak addig tart, míg a forradalom céljáért harcolni kell. Amint a közös ellenség le van győzve, a forradalom új szaka kezdődik meg, a volt fegyvertársak közti harc.

Így történt ez Csehországban is, ahol a pápai hatalom elleni harc egy táborba hozta a nemességet és a parasztságot, a mozgalom sikere azonban – amikor a nemesség a papoktól elvett birtokokat magának akarta megtartani –, megkezdődött a parasztság újabb forradalma, hiszen a parasztok nem azért vettek részt a forradalomban, hogy a papi fenhatóságot a nemesség fenhatóságával cserélje fel, hanem mert szabad akart lenni. A célját elért huszita mozgalomnak felbomlása ennek a könyvnek tárgykörén kívül esik, mi a harcnak csak azokat a mozzanatait ismertetjük, melyek a szocializmus története szempontjából érdekeseek. Ebből a szempontból bennünket különösen a husziták ama csoportjának mozgalma érdekel, melyet taboritáknak ismerünk. Azok a husziták, akik nem-

⁵⁵ Vencel tűrte a huszita mozgalmat, de fivére, Zsigmond német császár háborúval fenyegette meg, ha nem lép fel ellene Csak 1419-ben tette ezt meg Vencel, amire Prága fellázadt ellene (Ziska János. 1419 júl. 30.).

csak vallási téren, hanem a gazdasági életben is gyökeres változást akartak, minthogy Prága városában gyöngének érezték magukat, kisebb városokban akartak olyan szervezeteket létesíteni, mely felfogásuknak jobban megfelel. A mozgalom – a kor szellemének megfelelően – vallási alapon kezdődött és szerveződött. Az apostolok nem gazdasági céljaikat és elveiket hirdették, hanem azt, hogy Krisztus ezer éves birodalmának ideje elérkezett és az új birodalomban Krisztus közvetlen uralma alatt minden ember teljes egyenlőségben fog minden bűntől és szenvedéstől menten élni. Ahhoz, hogy a mozgalom a nagy tömegeket megnyerje, ez a vallási keret szükséges volt. A hívők egymást testvérnek szólították, a magántulajdont eltörölték és minden hierarchiát elvetettek. Nagy szigorúsággal ügyeltek az evangélium vallási szabályaira és nem ismertek el más törvényt, mint „Isten szavát”. Ezek a radikális husziták különösen nagy számmal voltak Tabor városkában, ahol 1419. július 22.-én 42000 ember vett egy összejövetelükön részt. A taboriták és Prága város birtokos lakossága között az összeütközésnek szükségszerűleg be kellett következnie, hiszen a taborita tanoknak elterjedése Prága vagyonos polgárságának létét alapjában támadta meg. Eleinte a küzdelem csak vallási térre szorítkozott; 1420. december 10.-én nyilvános vitát rendeztek a taboriták hittételeiről és ennek eredménye alapján a taborita tanok eretnekségnek nyilvánították. A 76 hittétel között ott szerepelt az is, hogy az eljövendő új világban (Krisztus uralma alatt) nem lesz király és alattvaló, sem adó, – valamint megszűnik az enyém és tied fogalma, mert minden mindenkié lesz. A városi lakosság a másra polgári rendjét okkal féltette ezektől a hitelvektől és üldözni kezdte követőit. A szekta mégis sokáig fenn tudott maradni, akinek egyik oka, hogy Csehországban a városok

maguk is harcban állottak az egyházi hatalommal.⁵⁶ Erről a részről tehát a taboritákat nem fenyegette komoly veszedelem, sőt az Egyházzal szemben a taboriták és husziták közös táborban harcoltak. Csak ennek a helyzetnek megváltozása pecsételte meg a taboriták sorsát. A taboritákat 1434. május 30.-án Lipán falu mellett döntő vereség érte. Zsigmond király a győzelmet okosan használta ki: nem csinált újabb mártírokat, közbocsánatot hirdetett, sőt Tabor városát külön szervezetű városnak hagyta meg. A mozgalom az idők folyamán újabb sarjakat hajtott (morva testvérek), nagyobb jelentőségre azonban többé nem emelkedett.⁵⁷

f) *Németországi mozgalmak.* A huszita mozgalom leveretése után a demokratikus eszmének erős visszaszorítása következett be egész Európában. A győztes Egyház és a vele megbékült nemesiség közös erővel a parasztság és az alsó néposztályok ellen fordult. Olcsó munkára volt szükség és ebben az időben még azt hitték, hogy a legolcsóbb munka – az ingyen munka. Ezeknek az elnyomási törekvéseknek eredménye az lett, hogy a szociális mozgalmak a föld alá rejtőztek. Hiszen nem háborús győzelmek vagy csatavesztések irányítják a gazdasági fejlődést, hanem a gazdasági érdekek.

A Csehországból elmenekült hitújítók ellepték Németországnak határos részeit és itt kezdték meg működésüket. Már 1438-ban közkézen forog a „*Reformatio Sigismundi*” (Zsigmond császár újításai) című irat, amely a német parasztságnak panaszait és követeléseit pontokba foglalja.⁵⁸ Azon-

⁵⁸ V. Márton pápa 1420 március 1.-én kiadott bullájában az egész keresztény világot a husziták elleni harcra szólította fel.

⁵⁷ Aeneas Sylvius Piccolomini de Ortu et Historia Bohemorum Opera omnia, Bazel 1551.–

⁵⁸ Követeli a jobbágyság megszüntetését, az egyházi és nemesi birtokok erdőinek, mezőinek közhasználatát stb.

ban gazdasági céloknak tisztára gazdasági alapon való megvalósulása ebben az időben lehetetlen lett volna. Ezért az említett irat is a gazdasági követeléseket a bibliára és a vallás parancsaira vezeti vissza: Közeleg az utolsó ítélet napja. Krisztus visszatér, hogy elfoglalja birodalmát és az evangélium szavai megvalósulnak, a szegények és elnyomottak felmagasztosíttatnak és a gazdagok és gőgösek lealacsonyíttatnak.

A XV. század végén már egész Németország telve volt titkos gyülekezetekkel; 1493-ban megalakult a Bundschuh parasztszövetség, amely határozott programot tűz maga elé: a természetjog uralmának biztosítását minden ember teljes felszabadítása mellett. 1514-ben Württembergben megalakul a *Szegény Konrád* szövetség, amelyben a parasztság mellett a városok proletariátusát is ott találjuk. Mindezek a mozgalmak céljukat nem érték el és majdnem mindegyiknek vezetőiét az újítók közös sorsa: a máglyahalál érte el. Mégis – történelmi távlatból – ezek a mozgalmak betöltötték a maguk hivatását, elterjesztették a bibliát és előkészítették a talajt a reformációra. A biblia olvasása ugyanis nagyon fontos tényezője lett a reformációnak. Az emberek látták, hogy az evangéliumokban nem az van, amit az Egyháznak világi hatalmat gyakorló papjai hirdettek és többé nem tekintették vallási törvénynek azt a gazdasági rendet, amelyben kevesen uralkodtak milliók felett. Ezeknek a mozgalmaknak nagy segítségére volt Németországban az a körülmény is, hogy a pápa világi hatalmát még jobban ki akarta terjeszteni. Az Egyháznak ez a politikája nemcsak a parasztokra nehezedett, hanem a német fejedelmekre is, akik a legnyomasztóbb gondokkal küzdöttek, mert a pápa minden gazdagságot magához vont. Ez ellen a politika ellen nyíltan fellépett *Mayer Márton* heidelbergi pap, aki a kor szokásához híven vita-

iratot intézett *Eneas Sylvius Piccolomini* bíbornokhoz, akit később II. Pius néven pápává választottak. Mayer kifejtette, hogy az ország teljesen tönkremegy, ha az Egyház adóztatási rendszerén nem változtat. Ezt a tiszttára gazdasági követelést a kor szellemének megfelelően Mayer is vallási tétellé formálta, kimutatván, hogy az evangélium szerint az egyházfőknek vagyont gyűjteniök nem szabad. Eneas Sylvius erre a támadásra nyíltan szakított az evangéliumi szegénység elvével és felállította azt a tételt, hogy: *gazdagság nélkül nincs tekintély, az Egyháznak pedig tekintélyre van szüksége, hogy legyőzze a hitetlenséget.*⁵⁹

Az Egyháznak és a német fejedelmeknek, helyesebben: az Egyháznak és a német nemzeti érdekeknek ebbe a harcába illeszkedik bele *Luther Márton* (1483–1546) működése.

Luther Ágoston-rendi szerzetes volt, aki 1505-ben kolostorba vonult, majd később városi lelkész lett és először 1517-ben került szembe a pápasággal, amikor kifogásolta a bűnbocsánati leveleknek pénzért való árusítását. Ebben az évben október 31.-én a wittenbergi templom ajtajára kiszögezte 95 tantételét és nyilvános vitára hívta fel azokat, akik tételeit nem fogadják el. Ha ezek a tételek csakis a vallási reformokat célozták volna, semmi esetre sem érték volna el azt a hatást, amit elértek. A pápaság jól látta, mi rejlik *Luther* harca mögött és a küzdelem elől nem tért ki.⁶⁰ De a német világi hatalom is állta a harcot, mely neki szintén létérdeke volt.

Amikor 1521-ben *Luther*, V. Károly császár hívására, a wormszi birodalmi gyűlésen megjelent, egész Németország közérzületére támaszkodott,

⁵⁹ Ene Sylvii de Ritu, Situ, Moribus ac Conditione alemaine, Lyptzik (Lipscse, 1496).

⁶⁰ A pápa 1520-ban kiközösítette *Luthert*. de ez csak növelte népszerűségét.

amikor kifejtván tanait, kijelentette: „*itt állok és nem tehetek másként. Isten segítsen, Ámen.*”

Luther fellépése a szociális mozgalmak szempontjából hatalmas lépés volt. De azért meg kell állapítanunk, hogy *Luthernek* kora gazdasági törekvéseiről csak homályos sejtelmei voltak. Amikor megkezdte küzdelmét a pápaság ellen, szűksége volt egy erős hátvédre, igyekezett tehát megnyerni valamennyi néposztály rokonszenvét, amint azonban a német világi hatalom melléje állt és e részről nem kellett többé félnie, *Luther* „a rabló és gyilkos parasztság” ellen fordult és megtagadta az eszmei közösséget a gazdasági reformációval.

g) *Az újrakeresztelők mozgalmai.* Az a mozgalom, melynek főkövetelése az volt, hogy a megkeresztelés ne a gyermek születésekor, hanem később történjék, amikor már az embernek önálló ítélőképessége van, látszólag teljesen vallási jellegű, mely azon alapul, hogy az apostolok is csak a felnőtteket keresztelték. Magával a gondolattal már a XII. században találkozunk, amikor *Brugsi Péter* és *Toulousei Henrik* hirdették, hogy csak azokat szabad megkeresztelni, akik a keresztség szentségét értelmükkel felfogni képesek.⁶¹

Náluk a reform gondolata tényleg kizárólag vallási és azok helyeselték, akik mindenekfelett arra törekedtek, hogy teljesen úgy cselekedjenek, mint eszményképeik, az apostolok. Megváltozott ez a helyzet később, amikor elszaporodtak a szekták, melyek vezetői meg voltak győződve, hogy ők az apostolok utódai és így az ő híveik alkotják *Krisztus* igazi egyházát. Ezek a szekták híveiket az evangélium tanításával szerezték, érthető tehát, ha arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a cselemőkorban való keresztelés senkinek egyházi hovatartozandóságát nem döntheti el. Ez az állás-

⁶¹ Vom Tauf, vom Widertauf und vom Kindtauf (1525).

pont *védelem* volt az ellen a minden szekta ellen hagyományosan szükségszerűleg emelt vád ellen, hogy az, aki valamely reformgyülekezet tagja lesz, ezzel elszakad az Egyháztól, megtagadja a keresztiséget és eretnekké válik. Az újrakeresztelés, helyesebben: *az érett korban való keresztelés* a szekták számára a legfontosabb agitációs gondolat volt, melyet ép azért minden reformátor szívesen fogadott el. De csak addig, amíg a szekta kicsiny maradt és terjeszkedni akart. Amint a szekta megállapodott és maga is védekezni kezdett az újabb reformációk ellen, az újrakeresztelés gondolatát a vezetők elhagyják. Ez magyarázza, hogy *Zwingli* működése kezdetén az újrakeresztelés gondolatát valotta, később azonban szembefordult azzal.

Az újrakeresztelő mozgalom⁶² egyik főszékhelye *Münsterben* volt,⁶³ ahova a városi tanács szabadelvűsége folytán egész Németországból összesereglettek a különböző szektákba tartozó, de a késői keresztelés szimbólumával közös táborba egyesülő hívek. Ezek az újrakeresztelők a város tanácsában döntő befolyáshoz jutottak, sőt mindjobban elszaporodtak azok a szélsőséges hívek, akik a maguk egyéb reformtörekvéseiket is meg akarták a városban valósítani.⁶⁴

A városi tanácsnak konzervatívabb elemei le akarták törni ezeket a radikális követeléseket, melyek érdekében *Rothmann* prédikátor oly nagy buzgalommal térített, hogy sok gazdag embert is sikerült megnyernie. Ez pedig fontos volt, mert ilykép az újrakeresztelők vagyonhoz jutottak. A

⁶² Az újrakeresztelő mozgalom főleg Svájcban és Németországban volt erős.

⁶³ Ignaz von Döllinger. Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters. München, 1890.

⁶⁴ V. ö. a Zwickaui mozgalommal (1520) és Münzer Tamás prédikátor tanításaival (1400) Ennek a mozgalomnak különös jelentősége hogy az iparos lakosságra támaszkodott és az istentiszteletek nyelvévé a németet tette.

tanács a város polgári rendjének védelmére Rothmann prédikátort a városból kiutasította, *Schröder János* prédikátort pedig letartóztatta és egyúttal megkezdte az újrakeresztelők üldözését. A városban azonban az újrakeresztelők annyira elszaporodtak, hogy az 1534. február havában megtartott választáson többségbe jutottak. Ezután egy erőszakos „államcsínyel” a közigazgatást hatalmukba kerítették és a várost, a maguk felfogásához képest kommunista szervezetté alakították át. A várost csakhamar ostrom alá fogta *Ferenc püspök* serege (1534. április), mire a szekta próféta, *Matthys* (eredetileg Harlemben pék) kihirdette a diktatúrát, terror csapatot szervezett. Fanatikus híveivel a város sokáig ellenállott az ostromnak. Maga *Matthys* a harcban elesett, utóda *Bockelson János* leydeni szabólegény lett, aki a várost – mint Új Izraelt – tizenkét társával kormányozta és a bírói és végrehajtó hatalmat minden korlátozás nélkül egyesítette a kezében. De nemcsak diktátornak nyilvánította magát, hanem „isteni kinyilatkoztatásból” az új Sión királyának is. Azt a szociális rendszert, melyet a városban életbe léptetett, az apostolok cselekedeteiről szóló legendára alapította. Münster az a hely, amely a Krisztus megjósolt újra eljövetelét és ezeréves országlását berendezve várja. Az általános egyenlőség megvalósítása céljából minden pénzt, aranyat és ezüstöt be kellett szolgáltatni a hatóságának és a köztulajdonba vett értékek kezelése a diakónusok feladata lett, akik hét személyből álló kollégiumot alkottak. A magánháztartás nem szűnt meg és csak annyiban korlátozták, amennyiben a teokrácia s a város védelmének célja megkívánta. Csereüzleteket tovább is mindenki köthetett, sőt a magánörökösödési jog is fenmaradt, bár a hatóság korlátozhatta. A diakónusok joga volt az egyes családi háztartások élelmiszerkészletének ellenőr-

zése és a rendelkezésre álló élelem szétosztása. Szabályozták az egyesek által elvégzendő munkát és elrendelték az összes földterületek bevetését, hivatalosan megállapítván, melyik földet mivel kell bevetni. A lakosokat kivétel nélkül munkára kötelezték és amikor más munkanem akadt – 1534/35. telén – régi házakat bontottak le, csak hogy munka legyen. A münsteri birodalom egyik történetírója találóan állapítja meg, hogy a „király” szociális világnézete mellett is imperialisztikus szociálpolitikát folytatott. Időről-időre közös étkezésekre hívta meg alattvalóit, lövészünnepélyeket tartott, játékot, táncot, színházi előadást rendezett. Előadatta a gazdag ember és a szegény *Lázár* színjátékát, melyben az ördög elviszi a gazdag ember lelkét és testét. Behozta a többnejűséget, amit csak úgy egyeztetetünk össze az újrakeresztelők szigorú nézetével, ha figyelembe vesszük, hogy Münsterben nő több volt, mint férfi. Talán pszichológiai motívumok is közrejátszottak: *az éhező város mobjának szexuális téren akartak valami újat és ingerlőt nyújtani*. Természetes, hogy a Münstert elhagyott férfiak feleségei sem voltak kivéve a többnejűség új szabályai alól. A formákkal nem törődtek s mindenek megtalálták indokolását abban, hogy azok számára, kiket a „lélek megszállott”, mindaz, ami a „lelki felvilágosodás” előtt történt, érvénytelen. Csak az a házasság igaz, amelyet „lélekben” kötnek, az újrakeresztelés által való újjászületés szabaddá teszi a feleket, akik új házastársakat kereshetnek, hogy velük a hit közösségében éljenek. A nőnek azonban nagyon alárendelt szerep jutott az úi „birodalom”-ban: Minden hajadon nő köteles volt egy férfi „ótalma” alá menni. Ezt a sok kellemetlenséget okozó szabályt néhány hónap múlva aként módosították, hogy minden hajadon nőnek joga volt „védelmezőt” keresni Krisztus gyülekezetében.

Bockelson azonban nemcsak Münster erkölcsi rendjét reformálta, hanem – a maga képtelen nagyravágyásában – az egész világ sorsát is meg akarta változtatni. Ez pecsételte meg sorsát. A város körülzárása mind erősebb lett és a blokád folytán a lakosság patkányokat, békákat s füvet volt kénytelen enni. Az az agitáció, amely Hollandiában s a szomszéd vidékeken akarta a kommunizmust s a forradalmat elterjeszteni, nem sikerült. A városban a rémuralom mind erősebb lett, nehogy „ellenforradalmi” törekvések üthessék fel a fejüket. Végre is a német-római szent császárság döntő mérkőzésre *határozza* el magát és csapatai 1534. júniusában Szent János éjszakáján benyomultak a városba. *Bockelsont*, a „királyt” és két társát, *Knipperdohlnk-ot* és *Bernt Krechtink-et* elfogták⁶⁵ és kivégezték.

h) *A morvaországi újrakeresztelők kommunizmus*. Az újrakeresztelők egy része 1526 óta Morvaországban talált menedékhelyet, ahol a husziták harcai óta vallási türelem uralkodott. Egyébként is a csendes és munkás újrakeresztelők a nagy földbirtokosok gazdasági igényeit jól ki tudták elégíteni. A Münsterben lefolyt események után azonban itt is üldözni kezdték az újrakeresztelőket, felszították kommunisztikus szervezetű községeiket és az országból kiutasították őket. Később azonban a földesurak visszahívták az újrakeresztelőket (1536). Ezek valamennyien abban a szervezetben éltek, melyet *Jakob Huter*, a Tirolból bevándorolt mesterember alkotott meg.

Községeik elsősorban a *fogyasztás* kommunizmusát valósították meg, de egyszersmind a termelés szocializálását is megkísérelték. U. i. a községek tagjainak egy része kizárólag, vagy legalább is jórészt, a közösség részére végzett munkát, még

⁶⁵ Kivégezték őket 1536. január 22.-én,

pedig leginkább iparit. Ami munkaterméket a közösség saját maga nem tudott felhasználni, azt idegeneknek adták el. Sőt ahol a község fogyasztása nagyobb mérvű volt, ott manufaktúrákat szerveztek, melyek annyiban voltak szocialisztikus szervezetűek, hogy központi vezetés alatt álltak s ez irányította a termelést. A nyersanyagot, ha lehetséges volt, maga a község szolgáltatta: így a mészárosok a bőrt a vargáknak adták át, ezek a félgyártmányt a cipészeknek, nyergeseknek stb. Ha máshonnan kellett a nyersanyagot beszerezni, azt a külön bevásárló testvér nagyban vásárolta meg az egész szakma minden üzeme részére. Az elosztás, a felügyelet, a tervszerű kooperáció megállapítása ismét külön testvérek feladata volt. Az áruk elárúsítása után minden pénzben befolyó bevételt át kellett adni a községnek, amely gondoskodott minden tag szükségleteiről. Külön gazda volt, aki az árukat kiosztotta a szükségletek arányában, a község képessége szerint és a méltányosság figyelembevételével. Az öregek a legjobb s a legnagyobb részeket kapták. A közös fogyasztás céljából a község úgy volt berendezve, hogy csak egy konyha, egy kenyérsütőhely, egy sörfőző, egy szülőszoba volt benne. A betegeket külön helyen betegápoló nővérek ápolták.

A morvaországi újrakeresztelők szigorú monogámiában éltek s minden visszaélést a közösségből való kidasztással büntettek. A családi élet azonban mégis más volt náluk, mint a fennálló társadalmi rendben. Minthogy a magánháztartás s a magángyermekeknevelés megszűnt, a házasság *gazdasági* tartalma is megváltozott. A tagok nevelésére nagy súlyt fektettek. A gyermekeket már két éves korukban iskolába adták, ahol jó nevelésben tanulták meg az elemi ismereteket s ifjú korban az ipari munkát.

Az újrakeresztelők élén egy püspök állott, minden községben egy prédikátor, az „Isten szavának szolgája”, azonkívül az agitátor, aki a híveket toborozta. A fontosabb községi ügyeket minden községi tag bevonásával közös gyűlésen intézték, a kevésbé fontosakat pedig az öregek tanácsában, akiket sorsolás útján választottak, s utólag a községi közös gyűlésen erősítették meg.

Ez a sajátos szervezet, amely morális tekintetben igen magas fokon állott s amely képes volt kirekeszteni mindazokat, akik a megkívánt erkölcsi erővel nem rendelkeztek, három emberöltőn keresztül békében állott fenn. A fehérhegyi csatavesztés után (1620), amikor a Habsburgok leverték a cseh-morva nemességet, kezdődött el a védelmezőiktől megfosztott újrakeresztelők üldözése. 1622-ben elvették minden vagyonukat s kiutasították őket az országból. Egy részük hazánkba menekül, ahol 1685-ben tűnik el kommunisztikus községük utolsó maradványa.⁶⁶

⁶⁶ Az ismertetett mozgalmakon kívül még számos, nem kis jelentőségű mozgalom volt, melyek ismertetése azonban tárgykörünkön kívül esik. Akiknek érdeklődését ezek az igen mozgalmas események felkeltették, olvassák el azokat a munkákat, melyekre az előbbi jegyzetekben utaltunk; gazdasági vonatkozásaiban összefoglalva pedig megtalálják Kauísky Károlynak „Vorläufer des neueren Sozialismus” c. kétkötetes munkájában, melynek adatait ez a könyv is felhasználta

IV. RÉSZ

AZ UTÓPISZTIKUS SZOCIALIZMUS.

I. FEJEZET.

Morus Tamás utópiája.

1. § Anglia társadalmi helyzete a XVI. század elején.

Az iparnak középkori szervezetét, melyet a céhek privilégiumai és a hatóságok jóléti rendszetének statútumai jellemeznek, először Angliában ingatta meg a haladó idő. A városok a köztük keletkezett kereskedelem biztosítására szerződéseket kötöttek, melyeknek alapján a szerződő városok polgárai kereskedést folytathattak egymással, anélkül, hogy vámokkal terhelték volna őket. Az idegen kereskedőknek ilykép fellépő versenye lényegében megszüntette a helybeli kereskedők monopóliumát. A céhek jelentősége is csökkent, mert autonómiájukat a parlament megnyirbálta és statútumaikat a királyi hatóságok felülvizsgálata alá kellett bocsátaniok (1503). Még jobban csökkentette a céhek jelentőségét az, hogy a gyapjúipar a vállalkozók szervezte *háziipar* alakjában kezdett kialakulni. A jóléti rendszet, amely a fogyasztók érdekében a legfontosabb élelmiszerek árát annyi gonddal tartotta alacsony színvonalon, csődöt mondott, mert ahol a közvélemény már hozzászókkott a gazdasági élet szabadságához, vagy ahol a városi

közigazgatás egyes jómódú családok vagy teremterek monopóliuma lett – akiknek nem volt érzékük a szegény ember gazdasági nyomorúsága iránt, vagy pedig ellenkezőleg, nagyon is jól ki tudták azt használni –, ott a jóléti rendszet régi funkcióját nem tudta többé betölteni.

A vidéken még rosszabbra fordult a helyzet. A XV. század derekáig Anglia népességének nagy többsége földművelő volt. A parasztság vagy *szabad* volt a saját földbirtokán (*Macaulay* ezek számát 160.000 családnál többre becsüli), vagy *bérlő* az uraság földjén (ezek apáiktól átvett földjükön a földesúrnak tartozó szolgáltatás teljesítésével gazdálkodtak és legtöbbjüknek írásban biztosított jogaik nem voltak), vagy végül: *mezőgazdasági bérmunkás* a nagybirtokokon (ezek bér gyanánt rendszeren egy darab földet is kaptak megművelésre). A gabonaneműek ára a XV. század elejétől kezdve mintegy száz éven át állandóan csökkent, a munkabér és a többi termelési költség ellenben a régi maradt. A földesurak ezért abbahagyták a gabona-termelést és áttértek a legelőgazdálkodásra, mely jövedelmezőbb volt, minthogy mind Angliában, mind a szárazföldön már fejlődni kezdett a gyapjúipar s így a juhtenyésztés termékei biztos piacra találtak. Amikor a földesurak juhlegelőkké változtatták földjeiket, napszámosaik nagy részét – minthogy feleslegessé váltak – elűzték és a közös legelőket és a bérlő parasztok földjeit elfoglalták. Az óriás területű legelőkön elég volt néhány pásztor. „*A juhok megették az embert*” példázza az ebből az időből fenmaradt bús nóta.¹ A törvény-

¹ Ballads from Manuscripts. The Ballads on the condition of England in Henry VIII. and Edward VI. reigns. Edited by. Fr. Furnivall, London 1868–1877. – Kelen Ferenc „Az utópia” kora. (Morus Tamás, Utópia, Budapest, 1910. Filozófiai írók tára XXIV. kötet. 141.1.) A közölt ismeretéseket – kivonatossan – ebből a fordításból idézzük.

hozás csak félve nyúlt ehhez a kérdéshez és a bíróság sem mert a parasztság javára dönten. A törvényeket, melyeket a pusztuló parasztsók védelmére hoztak, nem hajtották végre vagy kijátszottak, így azt a törvényt, mely nem engedte meg, hogy a szántóföldeket legelőknak hagyják, úgy játszották ki, hogy minden évben egy-egy barázdát szántottak a földben.

„Kisajátították az éhes parasztot, pénzzel vagy erőszakkal, de kérlelhetetlenül. Házaikat lerombolták és szántóikon hamar nőtt a fű. Tessék-lássék hoztak ez ellen törvényt is. „Nem szabad egész falvakat lerombolni”: hát meghagyták az utolsó viskót, hírmondónak, hogy mentse meg a falu nevét, a gazdát meg a birságtól.”²

A földjéről elűzött parasztság vagy tolvajjá lett, vagy koldusbotot vett a kezébe. Anglia koldulási engedélyt csak a munkaképteleneknek adott és ha munkabíró embert kolduláson értek, a „bűnöst” addig korbácsolták, amíg a vére ki nem serkedt és azután falujába toloncolták. Ha a „bűnös” visszatért a városba és ott másodszor is kolduláson érték, levágták a jobb fülét s ha harmadszor kapták kolduláson, felakasztották. VIII. Henrik uralkodása alatt (1509–1547) 72000 embert akasztottak fel. A koldusok és tolvajok száma azonban nem fogyott és a társadalmi béke az akasztófák uralmával csak nem akart bekövetkezni. Ennek az állapotnak kritikájaként mondja Morus: *„A tolvajokat kegyetlen és borzalmas büntetéssel sújtják, holott inkább arról kellene gondoskodni, hogy mindenkinek mód adassék a megélhetésre.”*³

² Az előbbi jegyzetben id. munka 143. 1.

³ „Nincsen olyan büntetés, mely a rablástól visszatartaná az olyan embert, aki más úton-módon meg nem bírja szerezni az életrevalóját”. (Hythlodeus Rafaelnek beszédje a legjobb államról.) A föld körülkerítéséről. L. a köv. munkákat: Gilbert Slater, English Peasantry, 1907; Gönner,

2. §. Morus világ nézete.

A kulturvilágnak, főként pedig: Angliának gazdasági és társadalmi bajai nem hagyták érintetlenül az emberek gondolkozását. A művelt társadalmi osztályok ideológusai, a *humanisták*, azt hirdették, hogy az ember minden képességét ki kell fejleszteni, nehogy a nyomor és az ínség a teremtés koronáját a pizsokba húzhassa le. Minden nemzet humanistái foglalkoztak azzal a kérdéssel, miként uralkodjék a fejedelem, a haza atyja, aki gyermekeként kell, hogy védje polgárait, (így ír Petrarca 1373-ban Padua urának.) *A renaissance* az államban tudatosan kiszámított, művészi alkotást látott, így a humanisták is csak azt a gondolatot fejlesztik tovább, miként lehet a legmegfelelőbb államot megalkotni. Mivel pedig a humanisták kedvenc írója *Plato* volt, legnagyobb részük az egyetlen lehetséges megoldásnak az ő ideális tervét hirdették; ezt a felfogást vallotta ennek a korának legnagyobb írója, az angol *Thomas More* vagy az akkori latinos írás szerint *Morus* is (1478–1535).⁴

Morus humanisztikus tradíciókban nőtt fel, jogi tanulmányokat folytatott és sokat tanult a rendkívül nagy tudású Morton főpap házában is, majd mint ügyvéd, bíró és diplomata megismerte az ország közállapotát, emellett élénk összeköttetésben maradt a humanista körökkel. Látta kora nyomorúságát s mivel a fiatal VIII. Henrik (trónra lépett 1509-ben) a humanista udvari párt hatása alatt

Common Lands and Enclosures 1912; Tawney, Agrarian Problem 1912.

⁴ Morus Tamás 1478. február 7.-én született Londonban. Elsőszülött fia volt John Morenek, akinek bírói hivatása volt. Egyetemi tanulmányait Oxfordban végezte. Első monográfiája: *The Life of Sir Thomas More*, written by his son in law. William Ropes (valószínűleg 1557-ből).

állott, a parasztságnak a földesúri birtokokról való elűzése ellen hangosa n tiltakozó Morus 1518-ban a királyi udvarba került (Master of Requests) s itt a legmagasabb méltóságra emelkedett: lordkancellár lett (1529). A király kedvence, akit buzgón és önzetlenül szolgál, de meggyőződését soha cl nem hagyja. Helytelenítette a király ellenséges állásfoglalását az Egyházzal szemben és amikor az angol klérus 1531. február 11.-cn Henriket az angol Egyház fejének elismerte és üdvözölte, később nyílt összeütközésbe került urával, akinek politikai érdekből kötött házassága felbontását nem helyeselte.

VIII. Henrik 1509-ben lépett házasságra Arragoniai Katalin hercegnővel. Katolikus Ferdinánd és Izabella leányával. A király ezt a házasságot fel akarta bontani, hogy újból házasságot köthessen Boleyn Annával, nemes származású udvarhölgyével, aki a francia udvarban nevelkedett szép, igen eszes nő volt s a király ostromának ellentállt, hogy magát véle elvetesse. A királynak háassága felbontásához VII. Kelemen pápa engedélyét kellett kikérnie. Hogy ezt az eljárást könnyebbé tegye, a bíboros Wolsey kancellár helyett laikus kancellárt akart. Ezért tette meg Morust Anglia kancellárjává. Morus azonban nem volt rábírható, hogy meggyőződéssel ellentétes jogi véleményt adjon, sőt nyíltan kifejtette, hogy az első feleség életében újabb házasságot kötni nem lehet. Ezek után a Pápa sem adhatta meg a felmentést, mire a király elhatározta, hogy az Egyházat függetleníti Rómától.

Az 1534-ben meghozott trónöröklési törvény *Boleyn Anna* utódait ruházta fel a trónutódlás jogával. Erre a törvényre az alattvalóknak esküt kellett letenniök. Az eskü szövegét úgy állapították meg, hogy az a király első házasságának érvénytelenítését és a pápai diszpenzáció semmissém is magában foglalja. Morus hajlandó lett volna

a trónutódlásra vonatkozó esküt letenni, mert abban csak politikát látott, de a minisztérium előírta praeambulomot, mint lelkiismeretével ellenkezőt, nem volt hajlandó esküvel elismerni. A szupremácia eskü szerint az angol Egyház a királyt védőjének, egyetlen és legfőbb urának és amennyire Krisztus törvénye megengedi, legfőbb fejének ismeri el (*Ecclesiae et Cleri Anglicani Protectorem, Unicum et supremum Dominum et quantum per Christi legem licet, etiam supremum caput ipsius, Maiestatem recognoscimus*). A király az ellenszegülő alattvalót a Towerbe záratta, ahol megírta *Dialogue of Comfort against Tribulation* c. munkáját, mely 1557-ben jelent meg.

Hiába kérték gyermekei Morust, hogy ne dacoljon a királlyal, megmaradt álláspontja mellett és 1535. július 6.-án, néhány nappal a münsteri kommunista lázadás leverése után, vérpadra került.

Élete a meggyőzéshez ragaszkodó, bátor és nemes egyéniségé, halála pedig a valódi bölcsé, aki megveti az emberek hitványságát és igazsága tudatában felemelt fővel köszönti a halált

Morust elődeitől, akik mint *Duns Scotus*, *Occam*, *Wiclif*, valamint az egyházatyák is, a természetjog s a kánoni jog alapján a tulajdonról *Gratianus* dekrétumával együtt azt tanították, hogy „*meum et tuum ex iniquitate procedunt*”, főként a konkrét gazdasági megfigyelés és kutatás, valamint a természetjognak erősebb befolyása különbözteti meg. Míg elődei csak *általánosságban* tárgyalják a magántulajdon okozta hátrányokat, ő a gazdasági élet szemmel látható bajaival foglalkozik. Viszont, miután Amerika társadalmi szervezetének egyes utazók nyújtotta rajzában, főleg *Amerigo Vespucci nyolc* oldalas kis röpiratának, a *Mundus Novus* (Új Világ) leírásaiban a természetjog helyességének bizonyítékát látta, a természeti állapotot az erkölcsi tökéletesség állapotának is tartotta.

3. §. Az Utópia keletkezése és eszmevilága.

Néhány évvel annak a borzalmas drámának kezdete előtt, amelyre az újrakeresztelők működése adott okot, akik a kommunizmust vallási dogmákkal kapcsolatban akarták uralomra segíteni s egy évvel azelőtt, hogy *Luther* a wittenbergi vártemplom áltálára a kilencvenöt tételt kiszögezte, közvetlenül *Macchiavelli* politikai művének megírása után jelent meg *Morus*nak klasszikus latinsággal írott *Utópiája* (1516), mely az újkori államregények sorát megnyitja. Ez a munka, melynek teljes címe: *De optimo republicae statu deque nova insula Utópia* és amely nemcsak tanaiban, de párbeszédes formájában is követi *Plato Politeiaját*: az *államregények* irodalmának mindmáig legjelentékenyebb alkotása. Kevés irodalmi alkotásnak volt nagyobb hatása. Már 1520-ban harmadik kiadásban jelent meg és az 1601-iki kiadásának címlapja büszkén hirdeti, hogy „*scriptum vere aureum, nec minus salutare quam festivum.*”

Az *Utópia* név (*Utópia* – görögös – annyit jelent, mint „sehol se” – *Nirgendheim*) stereotip névvé vált: jelenti azokat a terveket, amelyek a társadalmi bajokat gyökeresen orvosló, *tökéletes* organizációt mutatnak be. *Morus* munkája az a minta, amely után a későbbi államregények készültek: egyfelől bírálata a meglévő társadalomnak, másfelől pedig pozitív rajza a tökéletes társadalomnak.

Az *Utópia* elbeszélő mű, mely az előadás élénkítése céljából él a párbeszédes formával. Főalakja *Raphael Hythlodeus* portugál származású világgörül utazó és humanista. Tudós, felvilágosodott férfiú, határozott, megegyezésekre nem hajlandó, forradalmi érzelmű. A második szereplő maga *Morus*, aki elfogadja *Raphael* társadalmi kritikájának ered-

ményeit, de nem ismeri el a kommunizmus *gyakorlati* lehetőségeit és nem hajlandó elvetni a kompromisszumokat. A harmadik szereplő *Peter Aegidius*. művelt, konzervatív kereskedő, aki hazája törvényeivel és szokásaival meg van elégedve és védi a meglévő rendet. Szerepe jelentéktelen. Morus kimutatja, hogy ez a rend tarthatatlan.

Az *Utópia* ezek szerint két szociális eszméirányt tartalmaz: egy *forradalmi kommunisztikus* és egy *szociális reform irányzatot*. Amazt Raphael képviseli, emennek pedig Morus a hirdetője. Ám Morus is beismeri, hogy sok dolog van Utópiában, ami saját országunkban is inkább *kívánatos*, semmint *remélhető*.⁵

4. §. A társadalmi állapotok kritikája az Utópiában.

Az *Utópia* első részében Morus Anglia társadalmát bírálja: rámutat a kormányzás korrupt voltára, a nemesség avult szervezetére (de a királyság intézményét helyesli, mert abban látja a kormányzás nyugodt és *állandó* rendjének biztosítását), a javak megosztásának igazságtalanságára, a gazdag emberek féktelen kapzsiságára s a szegények égbekiáltó nyomorúságára. Majd a közgazdasági állapotokat bírálja. Ismerteti a parasztságnak földjéről való elűzetését s ebben az erőszakoskodásban jelöli meg a parasztság nyomorának okát, hisz a parasztnak nem marad más módja a megélhetésre, mint a lopás és a rablás. Már pedig amíg az inség és a nyomor bűnre kényszeríti az embereket, addig hiába akasztják fel a tolvajokat, a bűnt kiirtani nem lehet. *Jobb törvényeket kell hozni, az elhagyott falvakat, házakat fel kell építeni, a föl-*

⁵ Beer, Die Utopia des Thomas Morus (Archiv für die Gesch. d. Soz. VII. 1. és 2. füzet).

deket újból mez keli művelni, a gazdagok előjogait meg kell szüntetni: s munkaalkalmat kell biztosítani mindenki részére, aki dolgozni tud és dolgozni akar.

(Egy alkalommal – mondja Morus – a kancellár asztalához voltam hivatalos. A véletlen úgy hozta magával, hogy a meghívottak közt egy laikus, hazai jogotokban jártas jogtudós is volt, aki, nem tudom hogy, hogy nem, elkezdte édig magasztalni a tolvajok ellen érvényes kegyetlen igazságszolgáltatást, amely néha 20 tolvajt is a bitóra juttatott. Csodálatos mégis, hogy olyan sok tolvaj kószál az országban.

Erre én így feleltem:

Ezen pedig nincs semmi csodálni való; mert a tolvajoknak ilyen megbüntetése bármily kegyetlen is, célját el nem érheti. Mert az egyszerű lopás nem főbenjáró bűn, másrészt nincs oly büntetés, amely visszatarthatná a bűntől azt az embert, aki más úton-módon nem bírja megszerezni kenyerét. Ebben a dologban, úgy látom Angliában is, de másutt is, azokat a rossz tanítókat utánozzák, akik tanítás helyett virgáccsal oktatnak. *A tolvajokat kegyetlen és borzalmas büntetéssel sújtják; holott inkább arról kellene gondoskodni, hogy mindenkinek módja legyen a megélhetésre. Akkor aztán senki sem volna kénytelen előbb lopni, majd elpusztulni bűne miatt.)*

Megdöbbsentő realitással ecseteli Morus a külterjes legelőgazdaságra való áttérés következményeit: az élelmezés céljára szolgáló gabonatermelés csökkenését, ami az árakat magasra szökteti, a juhtenyésztés monopolizálását, ami a szövésfonásból élő szegény nép megélhetését nehezíti, a juhtenyésztés kedvezésével a többi állatfajok számának apadását, ami a gulyatartó nagybirtokosok aránytalan hasznát idézi elő. Így vonja le a következtetést, hogy egyesek meggazdagodási vágya

az emberek nagy tömegét nyomorúságba dönti.

Felette jellemzők Morusnak erre vonatkozó megállapításai:

„A temérdek juhnyájak, amelyek mostanság egész Angliát ellepik, – ezek a különben jámbor és kevéssel is beérő állatok olyan falánkok és féktelenek, hogy felfalják az embert, elpusztítják a mezőket és néptelenné teszik a házakat és városokat. Az előkelők, a gazdagok, a főtisztelendő szent apát urak versenyezve sietnek a királyság ama tájai felé, ahol a legfinomabb és legdrágább gyapjú terem. A járadékok, a kiváltságok, birtokaik jövedelmei nem elégségesek; nem elégszenek meg azzal, hogy munka nélkül, gyönyörök közt élhettek le életüket, a köznek csak terhére és semmi hasznára, mérföldekre elvonják a földet a megműveléstől és legelőnek parlagosítják; házakat, falvakat rombolnak le és a templomokat is csak azért kímélik, hogy juhaiknak karámul használják. Ezek a jó emberek minden emberi hajlékot és művelt földet pusztasággá változtatnak, mintha bizony kevés területet foglalnának el máris a vadaskertek és halastavak. Némely telhetetlen és pestisként terjeszkedő birtokszerző kéjenc ezer meg ezer holdat körülkerít, viskóiból kiűzi a parasztokat vagy úgy, hogy írásos csalárdsággal erőszakkal kényszeríti őket az elköltözésre, vagy arra, hogy azok a folyton szenvedett jogtalanságokat megunva eladják birtokukat, így válik földönfutóvá és nyomorulttá a férfiak, asszonyok, férjek, feleségek, árvák, özvegyek, szülők tömege – hiszen sok kézre van szüksége a földművelésnek –, kivándorolnak a megszokott hajlékból, anélkül, hogy tudnák, hol fogják este pihenőre hajtani fejüket. Potom áron elkótyavetyélik különben sem értékes cókmozukat, ha ugyan egyáltalán akad rá vevő. A kapott pénzt rövid kóborlás után felélik; mi egyéb máhát számukra a tolvajlásnál és a bitónál?

Mert ha kóborlás közben kolduláshoz folyamodnak, akkor csavargóként börtönbe kerülnek, pedig ezeknek a dologtalan csavargóknak a leghőbb vágyuk, hogy dolgozhassanak. De ki adna munkát nekik, mikor már alig foglalkoznak Angliában földműveléssel, mikor egyetlen juhász vagy csordás akkora területet legeltet le barmaival, amelynek szántása-vetése sok emberi kéznek adott volna munkát.”

Rámutat *Morus* a háború sebesültjeire és rokantjaira is, akik önhibájukon kívül és az érdektől távol eső okokból megindult háborúk folytán nem tudják mesterségüket folytatni, a nemeség nagyszámú udvaroncaira, akik a társadalomnak semmit sem használnak, a napszámos munkásokra, akiknek bére olyan csekély, hogy abból egy napi szükségletüket sem fedezhetik. Mind e tényekből arra a következtetésre jut, hogy a fennálló társadalmi rend igazságtalan és rossz, mert nem gondoskodik azokról az emberekről, akiknek munkája nélkül egy napig sem tudna megélni. Ez az állapot nem érdeke a királynak sem, mert „*a király méltósága a nép gazdagságán nyugszik.*”

„A nép saját jóvoltára emel maga fölé királyt – írja *Morus* –, nem pedig a király jóvoltára. A fejedelemnek a nép iává legyen tehát a főgondja, nem pedig a saját jóléte; aminthogy a pásztornak is az a feladata, hogy a nyáját legeltesse, nem pedig, hogy magamagát hizlalja. Végzetes tévedés a nép szegénységét megtenni a biztonság zálogának: mert hol találni több visszavonást, mint a koldusok közt? *Ki áhítaná hevesebben a fennálló rend megváltoztatását, mint az olyan ember, aki dobói csak hasznot remélhet, mert nincs, amit veszíthetne?* Az olyan király, akit alattvalói annyira megvetnek vagy gyűlölnek, hogy csupán elnyomás, kifosztás, vagyonelkobzás és koldusbotra juttatás által tarthatja népét jogara alatt, jobban

tenné, ha lemondana az uralkodásról, semmint azt ily fortélyokkal tartsa fenn. Névleg ugyan király, de a királyi méltóságot nem az adja meg, hogy valaki koldusok felett uralkodik, hanem, hogy gaz- és boldog emberek felett.”

Mindezek megállapítása után *Raphael Hythlodeus* nyíltan kijelenti, hogy annak a kísérletnek, mely a társadalmi balokat reformjavaslatokkal akarja orvosolni, nem lehet semmi pozitív eredménye; sőt a bölcsek okosan teszik, ha látván a viszonyokat, bele sem avatkoznak a dolgok folyásába, hanem visszavonulnak a közügyektől.

(„Nagyon szép hasonlattal világosítja meg Plato, hogy miért maradnak méltán távol a bölcsek a közügyektől. A bölcsek ugyanis látják a népet, amint a tartós, szakadó esőben tömegesen az utcákon ténfereg és bőrig ázik, anélkül, hogy rá tudnák venni, hogy az eső elől házaikba vonuljon. A bölcsek tehát eleve otthon maradnak, jól tudván, hogy mitsem használna, ha ők is kimenének az esőbe, legfeljebb maguk is megáznának. Beérik vele, hogy ha már nem orvosolhatják az ilyen balgaságot, legalább maguk biztos fedél alá húzódnak.”)

Az egyedüli megoldás az egész társadalmi rendszer gyökeres megváltoztatása, mert amíg a külön magántulajdon uralkodik, a nemzet legnagyobb része túlmunkára kényszerül és nyomorba jut.

(„Hogy nyíltan kimondjam, kedves Morusom, az az igaz meggyőződés, hogy ahol minden birtok magántulajdon, ahol mindennek a pénz a mérése, ott alig eshetik meg valaha, hogy az államot az igazság s a szerencse *kormányozza*, fia csak azt nem tartod igazságos kormányzatnak, hogy a legbecsesebb javak a legfontosabbaknak a kezébe jutnak és egynéhányan osztozkodnak az összes javakban, akik azonban maguk sem élnek valami

különös kényelemben, míg a többiek nyomorognak.”)

Morus ez ellen a megállapítás ellen azt hozza fel, hogy viszont a köztulajdon rendszere megsemmisíti a személyes igyekvésre irányuló ösztönzést és a munka elhanyagolására, sőt általános elszegényedésre vezet és felveti a kérdést, hogy ha azután az ínség nyomása forradalomba viszi a népet és nincsen törvény a termelési eszközök és az emberélet megvédésére, nem ömlik-e majd szükségképpen vér s nem következik-e be a legnagyobb ellenségeskedés?⁷ *Raphael Hythlodeus* ezekre a kifogásokra nem ad közvetlen választ – hisz megnyugtató feleletet *Morus* nem is tudott volna adni –, hanem Utópia példájára hivatkozik.”

5. §. Az Utópia társadalmi intézményei.

Utopus király a meghódított *Abraxa* félszigetet virágzó, jómódú országgá alakítja át, amely ezentúl az ő nevét viseli, de megérdemelné az

⁶ Az Utópiából (Kelen ford.).

⁷ Ellenkezőleg, felelém, az én véleményem szerint a vagyonközösség mellett nem képzelhető el kellemes élet. Hát ugyan, mily módon állíttatnának elő a szükséges mennyiségben a javak, midőn mindenki kihúzza magát a munka alól? Ha hiányzik az önös nyereségvágy ösztöklése. akkor az ember a más munkájában bizakodva ellustul. De még ha munkába is hajtaná őket a szükség, nem dúlna-e köztük örökösen öldöklés és lázadás, mivelhogy törvény nem védi a szerzeményt? Nem is sérthetem, hogy mikép ismerhetnek el az olyan emberek bármilyen tekintélyt vagy tiszteletet, akik ezt a felsőbbiséggel szemben megszüntetik és egyáltalán nem ismernek különbséget ember és ember közt”.

„Lettél volna azonban Utópiában és láttad volna a saját szemekkel az ottani erkölcsöket és intézményeket, mint jómagam, aki többet töltöttem ott öt esztendőnél és nem is mentem volna el onnét, ha csak nem azért, hogy azt az új földet megismertessem, – akkor menten elismerném, hogy sehol sem találtál annál jobban kormányzott népet.

Eutopia, a „Boldogság szigete” nevét is. Eredetileg durva, szegény és vallási egyenlenségektől szerte - tagolt lakosai tökéletes emberekké válnak. Emberies gondolkodás, jó erkölcsök, tanulni vágyás s anyagi jólét tekintetében minden nemzet fiait felülmúlják. *Utopus mindezt polgárai nevelésével érte el.* Utópia szigete 200 mértföld hosszú és 500 mértföld területű, 54 járásból (shires) áll; mindenik járás székhelye egy szép, tágas város, a közigazgatás, tanítás, kereskedelem, ipar, közraktárak, külkereskedelem központja. Lakosai egy nyelvet beszélnek, szokásaik és törvényeik egyenlők; a járások területe 20 négyzetmérföld (32 négyzetkilométer), de egyik sem kíván többet, mert a föld a lakosoknak nem magántulajdona. A sziget közepén fekszik a főváros, *Amaurotum*, a nemzeti tanácsnak székhelye. Utópia az autonóm járások demokratikus szövetségi köztársasága. A központi kormányt a szenátus alkotja 162 taggal. Ebbe minden járás 3-3 tagot küld, akik évenként ülnek össze. Az ország közigazgatása a járási tanácsok kezében van. Minden járás hatezer családot foglal magában s minden család legalább negyven tagot és két jobbagyot. A családok élén az „atya” (paterfamilias) és az „anya” (materfamilias) áll. Harminc család évenként egy filarchust (nemzetségfőt) választ s tíz filarchia, vagyis háromszáz család egy fő filarchust (törzsfőt). A filarchusok választják a fejedelmet, aki tisztségétől megfosztható, ha alapos a gyanú, hogy önkényuralomra törekszik. A törzsfőnökök minden harmadik nap egybegyűlnek és meghívják maguk közé két filarchust, akikkel együtt intézkednek a közügyekben.

Utópia gazdasági alapja a földművesség. Ezt minden polgárnak mind elméletben, mind gyakorlatban értenie kell. A város körüli majorokban lakó földművelő lakosság fele, miután már két évig kinn lakott, visszatér a városba, viszont helyükbe városi

lakosok mennek. Ennek az intézkedésnek célja, hogy senki se legyen sokáig nehéz mezei munkához kötve és hogy a falu a várostól ne idegenedjék el. A földművelésen kívül mindenki valamely ipari mesterséget is tanul, amely örökletesen, apáról-fiúra száll (szövő-, asztalos-, kovács- vagy építőipart). A filarchus gondoskodik arról, hogy mindenki teljesítse kötelességét és a ráháruló munkát elvégezze (munkakényszer!). A munkakerülőket Utópia kitaszítja magából. A napi munkaidő hat óra és mivel mindenki dolgozik, túlmunka nincsen. *Kérdés azonban, a termelés eredménye elégséges lesz-e az emberek szükségletei kielégítésére. Morus nem tér ki e kérdés elől.*

„Azt hihetne valaki, hogy mivel csak hat órán át folyik a munka, hiány állhat be a legszükségesebb javakban. Ez az aggodalom sehogy sem áll meg. A megállapított munkaidő nemcsak elégséges az élet szükségleteire és kényelmére szolgáló javak előállítására, hanem sok is. Beláthatjátok ezt magatok is, ha meggondoljátok, hogy más népeknél mily nagy a dologkerülők száma. Itt vannak elsősorban a nők, a lakosságnak a fele. Vagy ahol a nők dolgoznak, ott viszont helyettük rendszerint a férfiak henyélnek. Mekkora a száma a henye papoknak és szerzeteseknek? Add hozzájuk a gazdag embereket, különösen a földesurakat, a nemes, nemzeti és vitézlő urak rendjét! Számítsd hozzájuk a szolgálhadat és a léhűtő kíséret csürhéjét, az ép, erőteljes koldusok seregét, kiknek akármilyen színlelt betegség jó ürügy a dologkerülésre. Ilyformán magad is sokkal csekélyebbnek fogod látni, mint vélted, azoknak a számát, akiknek a munkája állítja elő összes szükségleteinket. De még ezek közül is – gondold csak meg – mily kevesen foglalkoznak igazán hasznos és szükséges dologtevéssel! Ahol ugyanis minden értéknek mérője a pénz, ott sok hiábavaló és fölösleges munka folyik, mely

csak a fényűzést és a gyönyört szolgálja. Ha pedig az összes dolgozó emberek arra a néhány mesterségre adnák magukat, amelyek az egyszerű, természetes életmód mellett egyedül szükségesek, akkor a túltermelés folytán az árak oly annyira süllyednének, hogy a mesteremberek többé meg nem élhetnének munkájuk után. Ellenben, ha valóban hasznos munkába állítják be mindazokat, akik most haszontalan foglalkozásokat űznek, továbbá azokat, akik henye tétlenségben unatkozva töltik napjaikat és amellettt kétannyit fogyasztanak el a munka eredményéből, mint maguk a munkások, akkor könnyen belátod, mily kevés idő busásan elegendő volna nemcsak az életszükséglet! javak előállítására, hanem a kényelem, sőt a természetes igazi gyönyör összes kívánalmainak a megvalósítására is.”

A testi munka elvégzésétől csak betegség, az aggkor s a tudományos foglalkozás mentesít. A nehéz és piszkos munkákat vagy a jobbágyok végzik, akik részben a gonosztevőkből kerülnek ki – kiket más országban halállal büntetnek –, részben pedig szegény külföldi munkásokból, vagy pedig egy sajátos vallásos szekta tagjaiból, akik jövődő üdvösségük elnyeréséért önként vállalkoznak a nehéz munkára. (Morus ideális elgondolásának egyik nagy hibája!)

A mezőgazdasági termelés termelő szövetkezetekben folyik. A kommunista termelésnek az a leírása, mellyel az Utópia-nak ezen a helyén találkozzunk, az első az irodalomban. A termelő közösségek annyi termelnek, amennyi a hatóságok számítása alapján a majorok s a városi lakosok részére, valamint az esetleg még felmerülő szükséglet mértéke szerint okvetlenül kell. Azaz a termelést a *szükséglet* mértéke irányítja. Az aratási munkák elvégzésére, ha segítség kell, a városi lakosság is kirendelhető.

Az ipart a valóságban folytatják. Férfiak és nők egyaránt foglalkoznak vele. A termelés üzemi alakzata a kisipar: egy mester több legénnyel és inassal dolgozik. Minthogy divat, fényűzés nincs, az ipar csak az élet fentartásához s az élet kényelmesebbé tételére szükséges javak előállítására irányul.

A javak elosztása igen egyszerű: a termelt áruk a városokban levő nagy áruházakban vannak elraktározva. Innen minden családfő annyit visz magával, amennyi családjának kell, minden ellenszolgáltatás vagy pénzbeli fizetés nélkül. Többet nem szerez be, mint amennyi szükséges, mert a kapzsiságot csak a nélkülözéstől való félelem ébresztheti fel, Utópiában pedig senki sem nyomorog, így ennek a bűnnek itt nincsen talaja.

Az aranyat, ezüstöt Utópiában megvetik. *Botorságnak tartják, hogy értéket tulajdonítsanak olyan tárgyaknak, melyeket semmi fontos szükséglet kielégítésére nem használhatnak és így csak ritkaságuknak köszönhetik értéküket. Utómában aranyból nem ékszereket, hanem rabláncokat készítenek, hogy senkinek eszébe ne jusson vágni utánok. A gyöngyöket és gyémántokat kis gyerekek kapják játszásra, és ha idegen követek jönnek Utópiába gyöngyökkel és gyémántokkal ékesített ruhában, ujjal mutatnak rájuk az utópiabeliek, mondván: nini. úgy cselekszenek, mint a gyerekek.*

Utópia törvényei szigorúan öröködnék a monogam házasság fölött: a házasságtörést rabszolgaságra vetéssel büntetik. A házasságkötés előtti szüzességre nagyon ügyelnek. A házasságra lépő íe ék egy tisztos matróna és egy tisztos öreg férfi jelenlétében meztelenül mutatják meg egymásnak magukat, hogy rejtett testi hiba ne szolgálhasson szemrehányás okául. Gúnyosan jegyzi meg *Morus*, hogy ezen a szokáson azok nevetnek, akik mikor

egy lovat vesznek, bizony alaposan megnézik, miért adjak oda hitvány pénzüket.

A társas érintkezést a közös étkezések intézménye könnyíti meg: a filarchus házában alkalmas helyiség: van erre a célra s az étkezés alatt idősebb férfiak komoly, de nem unalmas kérdésekről beszélgetnek s a fiatalabbakat is véleményük kifejtésére buzdítják. Az ebéd rövid, a vacsora hosszabb s utána zene s más szórakozás következik. Este nyolc órakor térnek aludni s reggel négy órakor kelnek fel.

Utópia berendezése a szellem kiművelésére nagy gondot fordít. A tankötelezettség általános. A munkaidőn túl a szellemi képességeket fejlesztik s nemcsak hivatásos tudósok foglalkoznak a tudománnyal, hanem mások is. Reggelenként nyilvános előadásokat tartanak s ezeket nemcsak azok a tanulók látogatlak, akikre a látogatás kötelező, hanem az érdeklődők nagy tömege is. Így azután, a műveltség általános volta következtében, Utópia lakosai sokat vitatkoznak erkölcsfilozófiai és metafizikai kérdésekről. A vallásszabadság általános, ezért nincs vallási civódás; de a vallási kérdések fejtegetése meg van engedve. Az emberek különböző módon tisztelik a világegyetem teremtőjét, minden dolog végső okát.

„Bárki szabadon követheti vallását, mindenkinek szabad szelíden és szerényen a maga vallásának híveket szerezni, feltéve, hogy másnak a vallását durván és keserűen meg nem sérti. Ha a rábeszélés nem vezet eredményre, erőszakot alkalmazni nem szabad. Aki nagyon is kihívóan vitatkozik, azt száműzetéssel vagy rabszolgasággal büntetik. Ezt a törvényt Utopus nem csupán a béke érdekében hozta, amelynek a személyes viszálykodás és az engesztelhetetlen gyűlölködés a teljes pusztulását okozná, hanem magának a vallásnak az érdekében is. Ugyanis nem merte eldönteni azt

a kérdést, melyik vallás a legjobb, mert nem volt benne bizonyos, vajjon nem maga az Isten kívánja-e a tisztelet különböző és sokféle formáját, mint ahogy más és más módon ihleti meg az embereket.”

A vallásszabadság gondolatát pregnánsabban kifejezi e-e modern író?

Morus munkája képet ad Utópia külpolitikájáról is, amely csodás módon, híven visszatükrözi azt a diplomáciai ügyességet, amely Anglia külpolitikáját VIII. Henrik ideje óta jellemzi. Morus itt *Caesar Borgia* és *Machiavelli* kortársának mutatkozik, aki megadja Anglia egész politikájának kódexét.⁹ Mert szól a koloniális törekvésekről, a rendszeres hódításokról, a forradalmak szításáról a szomszéd népek között és hű leírását adja annak az egész taktikának, mely nélkül el sem tudjuk Anglia politikáját képzelni.

„Mihelyt megüzenték a háborút – tanítja Morus –, gondoskodni kell arról, hogy titkon és egyszerre nagyszámú, állami pecsétjükkel megerősített szózat függesztessék ki az ellenséges ország főbb helyein, amelyben roppant jutalmat tűznek ki az ellenséges fejedelem fejére, továbbá kisebb, de még mindig igen jelentékeny összeget az ellenség kiválóbbjaira, akiket névszerint megneveznek. Ezeket tartják ugyanis a fejedelem mellett az ellenük fogantatosított eljárás okozóinak. Amit a bérgyilkosok számára jutalomkép kiszabtak, azt megkettőzik annak, aki a kiszemeltek valamelyikét élve juttatja kezükbe. Magukat az elpusztításra kiszemelteket is felbízattják a társaik ellen, még pedig ugyanakkora jutalom és teljes büntetlenség ígérese mellett, így aztán csakhamar eléri azt, hogy az ellenség egy-

⁹ „A háború legjogosabb okinak tartják, ha valamely nép egy másikat megakadályoz oly földjének használatában és birtoklásában, amely rá nézve haszontalan, parlag terület, holott a másik népre nézve az a természet parancsából a táplálkozás forrásává válnék”.

mást kölcsönösen gyanúba fogja, egymásban többé nem bízik, a legnagyobb remegésben és nem kisebb veszedelemben él. Mert nagyon gyakran megtörtént, hogy a lajstromra kerültek nagy részét, első sorban pedig magát a fejedelmet, épen azok árulták el, akikben leginkább megbíztak. Ily könnyen csábít a vesztegetés minden bűnre, már pedig a jutalmak nagyságában az utópiabeliek nem ismernek határt. Minthogy azonban jól ismerik azokat a veszélyeket, amelyeknek az ilyen merényletre felbízottak ki vannak téve, igyekeznek azt a jótétemények nagy bőségével egyensúlyozni. Nemcsak roppant kincset ígérnek, hanem nagy jövedelmű birtokokat is, még pedig baráti, biztos földön, örök tulajdonul, ígéreteiket pedig a legnagyobb hűséggel megtartják. Más nép az ellenség bőrére való illetén licitálást és alkudozást becstelenségnek és elfajult gondolkodásra valló kegyetlenségnek minősíti, ők maguk ellenben okos emberekhez méltó dicséretes eljárásnak. Ily módon ugyanis a legnagyobb háborúnak véget vethetik minden vérontás nélkül. Sőt ez okból inkább emberies és könyörületos érzésűeknek tartják magokat, amennyiben néhány bűnös ember élete arán sok ártatlan embert váltának meg a haláltól. Ők pedig egyaránt kímélni akarják mind a maguk, mind az ellenséges nép tömegeinek az életet, mert ezeket csak ügy szánják, mint önmagukat és jói tudják, hogy a háború nem ezek kezdő akaratából gyűlt ki, hanem a fejedelmek őrzöngő szenvedelméből. Ha ezeken az utakon célt nem érnek, akkor elhintik a vizsály konkolyát az ellenség közt és növelik avval, hogy a fejedelem fivérében, vagy valamely főnemesben felkeltik a trón megszerzésének a reményét. Ha a belső pártviszály ellanyhul, akkor a szomszéd népeket tüzelik fel valamely kiásott régi jogcím ürügyével, amelyeknek a királyok soha sincsenek híjával. Megígérik támogatásukat há-

ború esetére és nagy bőségben ontják a pénzt, de polgáraikkal nagyon takarékoskodnak. Mert minden egyes emberük élete oly drága és kedves előttük, hogy még az ellenséges fejedelemért sem szívesen adnák oda cserébe.”

Mily jellemző Anglia külpolitikájára, évszázadok múlva is követett eljárására ez a kis tanítás. Hogy megkíméljük polgárainkat a háború borzalmaitól, meg kell öletni az ellenség vezéreit. Nem csapatainkkal, nem nyíltan, hanem felbérelt árulókkal! Morus Utópiájának *egyetlen* része, mely nem nyugszik a magasabb etikai felfogáson, – és lám! – a valóságban *csakis* ezeket a tanokat fogadta el Anglia.

Összefoglalva a helyzetet, mondja Hythlodeus: Utópia az egyetlen közösség, mely valóban megérdemli ezt a nevet. Igazi köztársaság. Míg más országokban csak beszélnek az általános közjóról, de mindenki arra törekszik, hogy a saját külön érdekét szolgálja társai hátrányára, addig Utópiában – nem lévén magántulajdon – mindenki a közért dolgozik. *Ahol a javak közösek, senki sem fél a nélkülözéstől, míg a nyilvános raktárak telve vannak, az emberek egyedüli törekvése az lesz, hogy a közvagyon gyarapodjék. Utopiában senkinek sincs magánvagyon, de ép ezért mindenki gazdag.*

Mert „ahol minden mindenkié, senki sem aggódik azon, hogy bármiben is szükségét szenvedhetne mindaddig, amíg az állami tárházak tele vannak. Ott ismeretlen dolog a javaknak kaján felosztása, ott nincsenek szegények, sem koldusok, nincs senkinek semmije, de ép ezért mindenki gazdáé. *Mert lehet-e annál nagyobb gazdagság, mint hogy az ember minden gondtól menten, vidám és nyugodt lélekkel élhet?* Hogy az embernek nem kell remegnie az élete fenntartásáért, nem kínozza a feleség panaszos követelődzése, nem kell aggód-

nia azon, hogy a fia szegénysorba jut, vagy hogy honnét vesz a leányának hozományt? Ellenben tudatában van annak, hogy úgy a saját, mint minden hozzátartozójának a létfenntartása, felelősége, gyermekei, unokái, déd- és ükunokái és ivadékaik egész hosszú sorának a boldogsága biztosítva van. Mert nem kevésbé gondoskodnak azokról, akik most munkaképtelenek, de egykor dolgoztak, mint azokról, akik most dolgoznak.”

6. §. Az Utópia méltatása és kritikája.

A filológusok sokat vitatkoznak azon, mit vett át *Morus* Plato államából, az esztétikusok meg azon, hogy írói mestermű-e az Utópia, vagy pedig csak fantasztikus elmejáték? Ez a vita nem tartozik reánk. Szociálpolitikai tekintetben az Utópia több, mint elsőrangú irodalmi termék: az Utópia szociális tett. Jól értékeli *Stein*, amikor azt mondja hogy *költészet formájába öltöztetett vádirat a társadalom bűnei ellen, s olyan vádirat, amelynél keserűbbet amíg írtak valaha*. Mint költemény fascináta a humanistákat, mint vádirat forradalmasította korát. S akik csak megmosolyogni való fantazmagóriát látnak az Utópiában, azoknak dörgi fülébe *Kuncz Ignác*: „vajjon álmódos-e oly eszméknek adni öntudatos kifejezést, amelyek azóta négyszáz éven át az emberiség mozgató eszméi? Nem *Morus*, hanem kortársai voltak mély álomban, akik a völgyekben még nem vették észre az újkor kelő napját, de ő már ébren volt, fenn a hervcsúcon, melyet az új eszmék elárasztottak fényükkel.”

Ámde az Utópiának kétségbevonhatatlan hibái is vannak. Nem ad választ arra a nagy kérdésre, miképen egyeztethető össze az éles individualizálódás alapján fejlődő kulturember

élete a kényszerű sablonizálással, a kaszárnya-szerű gyámkodással, a kolostorszerű egyhangúsággal, amely az Utópia intézményeiből fakad. A kultúra fejlődésével megnövekvő igényekkel sem vet számot a munka, mely csak a primitív gazdasági élet berendezését nyújtja. Ha *Morus* szilárd gazdasági fundamentumokat rak is le, az azokon nyugvó pszichológiai építményekkel nem törődik

Morus műve jelentős azért is, mert az első, mely elismeri a *munkára való jogot* s az első, mely a Plato arisztokratikus kommunizmusával szemben egy demokratikus alapon felépített kommunisztikus rendszert rajzol meg. *Morus* az első hirdetője a termelés kommunizmusának s megteremtője azoknak” az irányműveknek, amelyeket *államregényeknek* nevezünk.

Kautsky akinek működése egész más irányban halad, azt írja *Morus*ról: *Az Utópiával kezdődik az új szocializmus*TM

II. FEJEZET.

Az Utópiát követő államregények.

1. §. Rabelais anarchisztikus utópiája.

Sajátságos, hogy az *Utópia* nagy sikere mellett is egy évszázad telt el, amíg említésre érdemes utánczója akadt. *Francesco Doni*¹¹ lapos munkája (*I mondi celesti, terrestri e infernali degli accademici Pellegrini, 1552*) nemsokára követi ugyan az Utópiát s a *Francesco Patritico* műve (*La citta*

¹⁰ Die Vorläufer des neueren Sozialismus, Stuttgart, 1895. I. köt. II. rész. 4. fejezet.

¹¹ Szül. 1503. megh. 1574-ben Utópiájának alapja a vagyon- és nőközösség.

felice, Velence, 1553) is ugyanezt az irányt szolgálja, ámde ezek a munkák méltó utód gyanánt nem igen jöhetnek figyelembe.

A kommunisztikus államregényektől oldalt eső úton van azonban egy sajátos mű, melynek szociálpolitikai nézőpontját különösen *Georg Adler* méltányolta.¹² Ennek az anarchisztikus utópiának szerzője Franciaország egyik legnagyobb szatirikusa, az előbb ferencrendi, majd benedekrendi szerzetes, *François Rabelais* (1483–1553), aki *La plaisante et joyeuse histoire du grand géant Gargantua* (1547) című munkájában thelemiták, vagyis a szabad akaratsnak rendjét mutatja be, melyet a regény főhőse, *Gargantua* alapít. Ebben a sajtóságos apátságban – *Abbaye de Thélème* – minden fordított módon történik, mint bármely más rendben, szerzetben vagy apátságban. *Míg a szerzeteseket szabályaik az óra pontosságával történő cselekvésekre kötelezik, a thelemitáknál még óra sincsen, mert minden csak a szükség és az alkalom szerint történik*, hiszen nincs ostobább, mint ha eszünk és megfontolásunk útmutatása helyett csak az óra ütése szerint cselekszünk. *Rabelais* alkotja meg képzeletében az első falansztert és így előfutára Fouriernek.

Az apátság háza nagy hatszögű épület, a francia korai renaissance fényes építményeinek architektónikus ideálképe, százszorta nagyobb, mint Chambord vagy Chantilly kastélya, kilencezer szoba van benne, porfir és márványlépcsőkkel; az udvarokon márvány szökőkutak, a palota belsejében porfir s achátoszlopok. Festmények, arany és gyöngyházkeretű kristálytükrök: a külön férfi- és női rond öltözékei díszesek, melyeket külön épü-

¹² Prof. dr. Geors: Adler „Geschichte des Soz. und Kom. von Plato bis zur Gegenwart”, Leipzig, 1923. 180. I.

letben külön erre a célra alkalmazott mesteremberek készítenek. A szobák padlói puha posztóval és az ágyak pompás takarókkal bevonva. A falakon metszett tükrök, melyek az embert teljes nagyságában mutatják.

Ennek a dús képzelőerőn alapuló berendezésnek az az alapja, hogy a becsületes emberek társaságában fölösleges a kényszer: mindenki saját tetszése szerint él. Kényszer és erőszak esetén mindenki szabadulni igyekeznék az igától, mert ami tiltva van, az mindannyiunk szemében a legértékesebbnek tűnik fel. A feltétlen szabadság teljes harmóniát létesít. „En leu reigle n'estoit que ceste clause: *Fay ce que voudras*. Parce que gens-liberes, bien nayz, bien instruietz, conversans én compeignies honnestes, ont par nature ting instinct et aguillon qui tousjours les poulse à faitz vertueux, et retire de vice: lequel ils nommoient honneur!”

Rabelais a renaissance kultúrájának gyermeke, amikor az emberi jóságba vetett optimisztikus hitet az egyén minden oldalú fejlesztésére irányuló törekvésével egyesíti. Fantasztikus túlzásai mellett is több természetes emberit mutat élet-szerető ideálja, mint *Morus* agyonfegyelmezett s lelkileg leigázott embereinek állama. Amit kétezer évvel ezelőtt *Plato* kommunisztikus utópiaként alkotott meg a kiváltságos osztályok számára, azt csinálta meg *Rabelais* anarchisztikus utópiaképen.

2. §. Campanella „Napállam”-a.

Tommaso Campanellának (1568-1639), a kalábriai dominikánus szerzetesnek *Civitas solis, vel de Reipublicae Idea, dialogus poeticus, 1620*, című államregénye szintén méltó utóda az *Utópiának*.

(A munka egy része a „Philosophia realis” c. 1620–23-ban Frankfurtban megjelent műnek.) *Campanella* a XVII. század fia ugyan,” de jellemvonásaiban tökéletes típusa a renaissance korának: bátor a vadságig, fantasztikus a bolondságig és energikus a martíromságig. Szabad gondolkozása s bátor szókimondása miatt 1599-ben börtönbe került, ahol 27 évet töltött. Művei nagy részét itt írta meg. (Szenvedéseit az „*Atheismus triumphatus*” c. 1631-ben megjelent munkája előszavában színes szavakkal írja le.) Fogságából VIII. Orbán pápa 1626-ban mentette ki. Campanella üldözői elől Franciaországba menekült (1634) és élete végéig itt maradt. (XIII. Lajos nagy tisztelettel fogadta a sokat szenvedett tudóst.) Filozófiája a renaissance bölcsészetének kifejezője, állam regénye pedig a XVI. és XVII. századot foglalkoztató társadalombölcsészeti törekvések visszatükröztetője. Na[^]y elődjéhez. Platohoz még abban is hasonlít, ho[^]y amint a *Politeia* és *Nomoi* az elmélet és gyakorlat szembeállítását, a *Civitas solis* mellett is ott van a *Monarchia Hispanica*, amely Európa politikai és társadalmi állapotaihoz alkalmazkodik.

Míg *Morus* demokratikus köztársaságot ábrázol az Utópiában, *Campanella* egy szövevényes hierarchiát ír le. *Morus* társadalmi rendje a va-gyonközösségen alapszik, de a házasság és család élet megszüntetésére vonatkozó Platoi terveket nem fogadja el. *Campanella* ellenben a legmészszebbmenő életközösségnek, a nők és gyermekek közösségének hirdetője, aki magáévá teszi Platonak a nemi viszony szabályozására s a fajfenn-tartás állami szervezésére vonatkozó javaslatait is.

¹³ Campanella Tamás (Giovane Domenico) 1568-ban született San-Biagióban, Calabriában. Meghalt 1639. május 21.-én 71 éves korában.

A *Napállam*, melyet ez a munka leír, az Indiai Óceánban levő Taprobane (Ceylon) szigetén túl fekszik, ahova egy genovai hajós vetődik el s a regényben beszámol tapasztalatairól. Az egyenlítő alatti ország élén a *Sólnak* (nap) nevezett papi fejedelem áll, övé minden hatalom. Három világi főhivatalnoka van: *Pon*, *Sin* és *Mor* (potestas – hatalom, sapientia = bölcsesség és amor = szerelem), akiknek hatásköre a hadügyre, tudományra és mindarra terjed ki, ami a nevelésügyre és a kívánatos irányban tartott fajfenntartásra tartozik. Ez a négy férfi csak akkor léphet vissza, ha alkalmasabb egyént jelöl meg maga helyett. Nemcsak az a gondolat érdekes ebben, hogy tudományosan képzett teokrácia kezébe helyezi *Campanella* az állam vezetését, hanem hogy az állami közigazgatást rendszeres beosztásban tagolja ágakra a vezetők között, így azután *Pon*, *Sin* és *Mór* tulajdonképpen az első modern szakminiszterek.

A *Napállamban* a szabad szerelem uralkodik. De bármennyire szabadjára engedi is *Campanella* érzékiségtől fűtött déli fantáziáit, a nemi viszony ilyen felfogása mellett sem tekinti a fajfenntartást magánügynek, hanem az állam eminens s a tudomány szabályozta ügyének. Szerinte a közgazdaságtan feladata, hogy a gyermekek számát statisztikai számítások alapján megállapítsa. A mesterséges kiválasztást, a nemesebb fajú tenyésztését nem tekinti a lovak és kutyák privilégiumának. A tulajdonjogi és családi viszonyok kommunizmusa mellé, mely az élvezet egyenlő jogát állapítja meg,[?] munkára való egyenlő kötelezettséget helyezi s a *Napállam* tropikus klímájában csak napi négy óra munkaidőt tart szükségesnek ahhoz, hogy a lakosok a legtúlzóbb fényűzésben élhessenek, hogy a közös paloták, a ragyogó berendezés és a higiénia szabályai szerint összeállított étkezések

kényelmét és a gazdagság sok-sok más kellemességét szerezhessenek meg maguknak.

Ha *Campanella* a kommunizmust hirdeti is, ennek velejárója, a deszpotizmus mégis kiüt a *Nap-állam intézményeiből*. Az emberek egyenlőségéről, az általános munkakényszerről, a normál munkanapról, stb. mindenhol szó esik ugyan munkájában, de tulajdonképpen a pápa egyetemes monarchiájáról szövögetett álom testesül meg művében, s ez társadalomfilozófiailag olyan reakciós követelmény, hogy csak korának és papi minőségének lerótt adót láthatunk benne. (Lafargue Pál, Thomas Campanella, – a „Die Vorläufer des neueren Sozialismus” c. munka I. köt. II. részében.)

3. §. Egyéb államregények a XVII. században.

Morus és *Campanella* munkáján kívül számos olyan szépirodalmi mű van, mely csak alakjára nézve szépirodalmi, tartalmára nézve ellenben a társadalomtudományok körébe tartozik, amennyiben államiogí. közigazgatási, politikai, társadalmi vagy közgazdasági problémákat a regény vagy az elbeszélés könnyen élvezhető, vonzó formájában tárgyal s azt bizonyítja, hogy az emberiség boldogsága fokozható volna, ha az állam politikai berendezése vagy a társadalom gazdasági élete bizonyos elvek szerint lenne szervezve.

A *politikai* irányú államregények bennünket nem érdekelnek. A *szociális* irányú államregények sorában a legjelentékenyebbeknek egyike *Francis Bacon*-nak (1560–1626), Anglia híres lordkancelárjának tollából került ki. Ez a regény, a töredéknek maradt *Nova Atlantis* (1621). melyre *Shakespeare Vihar* című darabja második felvonásának 1.

színében is történik utalás. (Édekes adalék a *Verulamii Bacon-Shakespeare* problémához!) A *Nova Atlantis* a kor felfedezéseinek és tanulmányainak megittasult fantázia szülötte, amely játsszi könnyedséggel oldja meg az összes nehéz társadalmi problémákat. (Az Új Atlantisban a tudósok már repülnek, a hajók a víz alatt is járnak és az egész természet az emberi tudásnak van alávetve.)

b) A XVII. század szociális államregényei közül ismertetnünk kell *James Harrington*, *Péter Cornelius Plokboy*, *John Bellers*, *Denis Vairasse* és *Gabriel Boigny* munkáit.

Harrington (1611-1677) jelentősége abban áll, hogy az eddigi politikai fejlődés tényeit a materialisztikus történelemfelfogás alapján igyekszik magyarázni. Amikor azt a gondolatot hangoztatja, hogy az uralom alakja tulajdonképpen a tulajdonjogi viszonyokhoz alkalmazkodik, *Marx* történelembölcseletének előfutárja. Azok a tervei és eszméi, melyekkel Angliát – melynek királyát, I. Károlyt, mint jóbarátját, a vesztőhelyig kíséri – mintaállammá akarja átalakítani, (a birtokmaximum megállapítása, a demokrácia érdekében behozandó általános védkötelezettség, a polgári szabadság biztosítására szolgáló vallásszabadság, a népességnek két jövedelmi osztályba való beosztása s a népképviselőnek e szerint való összetétele stb. – bennünket ezúttal nem érdekelnek. Főműve (*Oceana*) 1656-ban Londonban jelent meg.

Plokboy Londonban megjelent munkája az angol és más nemzet szegényeinek boldoggá tételére szolgáló utat akarja megmutatni. Tulajdonképpen a kommunista újrakeresztelő községeknek tanulmányozásából szerzett tapasztalatokat igyekszik értékesíteni, s a termelést és a termelt árúkat eladását tervszerűen akarja végrehajtani. Egy másik munkájában, melyet 1662-ben hazájában, Hol-

landiában adott ki, tervezetet nyújt egy Északamerikában létesítendő hollandus gyarmat berendezésére, amely tervszerűen kapcsolja össze a földművelést az ipari termeléssel.

Plokboy Cromwell Olivért igyekezett reformeszméinek megnyerni. Plokboy javaslata az volt, hogy a dolgos embereket gazdasági szövetkezőkbe kell tömöríteni, melyekben azonban kiki megtartja magántulajdonát. A javasolt gazdasági szövetkezőkbe bárki beléphetett volna, de ugyanígy meg volt a tagoknak az a joguk, hogy a szövetkezőből bármikor kilépjenek. A közösséget az évről-évre választott hivatalnokok a legdemokratikusabban igazgatják. Mindenkinek hat órát kell dolgoznia, amiért lakást és élelmet kap. A közösség hasznát (feleslegét) évenként osztják ki a tagok között. Plokboy szerint az ilyen gazdasági közösségnek fel kell virágoznia, mert a termelés és a fogyasztás együtt sokkal gazdaságosabb, mint a kis üzemekben, illetve szétszórt háztartásokban.

Bellers (1655–1725), akit Marx a legnagyobb közgazdák között említ meg, a szövetkezői eszme hirdetője. Ezért volt olyan nagy hatással e gondolat tulajdonképeni tetté érlelőjére: Owen-re, aki munkáját újból kiadta. *Bellers* nyereszkesedés kizárásával akarta termelő gyarmatát létrehozni, 300 munkással s 15.000 font sterling tőkével, amely utóbbiból 10.000 fontot számít a földterület megszerzésére, 2000 fontot az állatállomány s 3000 fontot a szerszámok beszerzésére. A munkásoknál külön csoportokat alkotva, célszerű szervezet mellett 45%-os hasznot gondol elérni. Ezt azonban lehetőleg az üzem bővítésére akarja fordítani, s a részvényeseknek betéteik arányában javukra írni. Kizárja azonban a részvényekkel való spekulatív kereskedelmet. Részletesen leírja a telep la-

kásainak berendezését, az ifjúság testi és szellemi nevelésének módját s az egész termelő kollégiumul ahol nem a pénz, hanem a munka alkotja a mértéket. Ez a gondolat ismétlődik meg később Owen szövetkezeti működésében is. *Bellers* írásában (Colledge of Industry, 1696) a gyökeres változtatást az igazságosság érdekében is követeli, mert „*a gazdagok vagyona a nincsetlenek munkája.*”

Bellers egyébként a kvékerek közé tartozott, akik legfőbb parancsnak a Szentírás szavát tekintették és minden dogmát, egyházi hierarchiát elvetettek. A „Proposals” c. munka előszavában kifejti, hogy a szegénység és leküzdése érdekében kifejtett tevékenység tanulmányozása szülte a művében kifejtett javaslatokat. Sokszor gondolkodtam – írja – a szegényeknek országunkban tapasztalható nyomoráról és ugyanakkor megállapítottam, hogy *a szegények az ország kincse, hiszen munkájuk: a gazdagok kincsesbányája – ... és sokszor kínzóit az a gondolat, miként lehet mégis, hogy a szegények a társadalom terhére esnek és oly nagy nyomorúságban élnek, ... rájöttem, hogy minden jótékonykodásnál többet érne, ha a szegényeket abba a helyzetbe hoznók, hogy munkájukkal maguk keressék meg életszükségleteiket, aminthogy a törtlábú emberen is úgy kell segíteni, hogy a törést begyógyítjuk.* A segítséget *Bellers* abban látta, hogy munkakolóniákat (Colledge of Industry) kell alapítani (300–300 munkásból), ahol mindenki dolgozik, meg is él. A kolóniát úgy kell szervezni, hogy minden szükségletet maga tudjon fedezni, ahol tehát mezőgazdasági és mindenféle ipari termelésnek kell folynia. An Epitomy of the World – egy világ – kicsiben. A munkaidőt a szabályok úgy állapítják meg, hogy az elvégzendő munka minden évvel megfelelően csökken és a munkás hatvanadik évé-

ben már csak a felügyelet teendője róható ki a pihenésre szoruló emberre. A telepen a pénzhasználat tilos. Minden kötelességét teljesítő munkás „észszerű” ellátásban részesül, mely annál jobb, mennél eredményesebb kifejtett munkája. *Bellers alapgondolata, melyen egész rendszere felépült, az, hogy a munka, ha nem akadályozza, mindenki életszükségletét biztosítja, tehát nem kell mást tennünk, mint olyan társadalmat és gazdasági rendet szervezni, melyben a munkát semmi nem akadályozza.* A foglalkozás nélküliek – írja – olyanok, mint a csiszolatlan gyémántok: értékük ismeretlen. A dolgozó munkások ellenben az ország gazdasága és legnagyobb erőssége, és ha nem lennének szorgalmas munkások, nem lennének lordok sem, mert ha a munkások nem dolgoznának többet, mint amennyi a megélhetéshez szükséges javak előállítására kell, akkor minden úrnak dolgoznia kellene és minden lusta éhen halna.

Denis Variasse kalandos utópiájának hosszú címe: *Histoire des Sévaramtes, Peuples qui habitent une Partie du troisième Continent ordinairement appelée Terre Australe, contenant un Compte exact du Gouvernement, des Moeurs, de la Religion et du Langage de cette Nation, jusque' aujourd'hui inconnue aux Peuples de l'Europe* (Paris, 1677; angolul Londonban 1675-ben jelent meg).

Siden hajótörött kapitány Szevarambia partjára vetődik, ahol eredetileg a prestarambok és strukarambok törzse élt, mindkettő nagyobb családi közösségekben, kezdetleges állami szervezetben. Az összeség választotta vezetők határozták meg a termelés menetét, és amíg a prestarambok monomágiában, a strukarambok nőközösségben éltek. Sevarias, aki a két törzset egyesíti, s a birodalmat magamagáról nevezi el, a polgárok egyenlőségére s a közös birtokra alapítja az új országot.

Mivel minden föld és minden jószág az államé, ez vezeti a termelést s gondoskodik mindenki szükségletéről; a lakosság boldog és gondtalan életet él. (L'état ponvoit à tout cela sans exiger ni tallies ni impôts et toute la nation vit dans une heureuse abundance.) Az állam monarchia, melynek élén minden hatalmat magában egyesítő államfő áll. („Ce Gouvernement est monarchique, despotique et héliocratique au premier chef; c'est – a – dire, que la puissance et l'autorité supreme reside en un seul monarque; qu ce monarque est seul maitre et propriétaire de tout les biens de la nation.)

A lakosságnak csak a nap egyharmadában kell dolgoznia, kétharmadában pedig szórakozhat és pihenhet. Általános a munkakötelezettség (8 órára), mely szövetkezeti formában valósul meg. Ennek a szövetkezetnek, az u. n. osmasiának, részletes leírását nyújtja a szerző. Az osmasia mintegy ezer embernek társulása, mely a termelés valamely részére alakul. A javakat azután a központba küldik, mely a cserét lebonyolítja. „Il y a des lieux ou l'on fait du coton, du lin, du chanvre et de la soie; aux qui ont l'intendance de ces choses en font des amas, et les envoient aux villes ou l'on en fait des étoffes; et les villes on envoie ces étoffes à tous lieux de la campagne ou l'on en a besoin ...” *Vairasse* a magántőkés gazdálkodás idő- és erőpazarlását kritizálja s Morusszal szemben a nagyüzem jelentőségét hangoztatja. A nőket a férfiakkal egyenjogúsítja, de viszont a katonáskodásra is kötelezi. A házasság általában monogam, de csak a hivatalnokoknak szabad több feleséget is tartaniok, hogy a pártában maradt leányok is férjhez juthassanak. Az állam alkotmánya monarchisztikus, de a monarchia választáson alapul. A vallás az író korának vallási felfogásánóz híven a deizmus; minden hitvallás teljes türe-

lebenben részesül. *Vairasse* élénk képekben” mutatja be végül a kommunizmusnak az erkölcsiségre gyakorolt hatását. *Vairasse* szerint: „*la nature nous a fait tons éganx et eile ne met point de difference entre le noble et le returier*”, ezért állást foglal minden különbségtevés ellen ember és ember között. Csak a *jóság* ad előjogot az emberek megbecsülésére és így hivatalok elnyerésére. („*Ils tâchent de s'acquérir Tamour et l'estime de tout le monde parce que c'est le moyen de parvenir aux charges*”). Mindezt elérni: a *neveléssel* lehet. Ezért fontos „de prendre un soin tout particulier de l'éducation des enfants.”

d) Gábriel *Foigny* fő munkája „*La Terre australe connue*. Les aventures de Jacques Sadeur dans la découvert et le voyage de la Terre Australe. Contenant les coutumes ét les moeurs des Australiens, leur religion, leurs exercices, leurs études, leurs guerres, les animaux particuliers à ce pays et toutes les raretés curieuses qui s'y trouvent.” A munka közismertté 1676-ban „*Les aventures de Jaques Sadeur*” cím alatt vált. Meséje Ausztráliában játszódik le, ahol a regény főhőse, *Jacques Sadeur*, hosszabb ideig él és leírja az ott talált viszonyokat. Ausztrália lakói hermafodriták, akik az eredendő bűnnel nincsenek terhelve. A filozófiai eszme, amely *Foigny* tanain végigvonul, a teljes *individualizmus*. Tulajdonképp nem is szocialista államot rajzol le a szerző, hanem egy ideális anarchista szervezetet, amelyben nem uralkodik semmi törvény és nincsen semmi államhatalom. Viszont azonban ellentétes az anarchista elvekkel *Foigny* ama tana, amely a magántulajdont nem ismeri el. *Minden* közös, az emberek „ne savent ce que c'est que le tien et le mien. Tout est commun entre eux ...” (*Foigny*, *Aventures de Jacques Sadeur*, 116 old.). Persze *Foigny* is érzi,

hogy meg kellene magyaráznia, mi biztosítja a rendet és a békés termelést, ha semmi kényszert nem ismer el. A választ meglehetősen könnyelműséggel adja meg Foigny: ha mindenki az ész szavára hallgat és senkiben a szenvedély nem uralkodik, meg van teremtve a harmónia, hiszen a közösségnek sem lehet más érdeke, mint az egyéneknek. Hogy ez az állítás teljesen valószínűtlenül ne hangozzék, a szerző megemlíti, hogy a természet Ausztráliában minden szükséges javat bőséggel ad és az embereknek alig kell valamit dolgozniuk, mert készen kapnak mindent. Foigny munkája a típusa az utópiáknak: minden nehézséget mellőz, még az ember születését is megváltoztatja, csakhogy a legegyszerűbb módon építhesse fel a maga eszméjének megfelelő örök boldogságot.

4. §. A XVIII. század- beli és a későbbi állam- regények.

A maga idejében nagy hatást ért el Tyssot de Patot *Voyages et aventures de Jacques Masse* (1710) című munkája, amely deisztikus irányú, a későbbi enciklopedisták szellemi előfutára. Elesen kikel a háborús politika ellen, az uralkodók s a papok csalárdságai ellen. Ideális országát egyenlő területű kantonokra osztja fel s ezekben kommunisztikus gazdálkodást folytat.

Érdekes az 1768-ban megjelent *La république des philosophes ou l'histoire des Ajaociens* utópisztikus regény, amelyet egyesek Fontellenek tulajdonítanak. A munkában leírt állam kommunisztikus, de nem deisztikus, hanem *ateisztikus* alapokon épült fel s ebben is már teljes tisztaságában fejeződik ki az enciklopedisták naturalizmusa. Az államszerkezet alapja a család, amely huszával lakik

egy-egy közös otthonban, két választott „atyával” az élén. A tanácsot közvetlenül választják. Tisztviselői pontos statisztikai adatok alapján vezeti a termelést és a fogyasztást. A bűnösöket rabszolgaságra ítélik. A föld nincs magántulajdonban, de vannak javak, melyek nem közösek. A Fontenelle megrajzolta társadalmi rendnek két főszabálya van: „1.) ce qui n'est point, ne peut donner l'existence a quelque chose. 2.) traitez les autres comme vous voudriez qu'ils vous traitassent.” (Fontenelle, *La République*, 2. old.) A munka részben elfogadja a magántulajdont, kommunizmusa tulajdonképp agrárkommunizmus.

*Nicolas Edme Réstif de la Bretonne*¹¹ (1734–1806) írónak három munkája ért el nagyobb hatást *Le Paysan perverti ou les dangers de la vilié* (La Haye 1776); *L'Andrographe ou idées d'un honnête homme sur un projet de règlement propose a toutes les nations de l'Europe pour opérer une reforme générale des moeurs et par eile le bonheur du genre humain* (La Haye 1782) és végül *La découverte australe par un homme volant ou le l'Dédale français nouvelle très philosophique*, mely utóbbi munka egy hatalmas repülőgépen tett utazás alatt megfigyelt jelenségeket mutatja be az ausztráliai ideális országokban. Ennek az országnak (Megapatagonia) a népe kommunisztikus gazdálkodást foly-

¹⁴ Réstif de la Bretonne jelentőségéről olv. a következő munkákat: B. Malon, Réstif de la Bretonne, a *Revue socialiste*, 1889. 661–671. old.; Lindemann, Réstif de la Bretonne, a *Grunberg Arch. f. Gesch. d. Sozialismus u. d. Arbeiterbewegung*, 3. évfolyam, 1913. 211. old.; François Pringault, Réstif de la Bretonne, *Communiste*, a *Mercure de France*-ban, 1913. 396. sz. 732. old. — Réstif programjánál általában uralkodik az a cél, hogy az ember semmire ne kényszerítse magát, így a házasságokat is csak két évre kötik és két év után minden házasság önmagától megszűnik.

tat s a munkából és élvezetből mindenkinek részt juttat. A munkát úgy folytatják, hogy az ne legyen teher hanem élvezet. Ezt úgy érik el, hogy a nappól 12 óra a közép, 12 pedig a családé. A munkanap 4 óra. *Réstif* a leírt társadalom intézményeinek megvalósítására, a kommunizmus megteremtésére átmeneti rendszabályokat ajánl.

A megapatoniaiak maguk azonban mindenben teljesen egyformák. Alaptörvények: „1.) *sois juste envers ton frère; c'est-à-dire n'en exige rien que tu ne veuilles donner toi-même, ou que tu ne veuilles qu'on te fasse*, 2.) *sois juste envers les animaux et tel que tu voudrais que fût à ton égard un animal supérieur à l'homme*, 3.) *que tout soit fait en commun entre égaux*, 4.) *que chacun travaille au bien général*, 5.) *que chacun y participe également*.”

Éles ellentétként annak az ideális állapotnak, melyben az emberek Megapatoniaiában élnek, leírja a valódi életet, abban a szellemes formában támadva és bírálva, hogy mindezt egy Franciaországban átutazó majom tapasztalta és mesélte el majom testvéreinek, akik azt hiszik, hogy „az emberi faji tökéletes és boldog”, pedig dehogy, csak „eszesebb, de az eszét arra használja fel, hogy az egyik ember a másiknak ártson. Ez a levél (*Lettre d'un singe aux êtres de son espèce*) a legmaróbb gúny, amit az emberi társadalom mai szervezetéről írtak.

Morelly, Nanfrazie des Isles flottantes on Rasiliade du célèbre Pilpai. Poème héroïque, traduit de l'Indien par Mr. M. ... , Messene (1753) című műve a legjelentősebb tizennyolcadik századbeli utópia. Ez a munka állítja először élesen szembe a gazdagot és a szegényt, és hegyezi ki először a szociális kérdést. Ennyire élesen, utópista nem is mutathatta az ellentétet, hiszen a középkor nem

ismerte a nagyobb arányú tőkevagyonot s a széles árkot kapitalizmus és proletariátus között, – Ha ugyan szabad ebben a korban ezeket a megjelöléseket már használni – csak a merkantilizmus hatására támad. *Morelly* szerint, amint a fizikai világ törvénye *Newton* gravitációja, az erkölcsi világé az önzés. De ahogy a csillagzatok rendszerekké egyesülnek, hogy harmonikus pályát futhassanak be, az emberek harmonikus életberendezése is megkívánja, hogy az önzés alapján csoportok alakuljanak ki; a boldogság alapja a társadalom helyes organizációja: a föld és a munkaeszközök közös tulajdona. A munkát az egyéni erő, az élvezetet pedig a szükséglet mértéke szabályozza. A munkakötelezettség általános, de csak addig a mértékig, míg a munka kellemes. „Nul ne se croyait dispense d'un travail que le concert et Tunanimite rendaient amuisant et facile.” Teljes vallásszabadság uralkodik. a házasság intézménye megvan, de csak az érzéseken épül fel. Ezekben az alapelveken építi fel ideális államit sajátos decimális rendszer szerint s a család, a törzs, a város, a tartomány stb. berendezését részletesen ismerteti. Az állam fejről így ír: le pere immortel de la Patrie. Gondolatait még élesebben juttatja kifejezésre *Code de la Nature on veritable Esprit de ses Lois de tout temns négligé ou méconuu, Partout chez le vraisaze* (1755). című munkájában. Alaptétele: „tout citoyen sera homme public, sustente entretenu et occupé aux dépens Ju public”. A boldogság elérésének módja: *az embert úgy kell nevelni, hogy boldog tudjon lenni.* Abból indul ki hogy ember sem jónak. sem rossznak nem születik, minden tulajdonságunk neveltetésünktől függ. *L'homme N'a ni idées ni penchants innés”* (C. de la nature 20. 1.). A társadalmi szervezet feladata; „*trorouver une situation*

dans laquelle il soit presque impossible que l'homme soit deprave, on mediant"

Ehez azonban szükséges, hogy az ember önzési hajlamát a bírás vágva ne táplálja. Érezze minden ember, hogy az ő érdeke nem más, mint ember-társai érdeke. „L'homme n'eut eu qu' un seul objet de ses espérances qu' un seul motif de ses actions, le bien commun, parce que le sien particulier en aurait été une consequence infaillible.” *Morelly* a történeti filozófia alapján hirdeti, hogy a korok addig nem méltányolják egymást, míg az ideális kor, az *Ordre* natúrei ideje el nem jön. Addig csak dolgozzunk. A munka asszociációs legyen „Réunissez-vous toujours tous ...; partagés entre plusieurs bras, ils (les travaux) én deviennent moins pénibles.”

Az ország közigazgatását, a lakosságnak munkára való beszervezését *Morelly* így képzei:

Az ország provinciákra oszlik, ezek városokra, a városok városrészekre, amelyek mindegyikében meghatározott számú család lakik. Minden városnak ugyanannyi kerülete van és mindegyik városban egyforma számú család lakik, úgy, hogy a harmónia számszerűleg is megvan. A harmóniát fölé a neveléssel biztosítják. A nevelés teljesen az állam kezében van és mindenkire egyforma. Előbb az általános ismereteket kell megszerezni, azután az ipariakat, majd a mezőgazdaságiakat. – A férfiak 15-16 éves korukban nősülnek és akkor kezdik meg az ipari munkát, 20-25 éves korukban a mezőgazdaságiak terén kell dolgozniok. 26 éves korukban pedig mesterekké válnak. A munka, amit az embereknek végezniök kell, kényelmes és a termékeket egyformán osztják el hogy mindenkinek bőven jusson. Ez persze könnyen biztosítható, hiszen a papiroson lefolytatott termelés semmi akadályba nem ütközik. A *Morelly*-féle szétosztás is

ideális, hiszen abból indul ki, hogy a javak bőségben vannak és nem kell értük küzdeni. Az erkölcsi világregend a legegyszerűbb. Mindenki csak a jót cselekszi és így a rossz épp úgy ismeretlen, mint a kényszer és a büntetés. A házasság tekintetében Morelly kötelezően előírja, hogy mindenki családot alapítson. „Tout citoyen, sitôt l'âge nubile accompli, sera marié; personne ne sera dispense de cetté Loi, a moins que la nature ou sa santé n'y mette obstacle.”¹⁵ A válás csak a házasságkötés után legkorábban 10 év múlva lehetséges és az elvált hat hónapig teljes visszavonultságban köteles élni. Második házasságot egy év múlva szabad kötni, de az új házastárs nem lehet fiatalabb, mint az előbbi. Harmadik házasságkötés nincs megengedve. A familiában a legpatriarchálisabb rend uralkodik. „Les fils d'un même pere, quoique mariés et ayant des enfants, ne seront chefs de families qu' après la mort de leur pere commun.” (Morelly, Code de la Nature, 218. old.). A politikai szervezet teljesen decentralizálva van. A főhatalmat gyakoroló államfő a legfelsőbb tanáccsal intézi a közügyeket. E mellett a legfelsőbb tanács mellett van a „Senat particulier”, amelyben mindc. i ötven évet betöltött családtagja résztvesz. Ezenkívül még be vannak iktatva a közhatalom gyakorlásába a „Conseils particuliers”, amelyek egyesülése alkotja a „Conseil suprême”-t. A hatalom e felosztásával Morelly célja „de prévenir toute domination tyrannique.”

Ha végig tekintjük a Morelly-féle államot, ítéletünkkel hamar készen vagyunk. A kiindulópontja az, hogy az emberek jók, hogy a javak bőségben vannak, tehát nincs létért való harc és így az egyénnek érdeke nem ellenkezik a köznek

¹⁵ Morelly, Code la Nature, 216. old.

érdekével. Girsberger a következőt írja Morelly fenti munkájáról: „*Die Basiliade ist das hohe Lied endämonistischer Ideale, sie malt das Bild der vollendeten Glückseligkeit des natürlichen Menschen und eines nur den Gesetzen der Natur gehorchenden, kommunistisch organisierten Volkes.* Die Glückseligkeit dieser idealen Gemeinschaft ist stark hedonistisch gefärbt und beruht nicht zuletzt auf der freien ungebundenen Befriedigung des sinnlichen Menschen und seiner natürlichen Neigungen. Der Gegensatz dieser naturalistischen Sinnenfreudigkeit zu dem asketischen Rationalismus eines, Morus und Campanella ist es, der in erster Linie Morelly's Basiliade charakterisiert.¹⁶

Villegardelle bírálata a következő⁴. „Il faut même reconnaître que Morelly a surpassé ses devanciers, Platon, Morus, Campanella, et ses continuateurs, Mably, Owen, Saint Simon, etc., par la lucidité entraînant et l'enchaînement vigoureux des arguments qu'il invente et qu'il rajoint.”¹⁷

Mably utópisztikus irányú művei: De la législation ou principes des lois (Amsterdam, 1776), Entretiens de Phocion sur le rapport de la morale avec la politique (Amsterdam, 1763), Principes de morale (1784).

Mablynak az a politikai felfogása, hogy az ember küzdje le rossz tulajdonságait és legyen jó, rendszerető és békés. „Le bonheur est sans doute compagnon de l'ordre et de la paix; et les passions, mêmes ennemies les unes des autres, sont dans un état perpetuel de guerre.”¹⁸ Ne legyen nagy igényünk, elégedjünk meg a kevéssel, éljünk

¹⁶ Girsberger, Der utopische Sozialismus des 18. Jahrhunderts in Frankreich und seine philosophischen und materielle Grundlagen. 156. old.

¹⁷ Villegardelle. Code de la Nature. 7. old.

¹⁸ Mably, Entretiens de Phocion, 57. old.

ligy, mint a régi Spártában azok, akik teljesen alávetették a maguk egyéniségét a köz érdekének. A törvényhozás feladata, hogy ezt biztosítsa. „De prendre les mesures les plus efficaces pour empêcher que les passions ne sortent victorieuses du combat éternel.”¹⁹ Hogy az államban ez a gondolat valóban testet öltjön, ahhoz szükséges, hogy az emberek teljes egyenlőségben éljenek. Minden különbségtétel forrása a harcnak és az érdekellentétnek. Azt írja, hogy: „Il me semble que c'est à l'égalité qu'elle a attache la conversation de nos qualités sociales et le bonheur; et j'en conclus que le législateur ne se donnera que des peines inutiles, si toute son attention ne se porté d'abord a établir l'égalité dans la fortune et la condition des citoyens.”²⁰ Ép ezért elítéli Mably a magántulajdont és igényeinkben is az egyenlőség uniformitását követeli. Ennek a követelésnek helyességét természetes renddel igyekszik bizonyítani, ahol szintén az egyenlőség uralkodik mindenütt. „Ou trouverez-vous un principe d'inégalité? Avait-elle établi à chacun un patrimoine particulier? Avait-elle placé des bornes dans les champs?”²¹ Különben Mably ideálja Spárta Lykurgos alatti alkotmánya és a paraguav-i jezsuita állam Különösen a föld rendezését kívánta a régi görög és római rend szerint, mert abból indul ki, hogy belterjes munkát csakis kis birtokon lehet kifejteni. A nevelés terén is Spárta az ideálja. A gyermekeket edzeni kell, testi fáradalmakhoz kell szoktatni és igénytelenségben kell felnevelni. Politikai ideálja a demokrata monarchia. „Il est ridicule d'attendre dans une monarchie ou dans un gouvernement aristocratique des

¹⁹ Mably, Entretiens de Phocion. 59. old.

²⁰ Mably, De la legislation, 36. old.

²¹ Mably, De la legislation, 48. old.

lois justes et raisonnables.” A népet akarja megszervezni, hogy az választott küldötteivel igazgassa önmagát. „C'est done anx hommes que chaque ordre a choisi pour le represented que cette autorité supreme doit être confiée.”²² Mably egyébként a kis országoknak a híve és a nagy birodalmakat fel akarná osztani, hogy az államhatalom decentralizáltassék. „Il ne faut, pour réussir dans cetté cntreprise, que decomposer, pour ainsi dire, un état, et faire de toutes ses provinces autant de républiques fédératives. Leur union fera leurs forces au-dehors, et la mediocre étendue de leur territoire fera leur sureté au-dédans.”²⁸ Íme, az utópista gondolat elvezet az Amerikai Egyesült-Államok rendszeréhez, anélkül azonban, hogy az európai viszonyok ennek megfelelően előbb átalakíttatnának. Girsberger nézete Mablyról: „Mit seinen utopischen Vorläufern verbinden Mably die gleichen sozialen ideale. Doch hebt sich seine Sittenstrenge, seine wesentlich ethische Stimmung scharf von dem demonitischen Naturalismus insbesondere eines Morelly ab.”²⁴ ...Mablys historische Bildung macht sich in der tiefgreifenden Anlehnung an die Antike geltend. Wie Vairasse in der modernen Manufaktur. Meslier in den Communautés agricoles, so findet Mably in dem Leben und dem Geist der Antike die wesentlichen Elemente der theoretischen Struktur seines beinahe aussobliesslich philosophisch bestimmten Sozialismus.”²⁵

²² Mably v. De la legislation. 244. old.

²³ Mably v. De la legislation. 238. old.

²⁴ Girsberger Der utopische Socialismus; des 18 jahrhunderts in Frankreich und seine philosophischen und materiellen Grundlagen 177. old

²⁵ Mablyról lásd a következő munkákat: W Guerrier, l'Abbé de Mably. Moraliste et Politique, Paris, 1886. Rochery, Mably, Tlhéories sociales et politiques. Paris, 1849.

5. §. Modern utópiák.

Az utópia, mint műfaj, örökéltű. Tévedtek, akik azt állították, hogy a szocializmusnak fejlődéstörténeti iránya kiszorítja azt az eszmét, hogy a jobb és igazságosabb társadalmat *elgondolás* útján próbálják megalkotni. Az emberek közt mindig lesznek álmodozók, akik mennél nehezebb viszonyok között látják küzdeni társaikat, annál lelkesebben foglalkoznak a szebb jövő kigondolásának eszméjével.

A marxi irány legfeljebb befolyásolta a szocializmusnak ezt az utópisztikus irányát, de feleslegessé nem tette. Egyébként maga *Kautsky* is előszót írt egy ilyen utópista könyvhöz (*Atlantikus, Produktion und Konsum im Sozialstaat. Mit einer Vorrede vom Karl Kautsky.* Stuttgart, 1898). Részletesen foglalkozik ezzel az utópista államregénnel *Josef Popper-Lynkeus, Die Allgemeine Nährpflicht als Lösung der sozialen Frage* (Dresden, 1912) c. művében. De míg az *Atlanticus* csak a munka szabadságát és jogát (Recht auf Arbeit) követeli, addig *Popper-Lynkeus* az általános munkakötelezettséget (*Arbeitspflicht*) propagálja. Nem csak azt engedi meg, hogy a közönség a létfenntartáshoz szükséges javakat állítsa elő, hanem megengedi azt is, hogy külön munkával a luxus-szükségleteiket is kielégíthessék utópista államának tagjai. Ezt a tételt sokan megtámadták (*Karl Ballod: Einiges aus der Utopienliteratur der letzten Jahre*), ami alkalmat adott *Popper-Lynkeusnak*. hogy válaszában (*Einiges über moderne Utopien*) kijelentse, hogy ő nem abszolút szocialista vagy kollektivistá à la Marx. Józan megítélő

Franck, Notice sur la vie et le Systeme politique de Mably, 1848: Levesque, Eloge historique de M, l'Abbé de Paris, 1787.

kcnességgel írja ebben a fejtegetésében P. L., hogy nagy és radikális reformátalakulást gyorsan megcsinálni – könnyű elgondolásban s ha ezen múlna, akár tíz nap is elég lenne, de a megvalósításhoz évtizedek, sőt évszázadok munkája kell.

Az újabb utópiák közül érdemesebbek: *Josef Lichtneckert* Der sozialdemokratische Weltstaat mit Gemeineigentum und Eigenproduktion (1912), *Berthold Otto*, Der Zukunftstaat als sozialistische Monarchie (Berlin 1910), *Luden Deslinières* Le Marx socialiste, Projet de colonisation socialiste (Paris, 1912) és a XIX. század végén megjelentek közül: *Hertzka* Freilandja, *Bellamy* Looking backward, *Flürscheim*, Deutschland in 100 Jahren c. munkái.

Megemlékezünk még *Bernhard Bolzano*²⁶ (1781-1848) *Von dem besten Staate* c. munkájáról is, mely az újabb kor egyik legjobban megalapozott utópiája. A munka előszavában kifejti a szerző, hogy ifjúsága óta foglalkozott azzal a kérdéssel, miként lehetne a világ mai rossz sorsát megjavítani s megállapította, hogy a legtöbb baj okozója a mai polgári berendezkedés és azért írta művét, hogy megmutassa, milyen alapelveken kellene az államnak felépülnie, ha az összeség legnagyobb részét a legjobban akarná ellátni. Óva int azonban attól, hogy tanításait úgy értelmezzék, hogy valahol le kell rombolni a meglevő alkotmányt és felépíteni az új rendszer szerinti államot. Ez még nagyobb bajt okozna. Hiszen a létező előnyök és

²⁰ Cyrill Horáček: B. Bolzano und seine Utopie „Von dem besten Staate”, Archiv für die Geschichte des S. und der Arbeiter Bewegung. II. Band. Dr. A. Salz: Bernhard Bolzanos Utopie Vom besten Staate im Archiv für Sozialwissenschaft und Politik XXXI. und von F. St. Schindler: Bolzano als Sozialpolitiker, in Deutsche Arbeit VIII.

jogok elvétele sértetté a mai birtokosok érdekét. Tanácsa szerint: neveléssel kell az embereket az új társadalmi és állami berendezkedésre előkészíteni. Realitására vall az a kijelentése, hogy néni akarja a tényleges állapotokat figyelmen kívül hagyni és az embereket tökéletes és ideális embereknek tekinteni. Helyesen állapítja meg, hogy ha minden ember tökéletes lenne, még a leghiánnyosabb állami berendezkedést (alkotmányt) is el lehetne viselni, de éppen mert nem vagyunk tökéletesek, szükséges, hogy olyan szabályzatok szerint éljünk, melyek már figyelembe veszik az emberi gyarlóságokat és hibáink mellett is elérik, hogy azt tegyük, ami az összeség javát szolgálja.

Bolzano alapeszméje a szabadság és egyenlőség, de elismeri, hogy az emberek szorgalma, képessége különböző, ehézképest csak elvileg helyesli a vagyonegyenlőséget, a felépítendő államban azonban megengedi, hogy aki többet és eredményesebben dolgozik, az magánvagyonát is gyűjtessen magának. De a vagyonskülönbségek ne legyenek nagyok. Ezt biztosítja az az intézkedés, mely szerint a tulajdonos halála után a község, ill. az állam örököl minden vagyonát. A „legjobb állam”-ban a pénz mint csereeszköz megmarad, de az ércpénz csak a külkereskedelemben használható, az országban bent csak belső érték nélküli papírpénz, melynek csereértékét időről-időre hivatalosan megállapítják. (Ehézképest a pénzben kifejezett kötelezettségek megváltoznak, ha időközben a pénz csereértéke megváltozik!) Az államban munkakötelezettség áll fenn. Mindenkinek dolgoznia kell, és pedig abban a foglalkozási ágban, amelyet részére a község kijelöl. Magánosok üzte kereskedelem nincsen, a javak cseréjét az állam hivatalnokai útján bonyolítja le. Feles-

leges javak nincsenek. A mértéktelen evés, ivás és általában az alkoholfogyasztás, a dohányzás, a szerencsejáték tilos.

Idézzük még *Mercier* utópiáját is. („L'An 2440, rêve s'il en fût jamais”), mely sokban hasonlít *Bellamy* Visszapillantásához. A regény főhőse 1770-ben elalszik és 2440-ben felébred. Csodálkozva látja az új gazdasági rendet és megbírálja azt, amelyben még ő élt. A munka érdekessége, hogy a magántulajdon mellett tör lándzsát és megelégszik a nagy vagyoni egyenletlenségek csökkentésével. Politikailag ideálja Svájc a maga demokrata alkotmányával. „*Si Platon revenait au monde, ses regards tomberaient sans doute avec admiration sur les Républiques Helvétiqaes. Les Suisses ont excellé dans ce qui fait Tessence des républiques, c'est-a-dire dans la conservation de leur liberté sans rien entreprendre sur celle des autres.*”²⁷

Végül az utópisták közé számít *Etienne Catet* (1788–1856), akinek ikariai utazásáról később emlékezünk meg.

Az utópiaszzerű munkák felsorolását ennek a munkának terjedelme meg nem engedi. Akik ezek iránt a munkák iránt behatóbban érdeklődnek, olvassák el *Hans Girsbergernek* „Der utopische Sozialismus des 18. Jahrhunderts in Frankreich und seine philosophischen und materiellen Grundlagen” című könyvét, mely még igen sok érdekes utópiáról emlékezik meg.²⁸

²⁷ Mercier. L'An 2440. 157. 1.

²⁸ Ramsay, Voyage de Cyrus, avec un discours sur la Mythologie, Paris, 1727, utópia kivételesen a magántulajdon mellett foglal állást, mert szerinte a közös tulajdon a kultúrát csökkenti.

6. §. Az államregények jelentősége.

Minden államregény abból indul ki, hogy a fennálló társadalmi rend hibás s hogy ez a hibás rend szüli az emberek bűneit. Közös céljuk az emberiség boldogságának előmozdítása, de a célhoz vezető eszközeik már különbözőek, a politikai intézmények, a tulajdon, család, a vallás, a nevelés stb. reformjára vonatkozó terveik szerint. Mindannyian hirdetik az általános munkakötelezettséget; többnyire ellenségei a magántulajdonnak; szerzőik képzeletük szülte emberekkel népesítik be a fantáziájuk teremtette országokat. *A történelmi fejlődést ép úgy nem veszik figyelembe, mint ahogy nem számolnak az ember hajlamaival, szokásaival, természetével.* Sok különös és ferde gondolat mellett is számos termékeny eszme magját hintik el s ezek az idők folyamán terebélyes fává izmosodtak. A szocialisztikus eszmék hosszú időn át csak államregények útján voltak terjeszthetők: a kényelmes forma – költött személyek útján – megengedte a vélemény szabad nyilvánítását olyan időben, amikor a hazai állapotok bírálata általában tilos volt. A szórakoztató és regényes keret, az előadásnak párbeszédekkel való élénkítése még manapság is élvezetessé teszi az államregények olvasását. Tagadhatatlan érdemük az is, hogy a közvéleményt a politikai, társadalmi és gazdasági reformokra igen sokszor egyenesen ők készítik elő.

Ebben a tekintetben az államregények és a társadalmi átalakulások között sajtóságos kapcsolat mutatkozik. *Moms* munkáját a parasztlázadás a XVII. század államregényeit az angol levellerck, a puritánok, a „round head”-ek szociális forradalma követi. Ez erősen kommunista jellegű moz-

galom, amely a quakerek s ez viszont a shakerek szektája kialakulásának ad lehetőséget. Ez az utóbbi száz évnél nem tudta tartani szigorúan kommunista intézményeit. Morelly államregényét a nagy francia forradalom követi, melynek szocialista-kommunistikus hajtása a *Babeuf*-összeesküvésben nyilvánul meg. Végül *Cabet* államregényét az 1848-as forradalmi év követi, amely a szocializmus történetében a *Kommunista kiáltvány* folytán marad emlékezetes.

Nem a véletlen játéka ez a kapcsolat: szükségszerűség ez, mert mihelyt a társadalomban adva vannak a gazdasági és lelki feltételek valamely hatalmasabb arányú mozgalomra, a vajúdo kor méhe megszüli a maga államregényét, amely ép úgy hirdeti a forradalom bekövetkezését, mint a távoli mennydörgés a közelgő zivatart, így tehát az utópista írók poétikus vészmadarak, akik az újkor orkánjainak bekövetkezését jelentik s az utópiák felnőtteknek írt politikai és szociális robinzoniádák, melyek lelkünket a prózai valóság fölé emelik s álomképeikben egy boldog társadalom rajzát vetítik elénk. Az ilyen képek varázsa már azért is fogva tart bennünket, mert valóra váltásuk lassacskán vágyunk, óhajtásunk, sőt talán szükségletünk is lesz.

Az utópiák tudományos értékére talán a legjellemzőbb az orosz *Tugan-Baranovszki* megállapítása, amely szerint az u. n. *tudományos szocializmus semmivel sem tudományosabb, mint az utópisztikus*. A tudományos szocializmus ugyanis csak azért nem állít fel ideált, mert már készen kapja az utópisztikus szocializmustól. Viszont a tudományos szocializmusnak is megvan az utópisztikus jellege, hiszen az automatikusan lefolyó gazdasági fejlődéstől várja és reméli a szocializmus diadalát.

A jezsuiták kommunisztikus állama Paraguayban.

Amíg a szociális utópiák képzelt államok be rendezésének leírásával regény formájában írve-
keztek a kommunizmus gondolatát terjeszteni, ad-
dig a messze Délamerikában olasz származású
jezsuita térítők egy sajátos kommunisztikus
államot teremtettek, amely másfélszáz esztendőn
át (1610-1768) állott fenn, a világtörténelemnek
egyetlen nagystílű és hosszú időn át virágzó kom-
munisztikus kísérleteképen.”

A Rio de la Plata és a Paraguay vidékén a
spanyol uralom alatt a *commendariák*, vagyis
hűbéres birtokok rendszere uralkodott. Az itt lakó
indiánus törzseket jobbágyként kapták a spanyol
urak a földterülettel egyetemben. A hűbérurak
azonban nem gondoskodtak jobbágyaikról, sőt
a legvérengzőbb módon irtották a békés indiánus
törzseket, közöttük az u. n. *guaranikat*. Ezzel a
korrupt rendszerrel egyedül a jezsuita misszioná-
rusok mertek szembe szállni, amire a spanyolok
megtiltották a jezsuitáknak, hogy hűbéreik terü-
letére belépjenek. Az üldözőik elől az őserdőbe
menekült *guaranikat* a tevékeny és akadályoktól
vissza nem riadó jezsuiták nyomon követték, kö-
zöttük főként a két leghíresebb Jézus-társasági
atya, *Cataldino* és *Maceta*, akik letelepedtek az

²⁹ Xaver Charlevoix: *Historie de Paraguay*, Paris, 1757.
I. Pfothenauer: *Die Missionen der Jesuiten in Paraguay*,
1891. Gothein: *Der christi, soz. Staat der Jesuiten in Par.*,
1883. V. ö. Lafargue: *Die Nie derlassung der Jesuiten in Pa-
raguay c. tanulmányával a Die Vorlaufer des Neuen Soz. c.*
munka I. kot. II. rész, VI. fejt.

indiánusok között, megtanulták nyelvüket, tanították őket s bizalmukat megnyerték. Ezek az indiánusok szenvedélyesen szerették a zenét: a jezsuiták tudták ezt és csónakokban, zeneszóval hajókáztak le a folyókon s miután Orfeusz módjára magukhoz édesgették őket és ajándékokkal, jó bánásmóddal az egész törzs barátságát megnyerték. Atyai gondoskodásuknak, keresztyéni szeretetüknek, védelemnyújtásuknak meg is volt a hatása. Viszont a guaranik jólelkősége, jámborsága, tekintélytisztelete, erkölcsös hajlama, stb. korán megérlelte a jezsuitákban azt a gondolatot, hogy körükben saját vezetésük alatt új államot alkossanak, hiszen a renaissancetól kezdve általános volt az a felfogás, hogy az állam az emberi művészet terméke. Befolyásukkal elérték a spanyol udvarnál azt, hogy ez engedélyt adott nekik tervük megvalósítására, annál is inkább, mert ezekből a tartományokból a spanyol anyaországnak tulajdonképen alig volt jövedelme. Mikor azután Paraguay helytartója a király nevében eltiltotta a spanyoloknak az indiánus-vadászatot s a jezsuitákat bizonyos hűbérek uraivá tette, amelyeknek pénzügyi eredményeiről csupán közvetlenül a koronának tartoznak elszámolni s amely területek a koronának is csak bizonyos évi fejadóval tartoznak, de a püspököknek fizetendő tized alól fel vannak mentve, – akkor meg volt már tulajdonképen vetve a jezsuiták külön birodalmának alapja, amely – mint azt *Adler* megállapítja – két feltevésen nyugodott. Először is azon, hogy az indiánusok gyermekek, akiket jóakarata bánásmóddal kell nevelni s másodszer azon, hogy a civilizáció részére való megnyerésük csak a tekintély elvén nyugvó kommunizmussal lehetséges, amely kapzsiságukat s más nemtelen ösztöneiket elfojtja.

Az új állam, amelynek berendezése számol az indiánusok ősi nemzetségi szervezetével s az inkák országának kommunisztikus hagyományait is méltányolta, 31 telepen, u. n. redukción, melyeket összesen 100–150 jezsuita vezetett, körülbelül 150.000 főnyi indiánus lakosságot ölelt fel. A legnagyobb község volt a xavéri szent Ferencről elnevezett misszió, melynek 30.000 lakosa volt. Európai ember, a jezsuitákon kívül, nem léphetett a telepre, hiszen a jezsuiták éles szeme jól látta a fehérek és vörösbőrűek együttélésének lehetetlen voltát. A kormány élén a jezsuiták provinciálisa állott, aki alá voltak rendelve a superiorok, ezek alá a plébánosok, akik mellett a guaranik nyelvét ismerő vikáriusok tartották fenn a bennszülöttekkel a közvetlen érintkezést. De volt autonóm közigazgatás is: minden községet egy-egy tanács igazgatott, melyet évenként maguk az indiánusok választottak. Minden föld az államé volt, ez – vagyis a jezsuita rend – rendelkezett a lakosok munkarejével, rendelte ki munkára az egyeseket, akik a részükre kiosztott darab földet heti két napon át tartoztak művelni, hogy saját eltartásukat biztosíthassák, viszont a többi napon az állam földjét művelték, melynek hozadéka a nem földművelő lakosság eltartására szolgált. A lakosság szükségletén felüli terméseredményt az országban nem termelhető árúk beszerzésére fordították, illetőleg eladási árának fölös része a rend pénztárába folyt be.

A nők gyapotot fontak s a nyersanyagot hetenként kapták kézhez. Lehetőleg minden ipartermeket az egyes missziók állítottak elő. Ezért a kézügyességet mutató gyermekeket ipari munkára képezték ki. A virágzó állattenyésztés minden lakosnak elég húst biztosított. Minden község egyenlő gazdasági helyzetben volt, mert a köz-

ponti hatóság a gazdagabb missziók fölöslegét a szegényebbeknek juttatta.

A gazdasági munkán kívül minden más életnyilvánulás pontos rendnek volt alávetve. A nevelés, a családi élet épen úgy, mint a lakáskérdés, a szegényügy, a pihenés, a szórakozás, multság stb. kérdése is. Minden 17 éves férfinak meg kellett nőszülnie. Az új pár azonnal megkapta a gazdasághoz szükséges felszerelést: egy darab földet, igás jószágot, szerszámokat, majd házat is, ha családja szaporodott.

Csak a gyermekes indiánusok növeszthették meg a hajukat. Ha a férj meghalt, háza és szerszáma visszazállott az államra, özvegye pedig az özvegyek ellátására szolgáló házban helyeztetett el. A hétfő volt a fegyvergyakorlás napja, más nap a táncoké stb. Mindez – mondja *Gregorio Funes*, a jezsuiták államának ismertetője (Cordova) – nem az eszményi köztársaság ideáljának megfelelő szabadság, de hát mi lett volna ostobább, mint szabadságot adni, mely az indiánusok jellemének s életfeltételeinek nem felelt meg. Néhány évszázadon át a szociális gyermekkort kellett élniök, hogy elérjék érettségüket, amely a szabadság első előfeltétele. Mindaddig azonban kellett velök bánni, mint az apa bánik a családjával.

A jezsuiták állama nemcsak a hívők számát növelte, hanem a rend anyagi hatalmát is. A spanyolok kapzsiságát és irigységét épen olyan hamarosan felköltötte a paraguayi aranybányákról szóló mese, mint a püspökökét, akik a jezsuiták földjének tizedmentességét vették zokon, a verseny miatt érdekeikben érintett európai telepesek pedig mindig azt mesélték, hogy a jezsuiták sikecsak az indiánusok kíméletlen kizsákmányo-

lásának köszönhetik. De azután állandó volt a spanyol szomszédokkal való háborúskodás. Amikor pedig a katolikus fejedelmek és a pápa is a jezsuiták ellen fordulnak, (1759-ben Portugáliától, 1762-ben Franciaországból, 1767-ben Spanyolországból űzik ki a jezsuitákat; 1773-ban pedig XIV. Kelemen pápa a rendet felfüggeszti), a paraguayi állam fölött megkondul a lélekharang. 1750-ben Spanyolország Portugáliának átengedett egy területet, amelyen hét misszió virágzott. A portugálok ki akarták űzni az indiánusokat, akik fegyverrel védték területüket, de a több éves harc a hét misszió teljes elpusztításával végződött. Mivel pedig a spanyol kormány azt a vádat emelte a jezsuiták ellen, hogy ők buzdították harcra a bennszülötteket, 1768-ban III. Károly spanyol király kiutasította Paraguayból a jezsuitákat s *Bucareli* kormányzó hamarosan kegyetlen érvényt szerzett ennek a rendeletnek. Fegyveres csapatokkal lepte meg a telepeket és a jezsuitákat elhurcolta. Hiába kérelmezték az indiánusok, hogy a szabadság helyett állítsák vissza a régi rendet, a romba döntött ország kultúrája is romba dőlt. (Gothein.)

Sajátságos, hogy a jezsuita állam egyik történetírója, a szocialista *Lafargue*, valamint *Kautsky* is kapitalisztikus államnak tüntetik fel a kommunisztikus szervezetben élő indiánusok „teokratikus-feudalisztikus” berendezkedését. Helyesen mutat rá *Schmitt*, hogy itt hiányzik a modern kapitalizmus jellemzője és alapja: a bér munka rendszere és a szabad költözködés joja. De hiányzik a kapitalizmus gazdasági velejárója is, amely a munkásság „kizsákmányolásának” eredményét részint luxusra fordítja, részint pedig – és ez a fontos – újabb jövedelmező beruházás céljára használja fel. Vagyis teljesen hiányzik a jezsuiták

államának gazdasági berendezéséből a kapitalisztikus termelés körforgása.

A jezsuiták nagy politikai érzékének, önmegtagadásának, bátorságának és kitartásának ékesen szóló hirdetője a Paraguay kísérlet, melyet csak külső, durva erőszak semmisített meg. Szociálpolitikai tekintetben ez a kísérlet annak a bizonyítéka, hogy vagyonszösségen alapuló társadalmi és gazdasági rend csak ott lehetséges, ahol a vezető emberek tekintélyét feltétlenül respektálják, de ahol ugyanakkor az alattvalóknak egyéni törekvéseik nincsenek.

Montesquieu a jezsuiták paraguay-i államáról az „*Esprit des Lois*”-ban a következőket írja: „il serait toujours beau de gouverner les hommes en les rendant plus heureux. Il est glorieux pour eile ... d'avoir été la première qui ait montré dans ces contrées l'idée de la religion jointe à celle de l'humanité.”³⁰

³⁰ További forrásmunkák: Lafargue: Die Niederlassung der Jesuiten in Paraguay (Geschichte des Sozialismus in Einzeldarstellungen. Stuttgart, 1895). Lichtenberger: Le socialisme au XVIII. siècle, Paris, 1895, továbbá Le socialisme utopique, Paus, 1898. Lindemann: Der Sozialismus in Frankreich vor der grossen Revolution (Neue Zeit, 1893), továbbá Der Sozialismus in Frankreich im 17. und 18. Jahrhundert (Geschichte des Sozialismus in Einzeldarstellungen), végül u. e. szerzőnek u. ott megjelent tanulmányát Réstif de la Bretonneról. Malon: Réstif de la Bretonne, a Revue socialiste-ban (1889. IX.). Muckle: Die Geschichte der sozialistischen Ideen im 19. Tahrhundert. 2 köiet, 2 kiadás, Leipzig, 1909. Villegardelle: Histoire des idées sociales avant la Revolution française. Paris, 1846, továbbá u. e. szerző Code de la nature oar Morelly avec analyse raisonnée (Paris, 1841) muve Voig A.: Die sozialen Utopien, Leipzig, 1906. Vorländer: Geschichte der philosophischen Moral, Rechts- und Staatslehre der Engländer und Franzosen, Marburg. 1855.

V. RÉSZ

A FRANCIA FORRADALOM ELŐTTI TERMÉSZETJOGI SZOCIALIZMUS.

I. FEJEZET.

A természetjogi individualizmus.

Európa gondolatvilága a XVIII. században teljesen átalakult. A hagyományokkal tulajdonképpen már az angol „*dicsőséges*” forradalom (1688) szakított, amikor a királyi hatalom mindenhatóságát a *Bill of Rights* megszüntette. Angliában nincsen többé Istentől származott király, minden hatalom forrása és birtokosa a *parlament*.

A tekintély elve lejárt. A filozófia helyére a *racionalizmus* lépett. Minden téren az ész uralmát hirdették. A lényegében még mindig kazuista-exegetikus módszerrel dolgozó olasz és francia jogászok körében kifejlődött az a kritikai szellem, amely megbírálta a jogrendszereket, így nőtt ki a kritikai vizsgálatokból *a konkrét tételeken kívül álló jog eszméi, mely az emberi természet tapasztalatilag ismert elemeiből és a társadalmi közönség belső szükségleteiből folyik*. Kialakult a jogról s ennek előfeltételéről, az államról és a társadalomról szóló tudomány, az u. n. *természetjog*, mely a történelmi jogformákban az emberrel született természetes jogok megsértőjét és erői szabad fejlődésének akadályát látja. A szocializmussal kapcsolatban a természetjog tanításai:

1. a közös tulajdon természetes és kívánatos,
2. a munka egyedüli forrása a birtoknak és minden munkást a teljes munkatermek illeti meg,
3. a természet ősi törvényei uralkodnak és a dolgok rendjét ezek szabályozzák.

A kritikai forradalmi szellem és túlzó radikalizmus uralkodik minden téren s az állambölcsészetben az *individualizmus* irányzata kerekedik felül. Elég Bodin, Grotius, Pufendorf, Hobbes, Gassendi, Hutcheson nevére emlékeztetnünk.

A kor nagyjelentőségű változást hozott a közgazdaság elméletében is. Megkezdődött a tisztán tudományos, kritikai működés. Megfigyelik a jelenségeket, keresik az okokat, ráeszmélnek, hogy a dolgoknak *természetes* rendjük van, melynek nincsen szüksége a *merkantilizmus*¹ hirdette állami gyámkodásra. A *fiziokratizmus*² a közgazdaság első *tudományos* iskolája s mint természetjogi alapokon nyugvó rendszer, nemcsak a közgazdaságban, hanem egyúttal a gazdasági tényezőket előtérbe toló társadalomtudományban is. Azt tanítja,

¹ A merkantilizmus, mint gazdaságpolitikai rendszer, a középkor vége felé, de különösen az újkor majdnem egész folyamán Nyugat-Európa államainak uralkodó kormányzati rendszere volt. Ismert tétele, hogy a népek jóléte a pénzben való bőségüktől függ: ezért fontos a nemes-érc bányászat és a külkereskedelem melynek kereskedelmi mérlege aktív legyen. A kivittelt tehát elő kell segíteni és a behozatalt meg kell nehezíteni. Az előbbit szolgálja a terjeszkedésre alapított gyarmatpolitika. A merkantilizmus gazdasági főelveit Colbert (1619-1683) foglalta össze, ki után a merkantilizmust colbertizmusnak is nevezik.

² A fiziokratizmust (Physiokratie a természet uralmát – Naturherrschaft – jelenti) rendszerint Dupont de Nemours-ra vezetik vissza, aki Quesnay munkáinak egy gyűjteményét így nevezte. Tulajdonképen azonban már Abbé Baudeau is használta a megjelölést egyik tanulmányában, sőt valószínűleg Quesnay maga is. Azt az alapeszmét fejti ki, hogy a társadalmi életben a természeti törvényeknek kell uralkodniok.

liotrv az emberi együttélésnek természetes rendje (*ordre naturel*) van, melynek törvényeit a tényleges tapasztalati renddel (*ordre positif*) szemben a gondolkodó ész segítségével lehet megtalálni s azok a legalkalmasabbak a társadalmi élet szabályozására (*évidemment les plus avantageux aux hommes réunis en société*). Az embernek a létehez való természetes joga nem veszett el azzal, hogy az emberek természetes jogaik biztosítása céljából társadalmi szerződésre léptek. A kétféle jogot mindig harmóniába kell hozni (*gouvernement economique*), különben hanyatlás (*dépérissement*) áll be. Természetes joga az embernek, hogy a maga sorsát olyan kedvezően alakíthassa, amint csak lehet. Ez a *gazdasági önérdek*, amelynek individualisztikus és racionalista hátterét *François Quesnay*² (1694–1774) a gazdaságosság elvének tiszta formulálásával adja meg. Az ember legfőbb

³ *Quesnay*, a fiziokrata iskola megalapítója 1694. április 4.-én született Mere faluban. Montfort l'Amaury mellett; szegény szülői csak nehezen tudták előteremteni az iskoláztatás költségeit, 1718-ban orvos lett és Mantes-ben telepedett le, 1732-ben Parisba költözött és Pompadour házi orvosa lett. Először orvosi munkákat írt, első nagyobb közgazdasági munkája 1758-ban jelent meg (Tableau economique). Tanításai elterjesztése végett sokat írt a „Les Ephémérides du citoyen” és a „Journal de l'agriculture, de commerce et des finances” folyóiratokba, élete végén filozófiai és matematikai téren dolgozott. Meghalt 1774. december 16.-án L. a. köv. munkákat: Auguste Oncken, Oeuvres économiques et philosophiques de F. Quesnay, fondateur du système. Physiocratique, accompagnées des éloges et d'autres travaux biographiques sur Quesnay par différents auteurs. Frankfurt Paris, 1888. Ugyanattól a szerzőtől. Zür Biographie des Stiftern der Physiokratie, François Quesnay. Entstehen und Werden der physiokratischen Theorie. Ludvig AVI und das physiokratische System. (Vierteljahrschrift für Staats- und Volkswirtschaft. Kuno Frankenstein Kiad. 1890-96. évf. W. Neurath. Der Sozialphilosoph Franz Quesnay, Wien, 1881.)

joga: *de faire son sori le meilleur qui lui soit possible sans usurpation sur le droit d'autrui.*” A gazdasági önérdék feltétele a személyes szabadság, amely a foglalkozás megválasztásának, az ipáii-izésnek, a költözködésnek s a magántulajdonnak szabadságát foglalja magában. („Liberté sacrée, mely „resume de tous les droits de l'homme”. Természetesen mindig feltételezve a mások érdekének tiszteletben tartását.) Gazdasági téren az önérdék a mozgató erő. Ennek az elméleti alapelvnek a felismeréséből szükségképen következik a gazdasági szabadság alapelve, *a laissez faire, laissez passer!* – vagyis annak hirdetése, hogy az állam ne avatkozzék be a gazdasági életbe, hanem hagyjon mindent szabadon a maga útján! (A „laissez faire, laissez passer” jelszóvá vált mondása Gournaytól származik, aki a teljes gazdasági szabadságot hirdette.) Ez nemcsak azért alapvető, mert senkinek sem szabad az egyén szent és örök jogait sérteni, hanem azért is, mert az egyéni önérdék követése az *ordre natorel* törvényének követése, és ha mindenki önérdéke alapján cselekszik, a közgazdaságnak is legtermészetesebb és legjobb alakzata alakul ki.

Íme az idealisták örök tévedése! Hisznek az emberek jóságában, melyet egynek tartanak törekvésükkkel és érdekükkkel, – ha tehát az ember erdeke szerint cselekszik. – egyúttal jól is cselekszik. Quesnay főmunkája a Tableau Économique, melynek tanításait XV. Lajos király is alkalmazni igyekezett (Turgot pénzügyminisztersége alatt).¹

A filozófiai, jogi és közgazdasági nézeteknek ez az átalakulása a politikai tudomány terén is

⁴ Turgot (1727–1781) pénzügyminiszter lett 1774-ben. Franciaország gazdasági és pénzügyi politikáját teljesen a Quesnay-féle tanok szerint irányította. Ő volt az első, aki a munkához való jogot hirdette.

nagy változásokat idézett elő. Az ingó tőkevagyon birtokában levő iparosok és kereskedők osztálya, azaz a polgári osztály minden igyekeve mellett sem tudott politikailag érvényesülni abban a keretben, amelyet a központosított állam abszolutizmusa a középkortól örökségként átvett. Az új osztály tehát a maga érdekeinek védelmére az állam politikai alkotmánya ellen fordul, és gazdasági helyzetének megfelelő érvényesülést kíván. Az állami beavatkozás, mely jelentékenyen korlátozta az egyéneknek a vagyon és a munkaerő felett való szabad rendelkezését, az abszolút szabadság politikai követelményét teremti meg. A földbirtok és születés folytán még mindig előnyben részesített rétegek elleni gyűlölet pedig megteremti a társadalmi és politikai egyenlőségért való rajongást, amely a *népszuverenitás* követelésében nyilvánkozik meg. Ami ennek a követelésnek ellentmond, az ellenkezik a természettel. Pedig a politikai tudomány minden törekvése az Istentől adott természetes rend visszaállítására kell hogy irányuljon. Pozitív ugyan nem mondja meg, mi tulajdonképpen a természetes rend, de negatív annál inkább körvonalozza, mit kell elhagyni a kívánt ideál megközelítése céljából a mai társadalmi berendezésből. (Grünberg.)

II. FEJEZET.

A magántulajdon elleni tudományos harc.

A természetjogi alapokon álló individualizmus és fiziokratizmus közgazdasági iskolája a magántulajdont az emberrel veleszületett jogok szükség-szerű folyományának találta. Mégis megindul a küzdelem a magántulajdon intézménye ellen, mint

a társadalmi egyenlőtlenség megteremtője és természetes rend megszüntetője ellen. Azok az írók, akik a természeti állapothoz való visszatérés gondolatát, tudományos mezbe óhajtották öltöztetni, egyfelől az utópisztikus irodalom folytatói, másfelől pedig a magántulajdon ellen harcoló teoretikusok. De míg azok az utópiákat új formában adják elő, amikor praktikus javaslatokat, pontokba szedett követeléseket nyújtanak, addig ezek a magántulajdonnal szemben gyakorolt erős kritikán nem mennek túl s nem írják körül a helyére állítandó új tulajdon-rendnek alakját t-s módzatait.

Az utóbbi csoportban elsősorban *Jean Jacques Rousseau* (1712–1778) felfogása érdekel bennünket.” Szerinte a társadalom helyes berendezése egyedül az igazságosságon alapulhat, az igazságosságnak feltétele pedig szükségképen mindenkinek teljes *jogi* egyenlősége. Politikai téren le is vonta ennek a következményét, mint ahogy azt *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (1755)⁶ és *Du contrat social on principes du droit politique* (1762) című munkái mutatják. Társadalmi téren állásfoglalása már ke-

⁵ *Rousseau* 1712. június 28.-án Genfben született. Ifjúsága meglehetősen változatos. Volt inas (Turinban), zene-tanító (Lausanneban és Neufchatelben), kataszteri hivatalnok, házitanító (Lyonban). 1754-ben Genfbe költözött, ahol protestáns lett. Később Parisba ment, majd 1766-ban Angliába. 1770-ben Parisban telepedett le és 1778. július 3.-án Ermenonvilleban meghalt. Az életrajzát magában foglaló munkák közül kiemeljük: Girardin, *Rousseau, sa vie et ses ouvrages*, Paris, 1875. L. Diehl tanulmányát a *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* VII. kötetében (159. 1.). *Rousseau munkáiról*, I. Moreau. J. J. Rousseau et le siècle philosophique. Paris, 1870.

⁶ Válasz az Akadémiának 1753-ban kiírt pályatételére: „Quelle est l'origine de l'inégalité parmi les hommes et si elle est autorisée par la loi naturelle?”

vt'sbbé következetes Míg egyik munkájában azt hirdeti hogy a magántulajdon okozta azt, hogy az ember a természetes állapotból a társadalmiba, a jóból a rosszba került, addig másutt a magántulajdont védi. Sokszor idézik a következő mondatát: „Aki először elrekesztett egy darab földet és azt merte mondani, hogy ez az enyém s talált elég ostobát, aki ezt elhitte neki: a polgári társadalom megalapítója. Mennyi büntől, háborútól, gyilkosságtól, nyomorúságtól és borzalomtól kímelte volna meg az emberiséget az, aki széttörve a kerítést és betöltve a földet körülhatároló árkokat, azt kiáltotta volna embertársainak: Óvakodjatok meghallgatni ezt a bűnöst! El vagytok veszve örökre, ha elfelejtitek, hogy a föld gyümölcse mindenkié s a föld csak egy ember tulajdona lehet!⁷ De ha *Rousseau* felháborodva lázadzik is a gazdag és szegény közötti különbség ellen s ha utálattal beszél is az „enyém” és a „tied” fogalmáról, más helyen viszont védi a magántulajdont. Az ő rendszerében tagadhatatlanul vannak magántulajdonellenes elemek, de ezek nem nőttek ki organikusan rendszeréből. Az *„Emil on de l'education”* (1762) művében minden társadalmi rend alapjává a munkát tette. *Az ember kötelessége, hogy dolgozzék és aki ezt nem teszi – legyen gazdag vagy szegény, hatalmas vagy gyenge, az államra nézve haszontalan.*

⁷ „Le premier qui avant enclos un terrain, s'avisa de dire, ecci est à moi et trouva des gens assez simples pour le croire, fut le vrai fondateur de la société civile. On eut des crimes, de guerres, de meurtres, que de misères et d'horreurs. On ne cut point épargner au genre-humain celui qui, arrachant ses pieux ou comblant le fossé, eût crié à ses semblables: Gardez-vous d'écouter cet imposteur; vous êtes perdus si vous oubliez que les fruits sont à tous et que la terre n'est à personne.”

*Gabriel Bonnot de Mably*⁸ (1709-1785), akit az utópisták közé is sorolhatunk, következetesebb kritikusa a magántulajdon rendjének. A *De la legislation on principes des lois* (1776) című munkájában a társadalom minden nyomorúságát a magántulajdonnal kapcsolatos birtoklási vágyra vezeti vissza. Ez az oka a versenynek, a sok fölösleges törvénynek és a társadalom két ellenséges táborra való oszlásának. Nagy dialektikai ügyességgel fejtegeti, hogy a gazdasági egyenlőség nélküli politikai egyenlőség mit sem ér, mert a magántulajdon fenntartásával minden egyenlőség (t. i. a politikai) csak üres szólam marad. Jellemző azonban, hogy a magántulajdont mégis fenntartandónak véli, mert az embereket rosszabbá tették a viszonyok, semhogy rögtön „az okos politikát követhetnék”, átmenetileg az örökösödés reformjával és az ingatlan vagyon nagyobb mérvű megadóztatásával is megelégszik.

Simon Nicolas Henri Linguet (1736-1794) *Theorie des lois civiles* (1767) című kétkötetes munkája elismeri ugyan a magántulajdont a civilizáció elkerülhetetlen feltételének, de kifejti, hogy az emberek életfeltételeinek egyenlőtlensége természetes következménye és hogy ezt az egyenlőtlenséget a törvények még fokozzák.

⁸ Mably (Gabriel Bonnot de) 1709 március 14-én Grenoble városában született, meghalt Parisban 1785. április 23.-án. Jezsuita iskolában végezte tanulmányait és papnak készült. Főbb munkái: *Parallele des Romains et des Français par rapport au gouvernement*. Paris, 1740. – *Doutes proposés aux philosophes économistes sur l'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*, Paris, 1768. – *De la legislation on principes des lois*, Paris, 1776. – *Oeuvres politiques*, Paris, 1777. – *Des droits et des devoirs du citoyen*. Kehl 1789. – Mablyról szóló tanulmányok: *Lévesque, Éloge hist, de Mably*. Paris, 1787. *L. Barthélemy. Vie privée de Mably*, 1791.

A törvények, amelyek védik a magántulajdont, okozzák a háborúkat. A szabad munkás helyzete rosszabb a rabszolgáénál, minthogy annak léte biztosítva volt.

Hasonlóan erős kritikát gyakorol a magántulajdon felett *Jacques Necker* (1732-1804), XVI. Lajos híres pénzügyminisztere, aki *Sur la législation et le commerce des grains* (1775) című művében a dolgozó nép nyomorának okát nem az adók terhében, nem a gazdasági erők szabad játékának meggátolásában, hanem a munkája hozadékára utalt birtoktalan néposztálynak a birtokosoktól való függésében találja.

I. P. *Brissot de Warville* (1736–1794) *Recherches philosophiques sur le droit la propriété et sur le vol, considéré dans la nature et dans la société* (1780) című művének már címében is sejteti álláspontját s így már anticipálja *Proudhon* későbbi (1840) híres mondatát „*La propriété c'est le vol*”. Szerinte a természetes állapotban sem tulajdon, sem lopás nincsen: egyenlő joga van mindenkinek szükségletei kielégítésére s az ahoz szükséges javakra. Aki azonban természetes szükségletén túl foglal le javakat, a természetes rend ellen cselekszik. A magántulajdon rendje, melyet a gazdagok bírásvágya teremtett meg, az egyik embert bőségben füröszt, a másikat pedig a legszükségesebbtől is megfosztja.

Még a mérsékelt *Jean Antoine Nicolas de Condorcet* (1743–1794) is azt hirdeti *Esquisse d'un tableau historique du progrès de l'esprit humain* (1794) című munkájában, hogy ha valaki idegen javakból többet vesz igénybe, mint amennyi megilleti, vagy mint amennyi hasznos: *bitorlás*. (Grünberg, Stein, Menger).

III. FEJEZET.

A kommunizmusra irányuló gyakorlati javaslatok.

A csak negatív kritikát gyakorló írókon kívül, akik a magántulajdon ellenségei, de azért szocialistáknak még nem nevezhetők, a forradalom előtti időkben találunk néhány olyan gondolkozót is, aki *gyakorlati* javaslatokat nyújt arra, miképpen volna az új társadalmi rend megvalósítható?

Ezek sorában az első *Jean Meslier* (1664-1729 v. 1733), champagnei falusi plébános, akinek hátrahagyott feljegyzései („Mémoire des pensées et des sentiments de J. Meslier”) kézzel írott példányban forogtak közkézen, míg *Le Testament de Jean Meslier* címen, hollandus szabadgondolkodók kezdeményezésére (par Roudolph Charles) kiadták (1834).

Meslier szerint a fennálló társadalom az erőszak eredménye. Az uralkodó osztályok kizsákmányolják a parasztokat és a munkásokat s ezekből élnek. A társadalmi rend hibája a magántulajdon. Ez *okozza*, hogy mindenki annyit igyekszik összeharácsolni, amennyit csak bír és nincsen tekintettel semmire. Csak így lehetséges, hogy egyesek a legnagyobb kényelemben dúskálnak, mások pedig éheznek és fagyoskodnak. A magántulajdon a korrupciónak, a háborúknak, a pörösködéseknek, az általános elégtelenségnek okozója. A bajon csak az segít, ha az emberek közötti természetes egyenlőtlenséget a magántulajdon s az osztálykülönbségek megszüntetésével helyreállítják. Ezt csak a kommunisztikus berendezés teszi lehetővé. A javak közös birtokában és közös használatában az emberek boldogan és békésen élhetnek. A cen-

tralizált államnak el kell pusztulnia a kommunisztikus alapokon nyugvó községek szövetségével szemben, mert ennek élén a legbölcsebbek, a legnemesebbek állanak. Ezek a községek a békefenntartására egymással kapcsolatba lépnek és megvalósítják a munkában, nevelésben és fogyasztásban való abszolút egyenlőséget. Az egyenlőség nem álom, hanem elérhető cél: az édenkerti boldog állapotoknak a földön való megvalósítója. *Meslier* felhívja az embereket, hogy erőszakkal rázzák le igájukat (*Unissez-vous done peuples!*) s ebből a célból minden eszköz – így a zsarnokok meggyilkolása is megengedett.

Meslier irányát *Morelly* folytatja, kinek 1755-ben névtelenül megjelent *Code de la nature ou le veritable esprit de ses lois de tout temps négligé on méconnu* című munkája a magántulajdont, mint minden bűn ősforrását elveti, s a köztulajdon behozatalát követeli. A termelés szövetkezetekben történjék és a végzendő munkát a munkások képességei szerint kell felosztani. A javak megosztásának alapelve az egyéni szükségletek mértéke, hogy így senki ne nélkülözzön. Ez a mű csak formájában különbözik az utópiáktól, elbeszélő mód helyett szisztematikus rendben ismerteti a helyesnek vélt rendszabályokat. *Morelly* különben 1753-ban államregényt is írt (*Naufrage des iles flottantes*), melyben a vagyonszövetség és szabadszerelem alapján élő társadalmat mutatja be.

François Boissel (1728–1807?) a *Le catéchisme du genre humain* (1789) és *Les entretiens du Pere Gérard sur la constitution politique et le gouvernement révolutionnaire du peuple français* (1793) című munkák szerzője, ugyancsak a természetjog alapján áll; azt hirdette, hogy a természetben senkinek sincs a többiek fölött hatalma, azaz az emberek egyenjogúak. Ezt az elvet a ma-

gántulajdon s sérti. A magántulajdon egyébként az erőszak szülötte s a birtoktalanok leigázásának eszköze, tehát eltörölendő. Gyakorlati javaslatai a már ismertetett keretekben mozognak. A jövő társadalmának alappillére a magántulajdon és az individuális termelést felváltó *kommunistikus tulajdon- és termelési rend*, melyben mindenki kötelezve van munkára; a termékeket az egyéni szükségletek mértéke szerint osztják szét; az új társadalom a vallást, mint állami intézményt eltörli, szét választja az egyházat és az államot, türelmet hirdet mind a papokkal, mind az ateistákkal szemben, a házasságot szabad szerelemmel helyettesíti, a gyermekeket a család körén kívül a társadalommal nevelteti s a társadalmat az öregek és bölcsek vezetésére bizza, *Boissel* a kommunisztikus társadalom elkövetkeztéig átmeneti programot is nyújt. (Grünberg.)

A kommunizmus megvalósítására irányuló tanoknak a legcsekélyebb visszhangja sem támadt a tömegek lelkében. Csak azok ismerték, akik ezekkel a problémákkal speciálisan foglalkoztak.

Egyedül egy író tudott nagyobb tömegekre hatást gyakorolni, *François Noel Babeuf* (1760-

⁹ *Babeuf* (François Noel, vagy amint ő magát a forradalom óta nevezte, Grachus Babeuf) 1760. november 23.-án St. Quentinben született. Meslier, Morelly, Mably hatása alatt kezdette meg harcát a magántulajdon ellen. 1794-ben alapította a „Journal de la liberté de la pressest, melv később a „Tribun du peuple” címet vette fel. 1795 február havában börtönbe került, ahol kidolgozta javaslatait az egyenlőség megvalósításáról. Kiszabadulva, megalapította az „Egyenlők” társaságát, melynek mintegy 17.000 tagja volt; 1796 május havában újból börtönbe került és halálra ítélték. Az ítéletet május 27.-én hajtották végre. – Babeuf tanait 1828-ban Buonarrotti foglalta össze. L. Buonarrotti, Histoire de la conjuration pour l'égalité dite de Babeuf, Brux, 1828. L. még: Revbaud, Études sur les réformateurs conteinporains, Brux, 1843.

1797). összeesküvést szőtt a magántulajdon és az öröklési jog teljes eltörlése érdekében (1796) és a *Tribun du peuple* című lapjában hirdetett programján a köztársaságnak egy nagy nemzeti jószágközösségé való átalakítása szerepelt. Ennek kellett volna átvennie az egyesek összes javait, összeesküvését felfedezték és őt magát halálra ítélték (1796). Babeuf összeesküvésének meg kellett buknia, mert a „szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszava, ami alatt tulajdonképpen kommunisztikus mozgalma folyt, csak jelszó volt, hiszen a gazdasági és társadalmi egyenlőséget ő valósággá akarta ugyan tenni, de a szabadságot nem, mert azt a legerőszakosabban nyomta volna el a másik cél érdekében.

Babeuf, a szabadság apostola azt vallotta, hogy *„senki sem hirdethet olyan tant, mely az egyenlőséggel ellenkezik.”*¹⁰

Ez különben a kommunizmus *általános* jellemvonása: a szabadság és egyenlőség benne összeegyeztethetetlen. Minden kísérlet, mely ebben az irányban mozgott, bár az emberi szabadság eszméjének palástjába takarózott, mindig az embert szabadság elleni merényletnek bizonyult.

¹⁰ V. ö. Buonarotti. Grachus Babeuf et la conjuration des Egaux (Paris, 1829). – Adville, Histoire de Grachus Babeuf et du Babeuvisme (Paris, 1884). – Deville, Grachus Babeuf und die Verschwörung der Gleichen (Zürich, 1887). – Thibaut, La doctrine Babouviste (Paris, 1903). – Lux, Etienne Cabet (Stuttgart, 1894),

VII. RÉSZ

A RACIONALISZTIKUS SZOCIALIZMUS.

I. FEJEZET.

Az angol gazdasági forradalom.

1. §. Az angol gazdasági forradalomnak a szocializmussal való kapcsolata.

A brit szigetül szag a XVIII. század hatvanas éveitől kezdve gazdasági téren nagy változásokon ment keresztül. Ez az átalakulás kiterjedt az iparra, a kereskedelemre, a mezőgazdaságra és a közlekedésre, de megérezte következményeit maga a társadalom is. A termelés középkori szervezete helyébe egy más lép. Az ipari céhek felbomlanak, a mezőgazdasági termelés technikájának fejlődése a birtokviszonyokat alakítja át, az új közlekedési eszközök megteremtése pedig a hazai piacokra szorítókereskedelmet fejleszt a világot átfogó modern kereskedelemmé. A gazdasági változás lényegesen – mint ennek az átalakulásnak egyik kiváló történetírója, *Arnold Toynbee*¹ (1852–1883)

¹ Életrajzát a következő műben Montague F. C. Arnold Toynbee John Hopkins University Studies in Historical and Political Science. Seventh Series I. Baltimore

mondja – az, hogy azokat a középkori szabályozásokat, melyek a javak termelését és megoszlását ellenőrizték, felváltja: *a szabad verseny*.

Ezt az átalakulást forradalminak mondjuk, mert a gazdasági életet rövid idő alatt változtatja meg és *iparinak*, mert elsősorban az ipari termelés terén tapasztalható az átalakulás. Ezért a neve általánosságban *ipari forradalom*. Ámde mivel nemcsak az iparra, hanem a gazdasági élet minden terére kiterjedt, helyesebb az „*industrial revolution*” elnevezést magyarul „*gazdasági forradalom*”-nak (és nem *ipari*-nak) mondani, annál is inkább, mert az *industrial* jelző az angol szóhasználatban *gazdaság*it is jelent.² Ez a gazdasági forradalom teremtette meg tulajdonképpen a modern kapitalisztikus termelést és teremtette meg az új termelési mód keretében a proletariátust és azokat a tömegmozgalmakat, amelyeket *modern szocializmusnak* nevezünk. Ez a szocializmus, mint elsősorban a szabad bér munkás-osztály törekvéseinek kifejezője, tulajdonképpen nem született meg addig, míg a történelmi fejlődés a proletariátust meg nem teremtette. Ez pedig akkor történt, amikor a kapitalisztikus termelési rend megszületett.

A gazdasági életnek ez a mélyreható átalakulása Európa minden országában végbement. Csakhogy későbbben és lassabban. Anglia körülbelül ötven év alatt tette meg azt az utat, amire a kontinentális országok némelyikének másfélszáz év kellett.

(1889). – Ezenkívül v. ö. Toynbee művének Navratil Ákos fordításában található előszavával, melynek odalait használta fel ez a könyv is (Anglia Gazdasági Forradalma a XVIII. században, Budapest. 1909).

² Navratil Ákos jegyzete Toynbee Arnold id. munkájának fordításához.

2. §. A népesség változása.

A gazdasági forradalomban elsősorban a népesség nagyarányú szaporodása tűnik fel. *Finlaison* szerint Anglia és Wales népessége 1700-ban 5,134.516, 1750-ben pedig 6,039.684 lelket számlált. A szaporodás tehát 17-18%. 1801-ben a népesség 9,187.176 lélek volt, a szaporodás tehát 3 millió, vagyis 52%. A tízéves szaporodás arányszáma 1751 előtt 3% volt, 1751-től 80-ig évente 6%, 1781 és 1791 között 9%, 1791 és 1801 között 11%, 1801 és 1811 között 14%, 1811 és 1822 között 18%.

A népesség területi megoszlásában is változás állott be. A mezőgazdasági népesség csökkenésével a népsűrűség központja megváltoztatta helyét: Közép-Angliából északra tolódott át. Változás állott be Anglia és Írország viszonylagos népességében is. Anglia összlakosságából Írorszagra 1821-ben 32% esett, 1881-ben csak 14.6%.

3. §. A mezőgazdasági forradalom.

A mezőgazdasági népesség számának csökkenését elsősorban az okozta, hogy a közös gazdálkodási rendszer megszűnt. Azelőtt Angliában – épügy, mint Európa többi országaiban – a mezei gazdálkodás *közös földön* folyt ugyanegy terv szerint. Minden falu szántóföldjét három részre osztották és minden gazdának mindegyik részben volt egy darab földje, melyet az előre megállapított közös művelési mód szerint kellett megművelnie. Egy rész mindig ugaron maradt, a másik kettőbe pedig árpat és búzát vetettek. A kaszálókat is közösen használták. (Ezt a gazdálkodási rend-

szert részletesen ismerteti Toynbee az előbb idézett munka III. részében.)

Ez a tipikus *hármás nyomású gazdálkodás*, amely Nagy Károly idejétől kezdve körülbelül az 1800-ig – vagyis kerek ezer esztendeig – volt uralkodó gazdálkodási rendszer. A közös gazdálkodás mindenhol tapasztalható hátránya, hogy a vetés-forgó betartása akadályozta a helyes váltógazdaság kifejlődését, a község hátrában elszórtan fekvő földek munkálása embernek és igás állatnak egyaránt nagy idővesztést okozott s végül a legeltetés örökös veszekedésekre adott alkalmat. Ezért már 1710-től kezdve is elkerítik az egyes földterületeket, 1760 után pedig addig nem tapasztalt aranyban valósítják meg ezt az újítást. (Addig az elkerítést nem is engedik meg, amíg a gazdák részére nem maradt elegendő legelő.³) Az elkerítés folytán a közös nagyterületű földek megszűntek, az emberek nem tudták juhait és libáikat hol legeltetni, enélkül pedig megnehezült a megélhetés. Viszont a mezőgazdaság terén történt harmadik változás – a birtokok egyesítése – a birtokosok számát csökkentette. Mindezek a változások növelték a mezőgazdaság jövedelmezőségét, de visszavetették a mezei népességet. Az elkerítések a szántóföld arányának növekedését és a rosszabb minőségű talajnak a művelésbe való bevonását jelentették, a birtokok egyesítése pedig a vetés változtatását és a hosszú bérletek rendszerét vonta maga után. Az önálló mezőgazdasági népesség ilyenkor fogyott és szegényedett. *Oliver Goldsmith* „Deserted Village” munkája iában (1770) panaszosan állapítja meg a szabad parasztok pusztulását.

³ Azelőtt elkerítések csakis parlag: földeken voltak megengedve. Ilyen alapon már 1235-ben (Merton) és 1285-ben (Westminster) szabályzatok keletkeztek.

4. §. Az ipari forradalom és a technikai találmányok.

Az angol kisipar 1760 előtt épen úgy, mint a kontinensen, céhekben volt szervezve, bár az angolok erős államjogi érzéke folytán a céhek olyan önállóságra, mint a kontinens országaiban, sohasem jutottak. Az ipar kézműves ipar, vagy pedig kis tőkésék szervezte otthoni ipar volt. Az iparos földművelést is folytatott, amint ez a fejlődés ezen a fokán általában szokás volt. Nagyiparról még nincsen szó. Még azok a vállalkozó *master clothierek* (posztómesterek) sem nagyiparosok, akik a mesterembernek gyapjút adtak ki otthoni megszövéésre, a fonásra pedig külön munkásokat alkalmaztak s a kész árút önmaguk értékesítették. A „manufacturer” kifejezés ebben az időben még „munkást” jelentett, ép ezért használták a „master-manufacturer” kifejezést. A gyapjúiparban csak később jut szerephez a raktárra való dolgozás, ami már a nagyipar jellemvonása. Amikor pedig a gyapjúipart háttérbe szorította a gyapotipar, és a fonás-szövés technikájának megváltoztatásával Angliában is elő lehetett állítani a gyapotkeltét és nem kellett többé Indiából hozatni, – hogy otthon csak megfessék – megkezdődött az ipar terén a forradalmi átalakulás. Ennek az átalakulásnak egyes láncszemei a gazdasági szükséglet, a tudományos kutatás, a technikai találmányok, az ipari fellendülés, a termelő erők megsokszorozódása, a szociális forradalom, az új társadalmi felfogás kialakulása, az osztályharc s végül a törvényes úton való reform (*Beer*).

A gazdasági forradalom első időszakát a szövő-fonó ipar terén megszületett találmányok korszakának nevezhetjük. *John Kay* órásmester

1733-ban találta fel az első gépet a gyapjú tisztítására; *Wyatt* és *Paul* 1738-ban feltalálták a szövőgépet, melyet *Kay* és *Thomas Highs* tökéletesítettek. Ez a szövőgép vízierővel hajtva megváltoztatta az egész szövőipar képét. (*Richárd Arkwright* szervezi az első ilyen gyártelepet.) A fonógépet (speaning-jenny) 1775-ben *John Hargreaves* találta fel.

A két gép előnyeit egyesíti a *mule*, melyet hibrid eredete miatt öszvérnek neveznek. Ez *Crompton* nevéhez fűződik, aki mozgó hengereket és orsókat használt s még finomabb fonál előállítását tette lehetővé. Ezt a találmányt sokan tökéletesítették, így *Kelty* 1792-ben és *Roberts* 1825-ben, amikor önműködő géppé (selfactor) válik. A negyedik s legfontosabb találmány a *John Kay* órásmester repülő vetélőjével (flying shuttle) kezdődő kísérletek hosszú sora után *Cartwright* kenti pap mechanikai szövőszéke (power loom), amely 1785-ben szabadalmaztatott s a kézi szövést háttérbe szorította, gőzerő használatba vétele után pedig teljesen kiszorította. Nem kellett többé a munkás ügyessége, sőt testi ereje sem.

Ezek a találmányok magukban még nem forradalmosították volna az ipart. Azonban a víz feszítő erejének a gőzgép segítségével az ipari termelés szolgálatába való hajtásával, a vasgyártás tökéletesítésével s a szénbányászat terén történt előrehaladással be kellett következnie az ipar forradalmosításának. Már a XVII. század utolsó negyede óta igyekeztek használható gőzgépet előállítani. *Denis Papin* (1647–1714) 1680-ban feltalálta a gőzerőnek felhasználhatóságát és 1690-ben már egy hajógépet épített. (Ezzel 1707-ben a *Fuldában* járt.) *Thomas Savary* 1698-ban szabadalmaztatott egy gőzgépet, melyet a bányákban vízemelésre használtak. 1705-ben *Newcomen* és *Cawley* javítottak a gépen, amely aztán *Newcomen-*

gép néven lett használatos. 1718-ban és *Smeaton* tovább tökéletesítették; de még mindig nem volt elég gazdaságos ahhoz, hogy ipari célokra is használható legyen. Csak 1765-1768 között sikerül *James Watt*-nak (1736-1819) annyira tökéletesítenie, hogy diadalútját megkezdhesse az egész világon. Watt szabadalma 1769-ben kelt s 1785-ben már a gyapotiparban alkalmazták a gőzgépet, amely a gyáripari rendszer behozatalát jelenti.

A vasgyártás terén egész a XVIII. század derekáig fával végezték a vasnak az éréből való kiolvasztását. A vasolvasztók így az erdők közelébe települtek s mihelyt egy erdőt letaroltak, a vasolvasztó telep tovább vonult. Az erdők pusztításának csak úgy vethettek véget, hogy a vasolvasztást parlamenti törvénnyel megtiltották. Vasi azonban mulhatatlanul szükség volt, más tüzelőanyagot kellett tehát keresni. Sok kísérletezés után 1740 táján sikerült a kőszén kokszosításával kokszra berendezett kohókat felállítani. Nemsokára a kohók berendezését is megjavították, így 1760-ban *Smeaton* az ökörhajtotta bőrfűjtatók helyett cylinderfűjtatót használt, 1766-ban, illetőleg 1784-ben pedig *Cort* az u. n. *puddle-eljárást* szabadalmaztatja, melynél a nyersvas a tüzelőanyaggal nem érintkezik, hanem csak a lánggal. A vasgyártás ettől kezdve rendkívül fellendül; s míg 1740-ben csak 17.350, addig 1796-ban már 125.079 tonna nyersvasat állítottak elő. (1806-ban a termelés 258.206 tonna volt.)

A szénbányászat is hatalmas arányú fejlődést mutat. Azelőtt a termelt kőszén egy részével támasztották alá az aknákat, úgy hogy a termelt szénmennyiségnek körülbelül 40 százaléka bennmaradt a bányákban. Mikor aztán fát kezdenek felhasználni erre a célra, a termelés mennyisége

megnőtt. A szivattyúk tökéletesítésével a bányavíz eltávolítása vált lehetségessé és a *Davy-féle* biztonsági lámpának feltalálása (1815) a bányalég okozta veszedelmet csökkentette. A széntermelés fokozódására jellemző, hogy míg 1750-ben 4,778.828 tonna volt az eredmény, 1790-ben 7,618.728 és 1795-ben már 10,080.300 tonna. Mindez a széntermelés technikájának javulásán kívül a gőzgépek alkalmazásával kapcsolatos szénszükséglet növekedésére vezethető vissza.

Mindezeknek a találmányoknak és eljárási módoknak hatásaként a gyapjút a *gyapot* kiszorította, másfelől a textilárúk termelése óriási mértékben fellendült. Viszont a nyers gyapot behozatala ennek megfelelő mértékben nőtt. Így míg 1771-1775 között évi átlagban csak 4,764.589 font nyers gyapotot hoztak be, addig 1796-1800 között már 41,430.272 fontot, 1810-ben pedig már 132,5 millió fontra emelkedett a behozatal. Magától értetődik, hogy a gépeknek ez az elterjedése nem ment teljesen akadálytalanul és a keresetüktől pillanatnyilag eleső munkások sok esetben erőszakosan is felléptek és szétrombolták az ellenségnek tekintett gépeket.

5. §. A gazdasági élet többi terén történt átalakulás.

Az angol gazdasági életben a gépek alkalmazásán kívül is történt változás, így a kereskedelem hatalmas arányokban kezd fejlődni. A belkereskedelem terén a fejlődés a közlekedési eszközök és módok haladásának köszönhető; csatornahálózat keletkezik, a nagy csatornák kiépülnek; egyes grófságokban annyi a víziút, hogy egyetlen hely sem esik 15 mérföldnél messzebbre a közlekedés

vonalatól. Így azután teherhordó lovak helyett hajók viszik az árut, ami sokkal olcsóbb szállítási mód. Az első csatornát Liverpoolnál 1755-ben *James Brindley* építi, három évvel később Manchesternél készül el a csatorna (*Worsley* építi). A szárazföldi utak építése is halad és a XVIII. század végén Angliának vannak a legjobb ntai az egész világon, később pedig *Mac Adam* (1819-1822) az apróra tort és nedves állapotban össze-sajtolt útburkolat feltalálásával még könnyebbé tette a szárazföldi közlekedést, melyet teljes tökéletesséjre emelt *George Stephenson* lokomotívjának a Manchester-liverpooli vasúton való felhasználása (1830).

6. §. A gyárrendszer kialakulása.

A szövő-fonó ipar terén történt találmányok, a gőzgépnek az ipari termelésbe való bevonása, a közlekedés nagyarányú fejlődése kialakítja a gyárrendszert. Ugyanis a kereskedők, hogy elegendő készletre telessenek szert, nagy számú takácsot gyűjtöttek maguk köré, régi házakban, raktárokbán műhelyeket rendeztek be, amelyekben szövőszékeket állítottak fel s a fonalat maguk adták ki a munkásoknak, így alakult ki lassan a gyári üzem, amelyben már nem a takács maga veszi a nyersanyagot, hanem a gyár tulajdonosa adja ki. A gyárban tehát olyanok dolgoznak, akiknek nincs tulajdonjuk azok fölött a javak fölött, amelyeket készítenek. A tőke és a munka elválík egymástól s az idők folyamán, a találmányok tökéletesedése, a termelési költségek leszállítása, a termelés megsokszorozódása következtében teljes egészében kibontakozik a tőkének iparszervező és gyártási rendező hatalma: a *kapitalizmus*.

Érdekesen jellemzi *Toynbee* és utána *Mandelló Gyula* (1808-1919) a kapitalizmus kialakulását:

Az ipar csakhamar koncentrálnak a termelésnek és a forgalomnak kedvező helyeken. Kis falvakból zajos városokba vonul. A napnak egy bizonyos részét kitöltő csendes foglalkozás még éjjel sem szünetelő, lázas tevékenységgé változik. A sok új találmány, az ezek alkalmaztatásával járó hihetetlen termelési eredmény és óriási nyereség életre kelti a modern kor vállalkozó szellemét. Azt a nyugtalan, merész, mindig előre, tovább és tovább törő, sem akadályt, sem tekintet nem ismerő szellemet. Ezzel együtt fejlődik ki a *verseny*. A találmányok korszaka s a határtalan termelési lehetőségek elsöprik a középkor kisszerű ipari regulációit. Szabad teret nyitnak a vállalkozásnak a gazdagodásra. A kelendő terület az egész világra kiterjed és a világpiac válik a nagy verseny küzdőterévé.

7. §. A társadalmi forradalom.

A technikai találmányok haladásával, a termelés megezerszeresedésével, a világgazdaság és a világforgalom kifejlődésével másrészt kapcsolatos a tömegnyomor, amelyből a nagy társadalmi bajok erednek.

A gazdasági forradalom nyomán járó tömegnyomor – mondja *Mandelló* – teljesen új, hirtelen beállott viszonyok között jött létre; enyhítésére a társadalom nem tudott megfelelő szerveket alkotni. Az ellentét a szegény és a gazdag, az alsó és a felső osztályok között mindinkább élesebbé lett. A kereskedő-fejedelmek és az ipar-lordok álltak az egyik oldalon s a nyomorult pauperek

milliói a másik oldalon. A kevés kézen levő nagy gazdagsággal szemben a milliók vagyontalansága. A népesség két külön táborra szakadt, melyek között minden erkölcsi összekötő kapocs megszűnt. Az emberi kapcsolat helyére a készpénz nexus lép. A munkás a termelési folyamat csekély jelentőségű elemévé válik, aki mint valamely gép alkatrésze kicserélhető, elhasználható, avagy ki-dobható. A vállalkozó nem is érintkezik többé munkásaival, akiknek egészsége, erkölcsi állapota, élete többé nem számít előtte. Viszont a nyereség hajhászása a munkájukat kínáló munkások versenyét is felhasználja, csakhogy leszoríthassa a munkabéreket. A lelkiismeretesebb és messzebbre látó vállalkozókat a lelkiismeretlenebbek versenye meggátolja jobb szándékaik megvalósításában.

A versengő spekuláció következtében a termelés állandósága megszűnik. Fejlődés és pangás váltják egymást s bekövetkezik a kapitalisztikus termelést jellemző válságok időszaka. Ez ismét a munkásságra gyakorol nyomást, mert a munkások megélhetése nincs állandóan biztosítva. Ezért kénytelen elfogadni minden munkafeltételt, csakhogy munkanélküli ne maradjon. A városokba tömörülés is nyomort okoz, mert a közegészségügy még ismeretlen. A gyárak nem gondoskodnak munkásaik egészségéről, testi épségéről, tisztességes ellátásáról. Viszont – mivel a gép női- és gyermekmunkával is boldogul – a gyáripar kísérő jelenségeként fellép a női- és gyermekmunka. Azzal, hogy aztán a munkás fizikailag és erkölcsileg tönkremegy, nem törődik senki. A gyermekeket maguk a szülők viszik a gyárakba, a gyárosod pedig ügynökök útján szerzik meg gyermekmunkásaikat a dologházból. Ezeknek a gyermekeknek az élete a gyárakban, mint azt az angol hivatalos statisztikai könyvek megállapítják, a legborzalma-

sabb volt. Az embernek nem munkabírása szabta meg munkaideje határát, kimerülésig kényszerítették mechanikus munkára, a nyereség kedvéért, így állt elő a gyárrendszer nyomán a *fehér rabszolgaság*, melynek borzalmai ellen az angol társadalomnak nem volt elég ereje fellépni, mert figyelmét a néger rabszolgaság kérdése kötötte le, a XVIII-XIX. század fordulóján. A gazdasági forradalom eredménye így a „vagyonosság megteremtése lett, melyet azonban jólét nem kísért” (Toynbee), s 1815 után, amikor a gazdasági forradalom már tulajdonképpen bevégeződött, megkezdődött a *társadalmi forradalom*, amelyben a vég-sőkig elkeseredett munkásság elégtelensége és osztálygyűlölete robbant ki. A csoportosan gyűjtogató, fosztogató munkások, a gyár- és gépromboló szekták, ismert tényezői ennek a társadalmi forradalomnak. Az angol radikalizmus, amely politikai reformokkal akart a munkásság nyomorán segíteni, ebből az időből származik. És ugyancsak itt van gyökere az angol szocializmusnak is, mely egyfelől a szomorú tények láttán, másfelől pedig a racionalisztikus filozófia hatása alatt érleli meg lelkében az új társadalmi rend, mint egyedüli rend – expediens kívánalmát.

8. §. Az angol közgazdaságtan hatása a szocializmusra.

A gazdasági és társadalmi forradalom átalakítja Angliában a közgazdaság tudományát, melynek klasszikus képviselői *Adam Smith* (1723-1790), *Thomas Robert Malthus* (1766-1834) és *David Ricardo* (1772-1823), kiknek gazdasági vizsgálódásai⁴ teljesen számolnak az új fejlemé-

⁴ Smith, inquiry into the nature and the causes of wealth of nations, London, 1776. – Ricardo, David, On the

n vekkel. *Smith* munkája: *Inquiry into the nature and causes of wealth of nations* (A természetről és a népjólét okairól való vizsgálódás), a gazdasági forradalomnak kitűnően megfestett képe, és egyúttal az átalakulásnak filozófiáját is nyújtja. *Mulílius* munkája: *Essay on the Principle of Population* (A népesedés alaptételeinek vizsgálata), a társadalmi nyomor törvényszerűségének kódexe. *Ricardo* műve: *Principles of political economy and taxation* (Közgazdaságtan és az adózás alapelve), a társadalmi forradalom idejében kialakult jövedelemeloszlás törvényeinek ismertetése.

A közgazdaságtan a gazdasági forradalom fejlődési fokán nem csupán a merkantilizmus és a fiziokratizmus szintézise, hanem egészen új ökonómiai épület, amely a gazdasági és államélet individualisztikus felfogásán alapul. *Smith* a természetjogból veszi szemlélete alapjait, és a társadalmi élet szabályozó törvényeit az emberek és a dolgok természetében keresi.

Az állami törvények eltérítik útjából a dolgok természetes menetét, így tehát ellentét van a természetes hajlamok és a társadalmi berendezés között. *Smith* legkevésbé akarja a *Rousseau* helyeselte természetes állapotot visszaállítani, de meg akarja szüntetni a mesterséges korlátozásokat, hogy a természetnek szabad tere legyen. Ez a fiziokraták felfogása is, akiktől sokat tanult. *Smith* őszinte munkásbarát, nemcsak azért, mert harcol a merkantilis politika és a rendőrállam ellen, hanem ér-

principles of political economy and taxation, London, 1817.
 – Malthus, An essay on the principle of population, as it affects the future improvement of society (1798); németül: Versuch über das Bevölkerungsgesetz. Nach der 7. Ausgabe des englischen Originals übersetzt von F. Stopéi. (Bibliothek der Volkswirtschaftslehre und Gesellschaftswirtschaft. Bd. II., Berlin, 1900). Magyarul: Tanulmány a népesedés törvényéről (György Endre ford.)

tékelniéletc alapja n is, amennyiben a csereértékét, – ha nem is következetesen – az árúban megtestesült munka mennyiségére vezeti vissza és így a *társadalmi élet anyagi alapjává a javak termelését, központjává pedig a termelő munkát teszi*. A munkás természetes jutalmazása a munkatermek és csak a termelési eszközök magántulajdona fosztja meg a munkást attól, hogy munkájának teljes hozadékát megkaphassa, minthogy annak egy részét a termelési eszközök tulajdonosának kénytelen átadni, maga pedig a munkabérrel kénytelen megelégedni. A gazdasági élet kezdetén az egész munkatermek a munkásé volt. Sem a földtulajdonossal, sem a tőkessel (munkaadóval) osztzkodni nem kellett.

Már ebben a gondolatban is megtalálhatjuk a modern szocializmus alaptételét. *Smith* korában azonban az osztályellentétek hiánya mellett ez a megállapítás jelentőssé nem válhatott. Világosabban kiolvasható ez a felfogás *Ricardo* munkájából, melynek fejtegetéseire a modern szocializmus a maga értékelméletét építi. *Ricardo* következtetései erősen befolyásolták a szocialisztikus írók gondolatvilágát és az angol munkásmozgalomnak irányt szabtak.⁵ Munkájából főként az értékelmé-

⁵ Ricardo első fellépése a XIX. század első éveire esik, amikor az angol bankot az angol parlament a bankjegyek beváltásának kötelezettsége alól felmentette. Ennek következményeként 1809-ben a bankjegyeknek 13-16% diszagiójuk volt és a kereskedelmi élet zavarokat mutatott. Ricardo „The High Price of Bullion, a Proof of the Depreciation of Banknotes (Az aranyrudak magas ára, mint a bankjegyek elértéktelenedésének tanújele) című értekezésében kimutatja, hogy a pénzforgalmat beválthatatlan bankjegyekkel a gazdasági élet megzavarása nélkül lebonyolítani nem lehet. A parlament 1810-ben vizsgáló bizottságot küldött ki, mely Ricardo álláspontját elfogadta. A parlament azonban a bizottság javaslatával szemben kimondotta, hogy az angol bank jegyei az ország törvényes érmeivel egyenértékűk

let és társadalmi osztályok közti érdekellentét beigazolása ragadta meg az emberek figyelmét. *Ricardo* mélyen belevilágít a gazdasági és társadalmi forradalomnak az értékre és az árakra gyakorló hatásába, a munkabér hullámvázának szövevényébe, valamint a nyereség és a járadék, illetve az ipari tőke és a földbirtokosság között mutatkozó ellentétekbe. Csakhogy *Ricardo*, – aki szerint a csereérték alapja a munkamennyiség, s a tőke nem más, mint felhalmozott munka – mindent a tőkés szemüvegén keresztül nézett, amikor a tőkét mindennek s a földbirtokot semminek sem vette s a földbirtokost megvádolta a csereérték nagyobb részének megkaparintásával. Így akaratlanul fegyvert adott a tőke elleni harcban a szocializmusnak, mert ez viszont a munkát tekinti mindennek s a tőkést meg a földbirtokost semminek. *Ricardo* jelentősége elsősorban az, hogy az osztálykiizdelemnek elméleti kifejezését először ő adja. (Ricardonak a földművelés problémáival foglalkozó munkája: *Protection to Agriculture*, melyben a gabonabehozatal teljes szabadsága érdekében tör lándzsát; általános és összefoglaló közgazdasági nagy munkája az 1817-ben megjelent *On the Principles of Political Economy and Taxation*.) Viszont *Malthus* könyve kiterjedt néprétegek érzelmeit öltöztette tudományos formulákba és igyekezett megnyugtatni a vagyonosok lelkiismereti töprengéseit, amikor a nyomorúság forrását nem a társadalmi szervezetben, hanem a természet fukarságában jelölte meg. Pesszimizmusa érthető: minden társadalmi forradalom kísérő jelensége ez,

voltak és maradnak a jövőben is, – tekintet nélkül arra, hogy a jegybank beváltási kötelezettsége fel van függesztve. Sok zavar után 1823-ban győzedelmeskedett csak *Ricardo* álláspontja, amikor a bankot a készpénzfizetések felvételére utasították (Peel acta).

hiszen sehol sem történt az agrárállamnak iparos állammá való átalakulása annyira kaotikus és meg-rázkódtatással teljes viszonyok között, mint épen Angliában (*Beer*).

Malthus Godwinnal és azokkal a szocialista írókkal szemben, akik minden baj okát a rossz politikai és társadalmi berendezkedésben látták, azt a tételt állította fel, hogy az emberi nyomort maguk a természettörvények okozzák, mert a népesség szaporulása a létfenntartáshoz szükséges javak szaporulását felülhaladja. *Malthus* szerint az emberi faj szaporodása, ha akadályokba nem ütközik, olyan arányú lehet, hogy öt év alatt a lakosság megkétszereződhetik. Viszont az élelmiszerek szaporodása lassúbb, sőt a művelés egy bizonyom fokán túl a föld termőképessége – minden munka és befektetés mellett – sem fokozható.

Ezt így fejt ki *Malthus*:

A két különböző szaporodási arány szükség-szerű következményei, ha együtt tekintjük őket, igen szembeszökők. Mondjuk, hogy valamely sziget népessége tizenegy millió és tegyük fel, hogy a mai termelés elegendő ennyi ember eltartására. Az első huszonöt év alatt a népesség huszonkét millió lesz és az élelem is megkettőződén, az élelmiszerek is egyenlővé nőnek a szaporodással. A következő huszonöt évben a népesség negyven-negy millió, az élelmiszerek azonban csak har-minchárom millió ember eltartására lesznek elegendők. A következő korszakban a népesség nyolcvannyolc millió lesz, az élelmiszerek pcdü csupán az emberek *félének* eltartására lesznek elegendők, fis az első század végén, amikor a népesség százhetvenhat millió, az élelmiszerek csak ötvenöt milliót táplálnak, tehát százhuszonegy milliónyi lakosság élelem nélkül marad.

Már most, ha a sziget helyett az egész földkereket vesszük és ha feltesszük, hogy a mai népesség ezer milliót tesz ki, az emberi faj 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256 arányban, az élelmiszer pedig 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 és 9 arányban fog szaporodni. Két század alatt a lakosság az élelmiszerekhez úgy fog aránylni, mint 256 a 9-hez; és három század alatt mint 4096 a 13-hoz. Két ezredév alatt a különbözet csaknem kiszámíthatlan.

A kérdéssel *Condorcet* is foglalkozott és szintén felvetette a kérdést:

Nem kell-e elérkeznie annak a korszaknak, amikor az emberek számának növekvése túlhaladván az életfenntartási eszközöket, a szükséges eredmény vagy a jólét és a népesedés folytonos csökkenése, vagyis valódi visszafejlődés, vagy legalább is a jó és rossz között való bizonyos ingadozás lesz? Az erre a pontra jutott társadalmakban ez az ingadozás nem lesz-e folytonos forrása az időszaki nyomornak? Nem fogja-e jelezni azt a határt, amelyen túl minden további javítás lehetetlenné vált?

Malthus tanítását úgy foghatjuk fel, hogy mintegy ellenhatása *William Godwin* optimista tanításának. *Godwin* *The Inquiry* művében azt hirdeti, hogy a nyomor csak egy történeti mozzanat, mely helyes szociális organizáció mellett – az osztálykülönbség megszűnésével – megszüntethető. Ez ellen a felfogás ellen száll harcba *Malthus*, aki a nyomort és a boldogulást gátló tényezőt magában az emberiségben látja.⁶

Malthus szerint az élelmiszereknél jobban szaporodó népességnek nem kívánatos növekedé-

⁶ *Malthus* megemlíti, hogy könyve megírására *Godwin* *The Inquiry* c. munkája készítette, tényleg azonban az elszegényedésnek az a növekedése sarkalta, melyet maga körül látott (*Toynbee*).

set akadályokkal kell csökkenteni. Ezek az akadályok részint *pozitívek* (positive cheks), – ide tartoznak mindazok a körülmények, melyek bármely módon megrövidítik az emberi életet, mint pl. a nehéz munka, a betegségek, járványok, háború, éhínség – részint *praeventívek*, melyek nem a meglévő népfelesleget semmisítik meg, hanem a felesleg *kialakulását* akadályozzák meg (házasságtól, gyermeknemzéstől való „erkölcsi önmegettartóztatás”, a moral restraint).

„A legalacsonyabb kilátás, amely a férfit házasságra jogosítja fel, az a képesség, hogy olyan munkabért tud szerezni, amellyel a gabona átlagos ára mellett a házasságra átlag eső élő gyermekszámot fentarthatja.”

A Malthus-féle tanok terjesztésére 1877-ben megalakult a *Malthusian League*, 1882-ben pedig Hollandiában a *Nieuw Malthusiaansche Band*. Az új malthusianisták Malthus tanítását tovább fejlesztve, nemcsak a moral restraint segítségével akarták a túlnépesedés bekövetkezését meggátolni, hanem megengedhetőnek mondták a mesterséges eszközöket is (Charles R. Drysdale, Stille).

Malthus ezt soha nem hirdette. Sőt enyhített a nyomor kérlelhetetlen törvényszerűségére vonatkozó elméletén is, amennyiben kijelentette:

„Nem gondoltam a túlbő népesedésből eredő bűnt és nyomort kikerülhetetlennek és nem csökkenthetőnek. Ellenkezőleg, megjelöltem a módot, amellyel ezek a bajok elháríthatók vagy szelídíthetők. Törekedtem megmutatni, hogy ez megtehető az emberi erénnyel és boldogsággal összhangban. Sohasem gondoltam a népesedés bármilyen növekedését bajnak, csak annyiban, amennyiben a bűn és nyomor arányát növelheti. Csakis a *bűn és nyomor azok* a bajok, amelyek ellen küzdöttem. Javasoltam az erkölcsi önmegettartóztatást, mint leg-

célszerűbb és leghelyesebb orvosszert; és akár jó akár rossz az orvoslás, akár kielégítő akár nem, maga a javaslat bizonyítja, hogy én soha sem gondoltam a bünt és nyomort orvosszereknek.”

A malthusi tanokról súlyos kritikát mond *Engels* (Umrissé einer Kritik der Nationalökonomie), aki szerint Malthus elmélete az emberiség legmélyebb fokra való lesülyedését mutatja. *Marx* is megtagadja a szocializmus minden közösségét Malthussal. *Liebnecht* szerint a túlnépesedés a kulturállamokban csak helytelen szólásmód, valójában a vagyon igazságtalan megosztásáról van szó (Zur Grund- und Bodenfrage, 1876). A legerősebben bírálja Malthust *Henry George* (Progress and poverty 1879), aki szerint igazságosabb vagyonmegosztás, helyesebb termelési organizáció kizárja a tömegek nyomorát.

Az egykorú anti-malthusianista írók közül említésre méltó *William Hazlitt*, aki *Reply to Essay on Population* c. művében (1805) arra mutat rá, hogy a dolgozó munkásságot nem lehet olyan feleslegnek tekinteni, mely iog nélkül kér részt a gazdagok asztalán levő ételekből.⁷

II. FEJEZET.

A racionalisztikus szocializmus keletkezése és fajai.

A közgazdaságtan különböző irányai – a fiziokratizmuson, a *Smith-féle* angol közgazdaságtanon és ennek mellékhatásán, a manchestere-

⁷ „Egy oly tanulmányban, mely a társadalom javítását célozza, a tárgyalás módja, mely természetszerűleg ajánlkozó, a következő: 1. Vizsgálni az okokat, amelyek eddigelé meggátolták az emberiség haladását; és 2. Vizsgálni ezeknek az okoknak egész vagy részleges megszüntetési valószínűségét a jövőben.”

rizmuson keresztül egészen az anarchizmusig – a természetjog eszméi alapján fejlődtek ki. A gazdasági individualizmus a gazdasági szabadságot, a magántulajdonnak, a gazdasági versenynek és a szerződéskötésnek szabadságát az emberrel született jogok és az Istentől adott természetes rend megvalósulásának tekintette. Mivel azonban a gazdasági élet sok-sok ellentmondását kellőképpen megoldani nem sikerült, érthető módon olyan irány is támadt, mely ugyanezekből az alapokból *ellentétes* következtetéseket vont le s azt hirdette, hogy az emberrel született jogokból ép megfordítva, a *közös-tulajdon* eszméje folyik. Ha pedig a tulajdon terén ez valósulna meg, szükségképpen át kell alakulnia a társadalom egész szervezetének.

Ezt a gondolatot hirdette a *szocializmusnak racionalisztikusnak* nevezett iránya. Racionalisztikusnak mondjuk azért, mert tételeit az abstraháló, a gondolkozó ész találta ki anélkül, hogy a társadalmi fejlődés szabályszerűségét megállapítani akár csak meg is kísérelte volna. Racionalisztikus még azért is, mert a kollektív tulajdon alapján felépülő új társadalomnak alapelveit a gondolkozó észből vezeti le abban a feltevésben, hogy a társadalom bajait mesterséges úton, esetleg mintaintézmények megteremtésével lehet orvosolni.

A szocializmusnak ez az iránya angol és francia földön fejlődött. Jelentősebb képviselői *Charles Hall* (1745?-1825), *William Thompson* (1785-1833), *Róbert Owen* (1771-1858) és *Charles Fourier* (1772-1837), akiket a tudományos skatulyázás az u. n. *föderalisztikus* vagy *szövetkezeti szocializmus* képviselői néven is csoportosít.

Rajtok kívül ide tartozik még a *François Noel Babeuf* (1760-1797) és *Etienne Cabet* (1788-1856), valamint *Wilhelm Weitung* (1808-1871) is, akiket az u. n. *centralisztikus szocializmus* hirdetőinek nevezünk.

A racionalisztikus szocializmus egyik mellék-hajtása az *agrárszocializmus* is, mely irány *Thomas Spence* (1750-1814) működésével kezdődik (1775) és sok kisebb-nagyobb jelentőségű képviselőjének munkásságán keresztül új néven az amerikai *Henry George* (1839-1897) tudományos munkásságának s *földreform* mozgalmának közvetítésével – racionalisztikus elemeit mindjobban levetkezvén – a mai napig lenyúlik.

A természet jogi individualizmus alaptételeit megtaláljuk egyébként – és pedig a legszélsőbb módon – az *anarchizmusban*, mely az egyénnek minden jogi kényszer alól való felszabadítását hirdeti. Az anarchizmus fundamentuma – első képviselőinek kisebb jelentőségű munkásságát mellőzve ehelyütt – tulajdonképen *Pierre Joseph Proudhon* (1809-1865) irodalmi munkásságában van lefektetve. Az anarchizmus literaturája egész napjainkig lenyúlik, sőt renaissanceát a *forradalmi szindikalizmusban* tulajdonképen nem régen érte meg. Mivel pedig a forradalmi szindikalizmus a kommunizmus oroszországi irányára, az u. n. *bolsevizmusra* nem jelentéktelen hatást gyakorolt, befolyása – bár közvetett módon – Magyarországon is érezhetővé lett.

Végül megjegyezzük, hogy a racionalisztikus szocializmus folytatásának vehető az u. ti. *vallási szocializmus* is, mely *keresztényszocializmus* néven is ismeretes. Első kezdése alapján ez az irányzat időbelileg a racionalisztikus szocializmus és a fejlődéstörténeti szocializmusnak a *Kommunista Kiáltvánnyal* kezdődő tudományos irányzata közé eső teret tölti ki, s így azután természetesen párhuzamosan halad a fejlődéstörténeti szocializmusnak *Marxot* megelőző képviselői munkálkodásával.

A vallási szocializmusnak s a keresztényszocialista törekvéseknek első francia képviselői

Jean Marie Félicité Robert de Lamennais (1782–1854) (Írta XIV. György pápa 1832. VIII/5.-én kiátkozta.) és *François Huet* (1814-1869), akik mellé más, nem szorosán vallási szocialisták is járulnak, Angliában *Frederic Denison Maurice* (1805-1872) és *Charles Kingsley* (1819-1875), valamint *John Malcolm Ludlow*, Németországban katolikus részen *Wilhelm Emanuel von Ketteler* báró (1811-1877) mainzi érsek és *Christoph Moufang* (1817-1890), protestáns részen pedig *Johann Heinrich Wichern* (1808-1881) és *Victor Aimé Huber* (1800-1869), valamint *Rudolf Todt* (1838-1887). Ezeknek az íróknak működése azonban már nagyrészt a legutolsó időkre esik.

A vallási szocializmus nem mutat egységes irányzatot. Tiszta képet adni róla épen ezért bajos, mert így napjainkig lenyúlik, de manapság inkább politikai pártmozgalmakban, semmint tudományos elméleti fejtegetésekben nyilvánul meg. Különbösen is nagy kérdés, hogy valóban a szocializmus egyik fájának, vagy pedig a szociálpolitika egyik, a keresztény erkölcsi felfogás alapján álló ágának tekintendő-e?

III. FEJEZET.

Hall és Thompson.

1. §. Charles Hall.

A racionalisztikus szocializmus legkiválóbb képviselői *Charles Hall* londoni orvos és *William Thompson* írországi földbirtokos, az absztinens mozgalom egyik előharcosa.¹

¹ Hall életéről keveset tudunk. Megemlékezik néhány életrajzi adatáról John Morgan (1782-1854) oweinista író, Hampden in the nineteenth Century (1834) c.

Hall először nyújtott adatokat a modern civilizáció kritikájához, *The effects of civilisation on the people in European States* című, 1805-ben megjelent munkájában, melyet a hivatásában közlelő látott borzalmas nyomor hatása alatt írt s mely munkájában a kapitalisztikus fejlődés szélsőséges irányát s annak rettenetes következményeit mutatja be.

Megállapítja, hogy a társadalom két különálló ellenséges csoportra: a gazdagok és szegények rétegére oszlik és a gazdagok mind gazdagabban, a szegények pedig mind szegényebbek lesznek. A lakosság négy ötödrészét kitevő munkásosztály munkája hozadékának csak nyolcadrészét kapja meg, a többi földjáraadék és tőkenyeresség alakjában a gazdagoknak jut, akiket az államhatalom is védelmez. A város telve szép épületekkel, árúházakkal, annyiféle fényűzési cikkel, – mindezt munkáskezek teremtették meg, de munkások sosem jutnak hozzá. A munkásoknak minden napjuk egyforma, az évek múlnak, de sorsuk ugyanaz: a megszakadásig való egyforma robot. *Hall* szerint a modern munkás sorsa rosszabb a rabszolgáénál, akinek legalább gondja nem volt a megélhetésre.

Hall ezek megállapítása után két tételt állít fel: a) mindenki csak annyit dolgozzék, amennyi családjára fentartásához szükséges, b) mindenki munkája teljes hozadékát kapja meg. *Menger* szerint *Hall* az első szocialista, aki a földjáraadékot és a tőkenyerességet a munka hozadékából történő igazságtalan levonásnak mondotta s először hirdette a munkásnak munkája teljes hozadékára való jogát. *Hall* felismerte a tőke és munka összeütközé-

munkájában és azt írja, hogy Dr. *Hall* nagy nyomorban élt és 80 éves korában halt meg. – A Dictionary of National Biography szerint 1745-ben született és 1825-ben halt meg L. erre vonatkozólag Beer id. m. 125. 1. foglaltakat.

seiek igaz okait és megállapította azt is, hogy ezen az állapoton csak harccal lehet segíteni. Az eredményt biztosítja szerinte az az erő, amit a munkásság képvisel.

Elméleti tételeinek helyessége dacára a ki vezető utat nem jelölte meg helyesen. Minthogy a bajok forrását a civilizációban, a fényűzésben vélte, vissza akarta fordítani a fejlődés irányát, eltiltván a fényűzés céljára dolgozó iparágakat, hogy a munkások csak a szükséges használati iparcikkeket állítsák elő. Helytelenítette az angol elsőszülöttségi törvény rendelkezését is, mert munkanélküli jövedelmet biztosít. A földet, mely valaha a közösségé volt, állami tulajdonná akarta tenni és egyenlő részekben kiosztani, így köti össze a kollektív tulajdont és az egyéni gazdálkodást, a köztulajdont és a külön használatot.

Életében nagyobb haladást nem váltott ki, bár gondolatai *Owen* híveinek táborában élénk visszhangot keltettek. Hall abban hibázik, hogy a kapitalizmust csak tévedésnek, haszontalanságnak fogja fel, amely a lustálkodó gazdagoknak szerez fényűzési cikkeket s erősíti hatalmukat.

2. §. Thompson érték-többlet elmélete.

Thompson az *Owen*-féle kommunizmusnak képviselője, aki egyúttal előkészítő munkása a realiztikus szocializmusnak, amennyiben a klaszszikus közgazdaságtan legélesebb eszű írójának, *Ricardonak* munkásságára támaszkodva, a kapitalizmust elemzi. Ennek a munkájának folyamán felismeri a burzsoázia és proletariátus közti áthidalhatatlan űrt, felismeri a kapitalisztikus fejlődés koncentrálódási tendenciáját, az egyedüli ki vezető útnak az *Owen*-féle községek megteremtését

látja, (Írlandban, Cork mellett egy telepet akart 1831-ben létesíteni, 2000 résztvevővel; a tervet a legapróbb részletekig kidolgozta, de végrehajtása Owen ellenállása folytán elmaradt.) Előtte is rejtve maradt a történelmi fejlődés gondolata s a fennálló társadalmi rendet nála is éles választó vonal különíteni el a jövődőtől, bár a fennálló rendnek lényegét felismerte.

Thompson főműve a Londonban 1824-ben megjelent *An inquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness*, melyben abból indul ki, hogy jó az, ami a közösségnek hasznos és így a kutatás célja annak a rendszernek feltalálása, melyben a legtöbb ember lehet boldog. Ezt elérhetjük, ha: 1.) a munkának a vezetése és a folytatása szabad, 2.) ha a munka egész terméke a termelőnek jut, 3.) ha a termékeknek a kicserélését semmi sem korlátozza.

Ezeknek a tételeknek alapja *Ricardo* munkaértékelmélete, melyet *Thompson* abban a formában tett magáévá, hogy „minden érték forrása a munka” *Thompson* az érték kialakulási folyamatát, épen úgy, mint később *Marx*, a termelés folyamatába helyezi és megállapítja a társadalmilag szükséges munkamennyiség fogalmát, s a magasabb kvalifikációja munkákat egyszerűbb munkákra vezeti vissza, amikor azokat összeméri.

Thompson még egy másik tételben is előfutárja *Marx*nak: amennyiben megalkotja az értéktöbblet fogalmát. U. i. a mai társadalmi rendben, melyben föld- és tőketulajdon van, a munkás kénytelen munkája hozadékának egy részét a tulajdonosoknak átengedni. A tőkés az a különbséget, amely a munkás legnélkülözhetetlenebb élet-szükségletei és a gépek s más tőkék segítségével produktívabbá lett munkájának valóságos hozadéka közt van, olyannak tekintik, mint amely a föld- és

tőketulajdonosokat illeti meg. A földjradék és tőkenyereség ezek szerint az a levonás, amelyet a föld- és tőketulajdonosok hatalmuk segítségével szereznek meg maguknak a munka hozadékából. A tőke ép ezért a munka termékének *része*, „amely alkalmas arra, hogy a nyereség eszköze legyen”. A tőkének ebből a „kizsákmányoló” jellegéből származik sok társadalmi nyomorúság: a társadalom önzésének korlátlan fejlődése, az uralkodóosztály elsatnyulása, a termelési eszközök kevés kézben való összpontosítása és a munkásság egyre növekvő nyomora.

Mind olyan tételek, amelyeket *Marx* fejt ki teljesen tanításaiban.

Thompson élesen bírálja a fennálló társadalmi rendet, de reformjavaslatai nagyon szerények. A tőke kizsákmányolása nézete szerint mindaddig megmarad, amíg a dolgoknak erőszakra alapított mai rendje fennáll. *Thompson* az állam törvényhozásának segítségét főleg negatív irányban kívánja. Az állam tegye szabaddá a forgalmat, szüntesse meg a földbirtok megkötöttségét, tartózkodjék a béreknek és az áraknak szabályozásától. A pozitív segítséget abban találja, hogy a szociális elvek alapján szervezkedő községek valóra váltják az önsegély elvét, úgy ahogy azt *Owen* is hirdeti.

Erőszakos módon nem akarja a fennálló társadalmi rendet megváltoztatni, sőt tagadja, hogy az erőszakkal megteremtett új gazdasági állapot tartós lehetne. Az út: a tanítás, felvilágosítás, a közmorál javítása. *Thompson* lelkes szószólója volt a politikai reformoknak is, és az alkotmány demokratikus átalakításáért sokat dolgozott. „Appeal of one half the human race, women, against the pretensions of the other half, men” c. munkájában a nők egyenjogosításáért küzd. *Muckle* sze-

rint Angliában Thompson képviseli legerősebben azt a gondolatot, hogy a kapitalizmust *csak* úgy lehet legyőzni, ha a politikai hatalmat a birtoktalanok szerzik meg maguknak. Azonban az osztályharc gondolatának éles formulázását és a proletariátust politikai szervezkedésre felszólító felhívást nem találjuk meg *Thompsonnál*. Mindjobban utópistává vált. 1830-ban megjelent könyvében (Practical directions for the speedy and economical establishment of communities on the principles of mutual cooperation, united possessions, equality of exertions and of the means of enjoyments) független kolóniák alapítását ajánlja, ahol munkakényszer van, viszont a munkatermék teljesen a munkásé.

IV. FEJEZET.

Robert Owen.

1. §. Owen élete.

A XIX. század egyik legnagyobb gondolkodója és szocialistája *Owen*, akinek élete¹ az angol gazdasági élet mélyreható átalakulásának és a chartista² mozgalomnak idejére esik. Gazdag

¹ L. a köv. forrásmunkákat: Life of Robert Owen 1857/58. (önéletrajz) F. Muckle. Die Geschichte der sozialistischen Ideen im 19. Jahrhundert (Leipzig, 1909); Helene Simon, Robert Owen. Sein Leben und seine Bedeutung: für die Gegenwart (Jena, 1905); Dolleaus, Robert Owen (Paris, 1907.); Frank Podmore, Robert Owen (London, 1906), végül M. Beer-nek Geschichte des Sozialismus in England c. tanulmányai.

² Anglia történetének igen nagy jelentőségű fejezete a Chartizmus 1825-ben kezdődik, 1830–34. években eléri legmagasabb fokát, 1849-től hanyatlik és 1854-ben a moz-

gyáros volt, kinek nagy tapasztalatai és maga szerette vagyona a legnagyobb tiszteletet biztosította. Nyugodtan élhetett volna vagyonából, jólétet nyújtván családjának, de apostoli lelke nem hagyta nyugodni, minden idejét és vagyonát feláldozta egy eszmének, melyben – annyi csalódása mellett is – törhetetlen meggyőződéssel hitt egész élete végéig. Azt írta róla *Muckle*: igazi férfi volt, akiben nem lakozott semmi hamisság; kinek szeméből végtelen jóság sugárzott, egy gyermek hiszékenységével hitt eszméiben és ezt a hitét a leg súlyosabb csapások után sem vesztette el. Haraggal, gyűlölettel és irigységgel támadták ellenségei és igyekeztek útjában akadályozni, de Owen mosolyogva ment tovább nagy célja felé, mely nem volt kisebb, minthogy minden embert boldoggá tegyen.

Owen egy kispolgári család gyermeke, az északi Wales egy kis városában: *Newtownban* 1771. május 14.-én született. Már az alsó fokú iskolákban kitűnt gyors észjárásával. A kenyérgyártás gondja azonban korán rászakadt, abba kellett hagynia a tanulást. Atyja kereskedőinasnak adta. Később *Stamfortban*, *Londonban* és *Manchesterben* találkozunk vele, mint segéddel. Főnökei mindenütt szerették és különösen nagy szervező tehetségét ismerték el. 1790-ben a manchesteri posztógyárnak igazgatója lett és ötszáz munkást dolgoztatott. Itt nyílt először alkalma arra, hogy bebizonyítsa, ért-e az emberekkel való bánásmódhoz. Bár a gyár munkásai a lakosság legalacsonyabb

galom véget ér. Az elnevezés eredete: Charter az angolban jogforrást, alkotmánybiztosítékot jelent. Innét a Magna Charta (Nagy Charter) elnevezés. (János király alkotmánybiztosítóka 1215-ben). A chartizmus történetét szoc. szempontból 1. Beér többször id. művében (II. Teil. Die Periode des Chartismus, von 1825 bis 1854).

rétegeből kerültek elő és magát Owent is a lég nagyobb bizalmatlansággal fogadták, mégis sikerült megnyernie alárendeltjei bizalmát, sikerült a munkások lelkéhez közel férkőznie és őket szorgalmas, pontos munkára szoktatni. Az a vágy, mely benne élt, nem hagyta sokáig Manchesterben. Ön-állósította magát, hogy főnököktől függetlenül valósíthassa meg ideálját: egy minta-gyár teremtését. Életében fordulópont az 1797. év, amikor néhány társsal 60.000 fontért megvásárolta a *Dale és Arkwright* cégnek New-Lanarkban működő finom-posztógyárát, melyet aránylag igen rövid idő alatt olyan üzemmé sikerült átalakítania, amelynek csodájára jártak Angliában.

Owen nem ötletszerűen, hanem céltudatosan haladt útján. Amikor tulajdonosa és kevéssel utána vezetője lett a lanarki gyárnak, mindenekelőtt behatóan tanulmányozta munkásai életmódját. Megállapította, hogy ez a legszomorúbb. A gyár tele volt fejletlen gyerekekkel, akiknek egészségét a korai és idegfeeszítő munka teljesen aláasta. A serdülő ifjúság nevelésével, jellemfejlesztésével senki sem törődött. A munkafelügyelők más feladatot nem ismertek, mint a munkásokat dolgoztatni és ha valamelyik munkás elkésett vagy rosszul dolgozott, testi fenyítéssel kényszerítették munkára. Owen gyökerében változtatta meg ezeket a viszonyokat. A fejletlen gyermekeket eltiltotta a munkától, de nehogy tétlenül kóboroljanak az uccán, óvodákat, iskolákat és napközi otthonokat állított fel részükre. A serdülő ifjúságot koruk és erejük szerint osztályozta és csak annyi munkával engedte őket foglalkoztatni, amennyi egészségüket és fejlődésüket nem hátráltatta. A többi munkásokat is állandó oktatásban részesítette és munkaidejüket tíz és fél órára szállította le, ami ebben az időben igen nagy haladás volt.

Owen intézkedéseit nemcsak a gyárosok, hanem a munkások is egyforma bizalmatlansággal fogadták. A gyárosok egész Angliában a lanarki gyár gyors bukását várták, hiszen lehetetlennek látszott, hogy a gyár elbírja ezeket a kiadásokat. Viszont a munkások, akik eddig csak az ostort látták a munkaadók kezében, nem értették meg, mit akar tőlük ez az ember, aki egyszerre úgy bánik velük, mint embertársaival és ha hibáznak, nem bünteti őket. Owen mind a két irányban eloszlatta a bizalmatlanságot. A gyár jövedelmezősége nem csökkent, mert a leszállított munkaidőben a munkások többet dolgoztak, mint azelőtt. Az elért siker nagy tekintélyt szerzett Owennek Angliában. A munkásokat még jobban megnyerte magának azzal, hogy az 1806. évi nagy gazdasági válságban, amikor a munkásokat mindenütt elbocsátották, ő fizetésüket hiánytalanul kiadta és ezzel a lanarki gyár alkalmazottait az ínségtől megmentette. Owennek ez az intézkedése az egész munkásságot meglepte és meghódította. Amikor a válság elmúlt és a munka megindult, mindegyik munkás Owen adósának érezte magát és kettőzött szorgalommal dolgozott, úgy hogy a gyár hamar behozta azt az összeget, melyet a válság alatt a munkások számára kifizetett.

Egész Angliában Owenről beszéltek ebben az időben és a lanarki gyártelepet az emberek tízezrei keresték fel: munkások, gyárosok, filantrópok, szocialisták, hogy lássák, miként sikerül Owennek praktikus intézkedéseivel a munkások és munkaadók harmóniáját megteremteni. Owen a megkezdett úton tovább haladt. Tapasztalatból látta, mennyire lehet hatni az ember lelkére. Ebből most rendszert akart teremteni és azon fáradozott, hogy egy jellemképző intézetet alapítson, hogy az embereket embertársaik iránti szeretetre és a mun-

kának megkedvelésére nevelje. Owen hitt abban, hogy nevelés útján mindent el lehet érni, mert az emberek jók és csak a viszonyok folytán válnak rosszakká.

Íme az utópista-szocializmus alapgondolata! Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Owen idejében a viszonyok olyanok voltak, hogy a bajok nagy része valóban a munkások alávetettségéből eredt és a munkásoknak a munkaadókkal szemben való ellenséges érzését elsősorban az váltotta ki, hogy a munkaadók embertelenül bántak munkásaikkal, így tehát Owen, amikor e bánásmód megjavításától a munka eredményességének megjavulását várta, nem volt fantaszta.

Owen a New-Lanarkban bevezetett új gazdasági rendet ki akarta terjeszteni. Folyóiratot adott ki, (*A new view of Society or essays on the principle of the formation of the human character and the application of the principle to practice*), melyben kifejtette, hogy az emberek jelleme, természete a neveléstől függ, nincsenek született gonosz, avagy természettől munkaviszonyban szenvedő emberek és a társadalom berendezésétől függ, hogy az emberek jók és munkaszeretők legyenek. Ezt a gondolatot mindjobban kimélyítette és ezen az úton haladva, elkerülhetetlenül szembe került a hivatalos körökkel és az uralkodó állásponttal. Amíg Owen *csak* a saját orvárában a *saját* költségén kísérletezett, fantasztát láttak benne, akinek szándékai azonban tiszteletre méltók, mert hiszen embertársain a saját érdekei ellenére igyekezett segíteni. Amint azonban új társadalmi rendet kezdett propagálni és a munkásokat országszerte felvilágosította, hogy *joguk* van kedvezőbb bánásmódra, magasabb fizetésre és jóléti intézményekre, a gyárosok és tőkéssek *forradalmárt* láttak benne; a sajtó is, amely addig nevével és dicséretével volt tele ellene for-

dult, vagy legalább is agyonhallgatta törekvéseit. Owent mindez nem kedvetlenítette el, bízott magában és bízott eszméiben. Amikor a Committee of the Association for the Relief of the Manufacturing and Labouring Poor 1817-ben felkérte, hogy a gazdasági viszonyok rosszabbodásának okait kutassa fel és javasoljon gyógyszereket, Owen a munkások jobb kiképzésére, a termelés fokozására és a munkanélküliség kiküszöbölésére mutatott rá. Gyógyszernek pedig azt ajánlotta, hogy 500–1000 munkást magában foglaló „*Mutual Cooperation*”-okat kell szervezni, melyekben mindenki – ha dolgozik – meg tud élni. Eleinte ezzel a tervvel a munkanélküliek elhelyezését akarta biztosítani, később azonban az *egész munkásságot ily közösségekben akarta megszervezni*. Ez már hadüzenet volt a kapitalizmusnak. Owen azonban nem riadt vissza attól sem, hogy saját osztályával szembekerül. Meg volt győződve, hogy az első iól sikerült munkás-associáció meghódítja az egész társadalmat. Felhívást intézett híveihez, hogy vegyenek részt egy nagy munkaközösség intézésében. Vagyonának nagy részét felajánlotta erre a célra, a területet sikerült is biztosítani, azonban a terv még sem volt megvalósítható. Belátta, hogy a viszonyok Európában még nem alkalmasak ezekre a tervekre. Amerikába ment (1824), ahol fáradhatatlan propagandájának eredményeként számos munkástelep alakult.

Foglalkozott Owen a közgazdaságtan majdnem minden kérdésével. A pénz használatából eredő zavarok kiküszöbölése végett *cserebankot akart* teremteni, amely a munkatermékeket a munka árát egységül vevő *munkapénzért* cserélné ki. Londonban 1832-ben meg is szervezett ilyen cserebankot, ez a kísérlet azonban vagyonának jelentékeny részébe került. Az amerikai kudarcok

után Angliában a Hampshire grófságban levő Queenwoodban alapított munkástelepet, amelyet a legnagyobb buzgalommal és lelkesedéssel vezetett. Nem is volt eleinte baj. Amint azonban a telep vezetése mások kezébe került, ez is a többi telén sorsára jutott.

Nagy lelkesedéssel propagálta a szövetkezeti ügyet és ez irányú működése az alapja a rochdalei takácsok szövetkezetének, amelyből a szövetkezeti mozgalom sarjadzott ki.

Élete utolsó szakában csalódás csalódás után érte és amikor 1847-ben a parlamenti választáson fellépett, hogy Anglia hivatalos törvényhozói között terjessze eszméit, egyetlen szavazatot kapott. Elfeledve halt meg 1858. november 17.-én szülőföldjén, Newtownban. A tanításai elterjesztésére alapított „*Association of all classes of all nations*” tagjai 1839-ben szocialistáknak nevezik magukat.

2. §. Owen patriarchalisztikus filantropizmusa.

A természetjogi alapokon nyugvó racionalisztikus szocializmus a bölcs törvényhozónak és a jóakarátú tanítónak szerepét igen nagyra becsüli. *Owen* is híve volt ennek a felfogásnak és azt vallotta, hogy a patriarchalisztikus gyámkodásra és az iskolamesteri fegyelmezésre szükség van, mert ez szükségszerű előző foka az önkormányzatnak, vagyis olyan építkezési állvány, mely az új társadalom épületének elkészítéséhez nem mellőzhető.

Ezért kezdte meg működését a nevelés reformjával. New-Lanarkban kiseddóvót alapított, a tanítást a szemléltető oktatás alapjára helyezte és minden büntetést és jutalmazást eltörölt. Gyárába

tíz éven aluli gyermekeket nem vett fel, s míg a többi gyár 13-14 óra hosszát dolgoztatja munkásait, nála csak 10½ óra volt a munkaidő. A gyári helyiségeket az egészségügyi követelmények szerint rendezte be, a lakosságot rendre, pontosságra és tisztaságra szoktatta, szövetkezeti boltot alapított, ahol jó árút olcsón lehetett venni, egészséges lakásokat, közös felolvasó termeket építtetett, hogy a korcsmák elveszítsék vonzó erejüket. Betegsegélyző és aggkori ellátást biztosító' pénztárakat teremtett s amikor 1806-ban négy hónapos válság volt és a munka szünetelt, munkanélküli alkalmazottainak teljes bérüket kifizette.

Owen e reformjainak az a céljuk, hogy a munkások emberhez méltó körülmények között éljenek, mert *a nyomort és bünt csak akkor szüntethetjük meg, ha forrását elzárjuk*. Olyan viszonyok közé kell tehát juttatni az embereket, hogy módjuk legyen a bennük rejlő jó tulajdonságokat kifejleszteni. Csakhogy amíg az utópisztikus szocializmus korábbi képviselői a jó forrását az istenségben keresték, *Owen* az ember természetében találja meg. Ezért vallja, hogy az ember jelleme egyrészt az organizmus és a nevelés eredménye, másrészt a környező körülmények függvénye. Nevelni kell az embert, hogy nemesebbé váljon és kedvezőbbé kell tenni a környező körülményeket, hogy a társadalmi rend közelebb juthasson a természetadta rend színvonalához.

Owen 1809-ben egy *jellemfejlesztő* intézet tervezetét készítette el, hogy a nyert tapasztalatokat *rendszeresen* lehessen értékesíteni s a munkásokat gyermekkoruktól kezdve a szövetkezeti munkára lehessen nevelni. (Ez a terve váltotta ki társai ellenkezését, úgy, hogy *Owen* cége majdnem feloszlott.) 1812-bcn névtelenül *Statement regarding the New-Lanark Establishment* címen egy füzetet adott

ki, melyben részletesen kifejtette a nevelésről és a szövetkezeti munkáról vallott nézeteit és külön tanulmányt írt az emberi jellemképzésről. Filantropikus eszméinek valóra váltását megkönnyítette, hogy sikerült olyan emberbarát tőkéseket találni, akik tőkéjük 5%-os kamatozásával megelégedtek és készeknek nyilatkoztak az üzem többi nyereségét filantropikus célokra áldozni. Az új társak közt *Jeremy Bentham* (1748-1832), a híres filozófus és *William Allen*, a neves quacker az ismeretebbek. Owen termékeny irodalmi és agitatív működése az 1814-1821. évek közé esik. Ez a hét esztendő élete további sorsára is döntő jelentőségű lett.

1816-ban adta ki az ifjúság racionalisztikus neveléséről szóló nézeteit rendszeresen kifejtő összefoglaló munkáját (*A New View of Society, or essays on the principle of the formation of the human character*). A munka új igazságokat nem állapít meg. Célja gyakorlati; benne *Owen* a politikusokhoz és az államférfiakhoz fordul, hogy a lanarki tapasztalatokra hivatkozva, a munkássággal szemben helyesebb felfogásra vezesse őket.

A munkájának alapgondolata, hogy a tömegnyomornak a munka helytelen organizációja, az emberek tudatlansága az oka. Tévesnek ítéli azt a felfogást, mely szerint az ember meghatározott jellemmel születik és jó tetteért jutalmat, hibáiért büntetést érdemel. *Az ember jellemét azok a viszonyok alkotják, melyben él A reformátorok feladata tehát olyan gazdasági és társadalmi állapotot teremteni, melyben minden ember jelleme a kívánatos irányban fejlődhetik ki.*

A következő években már nem áll meg a nevelés kérdésénél, hanem, amit előbb társai ellenkezése közben kezdett meg, azt most lelkesen építi tovább. A munkaidőt leszállítja anélkül, hogy a

termelés csökkenne, a fogyasztási szövetkezetet megnagyobbítja, közös konyhát, étkezőtermet állít fel, új lakóházakat építtet, gondoskodik arról, hogy ezeket tisztán tartsák, munkásai keresetének kamatoztatására takarékpénztárat alapít, biztosabb alapokra fekteti a betegséggyógyító pénztárat, egy szóval olyan gyártelepet formál New-Lanarkból, melynél minden a munkásság javát szolgálja.

3. §. Owen mint a munkásvédelmi törvényhozás kezdeményezője.

Owen nemcsak emberbarát, hanem az angol szociálpolitika megindítója is.

Az első kísérlet Angliában a munkásvédelem terén az 1802-ben hozott *Moral and Health Act*, mely a gyárakba utalt szegény gyermekek egészségét és erkölcsét védi. A törvényt az életben nem igen vették figyelembe. *Owen* jól látta, hogy ezeken a viszonyokon okvetlenül változtatni kell, mert különben a legsúlyosabb válságok jelentkeznek. Főként a gyári törvényhozás előkészítésének gondolata foglalkoztatja. Az angol ipar hirtelen fejlődésével olyan visszasságok jártak együtt, melyek megszüntetésével az előrelátott gazdasági és társadalmi harcokat akarta elkerülni. Arra, hogy ebben az irányban megindíthassa a harcot, a textilgyárosoknak az a mozgalma adott neki alkalmat, mely mozgalomnak célja az volt, hogy a külföldről hozott nyers gyapotra megállapított vámot eltöröljék. A napóleoni háborúk győzedelmes befejezése után ez a törekvés megvalósíthatónak látszott. *Owen* 1815-ben Glasgowba egybehívta gyárostársait és előterjesztette indítványát a nyers gyapot vámjának eltörlése érdekében, szakszerűen mutatván rá arra a nagy *nemzeti* érdekre, mely

a *textilipar* további fejlődéséhez fűződik. Egyidejűleg azonban javaslatot tett aziránt is, hogy a kormányt kérjék fel a textilgyárakban alkalmazott munkások (különösen pedig a gyermekek) helyzetének javítására. Owen távolba látó szeme észrevette, hogy a munkások és a munkaadók viszonya nem függhet az erősebbik szerződő fél érdekétől és belátásától, hanem az államnak közbe kell lépnie, hogy a közérdeket biztosítsa. Owen a sajtóhoz is fordult: beszédét külön lenyomatban is megküldte a parlament mindkét háza tagjainak és a befolyásosabb politikusoknak és egyéniségeknek és sürgette a gyári törvény meghozatalát. Fejtegetésében Owen abból indult ki, hogy a gazdasági fejlődésnek azon az útján, amely Anglia szövő-fonóiparát oly hatalmassá tette, visszafordulás nincsen. („We cannot now return to our former state.”) Az ipari fejlődés lehetőségei megvannak és az angol gyárosok nem is fogják ezeket a lehetőségeket elmulasztani. Csakhogy ha az állam nem avatkozik be ebbe a fejlődésbe, a népesség lassan elsatnyul, mert a gyermekkorukban túldolgoztatott emberekből nem lehetnek egészséges, megelégedett munkások. Az államnak meg kell tehát tiltania, hogy a szövő-fonóiparban 12 éven aluli gyermekeket alkalmazzanak és el kell rendelnie, hogy a munkaidő ne legyen több napi 10½ óránál, hogy a fiúk és leányok általános tankötelezettsége 12 éves korukig tartson. Az államnak rendszeres gyári felügyeletről kell gondoskodnia (iparfelügyelet, gyári higiéné, orvosi felügyelet). Anglia gyárosai a *laissez-faire* elvéből folyólag az állami beavatkozás gondolatát veszélyesnek tartották, attól is féltek, hogy nyereségük kisebb lesz, ha korlátozzák jogukat a munkások alkalmazásában. Elvetették tehát Owen indítványát. Owent nem csüggesztette el ez a kudarc. Részletes tervezetet

dolgozóit Ki a gyári törvényről s ebben a gyermekek gyári alkalmazásának minimális korát 10 évre szállította le, majd röpiratot adott ki (*Observations on the Manufacturing System*), hogy a közvéleményt a szociális reform eszméjének megnyerje.

Javaslatát 1819-ben fogadták el, miután *Robert Peel* (1788-1850) annak támogatására vállalkozott, igaz csak módosított és töredékes formában. A gyermekek gyári foglalkoztatását csak a 9 éven aluliak számára tiltották el és a napi munkaidőt a 9-16 éves gyermekmunkások részére napi *12½ órában* állapították meg. A mai viszonyokhoz képest ez vajmi kevés védelem, de *akkor ezt* is nehéz volt elérni. Amíg ez a javaslat törvénnyé vált, addig Owen ellen a legfékeltlenebb agitáció folyt Angliában. A legképtelenebb érvekkel küzdöttek ellene. Azt bizonyígtatták, hogy a gyári munka nem is árt a gyermekek egészségének, hogy Owen javaslata a szülőknek gyermekeik felett való rendelkezési jogát csorbítja és hogy a munkást a sok „szabad idő” erkölcstelenségre csábítaná. Vádolták Owent azzal is, hogy javaslatával a gazdasági szabadság alapelvét sérti és a munkásság nyomorának fokozását idézi elő, mert a gyermekmunka útján való kereset lehetőségét megszünteti. *Az ipari körök fanatikusán hangoztatták, hogy Anglia tönkremegy, ha munkásvédelemmel korlátozza a gyáripart, mert a többi ország úgy sem fog ilyen szabályokat hozni.* Hiába hivatkozott mindezzel szemben Owen saját tapasztalataira. Semmi sem használt. Még vallási nézeteit is ellene fordították. A korábban általánosan tisztelt new-lanarki patriarcha, mihelyt a saját körében alkotott mintaintézményein túl akart olyan társadalmi reformokat, melyek mások anyagi érdekeit sértették, elvesztette nimbuszát. De Anglia első modern szellemű mun-

kasvédő törvénye, – amely az állami szociálpolitika kezdetét jelenti – mégis Owen kezdeményezéséhez fűződik.

4. §. A szociálpolitikus felfogás kezdete Owennél.

A napóleoni háborúk befejezése után az általános nyomor Anglia minden gondolkodójának figyelmét magára irányította. Elszaporodtak a kol-dusok, a bűnösök és a szegénységélyezésre mind nagyobb összegeket kellett fordítani. A szegényeknek állami segélyezése Anglia gazdasági életében régtől fogva nagy jelentőségű. Eredete az *Erzsébet* királyné uralkodása alatt 1601. évben hozott *Poor Relief Act*, mely kimondja, hogy a magukat önhibájukon kívül eltartani nem tudó szegényeket és azokat a gyermekeket, akiket szüleik eltartani nem tudnak, a községek kötelesek segélyezni. A községek a rájuk rótt megterhelés ellen védekeztek és nem engedték meg a munkások letelepülését, nehogy azok – vagy utódaik – *valamikor* terhükre essenek. Ennek útját egyengette az 1662. évben hozott – és csak 1795-ben hatálytalanított – *Law of Settlement*, mely a községeket feljogosította, hogy a letelepülési engedélyért biztosítékot követeljenek. A szegényeknek segélyezése – mely tehát nem jótékonyági, hanem állami, illetőleg *községi* hivatalos funkció volt – mind jobban megterhelte a lakosságot anélkül, hogy a helyzeten valóban segített volna.

Owen felismerte a baj okát és nem a szegényadó felemelését, hanem *a szegénységélyezés rendszerének megváltoztatását követelte*. Elismerte, illetőleg hirdette, hogy a munkanélküliekről az államnak gondoskodnia kell, mert a *munkanélküliség*

a viszonyoknak következménye. A pénzsegélyezést azonban nem tartotta elegendőnek, mert a *pénzsegély lényegében alamizsna*, mely a nyomor okát nem szünteti meg és a munkanélküliek kiesnek a társadalom hasznos tagjai sorából, holtan könnyen lehetnének a társadalom javakat termelő tagjai, ha *segélyek helyett munkaalkalmakat adnának nekik.* A mindjobban terjedő nyomor ügyében 1816-ban értekezletet tartottak, mely Owent is kiküldötte abba a bizottságba, melynek feladatává tették, hogy a szükséges intézkedéseket hozza javaslatba, itt tartott előadását a szegényügyről tanácskozó parlamenti bizottságnak (Committee of the House of Commons on the Poor Law) is megküldötte. Ebben a jelentésben Owen megállapítja, hogy az emberi munka a gépek behozatala következtében értékében vesztett, hisz a géppel a munkás nem tud versenyezni. Vagy korlátozni kell tehát a gépek alkalmazását, vagy milliónyi embernek kell éhen pusztulnia, vagy pedig: hasznos munkát kell adni azoknak a foglalkozás nélküli embereknek, akiknek a gépek javukra, nem pedig kenyerük elvételére kell, hogy szolgájának. A gépek alkalmazását nem lehet korlátozni, mert más népek nem követnék Angliát ezen a téren. Egyébként is az orvoslásnak ez a módja a barbárságba való visszasülyedését jelentené. (Angliában 1780 körül még gyakoriak a géprombolások, melyek ellen 1790-ben hozták az első törvényt. Hogy a hangulat mennyire a gépek ellen volt, bizonyítja, hogy 1812-ben a gépek elpusztítása ellen újabb törvényt kellett hozni.) Az éhhalálnak sem szabad a népesség nagy részét kitenni, mert ez magának az államnak és társadalomnak felbomlására vezetne. Nincs tehát más segítség, mint megmenteni és segélyezni a munkanélkülieket. A munkanélküliek jelenlegi segélyezése mellett azonban

testi és szellemi erői nem használatnak fel. Sőt. Leszoknak a munkától, lustákká válnak és elvesztik minden kezdeményező akaratukat a nyomorból való menekülésre. A munkanélküliekről való gondoskodást ép ezért össze kell kötni a nevelésügy reformjával és a segélyezettek foglalkoztatásával. Ennek végrehajtására Owen a következő berendezkedést javasolja:

A munkanélkülieket erre a célra szolgáló telepeken egyesítik. Minden telepen legalább 500, legfeljebb 1500 munkás él és pedig kb. 1000–1500 acre földterületen. A telepesek, lakóházai négyszögalakban körskörül épülnek és a telep közepén maradó téren a középületek nyernek elhelyezést. A főépületben lenne a közös konyha és a közös étkezőhelyiség, a jobboldalon a földszinten az óvoda s fenn a tudományos és felvilágosító előadások és az isteni tisztelet céljára szolgáló helyiség, a baloldalon pedig az iskola, valamint a könyvtár s a bizottsági ülések tartamára szükséges terem. A tér szabad részét játszótér és a faiskola foglalnák el, körskörül épülnének a különböző ipari foglalkozások részére szolgáló épületek, továbbá a fürdők és egyéb egészségügyi berendezések. A földművelésre szolgáló földterület szántóföldekre és legelőkre oszlik.

A közös lakóházakban külön lakások vannak a férfiak és nők és két-három éven alóli gyermekek részére. Utóbbiak mind óvodába járnak, közös étkezőben étkeznek s az iskolaépületben levő közös hálótermekben alusznak. A szülők gyermekeiket az ebéd idején s más erre a célra megállapított időben kereshetik fel. A nők feladata a csecsemők ápolása és a háztartás, saját ruháik elkészítése, valamint a konyhakertekben való foglalkozás, melyek a közös konyhának főzelékfélékkel való ellátására szolgálnak. A felnőtt leányok a gyárakban

vagy ipari műhelyekben is foglalatostkodhatnának, de legfeljebb 4-5 óra hosszát naponként. Minden egészséges férfi mezőgazdasági vagy *pedig* ipari munkát végezne. A serdülő fiúgyermekeket is fejlettségükhöz képest fognák munkára.

Owen pontosan kiszámítja ezeknek a szocialisztikus telepeknek (*Villages of Unity and Cooperation*) költségeit. Eszerint tehát a föld és a telepések számára szükséges lakóházak s a középillettek 96.000 font sterlingbe kerülnének, ami 80 font fejenkénti tőkeberuházást jelent, vagyis 5% kamatoztatással évi 4 font sterlinget. Owen szerint ez igen csekély összeg, a fenti berendezés mellett mégis elégséges ahhoz, hogy a munkanélkülieket eltarthassa, gyermekeiket felnevelje és őket foglalkoztassa. *Egy koldus ennél jóval többbe kerül a közösségnek anélkül, hogy a közösségnek valami hasznára is volna a kiadás.* Owennek a szegényügy állami rendezéséről szóló ezek a gondolatai egyébként *John Hellers Proposals for raising a Colledge of Industry* (1696) című dolgozatában is megtalálhatók. Ugyanakkor Owen röpiratot írt a shakeerek amerikai kommunista telepéről, hogy az ilyenfajta tervek megvalósíthatóságát bebizonyítsa. Persze ebben a korban az Owen-féle tervek megvalósítása sok nehézségbe ütközött; a gyárosok gyanúsításokkal, rágalmazásokkal s egyéb aknamunkák segítségével akarták Owent működésében megakadályozni. Ezért Owen a nagy közönséghez fordult, sorozatos előadásokat tartott és hirdette, hogy a félrendszabályok semmit sem érnek, közte és a birtokos osztályok között áthidalhatatlan úrtáton. Egyik legjelentősebb előadását 1817. augusztus 17-én tartotta, de ezt ép a munkásság értékelte kevésbé, mert az emberek minden jót a politikai hatalomnak megszerzésétől, különösen pedig az általános választójognak bevezetésétől

zavarták. Beer megállapítása szerint ezen az értekezleten támadt először vita a szocializmus közgazdasági iránya és a parlamenti szocializmus között. Az eredmény nem Owen álláspontjának diadalát jelentette. A többség a politikai jogok iránt megindított harcot minden más reformnál fontosabbnak mondta ki. De Owen nem csüggedt el. Tervei keresztülvitelének megkönnyítése céljából 1818-ban a kontinensre ment. Felkereste az aacheni kongresszust (1818. október), ahol a szövetséges hatalmak képviselői ülészttek s ezek elé terjesztette a munkáskérdésről írt emlékiratát. Fogadtatása nem volt olyan, aminőt várt és *Gentz* miniszter állítólag őszintén megmondotta, hogy „*mi mindezt tudjuk, de nem akarjuk, hogy a tömegek jómódba jussanak és tőlünk függetlenekké váljanak, mert mikéi) lehetne akkor őket kormányozni?*” Visszatérve a szárazföldről, nyílt levélben fordult a munkássághoz s a maga gazdasági reformterveit határozottan szembeállítja a politikai küzdelmekkel. Emlékiratokat dolgozott ki és megírta a társadalmi reformra vonatkozó nézeteit teljesen összefoglaló rendszerét. A világ telve van gazdagsággal, kimeríthetetlen eszközök állanak az emberek rendelkezésére, hogy velük jólétet teremtsenek és mégis mindenütt nyomor van – ez a társadalmi helyzet képe, – állapítja meg Owen 1817-ben, ezen kell a tudománynak és a gyakorlati közgazdaságtannak segítenie. Owen a feladatot mindkét irányban vállalta.

5. §. A társadalmi rend kritikája.

Az 1820-ban megírt, de csak 1826-ban a *New Harmony Gazette* hasábjain közzétett *The Social System* című munka Owen egész rendszerét tar-

tulinazza, annak minden éleselmjűségével, de viszont minden tévedésével. Eszméi egy részét *Godwintól* vette át, – aki hozzá egyébként személyileg is közel állott, – csakhogy *Owen* az elméletet összekapcsolta a maga kis körében tett tapasztalataival, ami hibás eredményekre vezetett. *Owen* a társadalmi felelősséget nemcsak az egyéni felelősséggel állítja szembe, hanem teljesen szembefordul azzal a munkamegosztással is, amely az embert lényé tört részévé darabolja és azzal a társadalommal, amelynek célja csupán a vagyonösszesítés. Ezt a rendszert *Owen* szociológiává akarta átalakítani, amikor a vagyon növelésének absztrakt gazdasági elvével minden előző kísérleténél élesebben szembeállította a minden szükséglet kielégítésének elvét. Felállította azt a tételt, hogy a termelés problémájának a megoszlás új módjában kell feloldódnia, abban, hogy *miként lehetséges az értékes fogyasztási javak legnagyobb mennyiségét a legkisebb munkával s a legnagyobb haszonnal mindenki részére megteremteni.* Ezt a problémát kell – *Owen* szerint – a tudománynak megoldania. *Owen* itt ítéli el először a magántulajdont és kommunisztikus demokráciájáról tesz hitvallást. Itt hirdeti határozott tételekben, hogy csakis a decentralizált s a jószágcsere útján összekapcsolt közösségek (communities) oldhatják meg a nagy problémát, azok a közösségek, amelyekben minden a fogyasztás célját szolgálja, de semmi sem az akkumulációét – kivéve a tagoknak baleset, rossz termés esetére való védelmét s a szomszédos közösségekkel használati javak kicserélésére szolgáló csere céljait. Ezek viszont biztosítják – *Owen* szerint – hogy az egyénnek nem áll érdekében fölöslegeket gyűjteni. Nagy kérdés azonban, vajon a nyereség a termelésben vagy a cserében áll-e elő? *Owen* azt állítja, hogy a társadalmi nyomor

a termelő növekedéséből, a gazdagság gyors szaporodásából, a kézimunka kiszorításából s a bér csökkenéséből, azaz a termelés és megoszlás tényeiből áll elő, másfelől azt hirdeti, hogy a társadalmi nyomor oka – vagy legalább is kiélesítője – a hiányos valuta s a megzavart forgalom. Az előbbi körülmény okozta baj elhárítására a kommunisztikus szervezetet ajánlja, az utóbb említett baj megszüntetésére elégségesnek tartja az értékmérő reformját. Ebben az esetben a magántulajdon megmaradhatna. Owen szemében az első megoldás a követendő. Ezt fejti ki elméletileg és erre törekszik gyakorlatilag. Pedig az utókorra ép megfordítva, a másik megoldási mód, – melynek alap-gondolatát *Thomas Attwood* (1783–1856) *A letter to Vansittart on the creation of money* című munkája (1817) vetette fel – hatott legfrissebben. Fél-századon át ezzel a gondolattal foglalkoztak az angol szocialisták (Beer).

Az 1820-as évek eleje Owen elméleti és kritikai munkásságának tetőpontja. Amit később írt, az csak ismétlése, kibővítése előző gondolatainak. De végig hitt abban a kijelentésében, hogy minden, ami eddig történt és ami ma van: *helytelen*, s hogy az új korszak ideje elérkezett.

6. §. Kísérletek.

a) Owennek azt az elhatározását, hogy nyugodalmass és előkelő társadalmi helyzetét a távoli Amerikában bizonytalan étellel cserélje fel és az európai civilizáción kívül egy szociális laboratóriumot teremtsen, – a külső és belső okok láncolata érlelte meg. Ilyen tényező volt, hogy 1821-ben az angol parlament a szegényügyre vonatkozó tervezetét másodszor is elvetette s hogy bár a filantropikus társaság köszönetet mondott terveiért,

mégis minden a rébiben maradt. Hiába hirdette *Owen*, hogy nem elég, ha *segélyeket* adnak a munkanélkülieknek, hanem mindenkit abba a helyzetbe kell hozni, hogy ne szoruljon senkire, javaslatait elvetették. A legnagyobb nyomorban levő Írországban tett agitációs útja és ennek rettenetes tapasztalatairól való beszámolója sem tudta a hangulat megváltozását elérni. Társadalmi úton tehát nem közelíthette meg eszméi megvalósítását. Saját gyárában is jelentkeztek bajok. New-Lanark-i telepén összeütközésbe került társával, a vallásos *Allen*-nel, ami arra indította, hogy kiváljon a cégből. (Csak barátja, *Waker* kérésére maradt még egyidőre bent, míg őt a vállalat irányításába bevezeti.) Kicsinyes harcok morzsolták fel életerejét, kedvetlen, fáradt lett, pedig változatlanul hitt eszméi helyességében. Ily körülmények között kereste fel őt *Richard Flower*, az Egyesült-Államokba kivándorolt birtokos, a rabszolgaság megszüntetésének egyik előharcosa, akinek megbízatása volt arra, hogy a *rappisták* amerikai telepét eladja. Ez a találkozás nagy kihatású lett Owen életére. New-Lanark helyett az amerikai rappistatelep felé fordult figyelme és az oweni eszmék átkeltek a tengeren, hogy szabad Amerikában tétessenek próbára.

A rappista telep története a következő: *Georg Rapp* Württembergi luteránus gazdaember pietisztikus szektát alapított, ami miatt hazájában nagy üldöztetésekben volt része. Ezek elől 1803-ban paraszt társával Pensylvániába (County) menekült, ahol Harmony néven telepet alapított. Itt maradtak a telepések 1814-ig, amikor *Rapp* felhívására melegebb égalj alá, a Wabash folyó völgyébe vonultak és Indiana államban megalapították az új telepüket, melynek a New-Harmony nevet adták. A Württembergi parasztok kitartó szorgalma

ezt a telepet is viruló községgé tette és az az öt dollár, amellyel működését kiki megkezdte, állandóan nőtt. 1824-ben *Raw* mégis elhatározta, hogy elhagyja Indiánia területét és visszamegy Pensylvániába új községet alapítani. Erre az elhatározásra a fenyegető malária járvány vezette Rappot és talán az is, hogy New-Harmonyban az élet már nyugodalmassá és könnyűvé vált és az autokrata, feltétlen engedelmességet követelő Rapp nem egész helytelenül úgy találta, hogy hívei együtt-tartása megint kemény munkát követel.

Az új község (Beaver County) *Economy* nevet kapta. Szigorú vallásosság, fanatikus tekintély-tisztelet uralkodott mindezekben a telepeken, melyeket virágzóvá a vallási fanatizmusból eredő igénytelenség és munkaszeretet tett.³

Owen 1824-ben utazott át Amerikába, hogy *Flower* ajánlására a rappisták elhagyta telepet, a *Harmonyt* megvegye. Amerikában a legnagyobb tisztelettel fogadták. Washingtonban az elnök, a kabinet tagjai, a parlamentnek csaknem minden képviselője, valamint neves személyiségek előtt tartott beszédeket. Részletesen beszámolt New-Lanarkban tett sikeres kísérleteiről és előterjesztette annak a munkaközösségnek tervét, melyet alapítani óhajtott. Magát a telepet 30.000 acre kiterjedésben 150.000 font sterlingért megvette és felhívást bocsátott ki, melyben résztvételre szólított fel mindenkit, aki a fennálló társadalmi rend megreformálását óhajtja. Kijelentette, hogy az új községbe minden tisztességes család beléphet akár tőkével, akár csak munkaerővel; feltéve, hogy

³ A rappista telep egy ízben kibővült Bernhard Müller és 40 társával, akiket azonban a rappisták őszinte hite nem hatott át. Az együttműködés nem is tarthatott soká, Müller 1832-ben kivált. Társain Kívül a hitükben nem teljesen erős harmonisták is követték.

dolgozni akar és tud. A közösség a helyzetnek megfelelő legjobb életmódot, ingyenes gyermeknevelést, betegség és aggkor esetén való ellátást mindenki számára biztosította. A kilépés bármikor meg van engedve s az esetleges igényeket a társaság termékeiben elégítik ki. A kártevő vagy a haladást meggátló tagokat kizárják. Ez a felhívás és Owen tekintélye hatalmas embertömeget vonzott. Hat héten belül 800 személy jelentkezett, 1825. október havában pedig már 900 tagja volt az új telepnek. A társaság a legtarkább összetételű volt: *szabadgondolkozók*, akiket Owen szocialista felfogása vonzott, *különcök*, akik fantomuknak remélték az új hazát, *kalandorok*, akik puszta kalandkeresésből jöttek, végül *dologkerülők*, akik fáradtság nélkül akartak megélni. Hiszen New-Harmonyban készen állottak a munkahelyek, malmok, a közösség ingyen bocsátotta rendelkezésre a munkaeszközöket, nem volt adó, nyilvánvaló volt tehát, hogy a megélhetés könnyebb lesz, mint bárhol másutt. Owen tudta mindezt, de hitt a nevelés, a jó példaadás nemesítő hatásában. Rövid előkészület után 1825. április 27-én alakult meg a *Preliminary Society*, amely május 1-én alkotta meg az új közösség szabályait. A közösség egyelőre csak félig valósította meg Owen szocialista elveit. Owen ugyanis nem tartotta megvalósíthatónak előkészület nélkül a teljes közösség rendszerét, erre előbb *nevelni akarta* híveit. Nyomban életbe lépett azonban a kötelező ingyenes oktatás és a telep 130 gyermeke a közösség – helyesebben Owen – költségén nyert ellátást. Owen ezután *hazautazott* Angliába. Távollétében megalapították a *New-Harmony Gazette* hetilapot, mely Owen beszédeit, cikkeit, tanulmányait közölte s polémiákat folytatott a mind élesebb ellenagitációval. *Owen* 1826. január 12-én tört vissza New-Harmonyba, ahol mindenekelőtt

szelekciót akart a tagok között végezni. *Csakhogy ezzel lekészt.* Az egybehívott közgyűlés elhatározta, hogy minden további előkészítés nélkül komnumisztikus közösséggé (*Community of Equality*) alakul át. Owennek módjában állott volna ezt a határozatot el nem fogadni, hisz a telep tulajdonképpen az övé volt, de nagy jóhiszeműsége és az emberekbe vetett hite tovább vitte a megkezdett úton. Megalakult (február 5.-én) a *New Harmony Community of Equality*, melynek alkotmánya teljes vagyonközösségen és a tagok legszélesebb jogú önkormányzatán épült fel. Az alkotmány szerint a jogok a nemre és állásra való tekintet nélkül, minden felnőtt részére egyenlők, a kötelességek pedig a testi és szellemi képességük szerint terhelték az egyeseket. A közösség irányítása, a javak felosztása „mindenki” joga lett, a dologkerülők szava egyformán esett latba az Owen eszméit valóban követőkével. A legrövidebb idő alatt viszálykodások támadtak, amelyekről az amerikai sajtó is tudomást szerzett. Owen, hogy a veszekedést megakadályozza, azt indítványozta, hogy New-Harmony foglalkozások szerint kialakuló asszociációba olvadjon fel és a hatalmat a közgyűlés helyett *diktatúra* gyakorolja. *Az önkormányzat elve tehát megbukott, Owennek be kellett látnia, hogy az emberek előkészület, erre való nevelés nélkül nem alkalmasak arra, hogy egyforma joggal vegyenek részt a közösség vezetésében.* A diktatúra Owen kezében volt és ez meghozta a rendet, a fejlődést. A bajok azonban nem-sokára mceint jelentkeztek. Owen fáradhatatlanul dolgozott, nyugodt bölcseségével elsimította az ellentéteket, folyton újabb szabályokkal kísérletezett, de biztos alapra nem tudta a közösséget helyezni. Owen a sikerről még sem mondott le. A tett tapasztalatokból nem azt a tanulságot

vonta le, hogy az emberek nem olyanok, aminőket ő tervei kigondolásánál vélte, hanem mindent a körülmények, a rossz nevelésnek terhére írt.

Meg nem tört hitéről tesz tanúbizonyságot július 4.-én kiadott manifesztuma, mely szerint az emberiség¹ a magántulajdon, a vallás és a házasság intézményeinek rabja. Ha megszüntetjük ezeket az intézményeket és szabadságra neveljük az embereket: a boldog korszak kezdődik meg.⁴

Owen eszményi gondolkodásával ellentétben a tagok csakis közvetlen érdeküket nézték. Ami közös tulajdon volt, azzal senki sem törődött, azt olyannak tekintették, melyet senki sem tartozik gondozni. A kézimunkások hanyagul végezték munkájukat, emellett lenézték a szellemi munkásokat, viszont ezek egymás között torzsalkodtak. A kudarc végre letagadhatatlan lett. Egy esztendővel a kommunisztikus közösség megalapítása után (1827. márciusában) Owen beismerte a kísérlet sikertelenségét. Amint búcsúbeszédében (május

⁴ A május 30-án tartott közgyűlés a közösség vagyont négy részre osztotta, mindegyik részre egy-egy alközösséget szerveztek, melyek a nekik jutott vagyonnal önállóan rendelkeztek. Miután azonban a „közösségi vagyon” tulajdonképpen Owené volt, Owen a javak átengedéseért megfelelő ellenértéket igényelt. A rappisfák telepén határozták el az eredeti – az alapítás korából származó – magántulajdoni feljegyzések, okmányok megsemmisítését. A híressé vált manifesztum szerint az emberiség minden szellemi és fizikai bajának kútforrása: „a magán, vagyis individuális tulajdon, az irracionális vallásszisztéma és a házasság, mely az individuális tulajdon és irracionális vallásszisztémán (alapszik).”

⁵ Ebben az időben Owen már kénytelen volt anyagi okokból egyes parcellákat, házakat eladni, ahova nem közösségi tagok költöztek és ott üzleteket, korcsmákat nyitottak. Az így támadt kétféle gazdasági rendszer (az idegenek individuális gondolkodása és a községi lakosok közösségi munkálkodása) természetesen sokáig fenttartható különben sem lett volna.

26.-án) kifejtette, a bukást az okozta, hogy a prelimináris társaságot túlkorán alakították át kommunisztikus közösséggé. Amikor a következő év áprilisában Owen a leszámolás megejtése céljából ismét visszatért New-Harmonyba, egyik nyilatkozatában azt mondta, hogy a dolgok olyan új rendjét kísérelte meg, amilyenre Amerikát 50 esztendő politikai szabadsága folytán előkészítettnek gondolta, belátta azonban, hogy a kísérlet elhamarkodott volt, az egyéni rendszer szokásai még kis kommunisztikus csoportokra nézve is igen hatalmasak.

Owen fia és tanainak lelkes hirdetője *Robert Dale Owen* ezt írta New-Harmonyról: „Nem volt ott szorgalom, kölcsönös bizalom, egység, – az uralkodó egyenlenségben a szociális kísérleti hájónak össze kellett törnie.”

Ugyancsak elbuktak az *Owen* és hívei alapította többi közösségi telepek is, melyek szintén csak rövid ideig állottak fenn.

Ezek közül a legjelentősebbek: *Jellow Springs Community* és a *Nashoba*.

A *Jellow Springs Community*-t 1824-ben alapították *Owen* buzdítására Cincinnati-beli hívei, kiknek vezetője *Roe Daniel* volt. Az alapítók gondosan megválogatták azokat, akiket közösségükbe felvettek. Megfelelő vagyonuk is volt, úgy, hogy *Jellow Springs* mellett, 75 mértföldnyire a várostól, jól megválasztott területet vásároltak maguknak. Az új alapításban 75-100 család vett részt. A közös munka a legszebben indult meg. Mindenki szorgalmas, szerény és áldozatkész volt. A lelkesedés azonban hamar elmúlt, rövid három hó múlva az alapítók belátták, hogy nem elég erősek ahhoz, hogy egy életre lemondjanak a megszokott egyéni szabadságról és – csendben felosztották a közös vagyont.

A *Nashoba* közösségi telepet *Frances Wright* asszony alapította elsősorban néger rabszolgák számára.⁶ *Wright*, Owen lelkes munkatársa, sokat utazott, agitált és sikerült is a részben vásárolt, részben az eszméinek megnyert farmerektől átengedett néger rabszolgák közreműködésével az új telepet 1825-ben megalapítani, de New-Harmony megszűnésével egyidejűleg *Nashoba* is megszűnt.

Kisebb alapítások: Cooperative Society 1825 (Pittsburg), Franklin Community 1826 (New-York), Blue Springs Community 1826/27 (Bloomington), Forestville Community 1825/26 (Indiana), Haverstraw Community 1826 (Hudson folyónál), Kendal Community 1826 (Ohio).

Owen Texasban is tervezett egy telepet. A köztársaság feje nagy örömmel fogadta, tervét az angol követ is támogatta, s már a telep helyét is megállapították, amikor kiderült, hogy a köztársaság törvényei nem engedik meg Owen rendszere első pontjának, a vallásszabadságnak megvalósítását, mert csak a katolikus vallást ismerik el. Bár a vallásegyenlőség kimondása a nemsokára összeülő kongresszuson előreláthatólag megtörtént volna s így Owen megkezdhette volna munkáját, a liberális párt bukásával az Owen-féle kolonizáció terhe kútba esett.

Az utolsó kommunisztikus közösség, melyet Queenwoodban „*Harmony in England*” néven

⁶ Frances Wright a női emancipációnak is egyik legnagyobbszabású apostola volt. Általában a szabadság gondolata vezette és minden embert – nemre, fajra a való tekintet nélkül – egyenjogúvá kívánt tenni. Kiváló szervező ereje volt, aminek meg: is volt az az eredménye, hogy amíg közvetlenül ő vezette telepét, az virágzott, csak amikor betegsége arra kényszerítette, hogy Európába térjen vissza, támadtak az egyenlenségek. Mint érdekes körülményt megemlítjük, hogy ezeket láz egyenlenségeket nem a telep négerrei támasztották, hanem a „fehérek.”

maga Owen alapított, s amelynek érdekében a *Home Colonisation Society* című egyesületet is megszervezte, 1845. júliusában oszlott fel.

Európában is bebizonyult annak a kijelentésnek helyessége, melyet Owen az amerikai kísérletezés balsikere után tett, hogy t. i. „*az ilyen telepek megvalósításának mindig hajótörést kell szenvednie, ha előbb nem alakítjuk át az emberek erkölcsi felfogásait*”

Owen egyik nyilatkozatában telepe bukásának okát – az átalakulás minden átmenet nélkül történt végrehajtásán kívül – abban jelölte meg, hogy amerikai hívei nem éltek elég hosszú ideig együtt a telep korábbi tulajdonosaival, a rappistákkal, akik mihelyt eladták házaikat, vezetőjükkel sietve elhagyták New-Harmonyt, hogy új hazájukat (Economy) megalapítsák. Owennek ez a nyilatkozata kétségtelenül őszinte meggyőződésen alapult, – e nélkül Owen nem lett volna képes annyi akadályon át törhetetlenül célja felé haladni – de ha elfogulatlanul vizsgáljuk meg a viszonyokat a virágzó Economyban, *olyan különbséget találunk az owenisták és a rappisták között, hogy magától értetődőnek találjuk az előbbielek telepének bukását és teljesen megértjük Economy fennmaradását.*

New-Harmony és a többi owenista kommunista telep meg nem maradhatott, mert a hazájukból a jobb anyagi helyzet érdekében Amerikába kivándorló telepeseket nem kötötte össze más közösség, mint a cél, mely őket összehozta: *a jobb anyagi helyzet elérése.* Ez a közös cél *addig,* míg a helyzet mindenki számára kedvezőbb, összetartja az egyéneket a közös munkára, hiszen külön-külön a nagy nehézségeket nem győzhetnék le amint azonban a közös munkának látható eredményei vannak, a bírvágy, az egoizmus okvetlenül

kirobbantja az ellentéteket, mivel *mindenki* a maga jobb helyzetéért dolgozott addig is. Lényegében más a helyzet a rappistáknál. *Rapp György és Württembergi paraszt társai nem azért hagyták ott hazájukat, mert megélhetésük nem volt biztosítva, ellenkezőleg: nagy anyagi áldozatot hoztak, amikor földjüket, házukat ott hagyva, jólétüket egy bizonytalan sorssal cserélték fel.* Miért tették ezt? Rapp György a biblia fanatikusa. Hitének nincs más forrása, mint Krisztus evangéliumi szavai. Meggyőződéssel várja a napot, amikor Krisztus átveszi uralmát és megkezdődik a boldog ezer év. Az őskereszténység korszakában ezért a hitükért meghaltak a hívők, a középkorban heretikussá váltak – és mint ilyenek, a máglyára mentek – a XIX. században – ha akadnak ily fanatikusok – az Újvilágba mennek, ahol még nincs beszerelve az állam és egyház, ahol van elég hely, ahol jól-rosszul berendezkedve, várni lehet a nagy megváltást. Egyetlenegy rappista nem volt, aki azért ment Economy-ba, hogy ott *jobban* éljen, mint Württembergi hazájában. Mindegyik szerény, dolgozó volt és ha baj érte őket, ezt a megváltás eszközének tartották. Életüknek egyetlen célja volt: előkészülni (megtisztulni) a megváltásra. Az ilyen fanatikus hitűek közössége anyagi okokból nem szűnhet meg, sőt a közösségnek vagyonosodnia kell (a hívek nem dohányoznak, szeszes italt nem isznak, a mértéktelen evés bűn és a lélek tisztító eszközének a sok és nehéz munkát tartják.) *A bal itt abban rejlik, hogy a hívők kihalnak és az új nemzedék nem örökli atyáik fanatizmusát.* Ennek klasszikus bizonyítéka, hogy Economyban az ifjak – amikor Húsz éves korukban nyilatkoztak, vajjon teljes korú harmonisták akarnak-e maradni, avagy el akarják-e hagyni a telepet – többnyire a bizonytalan szabad sorsot választották és ott-

hagyták a biztos, nyugodt megélhetést nyújtó Economyt, melyben csak egy nem volt meg: az egyéniség szabadsága, és éppen ez hiányzott nekik. Economy lakossága nem belülről szaporodott, hanem az életben csalódott új fanatikusok csatlakoztak hozzája. Ez magában kizárja, hogy Economy hosszú fennmaradása szocialista szempontból bizonyítékként szerepeljen. Egyúttal azt is mutatja, hogy Owen tévedett, mikor azt hirdette, hogy Harmony fennmaradt volna, ha a rappisták egyideig még ott maradtak volna hívei között és tanították, nevelték volna őket. *A két tábor különböző egyénekből állt, más cél hozta őket össze, az egyik példája a másikra – tartósan – nem is hathatott volna?*

b) Az Owen alapította telepek balsikere nem ölte ki az emberek hitét abban, hogy „szerencsésebb” körülmények között mégis lehetséges Owen tanainak az életbe való átültetése. Owen halála után is sokáig találkozunk még ilyen kísérletekkel, melyek sorsa azonban mindig balsiker volt. Mégis megemlékezünk egy olyan kísérletről, melynek különös jelentőséget ad az a körülmény, hogy az oweni tanok alakulását figyelhetjük meg benne.

Ez a telep a Warren alapította *Utópia* volt, amely az oweni tanokat a teljes szabadsági elvekkel egészítette ki. Warren az Owen alapította New-Harmony felbomlása után határozta el, hogy „okulva a tapasztaltakon”, olyan közösségi telepet létesít, melyben a legteljesebb individualizmus uralkodik. A telep hamar megszűnt, aminek okát Warren – önmagában, vagyis inkább abban találta meg, hogy eltért az elvnek következetes megvalósításától. New-York mellett *Long Islandban*

⁷ L. részletesebben Heinrich Semler „Geschichte des Sozialismus u. Kommunismus in Nordamerika c. munkájában (Leipzig, 1880).

új telepet alapít (Modern Times), melynek szervezetét a Warren szerkesztette „*Peaceful Revolutionist*” (Békés forradalmár) a következőkben ismerteti: a társulás alapja a korlátlan *individualizmus*, mely nem tűr semmiféle alkotmányt, törvényt, hivatalnoki szervezetet, vagy korlátot; a község időnként összejöveteleket tart, de csak „*megbeszéli a közös dolgokat*”, kötelező határozatokat nem hoz. Minden ember teljesen szabadon, akarata szerint gazdálkodik és felesleges termékeivel szerzi be a neki hiányzó javakat. Pénz szükségtelen, a javak javakkal cseréltetnek.

Mint látjuk, ezek az elvek közeljárnak az anarchia rendszeréhez, mely mellett egy község fennmaradása még kevésbé képzelhető el, mint az oweni elvek alapján. Warren az oweni New-Harmonyból indult ki és a folytonos „tapasztalatok” alapján addig „javította” a közösség „ideális” szervezetét, míg eljutott minden pozitívum megtagadásához, az anarchiához.

7. §. A szövetkezés eszméje.

Még az amerikai kommunista telepek alapítása előtt (1821/22) indította meg Owen a *The Economist* c. folyóiratot, melyben megjelent egyik dolgozata (*An explanation of the causes of the distress which pervades the civilized parts of the world and of the means whereby it may be removed*) a társadalmi nyomor okaival s megszüntetésük módjával foglalkozik. Ebben a tanulmányban azt az eszmét fejti ki, hogy szövetkezés útján ki lehet küszöbölni a nyereséget, amivel a legtöbb baj megszűnnék, így születik meg Owennél a fogyasztási szövetkezetek gondolata, melyet a szocialisztikus organizációra való *átmenet* eszközének

tekintett. Owen ez eszméjének propagálására alakult meg 1821-ben a *London cooperative and economical society* s ennek megszűnte után a *London cooperative society*, 1824-ben. Ezt a célt szolgálta az 1826-ban megindított szövetkezeti lap is. Owen akciójának alap gondolata, hogy a fennálló gazdasági rend mellett mindenki a termékeknek a termelési költséget meghaladó áron való eladására, azaz nyereségre törekszik, ami aztán az érdeellentéteket és vagyonegyenlőtlenséget szüli. Persze ezt a többleti árat csak akkor lehet elérni, ha a kereslet nagyobb a kínálatnál. A munkások javát a fogyasztási javaknak ez a korlátolt kínálata nem mozdítja elő, mert érdekük, ép ellenkezőleg az, hogy a kínálat legyen nagyobb. A kereslet és kínálat viszonyát mesterségesen megállapítani nem lehet, mert az a mindenkorai viszonyoknak eredője, nincs tehát más mód, mint ha magának a nyereségnek kiküszöbölését biztosítjuk. Ennek gyakorlati megoldása Owen szerint a munkások szövetkezése, ami a szükséges árú közös termelését és a használati javak olcsó megszerzését teszi lehetővé.

A nyereség kiküszöbölésének egy érdekes – kissé naiv – módjával próbálkozott *Warren*, az Utópia és *Modern Times* telepek alapítója. Árúraktárt rendezett be, ahol a javak árát a *termelési költségekből és az árú eladására fordított idő értékéből állapították meg*. Amint a vevő a raktárba belépett és kívánságát előadta, *Warren* megnézte hánv óra és azt az *időt*, amely alatt a vevő lefoglalta, felszámította. Az árú termelési árai látható módon ki voltak a falakon függesztve, ehez hozzászámította a lefoglalt idő értékét. *Aki sokat tárgyalt, lassan választott, az drágábban jutott az árú birtokába, mint az, aki gyorsan végzett*. Ez a rendszer majdnem két és fél évig állott fenn, ter-

mésztesen kiegészítve a New-Harmonyban fennállott közösségi gazdasági rend megfelelő intézményeivel. Owen a nyereség kiküszöbölését önmagában a pénz kiküszöbölése nélkül is lehetségesnek tartotta és nagy propagandájára a harmincas években több szövetkezet alakult, amelyek azonban nemsokára megszűntek. Csak 1844-ben a *rochdalei* takácsok fogyasztási szövetkezetével kezdődik el az a szövetkezeti mozgalom, mely azután gyökeret vert egész Európában. Ilykép a szövetkezeti mozgalomnak, mely reális eredményeket ért el és amely a szociális mozgalomnak egyik legjelentősebbje, Owen a kezdeményezője.

8. §. A munkabazárok és szakszervezetek.

Már 1820-ban kifejtette *Owen*, hogy a nyomor igazi oka az, hogy a munkásság vásárlóképessége, a termelés megsokszorozódása mellett is kicsiny. Ennek a helyzetnek megváltoztatását Owen úgy vélte elérhetőnek, ha a kereskedelmet a munkatermékek közvetlen kicserélésével feleslegessé teszik s a pénzt munkautalványokkal helyettesítik. Ezeknek a gondolatoknak és törekvéseknek praktikus megvalósítására Owen munkabazárok (*Equitable labour exchange*) szervezését ajánlotta.

Azt írja Owen: a termelők nyomorát az okozza, hogy nem ismerik azokat a helyeket, amelyeknek a termelt javakra közvetlenül szükségük van. Közvetítő vállalkozókhöz fordulnak, akik a maguk hasznának levonása után a termelőknek bizonyos mennyiségű pénzt adnak. Ezért a pénzért vásárolnak javakat. De megint nem közvetlenül a termelőtől, hanem szintén a közvetítő vállalkozótól, akik természetesen csakis a maguk hasznának hozzácsapása után hajlandók a keresett árút

a keresletnek átadni. *Más lenne a helyzet, ha a termelő és fogyasztó közvetlenül találkoznék és az árúk a pénz közvetítése nélkül egymással cseréltetnék ki.*

Az első ilyen cserebazár 1831-ben *Maryleboneban* alakult. A rákövetkező évben Owen maga is megalakított egy ilyen cserebazárt, mely egyszerre erre a kérdésre irányította a világ szociál-reformerjeinek figyelmét. A munkabazár minden tagjának joga volt a maga termelte használati javakat a bank raktáraiban letétbe helyezni. Az árúkért a tagok becslés alapján bizonyos *munkapénzt* (labour notes) kaptak, melynek alapjául az egy órai munkaidőt félshilling ércpénzzel vették egyenlőnek. A becslés úgy történt, hogy először megállapították a versenyanyag értékét, azután az árú előállítására fordított munkát. Az utóbbi megbecslésénél a mértékadó nem a *valóságos* munkaidő volt, hanem az az *átlagos* munkaidő, melyre a szakértő becslők szerint az átlag munkásnak az illető árú előállítására szüksége van. Ezzel a gondolattal Owen a Marx-féle „*társadalmilag szükséges munka*” fogalmának előfutára. Owen ezzel a becsléssel a termelés és fogyasztás harmóniába hozását és a termelésnek minden kizsákmányoló jellegétől való megszabadítását, végül a teljes munkahozadékra való jog megvalósítását remélte. A cserebazár mihamar zökkenéseknek volt kitéve. A termelésnél fontos, hogy az egyesek mindig azt állítsák elő, amire valóban szükség van. A munkabazárnál ezt nem lehetett biztosítani. *A munkások főleg olyan árút hoztak be, amelyhez kevés és nem fárasztó munka szükséges.* Ilyen árúkkal teltek meg a raktarak, amivel szemben a munkautalványokért mindenki olyan árucikket keresett, amelynek előállítása nehéz volt. Owen fanatizmusa egy időre leküzdötte a jelentkező bajokat. Sőt bazár-

fiókokat is alakított. Amint azonban *Owen* személyes közreműködése csökken, mind gyakrabban mutatkoznak zökkenések és 1834-ben az utolsó munkabazár is befejezte működését.

Owen a baj kútforrását a munkásság szolidaritásának hiányában látta. Ennek megteremtését tűzte ki tehát célul. Propaganda utakat tett, naponta másutt hirdette az egyesülés előnyét és felhívta az összes munkásszervezeteket, hogy közös vezetés alatt cserebazárokat létesítve, alkossák meg az új termelési szervezetet, melyben a felesleges közvetítői haszon is a termelőké marad. A szakmák szerint alakult, testnevelő asszociációkat azután 1834. elején egy nemzeti szövetségbe (Grand National Consolidated Trades Union) egyesítette, amelynek rövid idő alatt félmillió tagja lett. Ebben a szakszervezeti mozgalomban a munkabér maximumát is meg akarták állapítani. Csak-hogy a szövetség vezetői között viszálykodás tört ki (Morrison, Smith), a szélsőséges vezetők forradalmi törekvései a kormányt beavatkozásra kényszerítették s 1834. júliusában a nemzeti szövetség kénytelen feloszlani. Kevéssel rá a különböző szövetkezetek is összeomlottak. *Ennek az összeomlásnak be kellett következnie.* A munkások nem voltak érettek *Owen* törekvéseire és eszméire. Az elméleti tanoknak az életbe való átültetését oly hévvel sürgették a fanatizált tömegek, hogy *Owen*, aki ezt az alakulást fokozatosan akarta, engedni volt kénytelen. A szélsőségek ellenében *Owen*nek kiegyenlítést kereső törekvése tartósan nem uralkodhatott. A nemzeti munkásszövetség (Q. N. C. T. U.) hivatalos lapjának, a *Pioneer and Official Gazette* 1834. szeptember 30-án megjelent számában részletes tudósítás olvasható azokról a harcokról, melyek a munkásszövetségek keletkezése körül lefolytak. *Owen* mindvégig hitt az ellentétes

osztályérdekek kiegyenlítésének lehetőségében; vallotta és hirdette, hogy a tőkének és munkának érdeke közös, csak a termelés és árucseré van rosszul szervezve. A neveléstől és meggyőzéstől várt a megbecsülést. Lépésről lépésre akart haladni, de leghívebb munkatársai is elhagyták. *Smith* és *Morrison*, akik sokáig Owen tartották mesterüknek, mindjobban balfelé haladtak és a tömegeket magukkal vitték. A gazdasági felszabadulásnak mindent meg kell előznie – írja *Smith* (Senex álnéven), mert amíg a munkásság gazdaságilag rabszolgasorban van, minden hiábavaló, a politikai jogok megnyerése sem jelent semmit. A nagy nemzeti munkásszövetség alapítási programja még kompromisszum a két irány között, de a mérsékelt irány mindjobban háttérbe szorult. Owen a maga álláspontjának megvédésére a tőle elfordult szövetség helyébe a *British and foreign consolidated association of industry, humanity and knowledge* szervezetet teremtette meg, amely a gazdasági átalakulást megelőző morális átalakulás előkészítője akart lenni. Owen ettől a szövetségtől is kénytelen volt visszavonulni, mert a kiegyenlítést kereső törekvéseit a szélsőséges tömegek itt is keresztezték. Új folyóiratot indított (*The new moral world*. 1834.) és megjelentette a *The book of the new moral world, containing the rational system of society, founded on demonstrable facts developing the constitution and laws of human nature and of society* című nagy munkáját, mely élete minden törekvését egybefoglalta.

9. §. Owen működésének méltatása és bírálata.

Az a hosszú élet, amely Owennek osztályrészszerű jutott, tele van küzdelemmel, fáradhatatlan

munkássággal, a meggyőződés erejével vívott el keseredett harcokkal. A sors néha kegyesen rámosolygott, világgraszoló hírnevet adott neki, de bőven volt része támadásokban, rágalmakban is. *A társadalmi és gazdasági élet bajait helyesen ismerte fel, a hibákra is helyesen mutatott rá, de a megoldások nem sikerültek.* A társadalmi rend bírálatában egészen elsőrangú munkát fejtett ki és különösen érdemes úttörő munkát fejtett ki az iskoláztatás, jellemképzés, a szövetkezés, a munkanélküliség esetére való foglalkoztatás, az állami munkásvédelem terén is. *Amikor azonban elhagyja az elmélet terét, illetve elméleti megállapításait egyszerűen át akarja vinni az ilyen változtatásra egyáltalában elő nem készített életbe, minden kísérlete megbukik.*

Ezek a csalódások soha meg nem törték, el nem tántorították. Kevés olyan férfiút ismer a történelem, aki a maga eszméinek olyan meggyőződések harcosa volt, mint Owen, s aki mindig megújult erővel küzd a maga ideáljáért. Meggyőződéssel hirdette, hogy „a nép tudatlansága a zsarnokság lábának zsámolya” és ezért reformjának tengelyeül a nevelés, iskoláztatás reformját teszi. Bár a magántulajdonnak és a tőkének a legnagyobb ellensége volt, *hitt a mindent kiegyenlítő igazságban.*

Alaptételként hirdette, hogy *a gazdagoknak és szegényeknek, uralkodóknak és alattvalóknak a valóságban közös az érdekük és csak a jelenlegi organizáció, a rossz gazdasági berendezés okozzák, hogy az emberek nem tudnak békében élni egymással.* Az ember igazi természetének uralomra jutása hite szerint megszünteti a gyűlölködést és minden erőszakosság és egyesek kára nélkül eltüntethetők azok az okok, melyek a társadalom bajait okozzák. Egyik híve azt mondotta Owenre: „*A világ jobb lett, mert Te éltél benne!*”

– Annyira igaz ez, mint Owen utolsó szavai: „*I:le~ tcm nem volt hiábavaló, a világnak nagy igazságokat nyújtottam. Ha nem becsülte meg őket, azért van, mert nem értette meg; megelőztem a saját koromat.*” (Simon.)

10. §. Owen követői.

Owen tanítása és az a lelkesedés, mellyel Owen eszméit hirdette, a követők egész sorát állította csatasorba. Köztük, a már megemlítetteken kívül⁸ jelentősebbek: *Combe, Gray, Thompson, Morgan.*

Abram Combe (1785-1827), Owen híve, New-Lanarkban működött (1820) és az Owen-féle eszméktől telített „*Metaphorical Sketches of the Old and the New System*” c. munkáját 1823-ban adta ki, melyben főleg az árucserének reformjával foglalkozik.

John Gray (1798-1850) *Lecture on Human Happiness* (Az emberi boldogságról) c. munkájában (1825) a helytelen jövedelem megosztással foglalkozik és megállapítja, hogy a munkások a munka hasznának csak egyötödét kapják, míg a többi négyötöd a termelésben részt sem vevő osztályoknak jut. Második nagy munkája a *Social System* (1831), mely a kívánatos reformot az árucserre megfelelő szervezésében és a fémpénzek félretételében látja. A pénznek szerinte nem szabad értékének lennie, mert akkor nem tölti be szerepét, hanem elvonják a forgalomból. Innét az állandó pénzhiány. A pénz egyszerű utalvány legyen, mely feltünteti, hogy tulajdonosa mennyi értéket

⁸ Owen tanait a legnagyobb fanatizmussal fia, Robert Dale Owen (ügyvéd) hirdette tovább. Atyja távozása után is Amerikában maradt, ahol mint a törvényhozótestület tagja, a női jogok kiterjesztésén is dolgozott.

(árút) szolgáltatott be a közösségnek, melyből a pénz értékének megfelelő árút vehet ki. Ezeket a pénzutasványokat Gray javaslata szerint a Nemzeti Bank állítaná ki, mely összeköttetésben állna a különböző árúkat elraktározó árúházakkal. Az árú értékének megállapítása becslés alapján történjék, az anyag és a munka értéke alapján és a gépek (eszközök) kopási tényezőjének számbavétele mellett.

Itt említjük meg – újból – *William Thompson* (1785-1833) nevét, kinek „*Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth most conducive to human happiness*” című könyve (1824) az emberi boldogságot legjobban szolgáló jövedelem-megosztási rendszerét keresi és mind ez a munkája, mind a *Labour Rewarded*, mely a munka leg-tökéletesebb *javadalmazására* tesz javaslatot, az Owen-iskolába utalja az író.

AZ AGRÁRSZOCIALIZMUS, ÉS A FÖLDBIRTOKREFORM

I. FEJEZET.

Az agrárszocializmus és a földbirtokreform.

1. §. Általános elvek.

A szocializmus különböző fajtái a magánföldbirtok megszüntetését egyformán szükségesnek vallják, hiszen, ha az „igazságos” társadalmi rend csak úgy alakulhat ki, ha a termelési eszközök a társadalomnak tulajdonában vannak, a legfontosabb termelési tényező, a *föld*, épenséggel nem maradhat magántulajdonban. A szocializmusnak utópisztikus jellegű iránya csak úgy megköveteli ezt, mint a racionalisztikus szocializmus, avagy annak tudományos jellegű iránya, a fejlődéstörténeti szocializmus. Legfeljebb annyiban van különbség, hogy az első – alapfelfogásához képest – a természetjog „*egyenlőségi*” vagy „*testvériségi*” eszméjével indokolja a szocializálás szükségességét, míg az utóbbi „*fejlődéstörténeti*” alapokon vallja ugyanazt. Megemlítjük, hogy egyes anarchisztikus-szocialisztikus írók a földbirtok kollektivizálását az életörömök lehetővé tételével indokolják, így pld. *Godwin* (1756–1837), aki szerint előbb a nagyipart kell megsemmisíteni (mert ez fosztja meg az emberiséget az élet örömeitől), azután pedig vissza kell térni a kezdetlegesebb fejlődési fokot képviselő, de igazi életörömöt nyújtó földműveléshez. Ez a történelem-

ellenes beállítás egyébként a racionalisztikus szocializmusnál is megvan.

Az agrárszocializmus, mely újabb alakja a földbirtok kollektivizálását követelő iránynak, alaptermészetéből folyólag dolgozik az ilyen megokolásokkal. Van azonban a földbirtok kollektivizálásának egy másik alakja is, amely nem a szocializmus talajából nőtt ki, s amelyet nem a racionalisztikus, de nem is a fejlődéstörténeti eszmevilág érlelt meg: az mint *új fiziokratizmus* szerepel, mert tudományos alaptételei mélységének kimutatása céljából előszeretettel hivatkozik a fiziokratizmusra s onnan vette át az egyetlen adónak valamikor nagy feltűnést keltett követelményét. Ugyanúgy azonban, amint a fiziokratizmus egyáltalában nem szocializmus – hiszen a legszélsőbb individualizmus jegyében áll s a racionalisztikus szocializmussal legfeljebb tételeinek *végső* gyökérszálában: a természetjogban mutat közösséget – az agrárszocializmusnak ez a modern iránya sem szociálistikus, mert a földbirtoknak azt a reformját, mely a földjáradéknak, mint meg nem érdemelt értéknövekedésnek, vagy mint meg nem érdemelt jövedelemnek elkobzásában nyilvánul meg, csak azért követeli, mert szerinte a földbirtok magántulajdonának megszüntetése lehetővé teszi, hogy a gazdasági élet ideális gazdasági organizációvá fejlődhessék (Wygodzinski). A szocializmus, mely a termelési eszközöknek s ezek sorában természetesen a földbirtoknak is kollektivizálását *elvi* alapon követeli, szembehelyezkedik ezekkel az agrárszociálistikus törekvésekkel, amelyek egyébként önmaguk is védekeznek a „szociálistikus” jelző ellen s megkülönböztetésül a régebbi természetjogi racionalisztikus alapokon álló agrárszocializmustól: *földbirtokreformereknek* nevezik magukat.

Ilykép a földbirtok kollektivizálása kérdésében három egymástól élesen elhatárolandó irányzatot különböztetünk meg:

a régebbi agrárszocializmust, mely teljesen elméleti irányzat a racionalisztikus szocializmus keretében;

a földbirtokreformot, a XIX. század második felének termékét, melynek nagyon jelentős gyakorlati eredményei is vannak, de amely tulajdonképpen nem szocializmus;

a modern szocializmust, amely alapelveiből kifolyólag kívánja a földbirtoknak, mint *egyik* termelési tényezőnek kollektivizálását anélkül, hogy a kollektivizmusra irányuló törekvésében szükségesnek tartaná külön is kiemelni a földbirtok társadalmasítását, legfeljebb elismeri, mint ahogy más nem is tehet, azokat a különleges törvényeket, amelyek a földművelést és magát a földbirtokszervezetet befolyásolják.

Tekintettel arra, hogy a földbirtokreform – bár nem szociálistikus irányzat, – gazdasági, társadalmi és politikai tekintetben egyaránt igen jelentős elméletté és gyakorlati eredményeket is felmutató irányzattá nőtte ki magát és átmenet, illetve közbenső láncszem a szocializmus és az individualizmus között (egy-egy képviselőit a szocialista írók sorába is lehetne soroznunk), röviden a földbirtokreformot is ismertetjük.

2. §. Thomas Spence.

A földbirtok tulajdonának kérdése a gondolkodókat mindig erősen foglalkoztatta, megoldására természetjog! alapokon a XVIII. század utolsó negyedében bukkannak fel konkrét tervezetek. Először Angliában, ahol a már ismertetett elkerítések a földművelést forradalmasították és végső

eredményükben Anglia negyedrészt száz év alatt vadonból kertté alakították át. Ennél a nagyjelentőségű átalakulásnál a nagybirtokosok az addig közösen bírt földeknek jelentékeny részét a maguk számára magántulajdonul szerezték meg és mivel a bérlők fizette bérösszegek erősen emelkedtek, a nagybirtoknak kedvező változást sokan társadalmi igazságtalanságnak látták s ezen az alapon – az absztrakt természetjog végső konzekvenciáit levonva – a földbirtok kollektivizálását követelik.

Ennek az irányynak egyik hirdetője *Thomas Spence*¹ (1750-1814.), egy newcastlei mesterembernek fia. Szeme előtt folyt le szülővárosának éveken át húzódó jogvitája az elkerített közös föld miatt² s így érlelődött meg benne az a gondolat, hogy a föld járadéka tulajdonképpen köztulajdon, melyet a polgárok között kellene kiosztani. Szülővárosa filozófiai társaságában 1775. november 8.-án³ előadást tartott, amely *The meridian sun of liberty* címen (1796-ban) nyomtatásban megjelent s amelyet *The nationalization of land in 1775 and 1882. Being a lecture delivered at Newcastle-on-Tyne, by Thomas Spence 1775.* címen Hyndman adott ki jegyzetekkel 1882-ben.⁴

¹ Szül. 1750. Kin. 21.-én Newcastleban. Élete a meggyőződéses reformerek példaképe. Fáradhatatlan, áldozatkész, határtalanul lelkesedő és mély gondolkodású. Atyja, aki Aberdeen (Skócia) városkából való, halászhálók és cipők készítésével foglalkozott.

² Newcastle városának volt egy közös földbirtoka: Town Moor, melyet kiscgazdáknak adtak bérbe, de a bért a tanács. – mely a város befolyásos polgáraiból állt, – magának akarta megtartani, ami ellen a lakosság tiltakozott. Hosszú pereskedés után a bíróság kötelezte a városi tanácsot, hogy a közös tulajdon bérletéért kapott összegeket a lakosság között ossza szét. Hasonló por volt Durham-ban is.

³ Az amerikai függetlenségi háború kitörésének éve.

⁴ Az előadás más címen is megjelent, így 1793-ban „A valódi emberi jogok” címen.

Spencernek előadása, mely azt tárgyalta, hogy minő társadalmi reform útján lehetne a magántulajdont a földre és telekre nézve megszüntetni, sok ellenséget szerzett (a Filozófiai Társaság tagjai sorából kirekesztette), magániskoláját, melyből fenntartotta magát, kénytelen volt bezünetni s Londonba ment. Itt nagy nyomorban tengette életét (Chancery Lane és Holborn sarkán könyvespolcon füzeteket árult), de tovább dolgozott eszméin, amiért később a kormány is üldözte. Hetilapot adott ki (Pig's Meat), melyet a dolgozó emberiségnek ajánl. 1795-ben letartóztatták, de két évvel később újabb füzetben (Rights of Infants) ostromolta a fennálló állapotokat. 1798-ban megírta az Utópia és Oceana között fekvő Spencea tündérország alkotmányát és kifejtette, hogy az ország lakosainak az élethez való jog folytán joguk van a földbirtokhoz s annak minden tartozékához is. A földbirtokosok jogtalanul ragadták magukhoz a földet s ez a jogtalanság az oka a munkásosztály minden szerencsétlenségének, mert így kénytelen a henye földbirtokos számára dolgozni. Ezért a földbirtokokat a községnek vagy az egyházközségnek kellene átadni azzal, hogy minden lakosnak ioga van hozzájuk. A község a földet el nem adhatja, hanem a legtöbbet kínálónak hót évre bérbeadja és a befolyó bérösszegeből fedezi a közterheket s létesíti a közhasznú intézményeket. Ami fenmarad, azt a község tagjai között egyenlő arányban felosztja.⁵

⁵ Spence, habár elméletben szocialista, a gyakorlatban a magántulajdon mai berendezkedésére nyúl előre, minthogy a földet odajuttatja azoknak, akik a járadékot megfizetik. Éneikül viszont nem ismeri el az egyén jogát a földhöz. Lényegében Spence a községet teszi a mai egyéni földbirtokos helyébe. Megmaradna a mai állapot, lennének gazdagok és szegények, bérlők és bérmunkások, – szóval az osztályellentétek kialakulásának lehetősége nincs kizárva. Tulajdonképen a Spence-féle gondolat Henry George "Single Tax" mozgalmához vezet (M. Beer),

Nagy hatást ért el Spence „The Restorer of Society to its Natural State” c. munkája (1801), melyben kifejti, hogy Anglia egy agrárszociálisztikus forradalom küszöbén áll.⁶ Emiatt bíróság elé kerül, mely egy évi börtönre ítéli. Védőbeszédében előadta hányatott életét és részletesen ismertette rendszerét, melyért a börtönben is tovább dolgozott. Meg nem alkudott a viszonyokkal soha. Írt, beszédeket tartott 1814. szeptember 1-én bekövetkezett haláláig. Temetésénél hívei egy mérleget vittek koporsója előtt, szimbolizálván Spence harcat az igazságért.⁷ Spence tanításainak terjesztésére egyesület alakult (Spencean Philanthropists), melynek ismertebb tagjai *Thomas Evans, Thomas Preston, John Hooper, Dr. James Watson, Artur Thistlewood*. A parlament 1817-ben törvényt hozott a *Spence-iskola*. hívei ellen, mert „a föld elvételére és felosztására törekszenek.” *Thistlewood* 1819-ben egy lázadás szervezésében vett részt, melyet felfedeztek, mire *Thistlewoodot* és társait (Ings, Brunt, Tidd, Davidson) halálra ítélték.

3. §. William Ogilvie.

Öt évvel Spence előadása után jelent meg névtelenül egy dolgozat (*An Essay on the Right of Property in Land with respect to its foundation in the Law of Nature; its present establishment by the Municipal Laws of Europe, and the regulations by which it might be rendered beneficial to the lower ranks of mankind, 1782.*), mely Spence-nél mélyebben szántó fejtegetéssel igyekszik igazolni, hogy a kor legfontosabb feladata: a gyökeres földreform.

⁶ A munka levelek formájában fejtegeti az agrárszocializmust és a demokráciát.

⁷ Sírja a Tottenham Court Road (London W.) kistemetőjében van, ott, ahol ma a Whitefield emlékoszlop áll.

A tanulmánynak szerzője, – amint azt később megalapították – *William Ogilvie* (1736–1819.), aki ról csak annyit tudunk, hogy az aberdeeni King's Collegének volt tanára.

Ogilvie szintén természet jogi alapokból indul ki. Szerinte Isten a földet közös birtokul adta az emberiségnek (Loke), ezért minden embernek természetből fogva joga van egy földdarab birtokához, illetve annak megműveléséhez. Ez a jog ugyanolyan, mint a levegőhöz vagy vízhez való jog, amelyet pedig soha kétségbe sem vontak. Ezért az államnak kötelessége, hogy polgárainak a földre nézve fennálló és veleszületett jogát érvényesítse. Joga van az embernek arra az értéktöbbletre is, melyet teremt, amikor a neki átengedett földet munkájával megjavítja. Minden polgárnak alkalmat kell adni arra, hogy megkaphassa birtokát s hogy természetes foglalkozását: a föld megműködését folytathassa. Ez fejleszti legjobban a mezőgazdaságot s a nemzet is így lesz erős, munkás, jómódú és gyorsan szaporodó. Azt javasolja, hogy a törvény mindenkinek, aki a föld művelésére hajlandó, elvileg biztosítsa azt a jogot, hogy az ország földjének megfelelő darabját megszerezhesse. A nagybirtokosokat kényszeríteni kell arra, hogy földjeik egy részét erre a célra átengedjék, de viszont őket évi járadékkal kell ezért kárpótolni, amelyet a földhöz juttatott parasztok fizessenek meg. Konkrét intézkedést sürgetett: egy telepítési bizottságnak kiküldését, hogy az vásárolja meg a földterületeket, azután ossza fel kis parasztbirtokra és állapítsa meg azt az évi bért, melyért földműves emberek a földet megszerzhetik. *Ogilvie* jól látta, hogy a nagybirtokosokból álló angol parlament javaslatát nem fogadja el, ezért Nagy Frigyes porosz királyhoz fordult, aki azonban az ajánlással megküldött könyvre nem adott választ. A munkát

chartizmus fénykorában újból kiadták és a kiadó a következőket mondja: *Azok az eszmék, melyeket ez a dolgozat kifejti, örök igazak és megtámadhatatlanok és az egyedüliek, melyek megértetik, milyen gyógyszerrel lehet megakadályozni, hogy a dolgozó és hasznos osztályok szükségét ne szenvedjenek és el ne nyomassanak.*

4. §. Az agrárszocializmus és a chartizmus.

Spence, Ogilvie, továbbá a már említett *Charles Hall*, aki hasonló eszméket hirdetett, valamint *Thomas Paine* (1737-1809.), a racionalisztikus szocializmus eszmekörében működő írók.

Paine az amerikai gyarmatoknak az anyaországgal való harcát Amerika területén élte át. Ügy látta, elérkezett az ideje, hogy gazdasági elméletét a független új államban az életbe is átvigye. Megírta 1776-ban a „*Common Sense*” c. röpiratot, mely nagy befolyással volt a függetlenségi nyilatkozat megtételére. (A declaration of independence-t 1776. július 4.-én hirdették ki.)

Paine főműve az *Agrarian Justice*. Azt követeli, hogy a föld-vágyon és általában minden örökség egy tizedet fizessen és ebből olyan alapot létesítsenek, melyből minden 21. évét betöltött vagyontalan ember kártalanítást kapjon, mert elvették tőle a földhöz való vele született jogát. Ennek a tervnek az az alapgondolata, hogy a föld mindenkié és a magántulajdon csak mesterséges – társadalmi – alkotás. Senki nem tudna magántulajdont teremteni, ha a társadalmi berendezkedés nem tenné ezt lehetővé. *Igazságos tehát, ha a vagyonból egy út legalább a felesleget vezesse vissza oda, ahonnan eredt: a társadalomhoz.* *Paine* szerint a szuronyok hatalma véges, de az igazsá-

gos gazdasági elvek leküzdhetetlenek. Sem a Rajna, sem a Csatorna, de még az Óceán sem gátolhatják meg, hogy a javak méltányos megosztásának eszméje az egész világon győzedelmeskedjék. A „*Rights of Man*” c. munkájában (polemizáló irat *Burke* ellen, a francia forradalom védelmére, megjelent 1791/92-ben) a szociálreformok egész sorát javasolja: a fogyasztási adók eltörlését, a nagy jövedelmek külön megadóztatását, az öregség esetére való biztosítást, a munkanélküliek állami foglalkoztatását.

Paine és hívei működését erősen háttérbe szorította az a körülmény, hogy *Owen* minden érdeklődést magának foglalt le. A 19. század második negyedének elején azonban – a radikális reformpolitika kezdetével – amikor az u. n. *chartizmus* politikai mozgalma (1825-1854.) vet Anglia társadalmi és politikai életére mindent elbontással fenyegető hullámokat, ismét felmerül a föld kollektivizálásának követelése.

William Carpenter, *James Bronterre O'Brien*, *William Cobbett* (ez utóbbi irodalmi téren különösen a *Northern Star* c. 1837-ben megindított lapjában propagálta eszméit; 1838-ban megalakította a *Great Northern Union*-t, melyben Észak-Anglia munkásságát akarta egyesíteni), a kezdeményezőknek elméleti tanait gyakorlati térre vitték át s a chartista mozgalmat agrárszocialisztikus törekvésekkel bővítették. Közéjük tartozik *Flargus O'Connor* is, aki szintén gyakorlati munkával járult hozzá a föld kollektivizálására irányuló szövetkezésekhez.

O'Brien az *Owen*-féle iskolának volt híve és tevékeny szerepet játszott a chartista mozgalomban is. Tanait 1885-ben megjelent posthumus munkája foglalja össze („*The Rise, Progress and Phases of Human Slavery: how it came into the*

World, and how it shall be made to go out. By James Bronterre O'Brien. London, 1885.''). Tanításának lényege, hogy az állam vásárolja össze a szabaddá váló földbirtokokat és telepítse rájuk a munkanélkülieket. Az államot megillető járadékot az állam a köz érdekében használja fel, vegyen rajta további földeket. Ha a kormányok következetesen végrehajtják ezt a programot, egy bizonyos idő után minden föld, bánya, halászat az állam kezébe jut és így minden földjáradék a közösség hasznát szolgálja. Az állam ily módon mindjobban erősödik, kezében összpontosul a gazdasági élet és az ipart is hitellel támogatja, hogy a jogosulatlan munkanélküli járadékot a tőke terén is megszüntesse.

II. FEJEZET.

A földbirtokreform.

1. §. A földbirtokreform elméleti alapelvei.

A földbirtokreform *David Ricardo*⁸ (1772–1823.) földjáradék elméletén alapszik. Ricardo 1815-ben írta *Essay on the influence of low prices of corn on the profits of stock* c. tanulmányát, mely mintegy bevezető tanaiba. Főmunkája a *Principles of Political Economy and Taxation* (1817.), melyben a következőket fejt ki: „a földjáradék a föld

⁸ Ricardo Hollandiából Angliába vándorolt család gyermeke. Atyja a londoni börzének tagja volt és Dávid tőle tanulta a pénzügyi dolgokat, melyek hamar gazdag emberré tették. 1819-től 1832-ig a Parlament tagjaként működött, meghalt 1833-ban.

⁹ Ricardo közgazdasági jelentőségéről 1. Marx, *Theorien über den Mehrwert* II. u. III., herausgegeben von K. Kautsky, Stuttgart, 1904/10.

termükének az a része, amelyet a föld tulajdonosának a föld (talaj) eredeti és elpusztíthatatlan erőinek használatáért adnak. Amikor még nagy bőségben voltak termékeny területek, nem volt járadék, mert senki sem volt hajlandó fizetni a föld használatáért, minthogy elég olyan szabad terület állott rendelkezésre, melyet meg lehetett művelni, anélkül, hogy a föld termékét valakivel meg kellene osztani. Amint azonban ez az állapot megszűnik és a kevésbé jó minőségű földek megművelésére is sor kerül: *előáll a járadék, mely a jobb földért jár és melynek nagysága attól függ, mennyivel alkalmasabb az egyik földterület a művelésre, mint a másik.*”

Általánosságban a járadék kifejezést arra a bérre alkalmazzák, amelyet a föld tulajdonosa évenként bérlőjétől kap. Ha két egymás mellett fekvő, egyenlő terjedelmű és egyenlő természetes termékenységgű birtok közül az egyik a gazdasági épületnek minden előnyével el van látva s amellet meg megfelelően le van csapolva és meg van trágyázva, továbbá sövények, kerítések és falak kedvezően osztják fel, míg a másik ezeknek az előnyöknek egyikével sem rendelkezik, az egyiknek használatáért nagyobb ellenszolgáltatást fizetnek, mint a másikért. Ezt az ellenszolgáltatást mind a két esetben járadéknak nevezik. Pedig a javított birtokért évenként fizetendő pénznek csak egy részét fizetik a talaj eredeti és elpusztíthatatlan erőiért, a másik részt annak a tőkének használatáért fizetik, amelyet a föld minőségének javítására és azoknak az épületeknek emelésére fordítottak, amelyek a termék biztosítására és megtartására szükségesek.

Ebből a tanból, hogy t. i. a földjáradék *a talaj használatáért* fizetett ár, *nem pedig a földbe fektetett tőke- és munkamennyiségért járó díj*, vonták le azt a következtetést, hogy itt „meg nem érde-

melt jövedelemmel” van dolgunk, amely nem lehet az egyesé, hanem az összeségé. Semmi kétségünk sem lehet aziránt, hogy a járadék a maga pusztá valóságában valóban „munkával ki nem érdemelt értéknövekedés”, azonban épen annyira bizonyos, hogy a járadék ilyen tiszta alakban úgyszólván sohasem, vagy csak nagyon kivételesen fordul elő, tehát ezzel elveszti azt a szociálpolitikai tekintetben aggasztó jellegét, amelyet egyesek látnak benne.

Nem akarjuk ismertetni azt a vitát, amely a földjáradék jogosult vagy jogosulatlan voltának kérdésében még ma is dívik. Egész iskola támadt Ricardo járadéktana mögött, mely a földjáradékot az összeség részére kívánja lefoglalni, mert nézete szerint ez a jövedelmi ág nem az egyes földbirtokost, hanem a társadalom egészét illeti.¹⁰

Ezeknél az íróknál a földbirtok társadalmasítása nem a racionalisztikus szocializmus természetjogi, azaz egyenlőségi vagy testvériségi eszmeköréből fakadó kívánság, hanem a „meg nem érdemelt értéknövekedés” elkobzásának szükségét hangoztató követelés, így *azután* természetes, hogy a földbirtok reformjának ezt az ágát nem a szocialisztikus írók, hanem a polgári közgazdák képviselik.

2. §. A földbirtok-reform régebbi képviselői.

James Mill (1775–1836.) *Elementes of political economy* (1821.) című művében szükségesnek mondja, hogy a földjáradék az állam szükségletei számára tartassék vissza. Ugyanezt a felfogást

¹⁰ Ricardo fejtegetései közül a legáltalánosabbak azok, melyek az értékre, az áralakulásra és főleg a munkabérre vonatkoznak.

vallja, de már több megalapozottsággal idősebb fia, *John Stuart Mill* (1806–1873.), aki *Principles of Political Economy* (1848.) című munkájában kijelenti, hogy a föld, eltekintve a földjavításoktól, nem emberi munka terméke, így tehát a tulajdon elve – valamely egyénnek valamely dologgal való szabad rendelkezése – a földre nem alkalmazható. A földbirtok és a tulajdonképeni munkaeszközök tulajdona között nagy ellentét van. Az állam épen ezért teljesen kisajátíthatja a földbirtokot, feltéve, hogy a földbirtokos a föld teljes értékét tőkében vagy járadékban kapja meg. A „Papers on Land Tenure” című 1871/73-ban megjelent értekezéseiben még erősebben kifejti a földreformnak ilyen irányú szükségességét. Még Anglia lelkiismeretének nagy ébreszthetője, *Thomas Carlyle* (1795–1881.) is azt az álláspontot hirdeti s a legindividua­listább felfogású szociológus, *Herbert Spencer* (1820–1903.) ifjúkori munkájában – *Social Staues* (1851.) –, szintén ebben az értelemben mondja a következőket¹¹: „Az embereknek meg kell tanulniok, hogy a föld használatának jogát embertársainktól elvonni olyan bűn, mely semmivel sem kisebb valaki agyonütésénél, vagy más személyes szabadságának elrablásánál. Minden embernek a földbirtokon való egyenlő öröksége összeegyeztet­hető a legmagasabb fokú civilizációval és bármily nehéz is ezt az elméletet megvalósítani, az igazságosság parancsolja, hogy ez megtörténjék!”

Hasonló nézetet vall *Manning* kardinális (1808–1892.), Anglia primása, különböző pásztorleveleiben, továbbá *Thomas Nulty* írlandi püspök, azután *Esenezer Jones: The land monopoly, the Suffering and demoralisation caused by it*, 1849. és a francia *Hippolyte de Collins Socialisme rationel ou associations universelles des amis de l'humanité*, 1849.

¹¹ A munka későbbi kiadásaiban ez a rész hiányzik.

című munkáikban stb., stb., akik a régiebb földbirtok-reform képviselői.

3. §. Henry George.

A legjelentősebb földreformer az amerikai *Henry George*¹² (1839-1897.), aki matróz, arany-ásó, nyomdászmunkás volt, majd könyvnyomdász és lapszerkesztő lett.¹³ Irodalmi működése folytán oly népszerűségere tett szert, hogy 1886-ban mint New-York városának polgármester-jelöltje több szavazatot kapott, mint a republikánusok legkedveltebb kandidátusa, Roosewelt, a későbbi elnök. A modern földreformmozgalom tulajdonképen az ő nevéhez fűződik. Számos munkája közt ebből a szempontból a legjelentősebb *Progress and Poverty*,¹⁴ *an inquiry into the causes of industrial depressions and of increase of want with increase of wealth* (1879.) című könyve,¹⁵ mely egy hatalmas irodalomnak és egy még hatalmasabb mozgalomnak a megindítója. Ezt a munkát nagyon sok nyelvre lefordították¹⁶ s egymagában több példányszámban olvassák, mint az összes többi közgazdasági könyvet. (Az 1882-ben megjelent angol kiadás 100.000 példányban jelent meg.) George-t könyve jó módú emberré tette és megadta neki a módot, hogy a földreformmozgalomnak szentelhesse életét és esz-

¹² Született 1839. szeptember 2.-án, Philadelphiában (Pennsylvania), meghalt 1897. október 29.-én New-Yorkban.

¹³ Ő alapította 1871-ben a „San Francisco Post” c. lapot és 1872-ben a szocialista jellegű „Evening Post”-ot.

¹⁴ Haladás és szegénység.

¹⁵ Német nyelven, Berlinben 1881-ben jelent meg először Gutschow fordításában a köv. címen: Fortschritt und Armut. Eine Untersuchung über die Ursachen der industriellen Krisen und die Zunahme der Armut, bei zunehmendem Reichtum.

¹⁶ Lefordítva magyar, dán (1885), francia (1890), kínai japán, stb. nyelvekre.

méi propagálása érdekében beutazhassa Amerikát, Európát és Ausztráliát.¹⁷

George alapeszméjének menete a következő: A szegénység, a gazdagság növekedése és a termelő erők fejlődése mellett is folyton nő és mind nagyobb és nagyobb lesz a gazdag és szegény közti különbség, a munkabér a minimumra csökken és csak az élet legszükségesebb fentartását teszi lehetővé. Sokan ezeket a jelenségeket gazdasági válságnak, mások túltermelésnek, még mások túlnépesedésnek mondják. Pedig a helyzet más. A bajok oka a javak helytelen megoszlásában rejlik, illetve abban, hogy a termelés legfőbb tényezője, a föld magántulajdonban van, ami lehetővé teszi, hogy a föld tulajdonosa a munka és a tőke segítségével termelt javakból annyit foglaljon le magának, amennyi messze meghaladja azt a hozadékot, amelyet hasonló tőke és hasonló munka más foglalkozási ágban elérni tud. Munkabér és tőkenyeresség címen a munka, illetve a tőke a közös munka eredményének csak aránytalan kis részét kapja meg, a nagyobb rész földjáradék alakjában mindig a földtulajdonosé marad. Hiába fokozzák a termelést, sem a munkabér, sem pedig a tőkenyeresség megfelelően nem növekedhetik, hiszen a földjáradék emelkedése lépést tart velük. A földbirtok értékének növekedése is a munka értékének rovására történik, mert az egész hasznot a járadék nyeli el s így a haladást a szegénység nyomon követi. Egyébként is, a föld magántulajdonban való meghagyása igazságtalan, mert a földterületet sza-

¹⁷ Többi munkái: *The Irish land question*, New-York, 1881. *The land question: what it involves, and how alone it can be settled*, New-York, 1883. *Social problems*, New-York, 1884. *Protection or free trade: Questions with regard to labour*. New-York. 1886. *The condition of labour*, London, 1891. *The science of political economy*, London, 1898.

porítani nem lehet, birtoka tehát monopóliumot ad. Ez a monopólium mind értékesebbé válik, mert a munka produktivitásának emelkedésével a földbirtokosok részére jutó tributum is nő. Ez a monopólium megszüntetendő már azért is, mert az embereknek egyenlő joguk van a föld használatára, ugyanúgy, mint pl. a levegőre. A kivezető út: a földnek olymértékű megadóztatása, mely a földjáradékot elnyeli. Ez oly jövedelmet biztosíthatna az államnak, hogy minden más adó feleslegessé válnék (Single-Tax). *George szerint, ha a földre kiveendő adó teljes egészében elnyelné a földjáradékot, a földnek eladási ára nem lenne többé, mert a földnek az a haszna, mely megművelő jenéi megmaradna, nem több, mint a kifejttet munkának és tényleg felhasznált tőkének hozadéka.*¹⁸ Ennek a tanításnak öse *Thomas Spence*. A Single-Tax elvét hirdette *Dove* (*The Science of Politics*, 1850.), aki követeli, hogy egyetlen adó legyen: a földjáradék. *Henry George*, mint kifejttetük, nem szocialista, sőt sokban teljesen antiszocialista tanokat hirdet. Azt mondja, hogy a társadalom organizmus és nem mechanizmus és az egésznek harmóniáját csakis az *individuális* élet és mindenkinek szabad és természetes fejlődése biztosítja. Csak egy fontos van, amit ezzel a jelszóval foglalhatunk össze: „Földet és szabadságot”. (*Progress and poverty*. London, 1884.). *George minden haladást a szabad versenynek tulajdonit és semmiféle megkötöttséget nem helyesel. A George-féle gondolat nem is szocialisztikus, tisztán ökonomikus okokból az adó-*

¹⁸ L. a köv. munkákat: Menger, *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag* Stuttgart 1891; I. G. Weiss, *Die Lehre Henry Georges*. Hamburg, 1891; A. Damaschke, *Henry George* (Per. d. freien deutschen Hochstifts, Frankfurt a. M. Bd. 15. 1899); Oppenheimer, *Duhring u. Henry George* (Zeitschrift, f. Sozialwissenschaft Jahrg. 4, 1901).

rendszer akarja olykép átalakítani, hogy az állam a magántulajdon érintése nélkül olyan adót teremtsen, amely megszüntesse a földjáraadékat. „Mindenkinek legyen továbbra is birtokosa földjének, mely ma tulajdonában van. Ismerjük el jogát, hogy eladhassa, vagy másikat vegyen, a föld legyen továbbra is ajándékozható, vagy örökölhető, a lényeg csak az, hogy a munkanélküli földjáraadék megszűnjék”. Ezért a nem szocialista, hanem ökonomikus oldaláért szerették meg a Henry George-féle tanokat, melyek a magvát teszik a Single-Tax-mozgalomnak, amelynek hívei 1890. szeptember 3.-án a New-Yorkban megtartott kongresszuson elvi deklarációt tettek, amely ma is evangéliuma az amerikai földreformereknek. Ennek a deklarációnak lényege, hogy az ember szabad lény, munkájában, képességei kifejtésében senki sem korlátozhatja és mindahhoz, amit a természet nyújt, vagy aminek értékét a közösség növeli, joga van minden embernek. Minden embernek joga van ahhoz, amit előállított és ezt az értéket semmivel sem szabad csökkenteni. Minden egyenes, vagy közvetett adó eltörölendő, az egyetlen adó a „Single-Tax” a földre alapított, amelynek termékeit úgyis mindenki igénybeveszi. Ez az egyetlen adó a föld értékéhez igazodjék és lényegében az a rendeltetése, hogy éinyelje a munkanélküli földjáraadékat, azaz megszüntesse a földbérletek lehetőségét.

4. §. Földreformtervek George után.

Az a nagy siker, amely *Henry George* működését főként az angolnyelvű országokban kísérte, a földbirtok tulajdoni viszonyaiban rejlő helyzetnek tudható be. A természettudomány egyik leg-

kiválóbb művelője, *Alfred Russel Wallace*¹⁹ is híve a földreformnak, *Land nationalisation, its necessity and its aims* (1882.) című munkájában síkra száll a földbirtokviszonyok megváltoztatásáért; ő a megalkotója a *Land Nationalisation Society* egyesületnek, melyből később az ortodox georgeisták kiváltak és külön társaságot alakítottak.

Wallace minden baj főokozóját a föld magántulajdonában látja, ami szerinte a tulajdonosoknak jogosulatlan nagy jövedelmet biztosít, míg a tömegeket éhezteni. Földreformjának lényege az „occupying ownership” elve, azaz hogy minden föld az államé és a tulajdonosok csak *gazdálkodásra* kapják, de a föld *megjavításának* haszna már azé, akinek a munkája eredményezte. Magáért a földért a tulajdonos, illetve az állandó bérlő, az u. n. quit-rent-et fizeti, míg a föld gazdaságosabb kihasználását előmozdító beruházásokért az u. n. „tenant-right”-ot. *Wallace* egyébként nemcsak a mezei gazdasági birtokokat akarta az állam kezébe juttatni, hanem a városi birtokokat is, mert a városi lakók életstandardjának leromlását is annak tulajdonította, hogy a városi lakások bére folyton emelkedik.

Jelentős szerepe van az agrárszocializmus elterjesztésében *Laveleye* „De la propriété et de ses formes primitives c. munkájának is. Németországban egész könyvtárra menő irodalma van a földbirtokreformnak. Jelentősebbek: *Hermann Heinrich Gossen* (1810–1858.)²⁰ német közgazdasági írónak *Die Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus messenden Regeln für*

¹⁹ Angol természettudós, szül. Uskban (Monmouthshire) jan. 8.-án Jelentős természettudományi munkát fejtett ki.

²⁰ Született 1810. szeptember 7.-én, meghalt 1858. febr. 13.-án.

menschliches Handeln, Braunschweig, 1854. c. munkája, melyben először hangoztatja azt az eszmét, hogy az államnak meg kell vennie a földterületeket, hogy azután a legtöbbet ajánlóknak adja oda művelésre. Leon Walras²¹ (1834-1910.) svájci író *Etudes d'économie sociale, Theorie de la repartition de la richesse sociale, Paris, 1896.* című művében szintén földreform-tanokat hirdet. Ezt az irányt szolgálják még a következő munkák: Stamm (1882-1892.) *Die Erlösung der darbenden Menschheit* (1871.), Michael Flürscheim (1844-1912.) *Auf friedlichem Wege* (1884.) és *Der einzige Rettungsweg*, 1887., Theodor Hertzka²² *Freiland, Ein sozialpolitisches Zukunftsbild*, Dresden, 1890. és *Die Gesetze der sozialen Entwicklung*, Leipzig, 1886.²³ Franz Oppenheimer *Die Siedlungsgenossenschaft*, 1896., valamint *Grossgrundeigentum und soziale Frage*, 1898. című munkái. Német részről kísérletezés is történt a földreform telepekkel, így Hertzka Afrikában, Flürscheim Topolabambo mexikói helyen, Onpendmer Wenigenlupnitzon Eisenach mellett kísérletezett, de sikertelenül. A sok földreformegyesület helyébe 1898-ban a *Bund deutscher Bodenreformer* alakult meg, amelynek jelenlegi vezetője Adolf Damaschke.

²¹ Szül. 1834. dec. 16.-án Evreuxben, meghalt 1910. ián. 5.-én Clarensben (Montreux). Egyetemi tanár lett Lausanneban 1870-ben. Azok közé az írók közé tartozik, akik a közgazdaságtant matematikai alapon tárgyalják. L. Enrico Leone, *L. W. und die hedonistisch - mathematische Schule von Lausanne* (Archiv f. Sozialwissenschaft, Bd. 32. 1911); Antonelli, Walras (Revue d'histoire des doctrines écon. soc. 1910. II.).

²² Szül. 1845. júl. 13.-án Budapesten. 1889-ben alapította a *Zeitschrift für Staats- und Volkswirtschaftot*.

²³ L. Kleinwächter, *Die Staatsromane*, Wien, 1891. Katscher. *Freiland in Zentral Afrika*, Schmoller, *Freihändlerischer Sozialismus*.

VIII. RÉSZ.

A RACIONALISZTIKUS SZOCIALIZ-
MUS FILOZÓFIAI ÉS CENTRALISZ-
TIKUS IRÁNYAI.

I. FEJEZET.

Fourier és iskolája.

I. §. A falanszter
gondolata.

Amikor Ádámot az ember tragédiájában Lucifer végigvezeti a jelenkor zsibongó világában, a londoni vásáron, Ádám előző útjaihoz hasonlóan ismét csalódik. Megállapítja, hogy „nem elég ledönteni a múltnak rémeit s szabad versenyt szerezni az erőknek.” Ádám egy más, új társadalmat kíván, „mely véd, nem büntet, buzdít, nem riaszt, közös erővel összeműködik, *minőt a tudomány eszmél magának és melynek rendjén értelem virraszt.*” (A racionális szocializmus alapja.) így vezeti el Lucifer a *jövő* társadalmába, ahol „most már az egész föld a széles haza s a csendesen folyó szép rend fölött tisztelve áll örül a tudomány.” Az új társadalom tudósa bemutatja Ádámnak a múzeum kincseit, az ősvilág kihalt állatait, elfogyott ásványait, az elpusztult ősnövényzetből az utolsó rózsaszálat, a letűnt világ irodalmának megmaradt műveit; megmutatja többek közt a fenmaradt művészeti emlékeket is, ami „emberkezek pazarlott műve mind” s büszkén hangoztatja, hogy ma a gépek csinálják mindezt legcélszerűbben és legegyszerűbb alakban, „és a tőkélyről az kezeskedik, hogy a

munkás, ki ina csavart csinál, végső napjáig amellett marad.”

Ádám mégis csalódik, mert nem talál egyéniséget semmiben, nem talál erőt és gondolatot. Ebben a szabályos és rendes világban a küzdeni vágyó még a veszély gyönyörét sem leli meg. Csalódik, mert a tudomány a boldogság helyére unalmas gyermekiskolát tett. Hiába utal arra a tudós, hogy a régi társadalom készen kapván a természettől mindent, édes mámorában rá ért regényes költészetet csinálni, míg az új társadalomnak fukarkodnia kell a legvégső falatnál, mert a nap kihűl s az addig hátralevő négyezer esztendő fel kell használnia, hogy megtanulja pótolni a napot. Amennyire csalódik Ádám a látottakon s amennyire hiábavalónak látja a tudomány küzdelmét, ép annyira megborzad attól az élettől, mely az új társadalom közös palotájában, *a falanszterben* folyik. Sorjában lépnek elő a múlt nagy emberei: *Luther*, akit a kazán mértéktelen fütése, *Cassius*, akit ok nélküli verekedés, *Plato*, akit álomképekbe való elmerülés, *Michel Angelo*, akit műhelyének rendetlenül hagyása miatt büntetnek meg s akiket szellemük magasztosságához nem illő alacsonyrendű munkára fogott, s egyforma törpére szűrt az új társadalom. A borzalom még jobban átjárja Ádám lelkét, amikor a szeme előtt elszakítják a gyermeket az anyától, hogy közös nevelőbe adják. Amikor pedig a gyermekéért kesergő Évát párjául kívánja, útjában áll a tudósnak rideg véleménye, hogy „rajongó férfi és idegbeteg nő korcs nemzedéket szül.” A tudós a múlt kísértete feltámadásának és örülésnek nevezi a szerelmet. Ádám büszkén vallja magáénak ezt az örületet és megveti a falanszter józanságát, „hisz mi a világon nagy és nemes volt, mind ilyen örülés, melynek higgadt gond korlátokat nem ír.”

Madách-nak az új társadalomról rajzolt képe valóban megborzaszt. Visszarettenünk ettől a képtől, ha az új társadalom *csakugyan* az egyéniség háttérbe szorítása és minden tettek, akarásnak, gondolatnak egyforma, skatulyázott, előre megszabott formákba való nyűgözése s ha ebben az új világban semmi szabad mozgás, semmi kezdeményezés, semmi kiélési lehetőség nincs; ha az élet „unalmas gyermekiskolává”, folytonosan ellenőrzött, zsarnokilag vezetett kaszárnyaéletté változik, ha semmi sincs benne, ami lelkesíthetne, semmi, ami az életnek szépséget, költészetet, finomságot adhatna, mert benne minden csak a „megélhetés eszméje” körül forog.

Ámde csakugyan ilyenek álmodta-e a falansztert az, akinek lelkében jövő társadalmának intézményeképen először született meg ennek a gondolata?

2. §. Fourier élete.

Az „ábrándos boltoslegény” *François Marie Charles Fourier*, a francia racionalisztikus szocializmus legkiválóbb képviselője, 1772. február 7-én *Besançonban* született. Szíve mélyéből gyűlölte jómódú apjának foglalkozását a kereskedelmet, pedig egész életében neki is az maradt pályája. Nem felejtette el soha azt a két esetet, melyek a legdurvább módon tartják elébe ennek a foglalkozásnak árnyoldalait.

Gyermekkorában az apja megfenyítette, mert egy vevőt őszintén felvilágosított, hogy az áru, melyet venni akart, rossz minőségű. Marseillesi kereskedőségében (1799) pedig főnöke parancsára Húszezer mázsa rizset kellett a kikötőbe érkezett hajóról a tengerbe dobni, hogy a csökkent kínálat folytán a rizs ára emelkedjék. Ez a két

eset nemcsak „a hazugság nemes mestersége” iránt, – ahogy a kereskedelmet nevezte – hanem minden igazságtalanság és visszaélés iránt felköltötte ellenszenvét.

Mint fiatalember, főként a földleírások s a földrajz tudománya iránt érdeklődött s azt remélte, hogy hajlamait mint tiszt fogja érvényesíteni. De a forradalom előtt csak nemes származásúak lehetek tiszték, így Fourier földrajz iránti rokonszenve csak annyiban érvényesült, hogy üzleti utazó lett s mint ilyen, beutazta Európa nagyobb államait. 1793-ban apai örökségével Lyonba ment s ott nagyobb vállalkozásba kezdett, de belebukott. A jakobinusok és a girondisták ép akkor dúló harciban örökségének nagy részét is elvesztette. Azt a keveset, ami még megmaradt, egy livornói hajó elsüllyedése vitte el, úgy hogy az anyja halála után a számára biztosított 900 frankos évjáradékból kellett élnie.

Élete ezentúl Lyonban, Besançonban, Marseillesben s majd újra Lyonban folyik, mely utóbbi városban mint ügynök keresi kenyerét s mint ilyen, maga is „kénytelen a maga hazugságait a másokéhoz hozzáfűzni, amikor házról-házra jár megrendelésekért.” Élete nomád élet, gyakran változtatja gazdait, sőt foglalkozását is. Ez az élet a tűzhely nélküli agglegény nyomorúságos élete, aki nem tud egy helyen megmaradni, hanem cél nélkül él napról-napra. 1825-ben egy lyoni árúüzlet pénztárosa, a következő évben Parisba megy, hogy ott ismét alárendelt állásban szője tovább álmait az új, a harmonikus társadalmi szervezetről. Ez a vágy: egy újabb társadalmi rend kialakulásának előkészítése, a munka és az élvezet, a természet és az ember harmóniába hozása. Ezt a harmóniát Fourier az ember tulajdonságai, hajlamai, szenvedélye teljes kiélésének le-

hetővé tétele útján véli megvalósíthatónak. *Courier* szocialista, hiszen törekvése az *összeség* legnagyobb mértékű boldogságának biztosítására irányul, de emellett individualista is, mert a társadalom boldogságát az *egyesekek* legnagyobb boldogságának kifejtésével akarja elérni.

Fourier nem mentes az egyedüllét, a hosszú időn át tartó tanítványnélküliség s így a bírálat hiányának veszedelmétől. Ez magyarázza meg azt is, hogy képzelő erejének zabolátlanságával ontja magából világot megváltó eszméit. Ha tanításait meg lehetne valósítani, csakugyan harmonikus lenne ez a világ, hisz még a vadállatok is igavonó állatokká szelídülnének, az emberek pedig eddig testileg és lelkileg nem sejtett mértékben haladnak előre. Csakhogy tervei legnagyobb részt olyan fantasztikusok, melyek megvalósítási kísérletei a tervek kivihetlenségét hamar bebizonyították. A *Fourier*-féle tanok mégis nagy tömegeket mozgattak meg és főleg Amerikában keletkeztek falanxok, melyek az új társadalom mintatápei akartak lenni. Egymásután szűntek meg. Hivatásukat azonban betöltötték. *Fourier nem élt hiába*. Parisban, 1837-ben nagy szegénységben halt meg. Sírja a Montmartre temetőjében van, felirata munkái gondolatának vezéreszméjét hirdeti. Szobrán pedig a talapzat felírása büszkén hirdeti azt a hármas tényezőt, melyek harmóniába hozása volt életének minden törekvése: „*Travail Capital, Talent.*”

3. §. *Fourier* tanítása.

Fourier tanításának egyik alap gondolata, hogy a társadalom szempontjából a politikai szervezet (alkotmány) közömbös, a forradalmak meg épenséggel nem javíthatnak az elnyomottak

helyzetén, Határozottan elítélte az erőszakosságot, mely az emberi fejlődést mindig kedvezőtlenül befolyásolja. Vallásos volt és mindennek végökát Istenben látta, akinek tökéletessége, jósága volt egyik főérve arra, hogy a boldogságot, harmóniát igen is meg lehet a földön teremteni, hiszen főtulajdonságaink, melyeket Isten oltott belénk, – ha semmi nem zavarja őket – nem vezethetnek rosszra. Első, önállóan megjelent munkája *La Theorie des quatre Mouvements et des destinées générales* c. alatt 1808-ban jelent meg. Ebben a könyvben van lefektetve szociális elméletének alapja. Ezt a munkát követi a *Traité de rassociation domestique-agricole ou attraction industrielle* (1822), melynek későbbi címe *Theorie de l'unité universelle*. Ez a munka első művének nagyrészt változatlan kiadása. Népszerűbb alakban, nagyobb körben való elterjedésre számítva, ugyanezeket a gondolatokat tartalmazza. A leggondosabban és legszabatosabban megírt *Le nouveau monde industriel ét societaire* (1829) című munkája, melyből a rákövetkező évben egy kivonat is megjelent. Tanai kiegészítésére, összefoglalásul, de meg azért is, hogy tervei megvalósítására vagyonos embereket bírhasson rá, két kötetben összefoglalta tanításait: *La fausse Industrie, morcele, mensongère, ét l'antidote, l'industrie naturelle, combinée, attrayante, véridique, donnant Quadruple produit* (1835–36) címen.

Tanai elterjesztésére tanítványainak *École Societaire* név alatt egyesült köre s az 1832–35 közt fennálló *Le phalanstère*, illetve később *La reform industrielle* nevű folyóirat szolgált. 1836. júliusában indult meg az eleinte havonként háromszor, majd 1840. szeptemberétől hetenként háromszor megjelenő *La phalange (journal de la science sociale découverte et constituée par Charles*

Fourier), amelyben hátrahagyott kéziratai is megjelentek. Amit itt nem tettek közzé, azt később, 1851–58 között adták ki négy kötetben, összes művei *Oeuvres completes* címen hat kötetben 1841-45 közt jelentek meg.

Fourier eső munkájában, melyet a filozófusok ellen írt erőshangú kritika kezd meg, azt hirdeti, hogy az Isten, a mindenség teremtője és vezetője, a világegyetemet és az emberiséget négy irányban vezérli: *animális, organikus, materiális és szociális irányban*. Ez a négy főmozgás. Ezeknek a törvényeit keli tanulmányozni, hogy az emberi társadalom boldogságát lehetővé tevő harmóniát megteremthessük. Az anyagok vonzásának törvényét Newton már megtalálta, most tehát az Isten teremtette egyéb vonzások törvényeit kell felfedezni, hogy meg lehessen alkotni a szociális kódexet, amely a filozófusok tehetetlensége következtében eddig el volt zárva az emberek elől. Fourier meggyőződéssel hirdette, hogy ami eddig senkinek sem sikerült, neki megadatott: felfedezte a társadalmi vonzás elméletének törvényeit. A tudomány eddigi kutatásait helytelennek találta. Kora szellemi irányait hibásnak hirdette. Az uralkodó „liberalizmus” elve – szerinte – az emberi jogokról szóló frázisok foglalata, mely lényegében annyira nem veszi komolyan a hirdetett eszméket, hogy még a megélhetés jogát sem vallja magáénak. *Tout en négatif, rien en positif* – szavakban foglalja össze a liberalizmusról lesújtó véleményét. Ugyanígy elfordul kora gazdaságfilozófusaitól és moralistáitól, kik a fenálló gazdasági rendet magyarázzák, a kinövéseket talán ostorozzák is, de a lényeghez nem mernek nyúlani. *Cela a toujours été, done cela doit être*, – a kényelmes álláspontjuk. A morálprédikálás lényege pedig, hogy az elnyomott osztályok tűrjék némán szenvedéseiket

és nyomjak el vágyaikat, emberi szenvedélyüket, Fourier az emberi természetnek ez ellen az elnyomatása ellen a legélesebben küzdött, szerinte az emberekbe Isten oltotta be az egyéni ösztönöket, ezek tehát jók. Különből miért teremtette volna őket Isten, minden jónak, bölcseségnek és tökéletességnek kútfeje? Ezeket az ösztönöket ép ezért ki kell elégíteni, különben Isten akarata nem mehet teljesebbé. Az ember hajlama és jelleme különben is egymást kiegészítik ép úgy, mint ahogy a materiális molekulák és atomok kölcsönös érintkezést keresnek egymással s egymásba olvadva, az összeség javát mozdítják elő. Az Isten is a világegyetemet a vonzás törvényei alapján irányítja. A vonzás törvényét az emberi világban is fel lehet ismerni és pedig az emberi ösztönökben. Ezek megismerésére kell tehát törekedni, mert csak így lehet megteremteni az emberek érdeklődését, a harmóniát és az egységet, mely minden társadalmi rendnek előfeltétele.

Az embereknek három általános ösztönük van fajra, korra és társadalmi különbségre való tekintet nélkül. *A legáltalánosabb ösztön a boldogság utáni törekvés*, melyet Fourier belső és külső luxusösztönnek nevez. A belső *luxusösztön* az öt alapérzékben nyilvánul meg. Mindenki akar látni, hallani, szagolni, érezni és ízlelni. Ezeknek a vágyaknak tartós és teljes kielégítése adja az egészséget. Ha csak egyik érzék is hiányzik, vagy kielégülése gátolva van, az ember boldogtalannak érzi magát.

A második főösztön *a társulási ösztön* a barátság, a munka, a szerelem vágya. A harmadik főösztön *az érzékek és a lélek egyidejű kielégítésének* ösztöne, amely a versengés, a lelkesülés, a munkában való változatosság ösztönét foglalja magában. A versengés ösztönét Fourier *cabaliste-*

nak nevezi; ebben kapcsolódik össze az egyéni számítás a személyes szenvedéllyel. Minden élethelyzetben mindenkinél megnyilvánul és ha nem elégíthető ki, lelki lehangoltságot okoz. A lelkesülés ösztöne a *composite*: egyaránt idéz elő pillanatnyi lelkesülést és átmeneti entuziázmust is. Kizár minden számítást, pillanatnyi izgatottságában azonnal elhatározásra vezet. A munkában és a külsőben benyomásokban való változatosság ösztöne a *papillone*, vagyis a pillangószerűség, mely minden embernél időnként beáll. Minden élvezet, mely megszakítás nélkül hosszabb ideig tart, a test és a szellem kifáradását idézi elő. így van ez a munkában is.

Az öt testi, a négy lelki és a három vegyes, összesen tizenkét – általános ösztön intenzivitása az egyeseknél különböző. Ez adja meg az egyéni jellem színezetét és tónusát. Az emberek kétharmada egy tónusú: állandóan csak egy hajlamát követi és nincs hívatva arra, hogy mások sorsát irányítsa. Voltaire és Leibnitz öt, Napóleon és Nagy Frigyes hat, Caesar pedig hét tónusú jellem volt – Fourier szerint, – ezért voltak kiválasztva mások vezetésére. A világ nyomorúsága főként abban áll, hogy a csoport- és a sorozatösztonöket elhanyagolják, egymással szembe állítják. A *sorozatok törvénye*, a természetes rend törvénye, legfontosabb tétele Fouriernek. Sírkövén is ez áll: „*A sorozatokból születik az összhang.*”

Az embereknek csoportokba és sorozatokba kell egyesülniök, illetve elkülönülniük, hogy ösztöneiket kihasználják és kielégítsék. A nagy probléma abban áll, hogy az *asszociáció* útján a munka helyes szervezése céljából olyan embereket kell egyesíteni, akiknek hasonló hajlamaik és ösztöneik vannak és mindenkinek azt a csoportot kell kijelölni, amelyikben munkaösztönét kielégít-

heti. Az egyes csoportokból sorozatokat kell csinálni s ezekben a munkát vonzóvá, mindenki számára kívánatosná kell tenni. Ennek a nagy problémának sikeres megoldása alapján rázza meg a jelen társadalmi rendjét.

Az emberiség fejlődésének Fourier szerint négy főkorszaka van: a gyermekkor, a fejlődés (phase d'accroissement), a hanyatlás és a pusztulásnak (caducité) kora. A két középsőre 35-35.000, az elsőre és az utolsóra 5-5000 esztendő jut, így az emberiség élete körülbelül 80.000 évet ölel fel, mely hosszú idő 32 fejlődési időszakra oszlik. Ma a gyermekkor ötödik periódusában élünk. Meghaladtuk már a paradicsomi ősállapot, a vadság, a patriarchátus, a rabszolgasággal, jobbagsággal és feudalizmussal teli *barbárság* periódusát s benne vagyunk az u. n. civilizáció periódusában. De itt még nem valósítható meg a tökéletes harmónia. Az önzés az összeség rovására még érvényesül. Mindenki a másik tönkretételétől vagy legalább is megkárosításától akarja a maga üdvét és boldogulását. A szabad verseny megreemtette a túlságos hatalomra szert tett embereket és a munkások szellemi sötétségét és fizikai nyomorát. (Túlmunka, egyhangúság, melyet csak a munkanélküliség szakít meg). A „civilizáció” oda visz, hogy a kisüzemek elpusztulnak, a nagy vállalatok pedig egyedül maradnak s kapitalista tulajdonosaik a világ uraivá lesznek. (Fourier talán az első, aki a nagyiparnak ezt a kisüzemromboló hatását felismerte.) A kereskedelem, melynek hivatása a termelő és a fogyasztó közötti közvetítés, a termelőket leigázta és meg nem érdemelt módon nagy nyereségeket szerez. A kereskedelem: parazita par excellence, mely a végén el fogja nyelni a termelést is, a fogyasztást is. (C'est l'état mensonger du commerce qui fait régner la fauss-

eté dans toutes nos relations.; Az ipar is, ahogy ma szervezve van, teherré teszi a munkát, pedig örömeinek kellene lennie. A mezőgazdaság pedig improduktív, mert a földbirtok túlságosan el van darabolva és a szegény paraszt minden tanultság nélkül műveli a földjét. A „civilizáció” periódusa a birtoktalan embernek alig adja meg nehéz munkája ellenértékéül a legszükségesebbet. Ha pedig munkaképtelenné válik, vagy munkanélkülivé lesz, sorsa a legrosszabb.

Ugyanígy csupa bajokkal küzd a házasság intézménye is, mely a nőt árúcikké tette. Minden haladás előfeltétele: a női jogok kiterjesztése. A nevelés is ellentéte az Isten akarta harmonikus rendnek, mely az ember rendeltetésének a boldogságot teszi. Ma pedig minden ember boldogtalan, mert szenved és elégtelen. De mindez magának az embernek hibája, mert nem ismeri fel az istentől a társadalmi élet számára rendelt törvényeket. Az emberi boldogság nem is tud valósággá válni, csak majd a nyolcadik periódusban, amikor megváltozik a klíma, a növényzet, sőt az állatvilág is. A tenger olyan halakkal népesül be, melyeket hajók vontatására lehet felhasználni. Ebben a periódusban a chaoszból egyszerre a harmónia fázisába ugrik át az emberiség s ezzel kezdődik meg a társadalmi fejlődés és a teljes asszociáció korszaka. A garantizmus periódusában az egyeseknek egzisztenciája már biztosítva van. A garantizmusnak ép az a hivatása, hogy a civilizáció elnyomta tömegeket oly módon tömörítse társaságokba, hogy meg legyenek védve a kizsákmányolástól. A középosztály a bankok állami szervezete útján olcsó hitelhez jut s a munkásságot a biztosítás megvédi az élet változó esélyeivel szemben. Mindez lassú fejlődés útján következik be, amelyet azonban nem kell bevárni, ha az azonos lelki

tulajdonságú ösztönű és hajlamú emberek sorozatokba egyesülnek. Az embereknek az u. n. *lalanzsakban* (phalange) való szervezésével át lehet ugrani a garantizmus periódusát s biztosítani lehet az attrakció-elmélet törvényeinek felismerése után az emberi társadalom teljes boldogságát. Fourier nem követi a szocializmus régebbi képviselőinek példáját s nem eor egész államnak, hanem csupán egy községnek ideális berendezését rajzolja meg.

4. §. A falanzsok rendszere.

II. Fülöp híres makedoniai, négyszögű, minden ellenséget letipró csatarendje: a *falanx* után, Fourier *falanzsnak* nevezi el a szövetkezeti alapon megszervezett községet, melynek szintén az a hivatása, hogy a fennálló társadalmat felbontsa. A falanzs azoknak a sorozatoknak és asszociációknak foglalata, melyek egy autonóm közösség létesítéséhez szükségesek. Fizikailag a falanzs egy négyzetmértföldnyi nagyságú, különböző művelési ágakra alkalmas négyszögletű területen szervezett közösség, melyben körülbelül 300 család s legfeljebb 1800 személy él és dolgozik együtt, teljesen önkéntes társulás útján. Aki földdel, gépekkel, szerszámokkal, nyersanyaggal jött a falanzsba, annak ezt a hozzájárulását készpénzre számítják át s ezért, valamint minden tag pénzben befizetett betéti tőkéjéért is, átruházható részvényeket adnak, melyeknek értékét a falanzs egész vagyona jelzálogilag biztosítja. Valaki tagja lehet tehát a falanzsnak, anélkül, hogy részvénye lenne, viszont lehet részvényes anélkül, hogy a falanzsban közvetlenül résztvenne. Sőt a falanzs részvénye

a telepre való költözködés jogát feltétlenül nem is adja meg, éhez külön engedély kell a telep vezetőségétől, mely eleinte lehetőleg a fizikai munkásokat bocsátja a telepre.

A falansz külső formája – a mai városok és falvak sok-sok kis piszkos háza helyett – egyetlen, nagy, palotaszerű épület. Ennek a palotának középső részében vannak az éttermek, a tőzsde, a könyvtár, egy csomó tágas és világos munkaterem, valamint a társascélokra szolgáló *sérístère*. Az épület szárny részeiben végzik a zajjal járó munkákat. A falanszter három emeletes ház. Minden tag ízlése, vagyoni helyzete és szükséglete szerint kaphatja meg benne a lakását. (Fourier tehát nem áll a teljes egyenlőség alapján.) Minden egyes helyiség bére évenként 50-1000 frank között váltakozik. Miután a *háromszáz* család részben közös háztartást vezet, az egy raktár, egy pince, egy mosóintézet, stb. alapján messze-menőleg lehet takarékoskodni. (A közös bevásárlás, termelés stb. tehát nem *cél*, csak *eszköz* megtakarítások elérésére.) A konyha úgy van szervezve, hogy egységes vezetés alatt három helyen a különféle ízlésű férfiak, nők és gyermekek számára külön főznek, egy további konyha megrendelésre készít ételeket s egy az állatok eledelét készíti elő. A fogyasztás tehát korántsem egyforma, minden tag anyagi képessége szerint választja lakását és úgy étkezik, amint akar, illetve amint ezt *vagyoni viszonyai* megengedik.

A termelő munka szervezése úgy történik, hogy a tagok – legalább is heten – állásra, nemre, vagy korra való tekintet nélkül csoportokba egyesülnek s a csoportban mindenki azt a munkát végzi, amelyet hajlama pillanatnyilag sugall neki. Az egyenlő, vagy hasonló munkát végző csoportok sorozatokká egyesülnek és ahány csoportot

mutat a sorozatok összes száma, annyi egyéni hajlam és ösztön elégíthető ki. A sorozatot és csoportot mindenki tetszése és hajlama szerint megváltoztathatja. Két óránál tovább pedig ugyanazzal a munkával senkinek sem kell foglalkoznia. A kényszernek ez a hiánya a munka egyhangúságát eltünteti, az osztályellentéteket pedig megszünteti a sorozatokba való egyesülés. Az érdekek egyesítése itt valósággá válik, mert minden tag a földterület s a munka-szerszámok tulajdonosa, így azután az egyéni verseny ezt az érdekközösséget nem fenyegeti. Nem egyesek, hanem csak csoportok és sorozatok közt van verseny: ez pedig az összeség javára szolgál. A javaknak szétosztását végző kereskedelem – melyet Fourier szívből gyűlölt – szintén sorozatokban van szervezve. Kereskedők nincsenek, a termelők és fogyasztók *közvetlenül* érintkeznek egymással.

A termelés eredményéből $\frac{3}{12}$ rész a kézimunka, $\frac{4}{12}$ rész a vállalati tőke és $\frac{3}{12}$ rész a tehetőség, vagyis a falanzsoknak tett szellemi szolgálat iávé rá esik. Az egyén tehát nem kap közvetlen bért, hanem munkával vagy tőkével való hozzájárulása alapján osztalékot kap. Az eredetileg befizetett tőkének azonban elégségesnek kell lennie a befektetésekre, melyek használatát az egyes tagoknak felszámítják, így keletkezik az az alap, melyből az osztalékot fizetik. A kézimunkát minősége és kényelmes vagy nehéz volta szerint értékelik. Minden sorozat osztalékát munkájának termékei szerint állapítják meg. A sorozat osztja aztán szét a csoportok között, ezek pedig – Ismervén tagjaik munkateljesítményét és tehetségét – nem az egyesek munkaproductuma, hanem a munka vonzó erejének foka szerint osztják ki a részesedést. Minél nagyobb a munka vonzereje, annál kisebb utána az osztalék.

A művészi és tudományos szolgálatok helyes jutalmazása végett, minden év végén pontos kimutatást csinálnak a találmányokról, a kiadott könyvekről, a zeneszerzeményekről, festményekről stb. Az egyes mű értékét a művészeti és tudományos sorozatok állapítják meg.

Cseléd a falanzsban nincs, a bérmunka általában hiányzik, de önkéntes cseléd-sorozatok alakulnak, azokból, akiknek rendre és a tisztaságra különös hajlamuk van, vagy akik izmaik erősítése, avagy jó emésztésük biztosítása céljából önként vállalkoznak ilyen munkára. A főzni szerető egyének hajlamaikat a konyhában való munkában elégíthetik ki. A vallási érzület sokakat fog betegápolásra s a kevésbé kényelmes munkák elvégzésére is ösztönözni. Az orvosok osztalékát nem aszerint állapítják meg, hogy mennyi a betegük, hanem hogy milyen mértékben szolgálták betegeik javát, azaz, hogy milyen az általános egészségi állapot s hogy hány haláleset fordult elő?

Fourier a legapróbb részletességgel dolgozza ki falanzsai egész belső életét a vállalkozásokon kezdve az újítások alkalmazásán át a multságok utolsó részletéig. Leírja a nevelés és a tanítás menetét, a konyha berendezését, a színházi előadásokat. Megreformálja a házasság intézményét. Szerelmi dolgokban mind a férfinek, mind a nőnek a legteljesebb szabadságot engedélyezi. A nő és a férfi szerelmi viszonyát a szerető, a nemző és a férj viszonya szerint rendezi, hogy a nőt ne tegye ki csalódásnak, s a magtalan nő férjét, ki gyermekeket szeretne, ne tegye ki kiszámíthatatlan következményekkel járó viszonyok nyomásának. Így akarja felszabadítani a házasságot a civilizáció pénzüzletének hatása alól. A gyermekek közös nevelésben részesülnek és megfigyelik őket:

milyenek ösztöneik, hogy azután ezen az alapon helyezték be őket valamely csoportba.

Az ösztöneiket ilykép teljesen kielégítő emberek boldogok és egészségesek lesznek. Élettartamuk átlagban 144 év lesz, mert olyan életet élnek, mely megfelel természetüknek és semmi vágyukat nem kénytelenek elnyomni. A falanzs a boldogság országa, mindenkinek békét, megelégedést és luxust nyújt. „La progression de fortune et de luxe est une condition nécessaire d'un bon Systeme social.”

A falanzsok belső igazgatása az areopág kezében van. Ezt a sorozatok vezetői, az öregektől választott tanács és a társaság részvényesei alkotják. A falanzs külső képviselője az unarchos, a falanzs szuverénje, örökletes hatalommal; három vagy négy falanzs élén a duarchos, tizenkét falanzs élén a triarchos áll s mindezek fölött az omniarchos, aki a világ új fővárosában, Konstantinápolyban székel s minisztériumával a nemzetközi ügyeket intézi. A föld összes falanzsai szövetséges államok, alkotmányuk azonos elvek alapján van berendezve s nemcsak a munkát, hanem a nevelés és tanítás ügyét is szervezik. Nem lesznek többé elnyomottak, sem szegények, az új rend nem csökkenti semmilyen osztály jólétét, hanem *felemeli* a tömegeket a mai birtokos osztály színvonalára. „Le grand problème en mécanique sociale est d'élever le peuple au role de propriétaire.”

Fourier Parisba való átköltözése után *Owen*hez fordult, hogy Angliában vagy Amerikában állítson fel falanzsot. Amikor lépése nem járt eredménnyel, a *Saint-Simon*-féle iskolához fordult, de mivel itt sem ért célt, elkeseredett hangú írásban (*Pièges et charlatanisme des deux sectes Saint-Simon et Owen, qui promettent association et le progrès*

(1831) támadja és szociálpolitikai kalandorsággal s tudományos mezbe öltöztetett fecsegésekkel vádolja meg őket.

Az Owen-féle közösségre alapított berendezkedéssel szemben meggyőződéssel hitt a maga falanszter rendszerében, melynek alapja az *önkéntes*, szabad társulás, mely nem uniformizál és mindenkinek szabadságát meghagyja, írásait X. Károlynak s kora nagy tudósainak küldözgeti; felszólítja a világ gazdag embereit, hogy bocsásanak egy millió frankot rendelkezésére az első falanszter megvalósítása céljából. Tíz éven át törhetetlen hittel várta azt a gazdag emberbarátot, aki a szükséges pénzt felajánlja. Hiába várt erre, amint hogy hiába biztatta a német nagyhercegeket is, hogy közülök majd azt választják meg omniarchosnak, aki az első falanszot megalapítja. A falanszok valóra váltását nem érte meg: valóság és képzelet, foglalkozás és hajlam közti állandó ellenmondásban végezte nagy nyomorúságban földi életét.

A Fourier rendszere szerint megalapított amerikai telepeket alább ismertetjük.

5. §. Fourier méltatása és kritikája.

Talán fölösleges is bővebben beszélni az ismertetett tanok után arról, hogy milyen tévedésen épül fel *Fourier* elmélete az ösztönök kielégítéséből előálló harmóniáról. Nem lehet ugyan tagadni, hogy az embernek változatosság utáni szükséglete, finom lélektani megfigyeléseken alapszik de ha *cabaliste* és *papillonne ösztöneit* az emberek többsége állandóan ki tudná elégíteni, azok a közjót veszélyeztető zabolátlansággá fajulnának. Itt máris alapvető tévedéssel állunk

szemben. Ilyen fundamentumra nem lehet egy egész szociális rendszert építeni. A csoportösztönök szerepe, vagyis az, hogy az ember gazdasági tevékenységének teljesítményét a másokkal együtt való munkálkodás fokozza, már Aristotelesnél felmerült gondolat. *Fourier* jól látta az asszociáció nagy jelentőségét, de megvalósítására nem találta meg a kellő eszközöket, ő nem annyira a munkára, mint a boldogságra való jogot formulázza, s nem annyira a munka, mint inkább az élvezet ösztönét akarja termelési tényezővé tenni s ebből az alapon dolatból megvalósíthatatlan követelésekkel lép fel. Hisz a munkabeli változatosság úgy, ahogy kívánja, komoly tevékenységre képtelen emberek nemzedékét nevelné fel s a munka minden gondosságát lehetetlenné tenné. A nemek egymáshoz való viszonyáról hirdetett tanai szintén teljesen hibásak. A család erkölcsi értékét nem tudja kellőképp megbecsülni s a XIX. század szocialistái közül ő az első, aki a szabad szerelem híveként a családot alá akarván ásni, mint Warschauer mondja, sajátos bordélyfilozófiát hirdet, amely a későbbi szocialista irodalomban nem maradt visszhang nélkül. Gyermekevelési rendszere szintén agyaglábon áll. A tanításnak az a szabadsága, amelyet ő kíván, a kultúra visszafejlődésére vezetne.

Ámde ha alapjában téves is *Fourier* rendszere, melynek csak szűk körben való elterjedését, nem utolsó helyen, keresett műszavakkal való teleltömöttsége okozta s ha meg is lehet mosolyogni egész rendszerét s ha a falanzsokban lefolyó életet nem is lehet egyébnek tartani, mint fantazmagóriának, mégis el kell ismerni, hogy ez a rendszer csak külső megjelenésében fantasztikus s ha gondolatai különösek is, írásai a sorok között nagyon sok igazságot tartalmaznak. Nem egyszer lepnek mert

azzal a biztossággal, mellyel szerzőjük a jövőbe lát és nem egyszer meglepetve állapítjuk meg, hogy csodálatosan gyakorlati eszméiből már is sok megvalósult. Az ő eszméje a Szuezi-csatorna, a városi telkek értékemelkedésének a közösség részére való igénybe vétele, a közegészségügy megjavítása, a villamosság és a gőz erejének a tér és az idő megrövidítésére való felhasználása, ő hirdeti a kontinensen először a nagy községi üzemek, közraktárak, népkonyhák, munkáslakások szükségességét! S be kell vallanunk, hogy a modern hotelpaloták a falanszter előnyeit, a bérkaszárnyák pedig árnyoldalait mutatják be. A nő (emancipációjára irányuló törekvések sorában is kezdeményező Fourier.

Amit pedig fentebb a falanszter berendezéséről mondtunk, azt igazolja, hogy *Madách* falansztere nem *Fourier* falansztere. Igaz, hogy a falanszter, kigondolójának eszméi szerint nem volt megvalósítható, s feltehető az is, hogy a szabad asszociáció, amelyen a falanszter felépül, a valóságban teljes kényszer, a kaszárnyaszerű, minden vonatkozásában ellenőrzött élet alakját öltötte volna magára. *Fourier* azt akarta, hogy az egyéniség hajlamai szabadon érvényesülhessenek. Ámde az ember idáig még nem tudta levetkezni antiszociális tulajdonságait: így hát a kényszer vagy legalább is a fegyelem múlhatatlanul szükséges a termelő munka és az egész társadalom tervszerű szervezéséhez. A pesszimista *Madách* az individualista társadalom szabadságával szembe állítja a szocializmus kényszerét, de ez a merev szembeállítás, ez a kétségtelenül zord ellentét, csak az ő filozofikus költészetének céljaival van indokolva. Be akarja bizonyítani, hogy az emberek minden intézménye gyarló s akár individualista, akár szocialista, akár a kettőt összeegyeztető jel-

legű társadalmi berendezést teremt is, a teljes boldogságot *egyik* sem adhatja meg. Ezért Madách pesszimizmusának nem is lehet más vigasztalót nyújtania, mint az isteni biztatást és parancsot, hogy az ember küzdjön és bízva *bízzon*.

Mindenesetre végtelenül érdekes, hogy az optimista és a világ harmóniáját remélő *Fourier* falanzsrendszeréből miképen lesz a pesszimista *Madáchiul* a jövő társadalmának borzalmas zsarnokságát mutató torz intézmény! Érdekes az is, hogy Madách ép a falanzstert választotta ki modelljéül. Pedig a falanzs a szabad egyesülés és részvények jegyzése útján alakuló önkéntes társulási rendszer és nem is az egész társadalmat átfogó kényszer-alakzat. De talán a falanzster tervében szembeszökően megnyilvánuló új berendezkedés szemléltethetősége tette ezt Madách szemében alkalmas filozofálási objektummá. A múlt század ötvenes éveiben a falanzsterrel történt kísérletezgetések általánosan ismert volta mellett érthető is annak példaként szerepeltetése.

Mindennél fontosabb azonban, hogy *Fourier*nek a társadalom történelmi fejlődéséről szóló felfogása az első, amely valóban széleskörű, nagyszabású látókörről tanúskodik. *Fourier* tagadja meg először az emberiség folyton előre haladó fejlődésképeségének határtalanságába vetett hitet, melyet a XVIII. század ideológusai hirdettek, ő mutat rá, hogy minden nagy történelmi korszaknak emelkedő és hanyatló irányzata van s a fejlődés ugyanazon periódusán belül is hol előre megy, hol pedig visszaesik. Ezek olyan komoly tudományos nézetek, melyeknek erős hatása volt *Marxra* és a történelmi materializmus iskolájára.

Fourier gondolatai sorából a munkára való jog, a társadalmilag biztosított létminimum, az

asszociációs termelés elve s a munkának belőle folyó szervezése, a munkásbiztosítás és a hitel szervezése a későbbi „tudományos” szocializmusnak is alapjául szolgáló gondolatok.

6. §. Az *École Sociétaire*.

Fourier tulajdonképpen csak a júliusi forradalom (1830) után tudott tanainak híveket szerezni. Addig rendszere és neve úgyszólván teljesen ismeretlen maradt. Követői sorából egyik legkiválóbb a XIX. század tízes éveinek második feléből *Just Muiron*, aki Fourier munkáinak kiadását lehetővé tette és 1824-től kezdve maga is írt, azután *Clarisse Vigoureux*. Ezek az írók lassacskán külön iskolává alakultak, melyet *École Sociétaire* néven ismer a szocializmus története. Az iskolának több folyóirata volt, a már említett *Le phalanstère* s ennek bukása után a *La phalange*.

Az *École Sociétaire* legkiválóbb férfia, Fourier elméletének terjesztője *Prosper Victor Considérant* (1803–1893), aki már a kadettiskolában, növendék korában meghódolt a falanszter gondolatának. A tűzértiszt fényesnek ígérkező pályáját csakhamar elhagyta s ez az igazán élesesű, világos ítéletű, nagy szellemi és lelki képességű kiváló szónok és önzetlen emberbarát, mestere gondolatai terjesztésének szentelte magát. Főműve a *Lajos Fülöp* királynak ajánlott három kötetes *Destinée sociale* (1835-1844), mely azonban nincs befejezve. De már az első két kötettel elérte a maga elé tűzött célt, a nagyközönség megismerte belőlük *Fourier* tanait. Későbbi munkálkodását kisebb politikai és közgazdasági röpiratoknak, főként pedig a Fourier és a saját gondolatait, elsősorban pedig a társadalmi kérdés megoldását tárgyaló

népszerű munkának kiadására szentelte. Érdeme az is, hogy a fennálló állapotok erőszakos felforgatását elkerülve, akart kísérletet tenni Fourier eszméinek valóra váltására. Ebből a célból félredobván Fouriernek a nemek egymáshoz való viszonyáról szóló tanításait s más külön eszméit, a meggyőződés hatalmával propagálta a falanzsok rendszerének gondolatát. Ez az agitáció csakhamar sikerre is vezet, 1840 júniusában alakult meg 700.000 frank alaptökével a *Société pour la propagation et pour la réalisation de la théorie de Charles Fourier*. Ez az egyesület adta ki Fourier műveit s 1843-ban indította meg a *La démocratique pacifique* című lapot, mely a mester eszméit absztrakt jellegükből kivetkőztette és a napi politika kérdésévé tette. Az 1845-ben újonnan megindult *La phalange* című folyóirat hasábjain közölt tudományos cikkek sorozata s a *Considérant*, *Victor Hennequin* és mások végezte agitatorikus tevékenység mind szélesebb és szélesebb körökben tette ismertté Fourier nevét és rendszerét. Az egyház Fouriernek és az *École Sociétairének* műveit indexre tette, de külföldön – Spanyolországban, Angliában, az Egyesült-Államokban, Chilében stb. – mind több és több kör csatlakozott Fourier iskolájának táborához. Amerikában *Brisbane* terjesztette el Fourier tanait „The social destiny of man” (az ember szociális rendeltetése) c. művében, mely 1840-ben jelent meg. Ugyancsak *Brisbane* adta ki a sajtóismertetéseket mindarról, ami a Fourier-mozgalom terén Európában történt. Eleinte a *New-York Tribune* hasábjain, később saját lapjában, a (Phalanx-)ban, melynek megszűnése után *Harbinger* vette át az eszmék képviselőjét.

Franciaországban a sorozatok törvényét tudományosan vizsgálták, egész irodalom támadt, olyannyira, hogy az 1840–1850 közt megjelent mun-

kák száma körülbelül 300-ra tehető. Fourier eszméinek az alsó néposztályokba való bevitele céljából *Almanach phalanstèrien* jelent meg, 1846-tól kezdve pedig: külön *Bulletin phalanstèrien*, amely az iskola sikereiről számol be. *Béranger* ódát ír Fourier szelleméhez, *Louis Napoleon* nyíltan kifejzi rokonszenvét iránta s az április 7-ikét, Fourier születésnapját, 1838-tól kezdve mindenkor nagy ünnepek között ülik meg. Ezek a bankettek Franciaország más városaiban és külföldön is szinte nemzeti ünnep jellegű ünnepnapokká válnak. Fouriernek sok példányban terjesztett mellszobra, kameákra vésett arcképe, melltűkre rajzolt képe, a hozzá írott versek tömege, a sok ünnepi szónoklat stb., stb. mind azt mutatja, hogy az *École Sociétaire* életerős iskolává lett és a Fourier-féle tanok az elvont vizsgálódások köréből a pártok forrongó életébe plántálódtak át. A februári forradalom (1848) eseményei közepette azután a pillanat kedvező alkalmát akarta felhasználni *Considérant* az ideák realizálására (Warschauer).

Az 1848. októberében tartott *Congrès phalanstèrien*, melyen csak franciák vettek részt, már egyenes követelményeket állít fel: az államot tehát – nem mint eddig a községet – kívánja kötelezni arra, hogy a gazdaságilag gyöngébbek érdekeit megoltalmazza, sőt a francia nemzetgyűlést felhívja, hogy a kísérlet céljából megalkotandó falanzs céljaira szükséges eszközöket rendelkezésre bocsássa. *Considérant* 1849. április 14.-én a francia kamarában többórás beszédben fejti ki a falanzsok lényegét s Paris közelében megfelelő nagyságú – 1600 hektár – földterületet kér a falanzs számára s kötelezi magát, hogy négy hó alatt összehozza a szükséges üzemi tőkét. Ha a kísérleti falanzs eszméje a francia kamarában nem is szerez többséget s ha az *École Sociétaire Louis*

Napoleon ellen a legmesszebbmenő harcot kezdi meg, mivel benne az állam legnagyobb ellenségét látja s ha a *Democratic pacifique* működése meg is bénul és *Considérant* menekülni is kényszerül, a falanzsok rendszerének realizálására irányuló törekvések mégsem vesznek teljesen kárba.

7. §. Kísérletek a falanzs rendszer megvalósítására.

A második császárság – mint *Warschauer* mondja – csakhamar megásta a sírját *Fourier* iskolájának. Ámde *Considérant* meggyőződését az eszmék igazsága és megvalósíthatóságuk tekintetében nem temethette el. Száműzetésében hosszabb időt töltött Amerikában s amikor Bruxellesbe visszatért, 1854-ben *Au Texas* címen kiadott munkájában Texast mint a jövő országát dicséri, az *École Sociétaire* régi tagjaihoz, s minden nyelvű és nemzetiségű szocialistához felhívást intéz a Texasba irányuló kivándorlás érdekében s ha a kolonizáció megtörténik, mintaközségek alapítására, amelyek lassacskán falanzsokká alakíthatnak át. 1854 szeptemberében Bruxellesben egy millió dollár alaptőkével sikerült is egy európai-amerikai gyarmatosító társaságot létrehozni. Az új kolónia Texasban 1854-ben *Reunion* néven alakul meg. Minden társadalmi rétegből 1200 egyén sereglik össze a hívó szóra. Minden fajta szocialistának egyesülési pontja az új falanzs, amelynek megteremtésére *Fourier* hívei jelentős anyagi áldozatokat hoznak. Ámde a remények nem váltak be, az amerikai bajtársak támogatása elmaradt: a kivándorlókat nem helyesen válogatták meg: nem tudnak megfelelni annak a nehéz munkának, amely reájuk várt: az üzemi tőke csakhamar kimerül s három évi keserves kínlódás és saját lelki

egyensúlyának felbillenése után 1857-ben *Considérant Du Texas, Premier rapport à mes amis* című munkájában kénytelen bevallani, hogy kolonizációs törekvései megbuktak. A *Reunion* gyarmat 1863-ban, az amerikai polgárháború alatt megszűnt.

A texasi kísérlet azonban nem volt az utolsó. Még Fourier életében akarta megalkotni *Dévay* és *Baudet-Dulary* Condé sur Vesgre-ben (1832) az első falanzsot *Colonie Sociétaire* címen. De ez még előmunkálataiban csődöt mondott. 1840-ben Brestben akarta – még pedig csak gyermekek részére – megcsinálni a falanzsot, de *Considérant* ezzel a tervvel szemben elutasító magatartást tanúsított. 1841-ben Palmitarban (Brazília) francia kivándorlók kísérelték meg falanzs létesítését. A bourgognei Citeaux egykori kolostorát *Arthur Young* pénzbeli támogatásával akarták 1841-ben falanzssá átalakítani. Mindezek a kísérletek még kezdő lépéseiknél csődöt mondtak. 1846-ban Algírban terveztek egy földművelő gyarmatot *Sigville* néven, amelyet *Soult* marsall támogatott. Ez nem volt a szó szoros értelmében falanzs, csak a „munka, tőke, tehetség”, fourieri alapon való egyesülése. A kísérlet még sem járt tartós eredménnyel. Az északamerikai Egyesült Államokban is alakultak falanzsok, ezek azonban csak nagy módosításokkal fogadták el Fourier tanait (1. alább).

Mindezek a kísérletek rövidebb-hosszabb idő múlva – a leghosszabb időtartalom 15 esztendő volt – csődöt mondtak. A tőkehiány, az eredménytelenség, a Fourier-féle szocializmusnak spiritizmussá való fajulása és még sok más ok ásta meg sírját mindezeknek a törekvéseknek, melyek utópiákat akartak valósággá varázsolni.

De ha Fourier falanzsrendszere nem is volt gyakorlatilag megvalósítható, a „munka, a tőke és

a tehetség” harmóniájának biztosítására irányuló törekedése egyik tanítványának, *Jean Leclaire* (1801-1872) párisi festőnek működésében mégis érett gyümölcsöket termett. Leclaire hozta be 1842-ben azt az újítást, hogy az üzemében alkalmazott munkásoknak részt adott a nyereségből (*participation aux benefices, profit sharing*) és ezzel iskolát teremtett.

Fourier másik tanítványa, *Andre Godin* (1817–1888), aki irodalmilag is tevékenykedett. Munkái a *Solution sociale* (1871) és a *Mutualité sociale et association du capital et du travail, on extinction du pauperisme, stb.* (1880). Az Aisne megyében levő Guise községbeli üzemét 1859-ben egy familistère nevű munkáslakóházzal bővítette, 1876-ban behozta a munkások nyereségben való részesítését s 1880-ban az egész nagy gyárat *Société du familistère de Guise. Association cooperative du capital et du travail, Godin et Cie* néven részvénytársasággá alakította át, de úgy, hogy a részvények lassanként a munkások kezébe kerülhessenek. A familistèrenek nagy irodalma van s a guisei gyárat nem győzik eléggé magasztalni. Hasonló eszmék hatása alatt áll, ha nem is Fourier érlelte meg ezeket a gondolatokat, a Zeiss-Stiftung, amely kiváló szociálpolitikai jelentőségét főként *Ernst Abbe* munkásságának köszönheti.

Sőt *Aristide Briand* francia miniszterelnök terve, mely az u. n. „sociétés a participation ouvrière” létesítésére irányul, szintén ezen a nyomon halad, amikor a munkást munkabére arányában részesíti a vállalat nyereségében s munkarészvénye útján helyet és szavazatot biztosít neki az üzem vezetésében. 1908-tól kezdve néhány francia bányamű ezeket a munkástársaságokat meg is alkotta.

Természetes, hogy ez már nem szocializmus: ezekben az új intézményekben szó sincsen a magántulajdon megszüntetéséről vagy korlátozásáról, hanem csak a bérvizonyok megfelelő átalakításáról. Fourier gondolatában keli mégis a nyereségben való részesítés szociálpolitikai intézményének alapját keresnünk. Abban az eszmekörben, amely lehet fantasztikus, utópisztikus, lehet megmosolyogni való, de szilárd mag gyanánt mégis először tartalmazza a „munka, a tőke és a tehetség harmóniába hozásának” gondolatát.

8. §. Fourier rendszerű alapítások Amerikában.

a) A Fourier-féle tanok amerikai képviselőjének, *Brisbane*-nak *Tribune* című lapja a falanzsok alapításának következő szabályait adja:

1. A társadalom azonnali átalakulása nern lehetséges, csak *fokozatos*, sőt egyelőre csakis *helyi* munkáról lehet szó.

2. Nem szabad meggondolás nélkül egyik asszociációt a másik után létesíteni, hanem az erőket egy-egy szervezésre kell összpontosítani.

(Mindkét szabály a könnyen hevülő, egy eszmétől azonnal megváltást váró franciák jellemével szemben a higgadt amerikai gondolkodást tükrözi vissza.)

3. Az asszociáció alapításának legegyszerűbb módja, ha 400 személy ezer-ezer dollárnyi befektetéssel egyesül, úgy hogy összesen 400.000 dollárnyi tőke legyen együtt; a részvényesek között a bruttó haszonnak egynegyedét kell felosztani, ha azonban a részvényesek úgy kívánják, tőkájük kamatozását részükre *számszerűleg* is biztosítani

lehet; az év végén mutatkozó tiszta nyereség azokat illeti, akik dolgoztak is. Az alapítás jövedelmezőségének számítási alapja a következő: az ezer dollár alapbefizetésből befolyó 400.000 dollárnyi alaptőkéből 150.000 dollárt építkezésre fordítanak, ami 10/ó-os kamat alapján 15.000 dollárt igényel, mely összeg a 400 résztvevőt terheli, – azaz egy-egy személyre $37\frac{1}{2}$ dollár esik. Természetesen a lakások nem egyformák, és így ez a $37\frac{1}{2}$ dollár csak az átlag bér. (A legszebb lakásokért 100 dollárt kell fizetni, míg a legolcsóbb szoba ára 20 dollár.) Az étkezés, tekintve, hogy a közös termelés, főzés sok előnnyel jár, személyenként 60 dollárba kerülhet, de aki jobb ételeket kíván, 100, illetve 150 dollárért ezt is biztosíthatja. A *legegyszerűbb* lakás és étel ilykép 80 dollárba kerülne, azaz minden részvényes az ezer dollár befizetésének kamatjáért az asszociációban a lakást és ételmet biztosíthatja magának. A munka eredménye a kényelmi és luxus kiadásokra marad. Ez elég jelentékeny, ha tekintetbe vesszük, hogy az asszociáció az alaptőke egy részéből gépeket, célszerű munkatermeket szerez be, úgy hogy a 400 résztvevő az asszociációban sokkal eredményesebben termelhet, mint külön-külön, (íme, a később bekövetkezett nagy munkaegyesítés szükségességének *szocialista* szempontból való megindokolása!)

Ezeket a *Tribune* felállította szabályokat a New-Yorkba egybehívott kongresszus határozatba foglalta és kibővítette. Ez a kongresszus azonban – és itt ismét az amerikai jelleg ütözik ki – azt is kimondotta, hogy magukat nem Fourieristáknak, hanem az „*Amerikai Egyesült-Államok asszociációistáinak*” nevezik. Ellensúlyozta ennek a szeparálási lépésnek hatását, hogy „európabeli elvbarátaikat” biztosították baráti együttérzésük-

ről és Brisbanet megbízták, hogy Európába menjen és ott a Fourieristákkal a közös munkáiról táncsozzék.

Megállapította a kongresszus, hogy átmenet nélkül a társadalom át nem alakítható, hiábavaló fáradság tehát a fennálló gazdasági rendnek minden olyan reformja, mely egyszerre akarja a Fourier-féle elveket életbe léptetni; előbb tanítani, nevelni kell az embereket és a felvilágosult hívőkkel mintatelepeket kell felállítani, hogy az asszociációs közösségek lehetőségét praktikus példák igazolják.

Jellemző az a határozat, amely szerint a teleplétesítések *előfeltétele*, hogy az alapításhoz elegendő gazdag embert nyerjenek meg. Íme, az amerikai elgondolásban mily másképp – *reálisabban* – fest a Fourier-féle elmélet, mint hazájában, Franciaországban, ahol Fourier egyetlen falanzstól az egész világ térképének megváltozását remélte.

b) Az első amerikai falanzs a *Sylvania Asszociáció*, melyet 1843. elején New-York és Albany városokból származó telepesek alapítottak. Pennsylvániában a Delaware folyó partján, Milford közelében. Alapítói főleg kézművesek (összesen 150 személy), akik 25 dollár lefizetésével váltak részvényvesekké. Az alapítólevél szerint a végcél: a tömegeknek, az elnyomott dolgozóknak, a nyomor és tudatlanság rabszolgáinak felszabadítása, az, eredmény pedig – mint ezt a Phalanx 1844. aug. 10.-iki száma jelenti – a Sylvania Asszociáció meggyőződött arról, hogy céljait a rosszul megválasztott területen megvalósítani nem tudja és feloszlását elhatározta. Mennyivel őszintébb és igazibb az a jelentés, melyet a telep egy alapítója írt a megszűnésekről: az emberek nem passzív testek, melyeket oda helyezhetünk ahova akarunk,

– ha így lenne, sikerült volna a harmóniát megteremteni – az emberek *aktív* lények, különböző testi és szellemi erőkkel, hajlandóságokkal és hibákkal, melyek összhangba hozására nincs lehetőség.

Pennsylvaniában még a következő asszociációs telepek alakultak:

Peace Union Settlement, melyet *Smolinkar* osztrák eredetű ember alapított, főleg német telepesekkel.

Mac Kean County Association, szintén német alapítás, 30.000 acre kiterjedésű területen, 100 dolláros részvényekkel.

One-Mentian Community, melynek alapítói a 800 acre területet (Monroe Countyban) szorgalmasan művelték és erős fanatizmussal hittek az eszme megvalósíthatásában. A hívek a telep megszűnése után is együtt maradtak és mint szekta működtek, de később szétszóródtak.

Social Reform Unity, *Goosepond Community*, *Leraysville Phalanx*, melyek mind igen rövid ideig állottak fenn.

Amerika egyéb részein alakult telepek:

Clark son Phalanx (1844-ben alakult, de rövid ideig tartó együttműködés után nagy nőrok közepette feloszlik), *Sodusbay Associatio* (alap 1844-ben), *Bloomfield Associatio* (1844), *Ontario Union*, *Marlboronzh Associatio*, *Prairie Home Community*, *Trumbull Phalanx*, *Ohio Phalanx*, *Clermont Phalanx*, *Integral Phalanx*, *Alphadelphia Phalanx*, *La Grande Phalanx*, *Columbian Phalanx*, *Springform 'Associatio*. *Wisconsin Phalanx* és végül az időbeli-
léc: legutolsó és jelentőségében legnagyobb alanítás: *a North-American Phalanx*, melyet a fourierizmus főpróbáinak tartottak. Alapításiban *Brisbane* és *Greeley is* részt vettek. Maga a telep New-York

városa mellett feküdt (Monmouth County, New-Yersey) és túlélte az összes telepeket. Az első telepések 1843. őszen kezdtek meg a munkát, 1844-ben kilencven volt a közösség lélekszáma, a telep tőkéje pedig 28.000 dollár, melyből 18.000 dollár a részvénytőke volt, 10.000 dollár pedig a birtok vételére még fennmaradt tartozás; 1852-ben a tőke már 80.000 dollárt tett ki. A tagok a lakáson és ételmen kívül munkájukért havi 3 dollár és 80 centet kaptak, a részvénytőke után pedig: $4^{84}/100\%$ -ot fizettek, később, 1851-ben a tagok munkájukért már 14 dollár 59 centet kaptak. Az élet ott nagy változásokon ment keresztül. Mikor a telepet 1852-ben egy szocialista író meglátogatta, már olyan jelentést írt róla, hogy a közös étkezőben az asztalon étlap volt és mindenki azt rendelhette meg, amit enni akart. Ha tekintetbe is vesszük, hogy a bevásárlás, főzés altruista alapon történt, nincs-e számos egyesület, mely ilyen étkezőt tart fenn anélkül, hogy ezt a társadalom *átépítése felé vezető lépésnek tekintené?! A North American Phalanx*ből 1853-ban többen kiváltak és új telepet alapítottak (Raritanbay Union). Itt már közvetlenül megfizették a teljesített munkát és minden szakma önállóan dolgozott és számolta el mind jövedelmeit mind kiadásait. Az út mind élesebben kanyarodik Fourier „társadalomátalakító” eszméitől. Egvkorú leírás szerint: „a legtöbb tag becsületes ember, kevés rossz és nem sok jó tulajdonsággal, akik nyilvánvalólag nem egy ideáért dolgoznak”. Ez a kevés szó jól jellemzi a helyzetet. A nagy lelkesedéssel megindult Fourier mozgalom utolsó hullámcsapása a *North-American Phalanx* szorgalmas, dolgozó, egymáshoz szokott emberek munkaegyesülése, melynek sorsa tulajdonképpen közömbös a szocializmus szempontjából. Csak a teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy 1856 január havában a telep kimondta feloszlását. A közös munkához szokott te-

lépések egyrésze a *Considerant* alapította texasi kolóniához csatlakozott.

c) A Fourier propagálta asszociációs gondolatot később a *kooperáció* eszméje váltott fel. Amerikában község is alakult ezzel a rendszerrel (Coloradóban), ahol 1800 lakos élt együtt. Délkalfornióban német telepések is életre keltették a kooperáció gondolatát, mely az asszociációnál megfelelőbbnek bizonyult mindaddig, míg kevés számú, *egyforma* foglalkozású és igényű munkáscsoportra szorítkozott. (Ilyenek voltak Californióban az aranyásók, a favágók, a szénégetők kooperációi.) San-Franciskóban az általános cipészsztrájk alkalmából harminc sztrájkoló a kooperáció rendszere mellett egyesült cipőgyár létesítésére. Szorgalmas, ügyes munkások voltak, szerencsájükre jó vezetőt is találtak, úgy hogy az üzem virágzott, a résztvevők boldogok voltak és a kooperáció eszméinek harcosai a *rendszer* diadalát hirdették. Csakhogy mi történt? *Amint annyi munkások lett, hogy a 30 alapító nem tudta elvégezni és további munkásokra volt szükség, – a kooperáció nem úgy bővült ki, hogy a rendszert tovább építve, új tagokat illesztett be a kooperációba, hanem a szükséges munkásokat, mint alkalmazottakat fogadta fel, azaz a kooperáció munkaadó testületté vált.*

A kooperáció fejlődési útját klasszikus egyszerűséggel mutatja be ez a példa. Az emberek munkára egyesülnek és boldogulnak – ha dolgoznak, ha igénytelenek és ha egyforma gondolkosúak – és emellett a gazdasági viszonyok tevékenységükre kedvezők – amint azonban a munka eredménye mint félretehető tőke jelentkezik, erre való igényüket nem hajlandók másokkal megosztani és a hozzájuk kívánczókval szemben ugyanoly álláspontra helyezkednek, mint a többi *munka-*

adók. A san-franciskói kooperációból hamar olyan vállalat lett, melyben az alapítók a közvetlen munkában már részt sem vettek, hanem csak irányították a vállalatot és a hasznot *osztalék* formájában felvették.

d) Amerika óriási területének gyors benépesítésében sokféle körülmény játszott közre. Ezek között nem a legkisebb jelentőségűek azok a szellemi áramlatok, melyek lakóhelyeikről ezrével viték el a lakósokat, hogy eszméiknek, vallási felfogásuknak megfelelőbb helyeket keressenek. Vad őserdőket irtottak ezek a fanatikusok, éveken és évtizedeken át dolgoztak a legnagyobb igénytelenségben, hihetetlen nélkülözéseket szenvedve és amikor végre a föld meghódolt az emberi munkának és jól termő szántók és gazdag legelők váltották fel a vadont: a telepések különleges szervezetei feloszlottak. Hivatásukat azonban betöltötték. A telepből város, a városból állam lett. Amerika hatalmas épületének nem egy pillérét a legbizarrabb szekták építették.

A szocializmus szempontjából nem teljesen érdektelenek ezek a mozgalmak, bár alapirányuk kétségtelenül nem szociális jelegű. Röviden megemlékezünk mégis közülök a XVIII. század negyvenes éveiben keletkezett shakerek szektájáról (shake = reszketni), melynek egyik alapítása a *kereszténység őskommunimusa*. Ezt a hívők szigorú következetességgel valósítják meg és az igazi shakerek nemcsak minden magántulajdontól tartózkodnak, hanem a házasságtól is. Ezért a szekta csak prozeliták útján szaporodik. A szektának azonban vannak előkészítő tagozatai. Akik ezekbe tartoznak, *azokra* nem kötelezők ezek a szigorú szabályok. Az első osztályba tartozók nősülhetnek, gyermekeiket szabadon nevelhetik és vagyonuk felett is szabadon rendelkeznek. A második osztályba

tartozók már családnélküliek és kommunisztikus közösségben élnek, a munkát külön nem díjazzák. A közösség mindenki megélhetését biztosítja, – vagyonát azonban mindenki megtarthatja.

Rendszerint – s ez felette jellemző – sem az első, sem a második osztályból nem lépnek át a tagok a harmadik az igazi shakerek – osztályába, ahol az evangélium szigorúan értelmezett szavai szerint, teljes közösségben, család nélkül és egyedül a krisztusi életre való előkészülés eszméjének élnek a hívők. Ezeknek puritán élete befelé nem hódít – pedig csak ez bizonyítaná az eszme vonzóerejét – hanem a világ elfáradt, elkeseredett embereire hat, kik vallási rajongásukban vállalkoznak a krisztusi ezeréves birodalom megépítésére (Revival mozgalom). A shakerek ugyanis legfanatikusabb hívei annak a gondolatnak, hogy elérkezett az idő, amikor Krisztus átveszi az uralkodást és megkezdődik a boldog ezer esztendő. A shakerek ezt az időt megtisztultan, készen akarják bevárni, hogy rögtön részesei legyenek Krisztus kegyelmének. A shakerek szektája mellett megemlítjük az *Oneida* községeket (Madison County), melyek a maguk bizar vallási tételeiken kívül a szocializmus és kommunizmus eszméit is hirdetik. A hívők egyik „újítása”, hogy a monogam házasság helyébe a „csoport” házasságot tették, persze bibliai szómagyarzatok alapján (János XVII-21.). A különös mozgalom apostola *John Humphrey Noyes* volt, propagáló iratuk, a *The Bible Communism*, mely az evangélium szavaiból bizonyítja, hogy az igazi keresztények csak kis kommunista községekben, komplex házasságokban élhetnek. Ezek miatt az emberi természettel ellenkező tanok miatt sokat üldözték őket. Ez azonban – mint mindig – csak erősítette a szektát, melyről ép ez üldözések foly-

tán vettek tudomást azok a minden bizarrságra kapható emberek, akik azután belépnek a szektába.

Az ismertetett szektákon kívül Amerikában százával vannak szekták, közösségek, melyek a legkülönbözőbb célból és elvek alapján keletkeztek. Mindegyiknek meg van azonban az a közös jellege, hogy a tagok *nem* gazdasági alapon csoportosulnak, céljuk sem gazdasági, hanem hitük fanatizmusa tartja őket össze. *Gazdasági hivatásuk mégis volt ezeknek az alakulatoknak: Amerika területén olyan nehéz munkára vállalkoztak, melyek elvégzése fanatizmus, lemondás nélkül ily rövid idő alatt nem lett volna lehetséges, – a szocializmus további fejlődésére azonban befolyást nem gyakoroltak.*

II. FEJEZET.

A racionalisztikus szocializmus centralisztikus iránya.

I. §. Babeuf.

A racionalisztikus szocializmus eddig ismertett rendszerei föderalisztikus alapon állottak. Mind Owen, mind Fourier meg voltak győződve, hogy az igazságos társadalom csakis a szövetkezés, az asszociáció segítségével valósítható meg. Ezzel szemben François Noel Babeuf (1760-1797), aki a klasszikus római kor ideáljaival kacérkodó romantikus forradalmi időkben magát Gracchus Babeufnek nevezte, az államhatalomnak a demokrácia segítségével való meghódítása útján akarta a jobb társadalmi rendet megszervezni. Ez az alapfelfogásbeli különbség, amely őt előzőitől elválasztja, közel hozza a fejlődéstörténeti szocializmusához, s ennek gyakorlati alakjához: a szociál-

demokráciához, bár semmikép sem lehetne azt mondani, hogy *Babeuf* ezzel azonos alapon működött.

Babeuf fellépéséig Franciaországban a kommunisztikus tanokat a földosztással tartották azonosoknak. *Babeuf* az első, aki azt tanítja, hogy a földosztás a gazdasági és társadalmi bajokat nem szüntetné meg, mert hatása csak rövid ideig tartana. Hirdeti, hogy ellenkező úton kell haladni: Franciaországot depropriétizálni kell, vagyis az egyéni földtulajdont általában meg kell szüntetni. *Rousseauval* tart és azt hirdeti, hogy a föld senkié, hanem mindenkié! Jelszava a hanyatló görög államok jelszava lett: Szegények harca a gazdagok ellen. Amikor szeméretet vetik, hogy a tehetség, a munkaképesség, különböző s ezek egyenlőtlensége miatt szociális és gazdasági téren sem lehet egyenlőség, *Babeuf* azt feleli, hogy a tehetség felsőbbbsége csak képzelet és az intelligencia értéke is csak vélemény dolga. A *Tribun du peuple* folyóirat 35. számában közli *Terrible Manifeste*-jét, mely követeli a magántulajdon eltörlését, az embereknek tehetségük és ismereteik szerint való alkalmazását, a termékeknek közös raktárban való elhelyezését és a javak teljesen egyenlő elosztását minden személy és minden tárgy kataszterének elkészítése útján. Hogy ez nem tartozik a lehetetlenségek közé, mutatja – szerinte – az, hogy a milliós hadseregekről is így gondoskodnak. Ezt az igazgatást kell az egész népre kiterjeszteni (administration supreme).

Miután *Babeuf* jól látta, hogy gondolatait egyedül írásai segítségével nem valósíthatja meg, arra az álláspontra helyezkedett, hogy „minden nagyot, ami a néphez méltó, csak maga a nép valósíthat meg” – tehát felkelést szervezett. Ebből a célból *Société des égaux* névvel társaságot alapít. A

társaság felhívása, melyet *Sylvain Maréchal* társaságában szövegezett meg, különbséget tesz a „feltételes” és a „valódi egyenlőség” között. Amaz a törvény előtti egyenlőség, mely meddő fikció, ez a tényleges egyenlőség, amelyre azt mondja, hogy „mi ezt a teljes egyenlőséget akarjuk, vagy a halált. Mi a javak egyenlőségét kívánjuk!” *Maréchal* odáig megy, hogy a végső konzekvenciákat is levonja és kijelenti: „Vesszen el inkább minden művészet, hogy megmaradhasson a valódi egyenlőség!” Babeuf ebben a manifesztumban azt hirdeti, hogy a francia forradalom csak előjátéka egy újabb forradalomnak, amely sokkal nagyobb és sokkal magasabb, de egyszersmind az utolsó is lesz. Lélektanilag azonban érthető ez a jelszó: a fanatizmust másként a hívők lelkébe nem lehet beégetni, s a teljesen ellenséges környezetben a sikerről való meggyőződés nélkül eszmékért nem lehet küzdeni. A javak közösségének megvalósításáért és az 1793-iki alkotmány visszaállításáért a titkos társaságokban való agitáció elégtelennek bizonyult. Ezért *Babeuf* a hadsereg soraiba is átülteti a felkelést. Ez okozza vesztét. *Grisel* kapitány részt vesz a felkelés előkészítésében, de elárulja és *Babeuf* 1797. május 27.-én vérpádon végzi életét.

2 §. Cabet és az ikarjai kísérletek.

Babeuf eszméit és tanításait csakhamar elfelejtették, csak két évtizeddel később (1828), amikor egyik társa, *Buonarotti* megírta a Babeuf-féle összeesküvés történetét, foglalkoztak újból Babeuf tanaival.¹ A júliusi forradalom után pedig a bur-

¹ Advielle, Histoire de G. Babeuf et du Babouvisme. Paris. 1884. — Buonarotti, Histoire de la conjuration pour l'égalité, dite de Babeuf. Brux., 1828. — Stein, Sozialismus

zsoaziának hatalomra jutásával, amikor Franciaország indusztriálizálódásával kialakul a proletariátus, Babeuf rendszere renaissanceát éli Cabet (1788-1856) működésében.²

Etienne Cabet ügyvéd, politikus, a júliusi forradalom után egy évig Corsica biztosa. Ellenzéki természete a kormánnyal harcra viszi és az 1832-ben alapított Le Populaire-ben oly erősen támadja Lajos Fülöpöt, hogy Franciaországot el kell hagynia. Angliában talál új hazát, ahol történelmi tanulmányokat folytat. A kapitalisztikus fejlődés közvetlen szemlélete alatt arra a meggyőződésre jutott, hogy „az ipar óriási haladása mellett most lehet legkönnyebben a jószágközösséget megvalósítani s általában könnyebben egy nagy nemzet körében, mint egy kicsiny népnél”. Morus Tamás *Utópiájának* hatása alatt írta meg főmunkáját, amely álnév alatt, két kötetben csak 1840-ben került nyilvánosságra. (*Voyage et avehtüres de Lord W. Carisdale en Icarie. Traduit de l'Anglais de Francis Adains par Th. Dufruit.*) Ez a munka csakhamar öt kiadást ért (1843, 1845, 1846, 1848) és pedig most már szerzője neve alatt, *Voyage en Icarie* címen.

Ez a regény – Morus művének a francia kispolgári mértékre szabott utánezata – az utolsó nagy utópia. Ezzel Cabet visszaesett a XVIII. század eszmevilágába. Ma már nem tudjuk méltányolni azt a benne leírt szerelmi történetet, mely Carisdale lord és egy ikariai hölgy között szövődik, pedig a maga idejében ez a história nagyon leköttötte az emberek figyelmét.

und Kommunismus des heutigen Frankreichs. 2. Aufl. Bd. I. Leipzig, 1848.

² Szül. 1788 január 1-én Lyonban, meghalt 1856 november 8.-án St. Louisban (Egyes. Államok).

A munka címlapja eléggé jelzi a munka irányát:

Testvériség
 Mindenki mindenkiért Mindenki mindnyájunkért
 Szeretet

Egyetemlegesség Igazságosság Nevelés
 Egyenlőség Kölcsönös segély Értelmiség, Ész
 Szabadság Általános biztosítás Erkölcsiség
 Választhatóság A munka szervezése Rend
 Egység Gépek mindenkori használhatása Egység
 Béke A termelés növekedése
 A termékek egyenletes felosztása
 Az inség elnyomása
 Növekedő javulás

Első jog: Házasság és család Első kötelesség:
 élni folytonos haladás dolgozni
 Mindenkinek Bőség Mindenkinek
 szükségletei Művészet ereje szerint
 Általános boldogság

A munka bevezetésében Cabet kifejti, hogy a természet olyan sok kincset nyújtott az emberiségnek, hogy sorsa nem lehet a boldogtalanság és nem igaz az sem, hogy az ember rossz. Minden bajnak a társadalom helytelen berendezése az oka, és ennek a berendezésnek főbüne az egyenlőtlenség. Az emberiséget az egyenlőség alapján kell megszervezni, ami lehetséges is, ha elfogadjuk a vagyonszűkösséget. Hirtelen, átmenet nélkül ezt nem tehetjük meg, előbb az új ideákra rá kell nevelni az embereket, hogy *azután* boldogok lehessenek.

Az új társadalom példáját Cabet Ikariában nyújtja, ahol semmiféle osztálykülönbség nincsen, nem ismerik a magántulajdont és a pénzt sem, mégis meg van minden anyagi és szellemi ereje az embereknek, rendelkezésre állnak a legtokélete-

sebb közlekedési eszközök és kulturális intézmények, sőt a luxus is nem egy kis kiírnék előjoga, hanem általános jellegű. A családi életet és a házasságot tisztelik és a nők nagy tiszteletben részesülnek. Általában a legteljesebb egyenlőség uralkodik és minden ikariai lakos át van hatva a tudattól, hogy az emberi boldogság vagyonkülönbségek mellett nem lehetséges.

Cabet az egyenlőségnek époly fanatikus harcosa, mint Babeuf, de míg ez a legélesebb harctól várta a megoldást. Cabet a társadalom újjáalakítása kérdésében elveti az erőszakot és „elvileg perhorreskálja a kegyetlen rendszabályokat alkalmazó forradalmakat”. Azt vallja, hogy a tökéletes társadalmi rend csak fokozatos fejlődési folyamatnak lehet az eredménye és ép ezért átmeneti intézkedésekre van szükség, amelyek a társadalmat fokozatosan átalakítják. Jellemző, hogy még a kommunizmus bevezetése után is legalább ötven évig fentartandónak vélte az egyéni szabad tevékenységet és a magántulajdont. Átmenetileg megelégedett a vagyon és a tőke progresszív megadóztatásával (a munka jövedelme ezzel szemben adómentes), a munkabér és a nélkülözhetetlen árúk árának hivatalos megállapításával és a létminimum biztosításával. Nyomban végre kellene azonban haitani a közoktatás reformját, hogy az új nemzedék már az új szellemben neveltessék. A kommunizmus rendszerét elsősorban az állami uradalmakban kell behozni. Cabet tanításai abból indulnak ki, hogy a testi és szellemi képességek gyakorlásánál fogva minden embernek természetes a vele született joga. Az emberek természet-jogai pedig egyenlők, mert ezek a jogok az emberi mindenségre vonatkoznak, az emberek pedig egyenlően emberek. Igaz, hogy ere jókét tekintve az emberek egyenlőtlenek, de az erő nem jog, sem annak forrása. A mai társadalmi rendnek ép az a hibája, hogy a hatalmi és

vagyoni egyenlőtlenség, a pénz és az egyéni tulajdon két részre bontja az embereket és a nagyobb részt megfosztja természeti jogaitól.

Ezeknek az eszméknek propagálására Cabet 1841-ben kiadta a *Mon crède communiste* című röpiratot, melyben összefoglalja tanításait. Nem volt műhely Parisban, amelyben ne ismerték volna Cabetnek ezt a röpiratát és az ikarai utazást. A lelkes, fanatizált hívek az eszme megvalósítását kezdték követelni. Cabet eleinte ellent állott a csábításnak, mert látta, hogy ez sok bajt vonna maga után („Point même d'essais de Communautés partielles, dont le succès ne pouvait faire que peu de bien, et dont la chute, presume certaine, ferait tout d'un coup beaucoup de mal.”) Később azonban engedett a hívek ostromának és 1847 májusában a *Populaire* című lapban felhívást intézett híveihez (*Realisation de la communauté d'Icarie* címen), melyben kolonizációra hívta fel követőit (Allons en Icarie!) anélkül azonban, hogy a kivitel módjairól részletesen nyilatkozott volna. Később megismételte a felhívást. A hatás nagyobb volt, mint várta. Franciaország minden részéről jelentkeztek a hívek. Minden elképzelhető árut és szerszámot felajánlottak. A nők eladták ékszereiket, hogy a pénzt Cabet rendelkezésére bocsássák. A *Populaire* szerkesztősége árúraktár lett, ahol a szükséges árutak őrizték addig, amíg az utazás ideje bekövetkezik. Pénzben közel félmillió frankot ajánlottak fel. Ez a hatás, lelkesedés és általában maga a mozgalom az emberiség történelmének érdekes jelensége. Az önzőnek tartott emberek kiirtják szívükből egoisztikus ösztöneiket és mindenüket oda kínálják, hogy egy ideális eszme megvalósulhasson.

Cabet 1847. szeptemberében Londonba utazott, hogy a New-Harmonyból odaérkezett Owennel tárgyaljon. Bár a londoni szocialisták, akik Marx hatása alatt állottak, gyermekes játéknak mondták

a társadalmi kérdés ily módon való megoldását, mégis sikerült a Peters and Co. cincinnatii társaságtól, amely Texasban több, mint tíz millió acre földet kapott, egy millió acre területet ingyen megszerezni. Feltétel volt, hogy a földet 1848. július 1-én birtokba kell venni. Már január végén útra készen állott erős, minden munkára kész 69 férfi, ikáriai uniformisban, hogy előkészítsék a földet és megnépesítsék azokat a házakat, melyek a később érkezők befogadására szükségesek. Ujjongva, boldogan indultak újtókra az ikáriai alapítók, akik megérkezvén, megtudták, hogy közben kitört hazájukban a forradalom (1848. február 24.). A hír hatása alatt sokan haza akartak menni, hogy részt vegyenek a várható küzdelemben. Az egész vállalkozás sikere hirtelen kockázatossá vált. Végül mégis hatvannégyen tovább folytatták útjukat. A kitűzött időpontig, július elsejéig 32 házat felépítettek s így egy millió acre föld jutott birtokukba, a többi területet azonban már csak pénzért lehetett volna megszerezni. A későbbi kivándorlók tehát nehezebb viszonyok közé kerültek. A betegség és járvány is megkezdte harcát az alapítókkal. Az egyetlen orvos – *dr. Roveira* – elmebeteg lett, öten meghaltak, sokan legyöngültek, összetörték. Cabet 1848. végén hagyta el Franciaországot, hogy híveit felkeresse. Az újabb telepések – szám szerint kétszáznyolcvan – 1849. március havában hagyták el New-Orleans-t. hogy Nauvooban (Illinois államban) telepedjenek le. A körülmények itt eléggé kedvezőek voltak, mert Nauvooban a lakosság nagy része ép akkor elköltözött és így a házakat olcsón lehetett megvenni. Nauvoot egyébként Cabet csak ideiglenes letelepülési helynek tekintette és 1855-ben, amikor a telepések száma öt-százra emelkedett, az új – végleges – Icaria számára Jowa államban vásároltak 3000 acre terjedelmű területet. Azonban sokan nem akarták a már

berendezett otthont elhagyni. Megkezdődött a viszály, melynek vége az lett, hogy Cabet kisebbségben maradt és ő volt kénytelen kétszáz főnyi kisebbséggel a maga alapította gyarmatot elhagyni. Az idealista *Cabet*, aki fanatikus meggyőződéssel vallotta, hogy az emberek jók, szomorúan tapasztalhatta, hogy a valóság épen az ellenkezőjét mutatja, mert íme ugyanazok az emberek, akiktől az új társadalmi rend megalapítását várta, csúnyán és hálátlanul cserben hagyják, mihelyt érdekük így kívánta. Cabet a csapást csak kis idővel élte túl. 1856. november 8.-án meghalt.³

Cabet hívei, kiket Nauvooból kiszorítottak, Saint-Louis közelében alapítottak újabb kommunisztikus szervezetet. A telep pedig – melyen csak 145-en voltak – (köztük mindössze 68 férfi) a Franciaországból érkezett támogatások mellett is hamar megszűnt, 1864. januárjában adósságaik kamatit nem tudták megfizetni és kénytelenek voltak a telepet hitelezőknek átengedni. A Nauvooban maradt többség sem tudta sokáig a telepet fenntartani. Állandó volt a viszálykodás, míg 1860-ban a telep lakói átköltöztek Jowa államába, Adams Countyba, ahol kb. 2000 acre föld állott rendelkezésre. A viszály itt is tartott. A fiatalok nem voltak megelégedve a vezetéssel és ki akartak válni. Hosszabb perlekedések után, 1879-ben az „öregeket” kiszorították, akik Nauvoótól egy mérföldnyi távolságban a *New-Icarian Commumtyt* alapították meg. Ennek 1883-ban 34 tagja volt, akik egyszerűen farmerekké változtak át. 1895-ben ez a telep is feloszlott.

A „fiatalok” Ikariája Jowában sem végezte jobban, 1884-ben eladták a telepet s kivándoroltak Kaliforniába. Itt *Icaria Sveranza* néven egy ideig

³ Colonie icarienne atix fitats-Unis d'Amérique. La constitution, ses lois, sa situation materielle et morale après le premier semestre de 1855. Paris, 1856.

még vegetáltak, de 1889-ben kimondották a kommunisztikus gyarmat feloszlását. Az *Icariai Speranza* részben *Pierre Leroux* kísérletezéseinek köszönheti a létét. Leroux ugyanis már 1845-ben Franciaországban próbált szocialisztikus gyarmatot alapítani, ami azonban *George Sand* bőkezű pénzügyi támogatása mellett sem sikerült. III. Napóleon államcsínyje után Leroux fivérével együtt Amerikába vándorolt és a két testvér itt egy humanitárius – vallásos földművesgyarmatot akart létesíteni. A tervet Kansasban valósították meg, de 10 évi fennállás után a telep, amely különben is inkább csak szűkebb családi kört foglalt egybe, feloszlott s a tagok a jowai ikáriaiakhoz csatlakoztak. Ezekkel vándoroltak ki Kaliforniába is, ahol az új gyarmatot, *Icaria Speranzát* alapították. Ez az elnevezés a két nagy férfiúnak szóló tiszteletadás volt: Cabetnek az ikáriai utazásért s Paul Lerouxnak a *Speranza* című romantikus költeményért, mely a szocialisztikus utópia eszméjét fejtegeti.

A Cabet-féle kísérletek részletes ismertetését a *Revue Icarienne* és a *Colonie Icarienne* közleményei tartalmazzák.⁴

3. §. Weitling.

A racionalisztikus szocializmus első német képviselője, Wilhelm Weitling (1808-1871) vándorlegény (szabó) korában bejárta hazáját s eljutott Parisba, ahol megismerkedett a saint-simonisták, fourieristák és cabetisták gondolataival. Igazi proletár, aki a proletárság ügyét akarja szolgálni, megalkotója a német munkásmozgalomnak. 1836-ban tagja lesz a *Bund der Gerechtennek*, mely később Marx és Engels vezetése alatt *Bund der Kommu-*

⁴ H. Lux, *Etienne Cabet und der ikarische Kommunismus*, Stuttgart, 1894. – Bonnaud, *Cabet et son oeuvre*, Paris, 1900. – Prudhommeaux. *Icarie et son fondateur Etienne Cabet*, Paris, 1907.

nisten lesz. Ennek a szövetségnek megbízásából írta meg az első német propaganda-munkát: *Die Menschheit wie sie ist, und sein sollte* címűt (1838), amely magában foglalja későbbi összes tanításainak alapelveit, főműve *Garantien der Harmonie und der Freiheit* (1842), mely – Mehring szerint – az első munka, melyben a szocializmus eszméi osztályöntudattal és kifejezetten a proletariátus érdekében vannak kifejtve. Ez a munka hirdeti először, hogy az új társadalom felépítése a munkásosztály hivatása. „Wir sind Parteien, das unterliegt gar keinem Zweifel; denn ihr verbraucht, und wir bringen hervor. Ihr habt Ämter und Titel, und wir nichts als unseren ehrlichen Namen! Ihr habt das Geld, und wir hätten es gern! Ihr habt das Rächt, und wir immer unrecht, und zwar am meisten, wenn wir euch recht lassen! Mutassuk meg a társadalomnak – írja Weitling e művében – milyen most, a mai rossz szervezkedés mellett és milyen lehetne, ha a társadalom úgy lenne szervezve, hogy az egyéni érdekek alá lennének rendelve az általános érdekek és a szabadság, a vágyak és képességek szabadsága, de egyúttal harmóniája uralkodnék. Ebben a harmonikus társadalomban nincsen sem bűn, sem büntetés. A bűnök: a mai társadalom helytelen szervezése okozta betegségek. Ezeket megszüntetni nem büntetéseket megállapító törvényekkel lehet, hanem gyógyító szabályokkal. Akik *alkalmazzák a szabályokat*, legyenek az összeség funkcionáriusai, akiknek hivatalnokoskodásuk haszonnal nem járhat (Plato-féle gondolat). A társadalmi igazgatás élén állnának a gyógyászat, a fizika és a kémia tudományok leghivatott tudósai (trió), akiket a központi mestertársulat választ. A munka választása szabad, de egyúttal – képessége szerint – mindenkire kötelező is. Mindez azonban csak a feltétlen szükséges javak előállítására vonatkozik. A fényűzési, az élvezeti ja-

vak szabadok, ezek előállításán, megszerzésén mindenki tetszése szerint dolgozhat (a törvényes munkaidőn kívül). Az értéket munkaidőben keli kifejezni. Minden ember egy könyvet kap, melybe bejegyzik, hogy hány munkaórát dolgozott. Weitling is hozzá fog tervei valóra váltásához. Nagy erővel dolgozik a propaganda ügyén. *Das Evangelium des armen Sünders* (1845) című munkájában be akarja bizonyítani, hogy eszméi egyeznek Krisztus tanításával. Később mégis börtönök lakóiból szervezendő sereggel akarta a fennálló társadalmi rendet lerombolni. Ettől a tervtől még szocialista barátai is borzongva rettentek vissza. A zürichi ügyészség indítványára Weitling ellen eljárást indítottak és annak során nyolc havi fogházra ítélték és kiutasították a kanton területéről. Kiszabadulása után egy ideig Németországban tartózkodik, 1848-ban a berlini első munkáskongresszuson szerepel, de ő önérzetében sértve elhagyja azt. Kimegy Amerikába, hol résztvesz a Jowa államban Columbia néven alapított kommunisztikus telep vezetésében. Amikor a telep megszűnik, Weitling, mint egy kivándorlási iroda írnoka tengeti életét. Visszavonul a szocializmustól is és a gomblyukvarrógép feltalálásának s az asztronómiának szenteli napjait. Vizsgálódásai közben autodidakta félműveltségével nagyzási hóbortba esik s azt hiszi, hogy a legnagyobb felfedezéseket sikerült tennie. New-Yorkban hal meg 1871. januárjában.

Heine igen hízelgő módon nyilatkozott *Weitling* főmunkájáról, s azt a német kommunizmus katekizmusának nevezi. Marx Weitling írásait elméleti tekintetben Proudhon művei fölé helyezte. Pedig Weitling eszméi nagy részén megérzik a fourierizmus és a cabetizmus hatása és Stein szerint csak két eredeti gondolata van. Ezek egyike a fentebb ismertetett *Familienbund*, mely az egész em-

beriséget foglalná össze a nemzeti külön törekvések kiküszöbölése útján. A másik eredeti gondolat az u. n. *Kommerzstunden* rendszere. Weitling szerint u. i. „minden hivatalnok az állam munkása és egyenlő bért kap.” Ezzel megszűnik a nagy fizetés és a hivatalvadászat. Az állam mindenkit ellát munkával és minden öreget, beteget, nyomorultat, gyermeket – szóval mindenkit – aki nem tud dolgozni, eltart. Ezzel megszűnnek a létért való gondok. „Mivel így mindenkinek egyenlő joga van az élet örömeire, de egyenlő a kötelezettsége is az ősszeség érdekében végzendő munkára, az állam mindenkitől hat órai munkaidőt kíván. Az egyénileg különböző fényűző kedvtelések céljaira szükséges javak csak külön munka árán szerezhetők meg. S ez a külön idő a *Kommerzstunde*, ami a munkapénz egyik neme; ezt bevezetik az illető könyvébe s értéke csak a naptári év végéig van meg. A kommerzstundékért kapott díjazáson az illető azt vehet, amit akar, halála után azonban luxustárgyaik visszaszállnak a társadalomra”.⁵

Weitling a teljes munkahozadékra való jogot szigorú következetességgel valósítja meg, de nem tesz különbséget testi munka és magasabb értékű szellemi munka között. (Stein.) Az új társadalom megvalósíthatása tekintetében vallott nézetei a történelem fejlődési szabályainak olyan mellőzését mutatják (amikor az átalakulást az emberek akaratára építi), hogy méltán szerepel a racionalisztikus szocializmus írói sorában. Míg azonban Fourier és Cabet teljesen békés úton akarják az új társadalom megalkotását, Weitling az új rend kialakulásának lehetőségét a szociális forradalomtól, esetleg a szociális anarchiától várja.

⁵ Kalez, Wilhelm Weitling, Zürich, 1887. – Mehring bevezető írása Weitling főművéhez (Berlin, 1908.).

IX. RÉSZ.

A SZOCIALIZMUS FEJLŐDÉSTÖRTÉNETI ÉS TUDOMÁNYOS IRÁNYAI.

A szocializmusnak eddig tárgyalt irányai teljesen eltérnek ugyan egymástól abban a kérdésben, hogy a fennálló társadalmi rendet miként kellene átalakítani, de valamennyiüknek közös az a kiindulási pontjuk, hogy minden bajnak, az emberek szenvedéseinek és nyomorának a rossz munkabeosztás és az igazságtalan jövedelemeloszlás az oka és hogy az ember születésénél fogva jó, akit rosszá (kapzsivá és önzővé) csakis a mai társadalmi és gazdasági rend tesz. Ezeknek az irányoknak képviselői azt hirdetik, hogy ha a fennálló társadalmi és gazdasági rendet sikerülne megváltoztatni és ha meg lehetne teremteni azt az organizációt, amelyben mindenki ereje és képessége szerint dolgozik és a jövedelem megoszlása igazságos, megszűnnék egyszerre minden baj és az emberek boldogan élhetnének.

Ezzel a felfogással szemben állnak a szocializmusnak azok az irányai, amelyek szerint a szocializmus az emberek belátásától és akaratától függetlenül, a történeti fejlődés szükségszerű útján valósul meg. A szocializmusnak ezek az irányai az embert olyannak tekintik, amilyen valóban és a fennálló társadalmi rendnek megváltoztatását nem attól várják, hogy a nevelés folytán belátóbbá vált emberek önként mondanak le jogaikról, sem pedig azt nem tartják lehetségesnek, hogy erőszakkal sikerül az emberiségre olyan társadalmi és gazdasági rendet rákényszeríteni, amelyet nem kíván és amelynek az ideje még nem érkezett el. A szocializmusnak ezek az újabb irányai való

ténynek fogadják el, hogy az élet örökös harc, melyben az egymással szembenállók *egyformán* önzők és hogy ezeknek az ellentétes erőtevézőknek harca teremti meg a mindenkori társadalmi rendet. Ezeknek az irányoknak legkiválóbb képviselői: Saint Simon, Rodbertus, Pecqueur, Lassalle, Marx, Engels, Bernstein. A társadalmi élet mozgató erőit valamennyien az emberek gazdasági küzdelmében ismerik fel. Az emberek megélhetésüket nem kapják ingyen a természettől, hanem küzdeni kell a kenyérért. Ez a küzdelem elkerülhetetlenül maga után vonja a harcot és elkerülhetetlenül önzővé és kapzsvá teszi az embereket. Az együttélő emberek önzése és küzdelme teremti meg azután a társadalmi és gazdasági rendet, amely nem is tartható fenn tovább, mint addig, míg az erők továbbfejlődési lehetőséget találnak benne. Amint a társadalomban működő erők odáig fejlődtek, hogy a fennálló keret többé nem nyújt lehetőséget az erők továbbfejlődésére, elkerülhetetlenül bekövetkezik a társadalom szétesése, illetve egy olyan társadalmi rend kialakulása, melyben a társadalom ható erői tovább *tudnak* fejlődni. Addig pedig, amíg ez be nem következik, a társadalmi rend fennmarad, akár akarják azt egyes rétegek, akár nem.

A gazdasági harc elkerülhetetlen szükségessége és mindennek a történeti fejlődés alá való vetettsége: ezeknek az irányoknak két alapvető tétele. Azok, akik ennek a felfogásnak hívei, a szocializmusnak könyvünkben eddig tárgyalt egyéb irányait bizonyos lekicsinyléssel tárgyalják és igazi szocializmusnak csakis az osztályharc elméletén felépülő törekvéseket tartják. Szerintük a többi csak utópia, szentimentális patriarkalizmus, mely nemcsak nem szükséges, de még csak nem is kívánatos, mert csak feltartóztatja az eredmény bekövetkezését.

Ez a felfogás nézetünk szerint nem helytálló.

A szocializmus története teljesen egységes és minden ízében organikus. Nincs olyan szaka, amelynek ne lenne jelentősége az egész szempontjából, mert a tegnap nélkül nem született volna meg a ma és a ma nélkül nem következhetnék be a holnap.

Hangsúlyozottan állapítjuk meg ezt az ellentétes felfogásunkat, de másrészt nem zárkózunk el annak elismerésétől sem, hogy sok embert jobban érdekelnek azok az események, amelyek a közelmúltban történtek és amelyek hatását közvetlenül látják. A régebbi irányoknak háttérbe szorítása ellen mégis állást foglalunk és az ellen a törekvés ellen magának Marxnak az ideológiáját állítjuk szembe, mely azt hirdeti, hogy mindent, ami történt, a gazdasági szükségesség teremtett meg és pedig úgy és abban a formában, amint lehetséges volt. Ha ez így van – és valóban így van – akkor ebből az igazságból önként következik az is, hogy az emberiség történelmében semmi felesleges nem volt és minden, ami történt, kellett hogy történjék.

A történelem egységes folyamat, melynek helyes megértése minden esemény és korszak tanulmányozását megköveteli.

Miután ilykép a szocializmusnak ezeket az irányait szintén részletesen kell ismertetnünk, technikai okok kizárták, hogy egy kötetben adjuk a szocializmus egész történetét. Fontos részeket kellett volna elhagyni vagy megrövidíteni. Ehelyett ketté osztottuk az anyagot és a fejlődéstörténeti, illetve a tudományos szocializmust a tömegmozgalmak kapcsán külön kötetben tárgyaljuk.